ХАЛЬМГ КЕЛНӘ КЕЛЦ ҮГМҮДИН ТОЛЬ

ХАЛЬМГ КЕЛНӘ КЕЛЦ ҮГМҮДИН ТОЛЬ

Дааврта редакторнь
филологическ номин доктор
Пүрбән Григорий

Элст
«Калмыкия» нертә таңһчин зәңгллһнә агентств
2019

УДК 81.26(470.47)
ББК 81.2-4
Ф 823

Авторы: канд. филол. наук Э. Ч. Бардаев,
д-р филол. наук Г. Ц. Пюрбеев, канд. филол. наук Б. Д. Муниев,
д-р филол. наук В. Н. Мушаев, В. Д. Бадмаева, Н. В. Мучкаева

За аутентичность иллюстративного материала
несут ответственность авторы

ISBN 978-5-7539-0843-8

ОРШЛ

Хальмг келнә келц үгмүдин утх-чинр, кец, тогтлһ болн олзллһ шинҗлгч номиг к е л ц ү г м ү д и н с у р һ а л ь гиҗ нерәднә. Үгин нииһлһнә болн зәңгин кев-янзта болв чигн, үгин нииһлһнә кевәр негдсн, зуг олзлгдсн цагтан нег болн негнәс үлү чинртә болҗах үгмүдиг келц үгмүдин сурһаль шинҗлнә, үлгүрнь: *муулян эдлх, цаһан седклтә, мөрнь гүүх, һанзһан улалһәҗ ирх.*

Келц үгмүдин сурһаль салу бәәдг баг келц үгмүд шинҗлнә. Иим келц үгмүд чинрәрн болн кецәрн үглә, зәңглә әдл болна. Келц үгмүд шинҗллһнд һол болҗах төр иим болдмн: келгдсн, эс гиҗ бичгдсн цагтан келц үгмүд келлһнлә, эс гиҗ бичлһнлә тогтҗану, эс гиҗ күүнә санаһас белн кевәр авгдҗану? Эн сурврин хәрүһәс үгин нииһлһн келц үгмүдт орҗахнь, эс орҗахнь медгднә. Эндр номтнрин ик зунь иим кевәр келц үгмүдиг йилһҗәх хәләциг зөвшәлнә.

Келц үгмүд шинҗллтин ном эврә бүрдәҗ бәәх нииһлһнә кев-янзарн болн утх-чинрәрн морфолог, лексик, этимолог, синтаксис болн кел нәәрүллһн (стилистик) гидг әңгслә залһлдата. Яһад гихлә, келц үгмүд чикәр, күцц болн гүүнәр шинҗлхин төлә морфологическ, лексическ, этимологическ, синтаксическ болн кел нәәрүллһнә йилһлт олзлх кергтә.

Өдгә цагин келц үгмүдин онл (теория) эн бүрдәмҗин тууҗ болн бәәдл шинҗлсн деерән, хальмг келнә о р т о л о г (чикәр келлһнә ном – учение о правильности, нормативности речи) гидг ном тогтлһнд дөңгән күргнә.

Нер өглһнә үүргәрн (номинативн болдг функц) келц үгмүд күүнә, юмна шинҗ-темдг, бәәдл үзүлнә.

Эн нүр үгин статьяд хальмг келнә келц үгмүдин көрң тодрхаһар шинҗллһнә төр цугтан тәвгдсн уга. Оютнрт болн сурһульчнрт медгддгәр онл болн дамшлтын сурврмуд хаһлхд келц үгмүд эврә диг-дарата болдгиг үзүлҗ, эн бүрдәмҗс уул хальмг келнә үгин көрңгин кеерүл, чимг болдгинь медүлх һол күцл тәвгдв.

Келц үгмүдин тольмуд

XIX зун җилин 50-гч җилмүдт барас һарсн моңһл келмүдин тольмудт эклəд, келц үгмүд орулгддг болв. Халх, бурят болн хальмг келнə тольмудт келц үгмүд үлгүр болҗ олзлгдна, болв эднə тогтлһна, утх-чинрин болн кев-янзин тускар цəəлһвр өггдхш. Үлгүрнь, О. Ковалевский һурвн ботьта моңһл-орс-парнцс келнə тольдан нурһлҗ философск болн бурхн-шаҗна туск, тогтацарн томья үгмүдт (терминст) өөрхн келц үгмүд орулна. Эс гиҗ К. Ф. Голстунский эврə һурвн ботьта моңһл-орс тольдан олн зүсн келц үгмүдин бүрдəмҗс үлгүр кеҗ орулсн билə.

XX зун җилин дундаһур бурят-моңһл-орс келнə К. М. Черемисовин, моңһл-орс келнə А. Лувсандэндэвин, орс-хальмг келнə И. К. Илишкинə тольмудт бас үлгүр болҗ, келц үгмүд олзлгдна.

«Краткий калмыцко-русский словарь глагольных фразеологизмов» (тогтаснь Г. Ц. Пюрбеев, 1971 җ., 58 х.). Эн толь хамгин түрүн моңһл баг келнə келц үгмүд цəəлһҗəх, орс болн хальмг келəр бичгдсн деғтр. Номт хальмг келнə келц үгмүдиг орс келнə келц үгмүдлə дүңцүлəд, утх-чинринь болн кев-янзинь цəəлһҗəнə. Тольд келц үгмүд цаһан толһан дараһар тəвгдҗ. Эврəннь олзллһарн орчулачнрт, радио болн телеүзгдлт көдлҗəх улст дөң болх гиҗ, номт темдглнə. Келц үг гисн – эклц чинрəн соляд, хоорндан чинрəрн негдҗ одсн үгмүд гиҗ, Г. Ц. Пюрбеев бичҗəнə.

1990 җилд Элст балһснд номтнр Бардан Эрнҗəн, Пүрбəн Григорий болн Мунин Бембə «Хальмг келнə келц үгмүдин толь» барас һарһв. Эн һол толин тускар тодрхаһар цəəлһх кергтə.

Келц үгмүд цаһан толһан дараһар өггдсмн. Статья болһн һурвн əңгəс бүрдəгдҗəнə: 1) орчуллһн; 2) чинр-утхин тəəлвр; 3) хальмг урн үгин үүдəврмүдəс, амн билгин зөөрəс болн амн үгин келнəс авсн үлгүрмүд. Нег кев-янзарн бəəдг келц үг болхла, мел тер кевəрн үлдəгдсн бəəнə, тогтацарн хүврдг болхла, өөрхн чинртə үгмүдəр (синонимəр) сольгддг үгмүд зергллдүлҗ бичгдҗ. Олн чинртə келц үгмүдиг тольд тодрхаһар, хоорнднь цег тəвҗ салһад цəəлһҗ. Хальмг келнə келц үгиг орсаһар орчулхин төлə əдл утх-чинрəн келц үгмүдəр, утх-чинрəрн күцц таардго келц үгмүдəр чигн, нег, эс гиҗ олн үгмүдəр цəəлһгдҗ. Тольд зөвəр өргнəр олзлгддг 1240 шаху келц үгмүд орҗ. Үлгүрнь:

Алтн җола эргүлҗ (менд хәрү) ирх. Благополучно (с радостью) вернуться. Көөсән күцҗ, эрүл-менд гертән күрх.

Деерәс алтн җола зөв эргүлҗ, менд ирхинь мөрәлҗ, делкән күмн-әмтн цуг ки тасрҗ күләҗәнә. – Эрнҗәнә К.

Эн толин көрң деер ик немр, ясвр кегдәд, шин һарц барлгдҗана.

Келц үгмүд шинҗллһн

Келц үгмүдин тускар түрүн болҗ номар шинҗллт кесн күн – швейцарск номт Шарль Балли болдмн. XIX зун җилин эклцәр барлгдсн көдлмштән Ш. Балли хойр зүсн келц үгмүд йилһнә: 1) тогтсна хөөн иим бүрдәмҗд орсн үгмүд салад, талдан нииццлһс тогтлһнд олзлгдҗ чадна; 2) тогтсна хөөн бүрдәмҗд орсн үгмүд утх-чинрән, кев-янзан сольл уга наддк үгмүдлә ирлцнә, цуг нииццлһн зуг нег чинртә болҗ олзлгдна.[1]

Мана орн-нутгт келц үгмүдин сурһаль тогтлһн болн номар шинҗллһн академик В. В. Виноградовин көдлмшәс авн эклнә. Келц үгмүдиг наадк келнә бүрдәмҗәс тодрха кевәр йилһәд, һол йилһвр шинҗ-темдгинь зааҗ, кел шинҗллһнә номд салу әңг болдгинь цәәлһәд, орс келнә келц үгмүдиг һурвн әңгәр хувана. Келц үгмүдин туск цәәлһвр болн иим йилһлтиг мана номтнр эврә көдлмштән эндр күртл олзлна.

Моңһлч номтнрин дунд келц үгмүдин тускар түрүн болҗ Т. А. Бертагаев 1949 җилд шишлң статья барлсмн. Бурят келнә үлгүрмүдәр профессор Т. А. Бертагаев келц үгмүдиг утх-чинрин, кецин, лексическ көрңгин, кел нәәрүллһнә болн тогтацин халхар шинҗлсмн. Бүкл болн ниит медә зааҗ, келнд эврә нег чинртә болад, үгин нииццлһәр, синтагмар, зәрмдән зәңгәр келгдсн бүрдәмҗиг номт к е л ц ү г м ү д гиҗ нерәднә.

Зуг хөрн җил давсна хөөн моңһлч номтнр келц үгмүдт дәкнәс оньган тусхана. 70-гч җилмүдт Г. Ц. Пюрбеевин статьяс, толь болн дегтр барас һарла. Григорий Цереновичин монографь болн хальмг-орс толь үүлдвр келц үгмүд шинҗллһнд нерәдгдв чигн, номт келц үгмүдиг наадк келнә бүрдәмҗәс йилһәд, моңһл баг келнә келц үгмүдиг нәәмн әңгд хувана: келц үгмүдин негдлт, келц үгмүдин ниилмҗ, давхр үгмүдәс иштә келц үгмүд, томья үгмүдт (терминд) өөрхн келц үгмүд, күцц болн церглгч үгмүдәс тогтсн келц үгмүд, теҗг үгмүдәс авгдсн

---

[1]Олзлгдсн литератур тодрхаһар дор цәәлһгдҗәнә.

келц үгмүд, междометь болн бәәмҗин чинртә келц үгмүд болн үлгүрмүд, йөрәл, харал, магталас авгдсн келц үгмүд.

Келц үгмүд тогтлһна учр болн ямаран келлһнә хүвс орлцдгинь бас цәәлһгднә. «Хальмг келц үгмүдин тускар» гидг статьядан Г. Ц. Пюрбеев шунмһа болн шунмһа биш олзллһна, кецин, утх-чинрин болн тогтлһна төр шинҗлнә. Цуг моңһл келнә келц үгмүдиг тодрха болн гүн номар шинҗлнә. Цуг эн шинҗллһн Г. Ц. Пюрбеевин бичсн көдлмшәс эклц авад, дуңцулгднә гиҗ темдглх кергтә.

Бас 70-гч җилмүдин эклцәр бурят номт Ц. Б. Будаев «Бурят келнә келц үгмүд» гидг дегтр барас һарһсмн. Орс келнә кел шинҗллһнә заңшалас авн номт келц үгмүдин аһулһин (орҗах бүрдәмҗсин тоһас авн) туск хойр зүсн хәләц бәәдгинь цәәлһҗ, келц үгмүдин эргцд иим цәәлһвр (определень) өгнә: келлһнлә белн кевәр тогтдг, цуг улс әдләр нег утх-чинртә олзлдг, баһ гисн хойр күцц чинртә үгәс тогтсн бүрдәмҗс болдмн.

Онлын халхар эн дегтрин тускар иим ашлвр кеҗ болхмн: негдвәр, бурят келнә келц үгмүдиг бүрдҗәх чинрәрнь номт дөрвн багт хувана: 1) келц үгмүдин ниилмҗ; 2) келц үгмүдин негдлт; 3) келц үгмүдин ниицлһн; 4) келц үгмүдин келлһс (выражения).

Хойрдвар, грамматическ бәәдләрнь келц үгмүдиг Ц. Б. Будаев хойр зүсн кевәр йилһнә: 1) зәңгин кев-янзта келц үгмүд; 2) салу үгин ниицлһнә, эс гиҗ зәңгин нег мөчин кев-янзта келц үгмүд.

Һурвдвар, Советин йосна цагт бурят келнә келц үгмүдин лексическ көрң сольгдад, ямаран кевәр шин келц үгмүд тогтҗ йовсинь, зәрмнь хуучрсн үгмүдин тоод орулгдсинь, бурят келнд келц үгмүд цааранднь яһҗ олзлгдхин болн шинҗлгдхин тускар номт көдлмштән бичнә. Тер цага газет, седкүләс, бичәчнрин түүкләнәс, кезәңк дурсхлмудас болн амн урн үгин зөөрин үүдәврмүдәс авгдсн бурят келнә келц үгмүдиг тодрха кевәр Ц. Б. Будаев цәәлһҗ өгнә.

Дөрвдвәр, бурят келн-улсин бәәдл-җирһл сольгдад, келнд олн зүсн шин келц үгмүд орв чигн, зуг бурят келнә келц үгмүдин һол көрң, көрңгин ик зунь уул бурят келнәс ирсн бүрдәмҗс гиҗ, Ц. Б. Будаев шишлң көдлмштән бичҗәнә.

Келц үгмүдин тускар бичгдсн бас нег дегтр темдглх кергтә: Э. Ч. Бардаевин «Өдгә цагин хальмг келн. Лексиколог». Номт 1985 җил һарсн дегтртән келц үгмүдт салу әңг нерәдҗ. Келц үгмүдиг тогтацар, утх-чинрәр болн кецәр йилһәд, үглә болн үгин ниицлһнлә дуңцулнә.

Келц үгмүдин онл

Келц үгмүд онц шинҗ-темдгтә, оңдан кел тогтлһна бүрдәмҗин дунд эврә орман эзлнә. Келц үгмүдиг, нег таласнь, йирин үгин ниицлһнәс йилһх кергтә. Хойрдвар, салу күцц чинртә үгмүдәс салһх кергтә. Юңгад гихлә, келц үгмүд салу үглә әдл олзлгдна, зуг тогтацарн олн үгмүдәс бүрднә, иим тогтацин үг болһн эврә чинртә. Эн хойрин хоорндк йилһвриг сәәнәр меднә хөөн келц үгмүд шинҗлгч ном гидг әңгин тускар келҗ болх.

К е л ц ү г м ү д гисн – хойр, хойрас үлү ударлтта әңгәс тогтсн үгмүд, эврәннь утх-чинрәрн, кецәрн (структурарн) болн орлцҗах үгмүдәрн нег кевтән бәәдг, белн кевәр келгддг келнә бүрдәмҗс.

Келц үгмүд белн кевәр келгддгәрн сул үгин ниицлһнәс йилһрәд, үгд өөрхн болна, зуг келц үгмүд үглә әдл морфемәс тогтддмн биш, белн кевәр келгднә. Келц үгмүд оньдинд орлцҗах үгмүдәрн, үгмүдин дараһарн, хоорндан ирлцҗәх утх-чинрәрн нег кевтән бәәнә. Орлцҗах үгмүдәрн болн ормарн келц үгмүд йирин үгмүдин морфемслә әдл. Орлцҗах үгмүд, теднә даранъ сольгдхла, соңсчах күн шин эргц гиҗ меднә.

Деер келсиг диглхлә, ашлвр иим: үгмүд морфемәс тогтна, келц үгмүд нег үгин бәәдлтә (словного характера) әңгәс тогтна. Келц үгмүдиг үглә дүңцүләд йилһсн цагт – келц үгмүдин ниилмҗ салһхд түрү болна. Келц үгмүдин ниилмҗин әңгс салу күцц чинр уга болхла, үг болҗ чадхш, эврә һол чинрән геенә. Үг болн келц үгмүдин ниилмҗ хоорндан айлтын бәәдләр йилһрнә: үг нег ударлтта, келц үгмүдин ниилмҗ – хойрас үлү.

Келц үгмүдин ниилмҗ утх-чинрәрн хувагддго хойрас үлү үгәс бүрдхләрн, үг болһнь салу утх-чинртә болхш.

Ашлвр кеҗәх цәәлһвр: келц үгмүд салу үглә болн үгин ниицлһнлә залһлдата болв чигн, иим эврә йилһвр шинҗ-темдгтә:

1) келц үгмүд белн кевәр келнәс авгдна;

2) утх-чинрәрн, орлцҗах үгмүдәрн болн кецәрн келц үгмүд хүврлт угаһар, нег кевәрн бәәх зөвтә;

3) айлтарн хойрас үлү ударлтта, айлтарн онц чинр уга;

4) келц үгмүд әңгсәр йилһгдҗ чадна, әңг болһниг келҗәх күн нег үгин чинртә гиҗ тоолна.

Келгдсн дөрвн йилhвр шинҗ-темдгт орҗ бәәх баг үгмүд келц үгмүд болҗ чадх. Эн дөрвн халхар эс ирлцхлә, келц үгмүд болҗ чадмн биш. Келц үгмүдин бәәдл, чинр, шинҗ-темдг келн болhнд эврә йилhвртә. Зуг келц үгмүдин шинҗләчнр хойр hол шинҗ-темдг зөвшәлнә: 1) үгәс үлү утх-чинр болн кев-янз (сверхсловность); 2) белн кевәр тогтлhн, келгдлhн (воспроизводимость).

Эврә кецәрн келц үгмүдт орҗах үгмүд hол үгәрн болн хоорндан негдҗәх эв-арhарн йилhрнә.

Грамматическ кев-янз уга келц үгмүд салу орм эзлнә, салу баг тогтаҗ чадна, үлгүрнь: *җигтә юмн, буйн болтха, хара зөңдән.* Зәрм номтнр иим келц үгмүдиг н и и л с н ү г м ү д (слитные слова) гиҗ нерәднә.

Келц үгмүд эврә утх-чинрәрн хойр багт хувагдна: 1) келц үгмүд утх-чинрәрн болн бәәдләрн зәңглә әдл. Эврә кецәрн тиим келц үгмүд зәңг болна. Үлгүрнь: *алтн җола эргүлҗ ирх; һал деер тос асхх; һал долаһад һарч ирх; һуян һанзһлад хәрҗ ирх;* 2) эврә утх-чинрәрн үглә болн үгин ниицлhнлә әдл келц үгмүд. Үлгүрнь: *хорха көндрх; нег киһәр; һә болх.*

Эн багин зәрм келц үгмүд олн утх-чинртә болна. Үлгүрнь: *амнь халх:* 1) келсн үгәс амн халад ирнә, 2) әркәс амн хална; *әмндән күрх:* 1) зовах, 2) алх, уга кех (дүңцүлтн: әмндән күрәд, бәәсн чидләрн кех, күцәх – выполнять, делать из последних сил); *һазр авх:* 1) хуучта болх, 2) наста болх.

Салу күцц келнә бүрдәмҗ болдг учрар, келц үгмүд зәңгд орсн цагтан ямаран чигн мөчин үүрг даана. Г. Ц. Пюрбеевин көдлмшәс авсн үлгүрмүд: *көлән дарлго* – төрүц амрлго; *келкәтә нәәмн ясн* – чинән-чидл уга; *уурхан саң* – чилшго, дала зөөр; *муулян эдлх* – зовлң үзх. Зәңгд келц үгмүд иим үүрг (функц) күцәнә:

1) Эн көгшн арат (*нерлгч*) ямаран мектә. [Бадмин А.]

2) Мал харһнҗ бәәнә. Хөн иргүдтәһән үкәд бәәнә. Мөрд – келкәтә нәәмн ясн (*келгч*). [Манҗин Н.]

3) Эцкнь барун бийдән бәәсн уурхан саңгас (*немлт*) утхад, нег тулм алт кеһәд өгнә. [Хальмг тууль.]

4) Хар бүрүләс авн асхн күртл көлән дарлго (*уршг*) көдлнә. [Нармин М.]

5) Ичртән ишкә наасн (*цәәлһлт*) күн бәәсмч? Маңһдур эн колхозникүдин чирә яһҗ хәләхмч? [Эрнҗәнә К.]

Өдгә цагин хальмг келнә келц үгмүдиг келнә номин халхар иим тавн таласнь шинҗлҗ болхмн:

1) келц үгмүдин кец (структура);

2) келц үгмүдин утх-чинр (значение);

3) келц үгмүд тогтлһн (образование);

4) келц үгмүд олзллһна аһу шинҗллһнә төр (сфера употребления);

5) келц үгмүд шунмһа болн шунмһа биш кевәр олзллһн (активность, пассивность употребления).

Келц үгмүд мана статьяд деер заасн тавн әңгәр хувагдҗ өггдҗәнә.

Келц үгмүдин кец

Хальмг келнә келц үгмүдин кец кев-янзин халхар хойр багт хувагдна:

1) Үгин нииццлһнә кев-янзта, зәңгд нег мөч болҗ олзлгддг келц үгмүд, үлгүрнь: *махлата мал* – эк-толһа уга күн; *көл сольҗ одх* – хулха авад геедрҗ одх; *бийән бив гисн* – деегүр сана зүүсн, караг күн. Иим келц үгмүдин кец тогтлһнд хойр, эс гиҗ олн үгмүд орлцна. Икәрнь авхла, келц үгмүдин багтамҗнь зурһан-долан үгәс давхш. Үлгүрнь: *делүһән девсх* – дегд цаһан саната болх; *киисән нег утхар керчүлсн мет* – төрл-төрсн мет; *нульмсн көрм җиңд, ноха һаңньм һаңд* – киитнд чигн, халунд чигн тесх; *ораһас авн сүл күртл хәләх* – деерәснь дор күртлнь соньмсч харх.

2) Келлһнд зәңгин кев-янз авсн келц үгмүд. Иим зәңг нурһлҗ коммуникативн – цәәлһгч бәәдлтә, үлгүрнь: *кишгнь ирҗәнә* – бәәхтә болад, байр-бахмҗнь өсх; *һарнь алтн* – ю болв чигн кедг, урн күн; *келнь ханурас хурц* – олмһа, шүвтр келтә; *хойр чикм һарад бәәнә* – мууһан дардг, нуудг арһ уга. Зәңгин кев-янз авсн келц үгмүд эврәннь кецәрн наадк келц үгмүдин бүрдәмҗәс йилһгдхш. Эн учрар келц үгмүдин кец зәңгд нег мөчин үүрг дааҗах келц үгмүдин бүрдәмҗәр шинҗлх санатавидн.

Эврә утх-чинрәрн нег үгәр келгддг учрас келц үгмүд морфологин хәләцәс ямр нег келлһнә хүвлә ирлцҗ чадна. Хальмг келнә келц үгмүд бәәлһнә нернлә, чинрлгч нернлә, наречлә болн үүлдәгчлә әдл чинрәрн болҗ ирлцнә (равнозначны). Иим келц үгмүд һол үгәрн болн ирлцҗәх келлһнә хүвин грамматическ әәшләр йилһгднә.

1. Бәәлһнә болн чинрлгч нернлә чинрәрн әдл болҗ ирлцҗәх бәәлһнә, эс гиҗ чинрлгч нерн һол үг болҗах келц үгмүд.

Иим келц үгмүд әмтә болн әмн уга юм нерәднә, эс гиҗ күүнә болн юмна дүр-бәәдл, чинр-зүс тодрхаһар цәәлһнә, үлгүрнь: *зуд уга әмтн* – аңхун, санамр улс; *сүл уга чон* – хулхач, тонач; *хату үүл* – амр биш юмн; *хар яста күн* – эгл күн; *һартан үүлтә* – эрдмтә, урч күн; *һазрин шора әрвлдг улан хорха* – хармнч күн.

Эн багин келц үгмүдәс иим кев-янзин кецтә бүрдәмҗс өргнәр олзлгдна:

а) бәәлһнә нерн болн чинрлгч нерн негдәд тогтсн келц үгмүд. Үлгүрнь: *хар ухан* – му санан, седвәр; *идр наста* – чидл-чинән орсн цаг; *доһлң нульмсн* – даң зовлң, түрүһәс нульмста бәәх; *чиигтә арсн* – худл-хуурмг йовдл һарһдг күн; *цаһан санан* – сәәхн, әрүн седкл;

б) хойр бәәлһнә нернә кев-янз хоорнднь ирлцүләд тогтсн келц үгмүд. Түрүн орм эзлҗәх, һол үгин үлмәд орҗах бәәлһнә нерн нерәдгч, төргч болн хамцулгч киисквртин кев-янз авч чадна, үлгүрнь: *төмр хаалһ* – һал тергн (поезд) йовдг хаалһ; *алтн йорал* – чилшго ик зөөр (нерәдгч киисквр); *задын хутхур* – керүл-цүүглдәнә, ноолдана эк татач; *чееҗин (седклин) киләсн* – дотран санад, зовад йовлһн, нууц зовлң; *кишгин шилвр* – хамг цуглулсн зөөр тарадг күн (төргч киисквр); *гиҗгтә күүкн* – насарн хәрд һарх күүкн (окн); *махлата мал* – тенг, эк толһа уга күн; *бүдүн күзүтә күн* – күүнә үгд ордго күн (хамцулгч киисквр);

в) кев-янзин кецәрн һурвн үгәс тогтна: чинрлгч нерн, киизң болн нерәдгч киисквр бәәх бәәлһнә нерд, үлгүрнь: *хурц келтә күн* – олмһа, кееруләд келдг күн; *хату зүркта күн* – юмнас әәдго, сансан күцәдг күн;

г) бәәлһнә нерн тоолгч нер олзлад, келц үг бас тогтаҗ чадна, үлгүрнь: *дөрвн үзг нәәмн зовк* – эң зах уга һазр; *хойр толһата моһа* – хойр зүсн кевәр бийән бәрдг күн; *келкәтә нәәмн ясн* – йир эццн күн; *җирн җилә һазр* – делкән нег зах, йир хол.

Тоолгч нердәс йир өргнәр *долан* гидг тоолгч нерн келц үгмүд тогталһнд орлцна. Нерн келц үгмүд: *долан өдр*, *долан хонг*, *долан долан* – *дөчн йисн хонг*, *Долан Бурхн*, *долан үй*, *долан нарн*; үүлдвр келц үгмүд: *долан уулд бәәтхә*, *долан бульчрха күртлнь медх*;

д) дала өргнәр эс болвчн, бәәлһнә нерн причасть немҗ авад, келц үгмүд тогтана, үлгүрнь: *ухаһан алдчкдг күн* – әәхләрн (адһхларн), юм мартдг (алддг) күн; *келсн күүкн* – дурлсн, заасн күүкн; *ноха һаңнм халун* – йир халун цаг.

Нерн келц үгмүдин һол үгнь нурһлҗ нерәдгч киисквртин кев-янзд авгддг болвчн, зәрмдән киизң киисквртмүдт бас тәвгдҗ чадна. Киизң киисквртмүдәс хамгин өргнәр хамцулгч болн бүрдәгч киисквртмүд олзлгдна:

е) келц үгин һол үг бүрдәгч киисквр авсн үлгүрмүд: *хар көлсәрн* – күнд көдлмшәрн күцәх; *сән күн санаһар* – дигтә цагла ирх; *хар сед-клер* – му санаһар кех;

ж) һол үг хамцулгч киисквр олзлҗах үлгүрмүд: *геснддән гер шүдтә* – мектә, нууц сана зүүсн күн; *цаһан хаальта болтха* – өлзәтә болтха; *әрә киитә* – әрә эмд (бәәх); *һазаран элктә* – ухан-санаһарн хәр.

Келц үгмүдин һол үгмүд чинрлгч нерәр бас келгднә, үлгүрнь: *амн-дан бат* – келсн үгдән күрдг, келсән күцәдг (күн); *цурх мет ховдг, үкрдә мет һульдрмха* – авлһч болн мектә; *цөснь дүүрң, цуснь халун* – чидл дала, санан-седвәр ик; *му заята* – кишг уга.

Амн үгин үүдәврмүдәс эн багт үлгүрмүд болн тежг үгмүд йир өр-гнәр олзлгдна: *келсн үг – керчсн модн*; *эрүлин ухан – согтуднь*; *экин седкл – үрнд*; *садта күн – салата модн*.

Нерн келц үгмүд орҗах үгмүдәрн хойрас долан үг күртл үгәс олзлҗ чадна. Деер хойр-һурвн үгәс кев-янзин кец тогтсн келц үгмүд цәәлһгдсн учрар, эн үлгүрмүдән дөрвн үгәс авн эклхмн: *бәәсәрн байн, суусарн өнр* – байрлад, дигтә күцц (суух); тавн үгәс: *ноха хатрм болҗ йовх цаг* – асхни кем; зурһан үгәс: *мордхин үг негн, мөрнә чикн хойр* – йовхд цуг юмн, цуттан белн, көндрх кергтә; долан үгәс: *керә даам тоста, келн ээдрм агта цә* – хальмг сән цәәһин тускар.

Шинҗлгдсн негдгч багин келц үгмүд зәңгд орсн цагтан нерлгч, цәәлһлт, немлт, эс гиҗ эргцин объект болҗ олзлгдна. Үлгүрнь: Бергә-син ухаһар болхла, хар яста күн (*нерлгч*) тиим килнц һарһҗ чадхмн. [Бадмин А.]; Олнд, уга-ядуд йосинь һартнь өгә бәәтл, хар улст (*нем-лт*) тер күцц медгдҗәхш. [Нармин М.]; Каңкнсн улан зандн җомбад, керә даам тос (*объект*) тәвәд, келн ээдрмәр зать (*объект*) зорҗ тәвәд, көөстүлҗ самрад, Харка Ноонь Киштә хойрин өмн тәвц деер тәвчкв. [Эрнҗәнә К.]; Насньһазр авсн (*цәәлһлт*), нүгдһр хар өвгн хойр өвдгән түшч босад бәәв. [Манҗин Н.]

2. Үүлдврлә чинрәрн эдл болҗ ирлцҗәх үүлдәгч, эс гиҗ наадк үүлдвр келлһнә хүвс һол үг болҗах келц үгмүд.

Үүлдвр келц үгмүд йир өргнәр хальмг бичәчнрин үүдәврмүдт харһна. Тедн дунд нурһлҗ хойр үгәс тогтсн келц үгмүд олзлгдна. Товчлад келхлә, хальмг келнә келц үгмүдиг экләд үүлдвр келц үгмүдәс шинҗлсмн, цуг моңһл келнә келц үгмүдин түрүн толь үүлдвр үнгта келц үгмүд бәәсмн. Эврә кев-янзин кецәрн келц үгмүд иим дөрвн зүсн кевәр тогтна:

а) киизң киискврт бәәх бәәлһнә нерн ирх цагин үүлдәгчин үлмәд орад, үүлдвр келц үгмүд тогтана. Үлмә эңгнь өргнәр гемнгч болн өггч киисквр олзлна, үлгүрнь: *аман татх* – үлү үг келдгән уурх; *буг болх* – керг уга болх; *нүдн-амн болх* – дөң-нөкд болх; *бәәр бәрлдх* – ноолдх, цоклдх; *ам авх* – үгинь авх; *толһа негдүлх* – нег санаһар бәәх (*гемнгч киисквр*); *хорхад (уланҗад) утх һарһх* – чидл уга күүнд күч үзүлх; *чирәдән ишкә наах* – ичр-һутр уга болх, ичрән геех; *долан уулд бәәтхә* – холд йовтха; *әрк зөөх* – хадмуд хәәх; *хормаднь һал орх* – уха-сегәһән алдсн мет гүүх, хурдлх; *сәәни орнд төрх* – өңгрх (*өггч киисквр*). Наадк киизң киискврмүдин кев-янз бас олзлгдна, үлгүрнь: *нег аальта-шаньта бәәх* – ни-негн бәәх (*хамцулгч киисквр*); *өрчәр орад, өрәр һарх* – йир шулун-шудрмг, шамдһа болх (*бүрдәгч киисквр*); *батхнас зан кех* – давулад келх (*һаргч киисквр*);

б) нареч, эс гиҗ уршг чинртә үгмүд үүлдәгчлә ирлцәд, үүлдвр келц үгмүд болҗ тогтна, үлгүрнь: *деегүр авх* – деерлкх, күцц биш кех; *хәрү цухрх* – келсн үгән хәрү авх; *һәәд үзгдх* – мууһар бийән бәрх; *эд-бод кех* – диглх, ахулх; *нег мөсләд бәәх* – хату шиидвр авх, ухалсарн бәәх;

в) наадк үүлдвр келлһнә хүвәс причасть болн деепричасть бас келц үгмүдин һол үг болҗ чадна, үлгүрнь: *хордсн темән довтлдг* – арһан бархларн (причасть); *көлән дарлго* – зогслго көдлх, юм күцәх (деепричасть); *һарин хурһд цацурхла* – кезәчн күцшго керг (деепричасть); *хойр болхла – негинь авдг, хоосн болхла – орминь илдг* – кемҗә медх, бәәсәрн байн болх (причасть); *элкн нурһн хойр харһн алдх* – өлсх, харһнх (деепричасть + дүңцүл бәәмҗин чинртә үг (сравнительное модальное слово);

г) андһар, йөрәл, харалас авгдсн үүлдвр келц үгмүд эврә кев-янзта, үлгүрнь: *амнчн тоста болтха*; *хар һазрт орг; толһа деерән маань хатхул; нар үзлго одсв; бурхн өршәтхә.*

Үүлдвр келц үгмүд зәңгд келгч, эс гиҗ эргцд делгрңгү уршг тогтлһнд олзлгдна, үлгүрмүд: Балзна Һәрә кесг сәәхн үгән келәд, әмтнә толһа эргүлв. [Нармин М.]; Цусн халун, нүдн хурц тадн, эң зах уга те-

егиг эд-бод кеһәд, эврәннь һартан орулх чигн бизт. [Бадмин А.]; Инжә мөрән үзнәв болҗ мундаслв. [Балакан А.]; Аль хәрд һарад, шинәс үртә-садта болҗ йовнч? [Бадмин А.]; Чамд әрк зөөжәнә, наар, энүг хурһарн дарҗа гиһәд, домбриннь сулдҗ одсн берн чаңһав. [Эрнҗәнә К.]; Баазр көвүнлә күүнднә, көвүн зөв өгнә. [Нармин М.].

3. Наречлә чинрәрн әдл болҗ ирлцҗәх келц үгмүд уршг болн учр заадг утх-чинртәһәр олзлгдна, үлгүрнь: *хәәр-бәәр угаһар* – юм әрвллго, хармнлго, өр өвч угаһар; *хар нүднәс күмсг һаза* – өөр бәәсән, эврә күүһән (юман) татх; *дурта дурго хойрин заагар* – цань арһ уга болад, седклән өглго; *нүднәс хол, чикнәс далд* – әмтнәс заагта бәәх; *мөрн дел деер* – адһн-шидһн кех; *ноосан харһулҗ болшго(күн)* – му заңта (күн); *һал цаһан өдрәр* – әмтнә нүднд.

Эн багин келц үгмүд зәңгд нурһлҗ уршгуд болҗ орлцна, үлгүрнь: Үкрмүд гесән әрә даалдад, дурта дурн уга хойрин заагар көлмүдән үрвҗ ишклдәд, герән темцлдәд аашцхана. [Эрнҗәнә К.]; Әмтәхн гисн наһц ээҗин үгәс хара зөңдән шүлсн делврәд һарч ирәд, һолд гиҗ хоолар зальгдна. [Балакан А.]; Йирин тиим улс мана хальмгуд дунд хамань болв чигн хара бишәр харһналм. [Дорҗин Б.]

4. Келц үгмүд тогтлһнд олн зүсн цергләгч үгмүд өргнәр орлцна. Эдн дундас эмоциональн-экспрессивн чинртә үгмүд, ә дурагч үгмүд болн бурушагч хүвс икәр олзлгдна:

а) бурушагч хүвс кев-янзин кецәр үүлдвр, нерн болн уршг утх-чинр медүлҗәх үгмүдлә әдл ирлцнә. Келц үгин дунд олзлгдсн бурушагч хүв үүлдврлә, эс гиҗ нернлә залһлдата, үлгүрнь: *кергтән эс авх* – оньган эс өгх; *үзг маань уга одх* – юм келлго әрлх; *нүднд эс үзгдх* – таасгдлго бәәх (үүлдвр чинртә); *экн уга толһа* – ухан-тоолвр уга күн; *арһ уга улс* – юм кеҗ чаддго улс; *эң зах уга тег* – йир у, өргн һазр (нерн чинртә).

Келц үгд сүл орм эзлдг бурушагч хүвс уршг медүлҗәх үглә залһлдата, үлгүрнь: *маля цокх зә уга* – диг дүүрң; *эк толһа угаһар* – диг-дараһан геееһәд болсарнь; *олн-тавн дун угаһар* – үлү үг угаһар; *уханани хаңхд уга* – төрүц сананд орлго; *махла авх цол уга* – көдлмш дала болад, амрдг цаг уга бәәх, бачм болх; *хара бишәр* – йирин йовдл (юмн) биш.

Бурушагч хүвс авад, чинрән тогтасн үлгүрмүд болн теҗг үгмүд бас келц үгмүд болҗ олзлгдна, үлгүрнь: *арһ угад зарһ уга* – юмн болҗ өгшго, күцгдшго; *хот хорма дахдго* – цугтаһинь бийләһән авч йовҗ чад-

дмн биш; *эмәлән авлго, җолаһан сулдхлго йовх* – амрл уга уралан зөрх. Бурушагч хүвс авад, тогтсн келц үгмүд зәңгд уршг, келгч болн немлт мөчмүдин үүрг даана. Үлгүрнь: Тер хамгнь экн уга толһад (*немлт*) орҗ өгхш. [Бадмин А.]; Зуг санаһан бичә зова (келгч). [Нармин М.]; Нег күн манур өөрдәд, үкрин сүүләс шүүрч атхад, хәәр-бәәр угаһар (*уршг*) мошкв. [Эрнҗәнә К.]; Пөөдр нам ю-күүһән медл уга, туһлынь чик шүвтрәд сууна (деепричастн эргц – делгрңгү уршг). [Басңга Б.];

б) ә дурагч үгмүдәр келгдсн келц үгмүд зәрмдән уршгин цәәлһгч чинртә зәңгин мөчмүд тогтлһнд олзлгдна, зәңгин эклцд болн дунд харһна, үлгүрнь: Тер хоорнднь саак түрүн болҗ нилчтә җөөлн нүдәр хәләҗ, школд орулҗ авсн Нәәмн багш, сарул сәәхн школ, шууглдад нааддг көвүд, күүкд сананднь орад, нүднднь үзгдәд, җирс-җирс гиһәд, җирлһн болад җирлзнә. [Эрнҗәнә К.]; Мусг-мусг гиҗ инәһәд, шин байна мууд күрх санаһар Занда эклнә. [Нармин М.]; Таш-таш гиһәд, бүтң бууһин дун һарад бәәлә… [Эрнҗәнә К.]; Инәг-инәг гисн, гүүд-глдсн киитн хар нүдтә. [Хальмг тууль.]

Давтлго, эртәр уңгарн негдсн келц үгмүд эн багт бас орулгдв. Үлгүрнь: Түрд гитн, мөрән амратн, цаһан идә амсад һартн. [Нармин М.]; Төвкнүн, олн әмт даҗрл уга, эрдм-медрл делгрүлхән хәәдг цецн ухата улснь олн, цаһан санатаһар бәәдг цеб гисн нутг бәәҗ. [Эрнҗәнә К.];

в) эмоциональн-экспрессивн чинртә келц үгмүд амн үгин зөөрин болн урн үгин үүдәврмүдт зәңгин мөчмүдин дараһар ямаран чигн орм эзлнә. Үлгүрнь: О, дәрке, дәрке! Зунква әәлдг! – гиһәд, герин эзн күүкд күн һаран намчлв. [Бадмин А.]; Андн Гитлериг тохм таслх болтха! [Балакан А.]; Яван, буйн болтха, намаг һанцараһим кеер бичә үлдәһич! [Эрнҗәнә К.]; Теңгр цоктха, наһцнр чигн, төрлмүд чигн биш. [Балакан А.]; Тер хамгнь, эзән зальгсн, экн уга толһад орҗ өгхш. [Бадмин А.]; Яһлав, яһлав, одак Мергниг саак ээҗ нурһинь улан һалзн болтлнь цокҗ. [Эрнҗәнә К.];

г) хөөт үгмүд болн шишлң үгмүд дүңцүлгч чинртә келц үгмүд тогтлһнд орлцна, үлгүрнь: *хадмудтан ирсн күргн мет* – һо-һольшгар бийән бәрх; *долан бульчрха күртлнь медх* – цугинь сәәнәр медх; *туһлан һолсн үкр кевтә* – оньгтан, төртән эс авх. Зәңгд олзллһн: – Ач көвүһән бас хөөч кетн! – гиһәд Цевгин эмгн келсн үг, һал деер тос асхсн мет, Мукөвүнә зүркнд һал өгв. [Бадмин А.]; Бидн чамаг иим юм авла гиҗ, ам аңһашговидн гиһәд, хамр дор амн бәәнә гиһәд, хар усн деер өрм бәәлһмәр хавшад бәәнә. [Эрнҗәнә К.]; Грунян бийнь, этүдәр хулһн гетҗәх мис кевтә, тагчгрҗ одв. [Балакан А.]

Келц үгмүдин утх-чинр

1. Келц үгмүд эврә утх-чинрәрн, орлцҗах мөчмүдәрн (компоненты) эклц нерәдгч утх-чинрәсн салад, хойр зүсн кевәр келц үглә ирлцнә:

а) келц үгмүдт орҗ, цуг мөчмүдин чинр сольна;

б) зәрм мөчмүдин утх-чинрнь чигн сольгдна.

Негдгч баг үлгүрмүд: *хорхад (уланҗцад) утх һарһх* – чидл уга күүнд күч үзүлх; *чирәдән ишкә (хурмш) наах* – ичр-һутр уга болх, ичрән геех; *улан хорха* – йир хармч, хатуч күн (зәрмснь олн күүкдтә, тату-тарт күүг бас тиигҗ келнә); *кишгин шилвр* – хамг цуглулсн зөөр тарагч; *гесндән гер шүдтә* – мектә, нуувч сана зүүсн күн.

Хойрдгч баг үлгүрмүд: *нег ааһта-шанһта бәәх* – хамдан ни-негн, бәәсән хуваҗ эдләд җирһх; *маля цокх зә уга* – диг дүүрң; *һал цаһан өдрәр* – әмтнә нүднд; *мана һара күн* – ухан-санаһарн негн.

Келц үгмүд орлцҗах үгмүдин утх-чинрәр олн зүсн болна: зәрм келц үгмүд нег янз-бәәдлтә болв чигн, олн чинр медүлҗ чадна (омонимы), үлгүрнь:

өрчәр орад, өрәр һарх: а) шулун-шудрмг күүг магтҗ келнә; б) ү-дә уга күүг тиигҗ келнә; в) седкл авлсн шүлгин тускар тиигҗ келдмн;

көлд орх: а) экләд йовх; б) гемин хөөн босх; в) бәәхтә кевәр бәәх, байҗх.

эд-бод кех: а) ахулх, диглх; б) алх;

һар күрх: а) күүнә юм көндәх, хулхалх; б) цокх; в) күүг эдгәх, домнх, базһх, эркәһәр төөн дарх;

чиигтә арсн: а) дөрвдә айлһд – керг уга, арһ уга, хоосн күн; б) торһуда – худл-хуурмг йовдл һарһдг күн;

бүдүн күзүтә: а) күүнә үгд ордго; б) модьрун.

2. Янз-бәәдләрн оңдан болв чигн, утх-чинрәрн әдл, эс гиҗ өөрхн келц үгмүдиг бас салу багт йилһнә (синонимия), үлгүрнь: *үкх* гисн утх-чинртә үг олн зүсн кевәр келгднә: зөвәрн болх, сәәһән хәәх, сәәни орнд төрх, хар һазрт орх, мөңкин нөөртән орх, бурхн болх, өңгрх.

3. Зөрүд чинртә келц үгмүд хальмг келнә зәңгд йир ховр харһна, нурһлҗ чинр, зүс темдглнә, үлгүрнь: *хар санан – цаһан санан*; *му хәәх – сә хәәх*; *өр җөөлрх – өр хатурх*.

Эн багт бас зөрүд чинртә үгмүд хоорндан ирлцәд, келц үгин бәәдл-

тә болна. Зәрм номтнр иим үгмүдиг д а в х р ү г м ү д гиҗ нерәднә, үлгүрнь: *мөр-шор*; *ов-тов*; *урдынь-хөөткинь, хөөткнь өөрдх.*

Келц үгмүд мөчмүдән негдүләд тогтсн цагтан утх-чинрәрн һурвн зүсәр ирлцнә, һурвн зүсәр хувагдна.

Мөчмүдин чинрәс ниит учр-утхинь һарһҗ болшго келц үгмүд. Дараһарн орҗ бәәх үгмүдин янз-бәәдлинь сольсн цагт келц үгмүд хүврнә.

1. К е л ц ү г м ү д и н н и и л м җ (сращение), үлгүрнь: *һуян һанзһлад ирх* – хоосн ирх, олз, ору уга ирх.

Эн келц үгмүдин утх-чинр *һуй* болн *һанзһлх* гисн үгмүдин шуд чинрлә ирлцҗ бәәхш, юңгад гихлә, күн яһҗ бийиннь һуян һанзһлх билә. Бас үлгүр: *маңнань тиних* – зовлң уга, байрта җирһх.

Маңна болн *тиних* гисн үгмүд эн келц үгд эврәннь лексическ һол чинрән геедһәд орна.

2. К е л ц ү г м ү д и н н е г д л т. Келц үгмүдин бүкл чинр тогтхла, салу үгин лексическ чинр бас деернь немгднә, иим негдлтин мөчмүд чинрән иткүлҗ чадна, зәрмдән янз-бәәдләрн хойрас үлү чигн болҗ чаддмн. Ниилмҗ болхла, тиим хүврлт уга, үлгүрнь: *нүдн-амн болх* – сүв-селвгән өгх, дөң-тусан күргх; *нүдндән нүүһүл хурах* – эс үзсн, эс медсн болад бәәх, хуурмг йовдл һарһх; *сүмсән алдх* – икәр әәх, дегд сүрдх.

Зәрм номтнр келц үгмүдин ниилмҗ негдлт хойриг хоорнднь йилһхш, эн хойр онц зүсиг негдүлнә, юңгад гихлә, мөчмүдин дараһар болн янз-бәәдләрн эдн өөрхн. Негдүлсн келц үгмүдиг номтнр к е м э ц гиҗ нерәднә (идиома).

3. К е л ц ү г м ү д и н н и и ц л һ н. Иим келц үгмүдт орҗ бәәх мөч болһн эврәннь үгин һол чинрән дааһад, нииләд, келц үгмүд тогтана. Үлгүрнь, *седкл зовах*; *уха гүүлгх; әмн һарх; келнд орх; хөвән сөрх; бәәр бәрлдх; аль сансарн бәәх; ялд унх; дүр үзүлх* болн нань чигн.

Эн үгмүдин утх-чинрт цәәлһвр керглгддмн биш.

Келц үгмүдин тогтлһн

Ямр чигн келнә келц үгмүдлә әдләр, хальмг келнә келц үгмүд олн зүсәр тогтна. Өдгә цагин келц үгмүд эврәннь нер өглһнә чинрәрн (номинативн утх-чинрәрн) томья үгмүдт өөрхн. Тегәд чигн келц үгмүд болн томья үгмүдиг йилһхд түрү болна. Келц үгмүд тогтлһна түрүн эв-арһнь: хальмг келнә үгмүд оңдан үгмүдлә ирлцәд, эврәннь хуучн

чинрән соляд, келц үгмүд болна. Зәрм келц үгмүд күцц тогтад уга. Томья үгмүд келц үгмүдин зуг нег әңгнь болҗ бәәнә гиҗ келх кергтә. Үлгүрнь, *маңһд хәәч* – хө кирһдг хәәч; *хар буудя* – хар һуйрин буудя; *цаһан буудя* – цаһан һуйрин буудя (пшеница); *улан шавр* – глина; *цаһан шавр* – известь; *тавг хәәсн* – бакрсн (казанок).

Үгмүдин нииццлһн шуд чинрән геећәд, оңдан чинртә болҗ орлцна. Үлгүрнь: *цаһан алтн* – белое золото, хлопок, платина; *хар алтн* – нефть; *мөңгн усн* – ртуть; *улан мөңгн* – медь; *күрл мөңгн* – бронза.

Эн деер келгдсн һурвн зүсн кев-янз келц үгмүдин тогтлһна һол эврһнь болдмн. Ямаран чигн келнд үгин нииццлһн эврә чинрән соляд, өргнәр олзлгдад, нииццлһ, ниилмҗ, негдлт тогтлһнд олзлгдна. Зәрм келц үгмүдин бүрдәмҗс ямаран келнәс ямаран келнд ирснь тодрха медгдхш. Үлгүрнь: *дорнь нүк малтх* – кел нәәрүлһәр күүндсн цагт чигн, үүдәврмүдт чигн харһна.

Оңдан келнәс орҗ ирсн үгмүд хоорндан хойр багар хувагдна: галигүд болн күцц биш галигүд.

Эдн эврәннь чинрән болн янз-бәәдлән орчулад, талын келнәс авгдна. Үлгүрнь: *көлд дегә өгх* – ставить палки в колеса; *хойр туула көөх* – гнаться за двумя зайцами; *толһаһинь илх* – гладить по головке; *уснд хәләсн мет* – как в воду смотрел.

Күцц биш галигүдин утх-чинрнь талын келнәс авгдсмн, зуг янз-бәәдләрн болн үгмүдин дараһар эдн хальмг келнә келц үгмүд. Үлгүрнь: *батхнар зан кех*; *ус кев чигн ивтршго*; *һоснаннь давхрг дор бәрх*.

Келц үгмүдиг олзлгддг төрәрнь йилһлһн

Олзлгддг аһуһарн хальмг келнә келц үгмүд хальмг улсин бәәдл-җирһллә, авъясла, заңшалла, билг-эрдмлә залһлдата. Хамгин өргнәр олзлгддг төрмүд:

1. Мал, аң-аһурсна туск келц үгмүд: *бурнтгта темәнлә әдл* – номһрҗ одсн бәәдл; *бууриннь заң медх* – эзнәннь авц медх; *туһлан һолсн үкр кевтә* – оньгтан, төртән эс авх, йилһән уга бәәдл һарһх; *туһлбуру кемтрсн уга* – хулха-худлас холд бәәх; *ямана бөөрин өөкн мет царцҗ одх* – түргн еңнх, өөлх; *хордсн темән довтлдг* – арһан барх, цөкрх; *хуцин өвр мет мошкх* – ямаран чигн күүг һартан орулад авх.

2. Күүнә туск, утх-чинрәрн күүнә бәәдл-җирһллә залһлдата келц үгмүд: *ам авх* – бат үгинь келүлх; *будун кузүһән узүлх* –модьрун чидлән һарһх; *кел-аман булудх* – керг уга дала үг келәд бәәх; *келәрн кел-*

дүр кех – худл цацх, хов зөөх; *чирәһән көөдх* – нерән һутах; *чирә хәләх* – зуһудх; *һарин хурһд цацурхла* – кезәчн күцшго керг; *көлән тәвдгән уурх* – ирдгән уурх; *нүднд эс үзгдх* – таасгдлго бәәх; *нүдн-чикән өгн бәәх* – оньган тусхаһад бәәх; *бөөрнь өөклх* – тошурхх; *элкнь урсх* – икәр зовх; *элкн нурһн хойр харһн алдх* – өлсх, харһнх; *оошкнь амарнь һарх* – ки давхцх, күндәр әмсхлх, икәр үүмх.

3. Хальмг улсин авъяс, заңшалла залһлдата келц үгмүд: *дер негдүлх* – күүкн күргн хойриг гер-мал болһх; *өрк өндәлһх* – шин өрк-бүл бүрдәх; *хадмудтан ирсн күргн мет* – һо-һольшгар бийән бәрх; *хотнаннь хорма дахх* – хотна бәәсәр бәәх; *заячнь заячксн юмн* – тәвсн хөв; эртәсн заачксн хөв

4. Шажна туск келц үгмүд: *теңгр хәләх* – деедс евәх; *теңгрт нүдн бәәнә* – деедс үзҗәнә; *маңһдуркинь теңгр медх* – бән-бәәтл медгдх, эврән йилһрх; *таралңгин орнд төрх* – күн өңгрснә хөөн сүмснь сән орнд җирһх.

5. Йөрәл болн харалд орҗах келц үгмүд бас онц баг болна: *харачнь хамхрх; өмнкчн тоста болтха; хар һазрт орҗ, тохм таср; нооста толһаһан нохад кемлүл; үклин мууһар үк, толһа деерән маань хатхул, эзән зальг*. Эн багт хәәкргч чинртә үгмүд, андһарин чинртә үгмүд бас орлцна: *теңгр цокх; амм ардм һарг; насм ахр болтха; нар үзлго одсв.*

6. Хальмг амн үгин зөөрт харһдг, олзлгддг үгмүд бас келц үгмүдин онц баг гиҗ тоолгдна. Иим келц үгмүд ик зунь эврә кел нәәрүллһәрн риторическ болна, өргмҗтә, бахмҗин авцта: *асхрхла – ааһ усн, әгрхлә – нәәмн чимгн* – альд эс чилсн цогцв; *арвн цаһан ясан хайх* – әмнәсн хаһцх; *дөрәтә көлдән мөргүлх* – күчәр йосндан орулҗ авх, дәәлх, мухлалх; *хәәчлә харһулх* – казнить на гильотине; *әмтнә хормад баг-тх* – әмт дахх; *идә-буда кеһәд хайчкх* – хутхад, холяд тарачкх; *һаринь һанзһд, көлинь дөрәд күргх* – босхад, күү кех.

Шунмһа болн шунмһа биш кевәр олзлгддг келц үгмүд

Хальмг келнә келц үгмүд эврә олзллһарн йир өргнәр амн үгин келнд болн урн үгин үүдәврмүдт керглгддг зергәрн ш у н м һ а б о л н ш у н м һ а б и ш гиҗ хувагдна. Зәрм номтнр амн үгин болн литера-турн келнд, урн үгин үүдәврмүдт олзлгддг келц үгмүдиг хойр әңгәр салһна:

а) шунмһа кевәр олзлгддг келц үгмүд амн үгин келнд болн урн үгин үүдәврмүдт өргнәр олзлгдна. Нурһлҗ эн келц үгмүд күүнә туск заң-бәрц, бәәдл-җирһл медүлнә: *һар күрх* – юм көндәх, чидл үзүлх; *һартан үүлтә* – эвтә, эрдмтә күүкд күн; *һартнь атхулх (бәрүлх)* – бийднь өгәд тәвх; өшәһән некҗ авх; *дурта дурго хойрин заагар* – сед-кл угаһар юм кех; *келн-амн орх* – экләд келдг болх; *күүнә мууднь орх* – му кех, зовах; *кергтән эс авх* – оньган эс өгх; *ноосан харһулҗ болшго күн* – му заңта, кишва күн; *сүмсән алдх* – икәр әәх; *толһаһинь эргүлх* – тенүлх, меклх, зүүлүлх; *хар көлсәрн гесән теҗәх* – һар көдлмшин оруһар теҗәл кеһәд бәәх.

б) шунмһа биш кевәр олзлгддг келц үгмүдин учрнь иим болна: эн үгмүдин чинр-утхнь хуучрад, мартгдад ирсн; хальмгудын кезәңк бәәдл җирһләс уга болснас, олзлгддган уурсмн: *элкн деернь өөк шарх* – өрч деернь өөк шарад цааҗлх; *хәәчлә харһулх* – толһаһинь чавчҗ алх; *баран деернь һарх* – зөвәсн давад бәәх; *маляһан атхх, хазаран сүүвдх* – юмн уга, хоосн үлдх; *сәңгрцгән сәвх* – хармнл уга бәәсән өгх; *уңгднь ус асхх* – мууднь орх, зовлң эдлүлх; *ээдмг-хөөрмг болх* – диг-дараһан геех; *туурһин хаһрхаһар нар үзәд, туһлын туруһар ус ууһад* – түрү-зүдү бәәх.

Ашлврад келхлә, хальмг келнә келц үгмүд шунмһа болн шунмһа биш кевәр олзллһарнь ẋәләхлә, цуг келн-улсин келц үгмүдин онлла ирлцнә:

1) кецәрн келц үгмүд хойр үгәс авн бүкл зәңглә әдл болна. Һол үгәрн нерн болн үүлдвр әңгд хувагдна. Хальмг келнд нурһлҗ үүлдвр келц үгмүд олзлгдна;

2) утх-чинрәрн хальмг келнә келц үгмүдт омонимия, синонимия, антонимия, полисемия харһна;

3) тогтлһарн хальмг келнә келц үгмүдин һол саң уул хальмг келнә йозурта, зәрм келц үгмүд чинрән болн янз-бәәдлән оңдан келнәс авч бүрднә, зуг тиим келц үгмүд хальмг келнд йир баһ;

4) олзлгддг аһуһарн хальмг келнә келц үгмүд улсин тууҗла, авъяс-ла, заңшалла, билг-эрдмлә, бәәдл-җирһллә залһлдата. Эн халхар күүнә туск, аң-аһурсна туск, шаҗна туск, авъясин туск келц үгмүд гиҗ хувагдна;

5) келц үгмүд шунмһа болн шунмһа бишәр олзлгдна. Күүнә туск амн үгин хойр-һурвн үгәс тогтсн үүлдвр уңгта уул хальмг келнә олн зүсн чинртә келц үгмүд шунмһа кевәр олзлгддмн. Наадк бәәдлтә

тогтацарн олн зүсн болдг, литературн келнд өөрхн, хуучрсн, эс гиҗ мартгдсн үгмүд олзлгддг келц үгмүд шунмһа бишәр харһна;

6) өдгә цагт хальмг келнә келц үгмүдин хойр толь барас һарсн бәәнә.

Хальмг келц үгмүдин тускар Г. Ц. Пюрбеевин, Э. Ч. Бардаевин, нань чигн номтнр бичсн статьяс, бас В. Н. Мушаевин келц үгмүд сурһлһна дөңцл барлгдсн бәәнә. Эндр өдр хальмг келнә келц үгмүд кел нәәрүллһәрнь йилһгдәд уга, лексико-этимологическ халхар шинҗлгдәд уга, эклц болн дунд сурһульд дасхлһна эв-арһин тускар бас ухалгдад чигн уга. Ода келц үгмүд дунд сурһульд «Лексика» гидг әңгд дасхгдна.

Хальмг келц үгмүд шинҗллһнә ном-сурһалин олн шишлң медә темдглхин төлә шин томья үгмүд орулҗ авх кергтә болв. Тегәд ода деерән өргн олн умшачнрт дасмҗ болад уга, шинәс олзлҗ бәәх хальмг томья үгмүдиг орс орчуллһинь дахулад өгчәнәвидн.

Филологическ номин доктор Муушан Владимир,
филологическ номин доктор Пюрбән Григорий

Томья үгмүдин толь

келц үг, келц – фразеологизм
келц үгмүдин көрң (саң) – фразеологический фонд (запас)
келц үгмүд шинҗлллһнә ном (сурһаль) – фразеология как наука
келц үгмүдин олзлх аһу – сфера употребления фразеологизмов
келц үгмүд әңгллһн — классификация фразеологизмов
келц үгмүдин кев-кец – структура фразеологизмов
келц үгмүдин эв-арһ – фразеологическое средство
келц үгмүд бүрдәлһн – образование фразеологизмов
келц үгмүдин келлг – фразеологическое выражение
келц үгин бүрдәмҗ – фразеологическая единица
келц үгин эргц – фразеологический оборот
келц үгин ниилмҗ – фразеологическое сращение
келц үгин негдлт – фразеологическое единство
келц үгин ниицл – фразеологическое сочетание
нерн келц үгмүд – именные фразеологизмы
үүлдвр келц үгмүд – глагольные фразеологизмы
келц үгин мөчмүд – компоненты фразеологизма
келц үгин үүрг – функция фразеологизма
келц үгин бүрн ниит утх – общий, целостный смысл фразеологизма
келц үгин хүвллһн – варьирование фразеологизма
келц үгин хүвлвр – вариант фразеологизма
келц үгин шилҗсн (теҗг) утх-чинр – переносное значение фразеологизма
келц үгин диг-даралгч (дигләни) шинҗс – системные свойства фразеологизмов
келц үгин зүс-төрл – типы фразеологизмов
келц үгин утх – смысл, содержание фразеологизма
келц үгин утх-чинр – значение фразеологизма
келц үгин чинр – качество, свойство фразеологизма
келц үгин шинҗ-темдг – признак фразеологизма

келц үгин йилһвр шинҗ-темдг – дифференциальный признак фразеологизма

келц үгин кев-янз, янз-бәәдл – форма фразеологизма

келнә дүрслгч ул-сүүр – образная основа языка

кемәц – изречение, идиома

кемәц үгмүдин саң – идиоматика

кемҗәтә керглгддг келц үгмүд – фразеологизмы, ограниченные в употреблении

хатяр керглгддг келц үгмүд – редкоупотребительные фразеологизмы

утх-чинрин өңг-шинҗ – смысловой (семантический) оттенок

чинрәрн өөрхн келц үгмүд – синонимичные фразеологизмы

чинрәрн эсргү келц үгмүд – антонимичные фразеологизмы

утх-чинрин ниилмҗин зерг — степень семантической слитности (спаянности)

олн утх-чинртә келц үг – многозначный фразеологизм

нәәрүллһнә өңг-шинҗ – стилистический оттенок

нерәдгч үүрг – номинативная функция

шуд утх-чинр – прямое значение

шилҗсн (тежәг) утх-чинр – переносное значение

шунмһа келц үгмүд – активные фразеологизмы

шунмһа биш келц үгмүд – пассивные фразеологизмы

экн авгин (эклгч) утх-чинр – исходное, первичное значение

А

Аавин заӊта. Ведущий себя как взрослый (о ребенке). Бөдүн күүнә авцта (бичкнә тускар).

Эн көвүн бичкнәсн авн аавин заӊта гиҗ, хам-хоша бәәх улс өкәрлҗ келцхәнә.

Ааһ цусан асхрулх. Пролить чашу крови своей; бороться, жертвуя всем. Төрскнәннь төлә әмән эс әрвлх.

Әгр хар булгин көвәд ааһ цусан асхлций... – «Җаӊһр».

Ааһин ам эс зуулһх (ааһин ам зуулһсн уга). Ничем не угостить, ничего не дать поесть. Ирсн күүнд хот өглго һарһх.

– Цә ууһад һартн, – гиһәд, сана авсн кевтә Дорҗ адһҗ босв. – Хальмг улс ааһин ам зууһад һар гиҗ келдг. – Бадмин А.

Ааһин дүӊгә нүднь аврлт угаһар урвх. Наполняться беспощадной ненавистью (огромные глаза величиной с чашки). Ууртан бүтәд, хәәр-бәәр уга болх.

Хармин Хату Хариг тиигҗ йовсиг үзчкәд, ааһин дүӊгә нүднь аврлт угаһар урвад, арвн әрүн цаһан хурһнь альхн талан үүмлдәд, далдһр өргн ээмнь дәәсндән күрхдән кецәһәд, тавн алд нурһнь тавтан күрхдән белдв. – Хальмг тууль.

Аанан-саак. Опять, снова тот самый, та самая. Дәкн одак, саак.

Би аанан-саак булхач хар нуһс үзчкәд, Арашата хоюрн гетә бәәҗ, иӊг хәәхән мартад хуурчв. – Эрнҗәнә К.

Авд орх. Пристраститься к чему-либо. Оказаться во власти кого-, чего-либо. Юмна күчнд бәргдх, авлгдх. Күүнә үлмәд, һарт, медлд орх.

Манҗин баһ наснасн авн ик гидгәр седкл өгч шилтсн эрдмнь – эртә цоохрин авд орад одсн, көзрин ду соӊсад оркхла, көлнь ормдан тесч чаддмн биш. – Доржин Б.

Авлдана тоодш. Хаос; сыр-бор. Диг-даран уга бәәдл. Эктолһа уга, азр-бизр.

Уга. Одд тоолҗ болшго. Кедү дәкҗ тоолхар седсн болхв. Зуг һурвн зуунас давулҗ тоолҗ үзәд угав, цааранднь ээдрҗ однав. Авлдана тоодш кевтә ара сара хойр болҗ одна. – Бадмин А.

Энд бас авлдана тоодш. Хәр улс, хотна залус һар бәрлдсн тооста һазр деер көлврлдв. – Нармин М.

Аврлт уга. Беспощадный. Өр өвч биш, өршәңгү биш.

Нойн, эс гиҗ зәәсң тохмта күн сәәхн гергтә хар яста эцкин көвүнә ишкә герт ирәд, терүнә гергәр зооган кедг бәәсмн. Кемр тер сәәхн гергнә залу өрцхәр седхлә, аврлт угаһар цааҗлдг бәәсмн. – Амр-Санана А.

Авч идәд бәәнә. Не дает покоя. Одолевает. Амр өгхш. Дарад даҗрх.

Цуһар окопдан шухиһәд кевтнә, минометмуд чигн авч идәд бәәнә. – Бембин Т.

Авшг авх. Принять обет; дать клятву. Посвятить себя чему-либо. Андһар тәвх. Нег юмнд әмн-цогцан, насан зөрүлх.

Бат арвн хойр номин авшг авсн бәәдг. – «Җаңһр».

Әмн-цогцан әрвллго, кесн көдлмшәрн бийән үзүлх болҗ амлҗ иткүлсн деерән, бас әмд бийнь дотран авшг авч батлла. – Доржин Б.

Адг-ядхдан. В крайнем случае, на худой конец. Яһв чигн, яһдг-кегдг болв чигн.

Адг-ядхдан тер белдчксн салман зөөҗ авхла, үлү болшго билә, иим түрү җил. – Тачин А.

...Чи ман хойрт юн болв чигн болхгов, адг-ядхдан дееҗ иддг күн эс болх билү, эс һарһсн болвчн, насмдн ирсн та ман хойрт үрн болҗ, нер дуудулх... – Хальмг тууль.

Адһсн күүкн аавиннь барун бийд. Поспешившая девушка занимает место на правой стороне кибитки отца (о девушке, вернувшейся в дом отца после неудачного замужества). Кеҗәх кергән тохнятаһар, хол тоолвртаһар эс күцәхлә, ашнь сән болдго.

Дегд бичә адһад бәәтн, адһсн күүкн аавиннь барун бийд гидг. – Нармин М.

Адсх болх. Жить одиноко в нищете. Арһ-чидлән алдад, һанц бийәрн бәәх.

Хәрнь гиһич!.. Күүнә олзтаһар күүк буульһж, гер авхар адсх болад, иигәд күләһәд йовсн болхмч! –Доржин Б.

Ажг авх. Намотать (себе) на ус. Бийдән тодлх.

Кеҗәх кѳдлмшән баһчуд шинҗләд, ажг авад бәәнә.

Ажрһ болх. Властвовать. Нойрхх, эмт әәлһх.

– Әмд бийнь әрә торч йовх күүнә хѳѳч кѳвүнд ажрһ болхдан ичхнч! – гиһәд, Бавур беелӛһән зүүһәд, модан түшәд зогсв. – Эрнҗәнә К.

Ажрһнь алг болхла, унһнь булг болдг. Если жеребец пегий, то жеребёнок бывает белоногий (*сравн.* яблоко от яблони недалеко падает). Эцкин заяснас хѳѳһдго.

Ажрһнь алг болхла, унһнь булг болна, аавиннь дассн эрдмәс альдаран одх билә. – Эрнҗәнә К.

Азр-бузр болх. Выставлять себя на позор. Вести позорный образ жизни. Андрх, һутрх, бийән һутах.

Әмтнд азр-бузр болад, үг һарһад, дала юм татчкад, ода ирҗ юн гидг юм ухалҗах күмч? – Доржин Б.

Айс тамин йоралд хатсв. Пусть ожидает меня самое дно ада (*клятва*). Үксв-хатсв гиҗ, андһар тәвх.

– Чамаг чилң нурһн дел деер эс авхинь айс тамин йоралд хатсв, – гиҗ андһарлв... – Хальмг тууль.

Айстан түүмрт орх. Лезть безрассудно в огонь. На-цааһинь тооллго аюлур зѳрх.

Бийән сагл. Айстан улаҗасн түүмрт бичә орад йов, халуч биләч. – Нармин М.

Алдр-билдр цокх (һарһх). Мутить воду. Крутить мозги. Мектах олзлх, худл-хуурмг йовдл һарһх.

Хаалһасн хажиж, дальтрж, алдр-билдр цокх ухан Баатуд кезәд чигн ордго билә. – Доржин Б.

Алмс эзлсн күн. Человек, в которого вселился бес. Шулм эргҗәх күн.

Ээж, намаг шулм эзлсн күн гиж, әмтн келнә, би яахмби? – Хальмг тууль.

Нег уга күн биш. Илвтә, эс гиж алмс эзлсн күн гиж өврж келҗәцхәнә. Намаг оч эс келсн болхла, зәрм өвгднь бүүрән соляд нүүхмн гиж өвклзҗәж. – Эрнҗәнә К.

Алн алдх. Готов убить. Цокад алн гих.

– Ирх биш, танд ирсн намаг цокад, керлдәд, бийим алн алдад бәәнә, – гиж Нусха-Му келнә. – Хальмг тууль.

Алң болх (сәәхн). Удивляться, изумляться. Удивительно красивый. Өврх, һәәхх.

Бюрод суусн улс алң боллдад, ардаснь хәләлдәд үлдцхәв. – Тачин А.

Мирки Миндрикович тас алң болад, гергән барун һарарн нурһнаснь бәрәд зогсв. – Тачин А.

Алң болх сәәхн асхар баһчуд сергмжтә кевәр цаган давулв.

Алс-булс болх. Быть не в состоянии что-нибудь понять. Диг-дараһан алдх, юн болснь эс медх.

Нөөртнь эс болх зүүдн орад, алс-булс болад, серж босад, һаза һархла, өр әрә шарлж йовна. – Тачин А.

Алтн җола эргүлж (менд хәрү) ирх. Благополучно (в здравии) вернуться. Көөсән күцж, эрүл-менд гертән күрх.

Деерәс алтн җола зөв эргүлж, менд ирхинь мөрәлж, делкән күмн-әмтн цуг ки тасрж күләҗәнә. – Эрнҗәнә К.

Алтн йорал. Золотое дно. Чилшго ик зөөр.

Буран – бичкн хотн. Эн хотна иргд ик салг бәәнә. Эн – тавн зу һар күн: орс, хальмг, хасг улс көдлнә. Заһсчнр хорвс нуурас миңһн алд шүүгүләр заһсиг утхад гилтә бәрнә. Тегәд энүг «алтн йорал» гиж нерәдснь орта. – Бембин Т.

Алц-таahан үзх. Разобраться, кто сильнее в схватке, в борьбе. Бәәр-бәрлдәнд, ноолданд харһлцад, кен чидлтәнь медх.

Көвүн тер кевтән хаана цахрур ирәд келв: – Мини хатыг мекәр, күчәр хулхалад авад йовж одла, ода олж авув, би бас тер хаана нутгин хан болдув, эн хан би хойр эврән бийсәрн алц-таһан үзлцнәвидн, – гив. – Тадн ман хоорнд бичә орлцтн. – Хальмг тууль.

Аль сансарн. Жить с безграничными правами; жить без забот. Аһу зөвтә; зовлң, түрү уга бәәх.

Болсн бийнь эдн һурвад, дөрвәд бүл улс зарцта, аль сансарн бәәсн улс билә. –Дорҗин Б.

Аль сансарн бәәх. Как хотят, так и живут. Жить привольно, припеваючи. Амр-таварн дурндан җирһх.

Яһсн амулңта цагла харһҗ үүдҗ өсчәх үрд болв эдн! Иим сәәхн, аль сансарн бәәдг җирһлд күрхвидн гиҗ, мана өвкнр, аавнр, бидн санҗ йовсн болхий? Седклднь зовлң уга, северкәднь заг уга, ях гих өвчн уга, я гих зовлң уга. – Эрнҗәнә К.

Альдас оһтрһу буухнь темдг уга. Неизвестно, с какой стороны грянет гром (придет беда). Хамаһас аюл-әәмшг ирхнь медгддго.

Сагар бәәх кергтә, сагар. Альдас һал цәклҗ, оһтрһу буухнь ода темдг уга. Үзг болһнас чигн ниргәд бәәхмн. – Дорҗин Б.

Альмн ундг зә уга. Яблоку негде упасть. То-томҗ уга олн күн хурад, сул орм уга болх.

Сойлын бәәшңд олн әмтн хурв, альмн ундг зә уга, оратад ирснь үүднә өөр дарцлдв.

Альхан делгх. Просить помощи (милостыню). Һууль һуух.

Түрү-зүдү бәәх учрар альхан делгәд, бийдән теҗәл һуульһҗ авх.

Альхн деерән бәрх. Баловать. Создавать беззаботную жизнь. Эркәр өсхх, дегд эрклүлх.

Альхн деерән бәрәд бәәхв, аль сансарчнь бәәлһхв, ораһасчн авн көлинчн үзүр күртл алтлхв. – Басңга Б.

Альхна эрә эс үзгдх (үзгддгән уурх) цаг. Пора вечерних сумерков. Өдрин гегән тасрад, хо бүрүл орҗах кем.

Альхна эрәнь үзгддгән уурад ирсн хо бүрүлин цаг билә. Тер бийнь Зандан хо цаһан чирә, хойр хар күмсгнь, барта күрң альчурин захас давад, саглрсн хар күкл Батад тодрха үзгднә. – Эрнҗәнә К.

Аляһан амндан зуусн, альхн деерән шам шатасн күн. Злостный хулиган, негодяй. Бузр-азр үгтә, адта азд күн.

Не болх, яһсн юмчи, тиигтлән аляһан амндан зуусн, альхн деерән шам шатасн күн бишч, тат эн келән! – «Теегин герл».

Аляһан амндан зуусн, альхн деерән шам шатасн, төөрсн һодль болсн, тошсн бух болсн орһдулмудла яһад седклән негдүлхәр бәәдгинь Бата меджәхш. – Эрнҗәнә К.

\ **Алян ард орх.** Вести распутную жизнь. Аля-елдң болх, цалдңнх.

Цаарандан әркин, алян ард орад, хаҗудан зуһу-җилдр улс цуглулад, чик седкләр, һоодан бәәҗ көдлдг улсиг бийәсн холд бәәлһәд, теднә тускар хов-җив цуглулад, харһад, үг күүндхләрн: «Көдлмшәсчн көөнәв. Хуурмгар, седклән тәвлго көдлҗәнәч!» – гидг болв. – Тачин А.

Ам авх. Взять (твердое) слово, устное заверение. Бат үгинь келүлх.

Зуг мини тадна амиг авхар седҗәхм – эн төрин тускар кенд болв чигн докъя медүлм үг авх зөв угавидн. – Доржин Б.

√ **Ам алдх.** Случайно (ненароком) проговориться. Келшго үгән алдад келчкх.

Болҗах күүндврт эврәннь нуувчан ам алдад келчкәд, залу дотран һундрхад бәәв.

√ **Ам аңhах.** Молвить слово. Амн үг келх, бий деерәсн үг келх.

Булһнд көөрк гиҗ, ам аңһах өөрхн садн чигн шидрт уга. – Басңга Б.

Ам аңhах арh (зөв) уга. Нельзя даже и словом обмолвиться. Үг келҗ болшго, үг келх зөв эс өгх.

Төр нуувчин. Тер төләд күн күүнд ам аңһах зөв уга болҗана. – Нармин М.

Энчн Советин орн-нутг. Ам аңһах зөвим нанас кен чигн күн булаҗ авч чадшго. – «Теегин герл».

Митрофановин завод, Һәрән келсәр дүңнхлә, әвртә ик чигн, кесг миңһн күн көдлдг болна. Көдлмшнь күнд, көлснә мөңгнь бичкн, йир юуһар болв чигн көдлмшч күүг дорацулх, меклх саната. Ял улм иктәд, зөв-учран келхәр седхлә, көөчкх. Ам аңһадг арһ чигн уга. – Бембин Т.

Ам бөглх (ам бәрх, хазарлх). Затыкать рот. Күчәр (чидләр) үг келүлл уга бәәх.

Үг һарһад, алдад оркм чигә амдын негиг бөгләд орксн болхла... – Доржин Б.

Намаг хәләхнч, йоснахн бас чигн амим хазарлхар, көлим тушхар, деерм зәәдңнхәр седсн бийнь, даргдсн угав, нам өкәс гиҗ нуһрҗ өгсн угав. – Бембин Т.

Ам задһа күн. Болтливый (несдержанный на язык) человек. Бурмха, олн үгтә күн.

Ам задһа күүнд иткҗ, үг бичә кел. Келәрн келдүр кеһәд, келсичн цааранднь йовулх.

Ам залһх. Передавать чужие слова. Күүнә келсн үгиг цааранднь тархаһад йовулх.

Нуувчинәр келсн зәңгд ам залһад, олн чикнд соңсулв.

Ам хаһлх. Начинать говорить (выступать) первым. Әмтин түрүнд үг келх.

Хург эклхлә, хурц олмһа келтә медәт ам хаһлҗ, әмтнә оньг авлв.

Ам эргх. Попрошайничать. Күүнәс тежәл хәәх, хот сурх.

Одахн күртл орсин ам эргәд, хатсн өдмгин хальс цуглулҗ, тежәл кеҗ йовсн Бадмин Ларлу. – Доржин Б.

Аман аңһаһад йовх. Ротозейничать, зевать. Аңхун, санамр бәәх.

Ода бас чамла әдл офицер болад, алтн погон зүүхв. Тегәд би ухатай, аль чи ухатайч? Дәәнә цагт аман аңһаһад йовсн күн толһаһан геечкдмн... – Бадмин А.

Аман аңһаһад үлдх. Остаться без ничего (*букв.* разинув рот). Уршгла харһад, бәәсән геех.

Итклтә төләдән йовдсн күүнд меклгдәд, аман аңһаһад үлдв.

Аман аңһасинь өгх (күцәх). Исполнять все прихоти (желания). Сурсн болһнынь бәрүлх: зөвтәһинь чигн, зөвгоһинь чигн.

Манахнд болхла, мел эн-тер гигч солю юмн уга. Авдг алван, өгйән мөңгән авдгнь йирин авна. Аман аңһасинь өгчкәд, тагчг бәәнәвидн. – Доржин Б.

√ **Аман аӊһачкад суух.** Проявлять беспечность. Сидеть, разинув рот. Юм оньгтан авлго аӊхун кевәр бәәх, оньган геех.

Тадн чигн бийстн аман аӊһачкад суулго, бас арһинь хән бәәтн. – Дорҗин Б.

√ **Аман бәрх.** Жалеть о чем-либо потерянном, переживать о чем-либо упущенном. Эндү һарһад, эс гиҗ нег юм алдад орксндан һундх.

Болһацхатн, залус! Хаҗһр һарһҗ бәәцхәвзәт. Хөөннь бийстн аман бәрцхәхт. – Басӊга Б.

Аман татх. Придержать язык. Олн үг келдгән уурх.

Не, базр һарһҗах баавһанр кевтә яһад хәәкрлдәд ирвт? Аман татцхатн! – Дорҗин Б.

√**Амар давад бәәх.** Попусту обсуждать, пустословить. Дала үлү үг келх.

Көдлмшәрн давад бәәсн сән, зуг хоосн амар давад бәәхлә, му юмн. – Нармин М.

√ **Амар орад, хамрар һарч одх.** Быть слишком шустрым, проявлять чрезмерную проворность. Дегд шунмһа болх.

Одакитн тиим гиҗ, би нам меддгол. Амар орчкад, нәәтхүллго хамрар һарч одх бәәдлтә. – Басӊга Б.

√ **Амарн Алта һатлх.** Трепаться, молоть языком. На языке хоть куда, на деле – никуда. Хоосн үгәрн юм кечкхәр, күцәчкхәр седх.

Дала юм кечксн, күцәчксәр, амарн Алта һатлх бәәдл һарһад бәәдг Аздан Чон болн энунә мет улсиг парть бурушаҗ һәәлв. – Дорҗин Б.

√ **Амарн һартлан тоогдх.** Угощаться вдоволь. Сәәнәр гиичлгдх.

Авһ бергнәсн амарн һартлан тоогдсн болхговт? – Дорҗин Б.

√ **Амбр-умбр күүндх.** Разговаривать, беседовать. Ю-бис күүндх.

Тиигәд хойр худ өвгн үрдиннь хөөткин тускар амбр-умбр күүндәд, хоштан ирәд, гер-герәрн орад, һаран уһаһад, тәмкән татад, амрад суулһнлань, Нарна көвүн Бата орҗ ирәд: – Дедушка, Вас наш аав приглашает домой чай пить. – Тачин А.

√ **Амһаһан сулдхл уга.** Не распускать себя, не расслабляться. Бийән һартан бәрәд бәәх.

– Хургт тəвхмн, – гиҗ Баазр келв. – Олн яһҗ шииднə, түүгəрнь болхмн. – Олн – оларн, йосн – йосарн, – гиҗ Санҗ хəрүцв. – Олн-олн гиһəд, айстнь амһаһинь сулдхад бəəхмн биш. – Нармин М.

Амдад авх. Пересекать путь. Хаалһ керчəд һарх.

Өмнəһүрнь нег полк церг амдад авдг болна. – Хальмг тууль.

Аминь бөглх. Затыкать рот. Үг келдг арһинь таслх. Әəлһəд, шахад, э таслулчкх.

Колхоз бүрдəлһнə йовудын тускар цаг-цагар эрк биш соңсхҗатн гиҗ эс бəəнү? Тиигхлə яһдг болв чигн, аминь бөглдг ууд олх кергтə. – Дорҗин Б.

Маңна хаанд сурсинь өгəд, аминь бөглчкх кергтə. – Басңга Б.

Аминь дурах. Передразнивать. Кү дурасн болад, инəдтə шогта кевəр үзүлх.

Бичкн цагтан көвүн кенə болв чигн аминь дураһад, шог наад тəвəд, олн əмт шуугулҗ йовла.

Амн сəн үг. Хорошие, приятные слова. Тааста үг.

Көвүн санҗаһад: – Амн сəн үгичинь соңснав, – гив.– Хальмг тууль.

Амн усн. Чистая проточная вода. Цевр болн эмтəхн урсхул усн.

Одх хотн Чөөрəн ар бийд арвн дуунад. Тиигəн күрəд ирхлə, һолнь дүүрң усн, өвснь өвдгцə. Амн уста мал йир тарһн. – Нармин М.

Амн үгəн өгх. Дать слово (клятву). Нег юм эртəснь келəрн батлх.

«Эцкчн əмд цагт теднə көвүнд чамаг өгх болад, амн үгəн өгчклəвидн. Би келсн үгəн хəрү авш угав», – гиһəд, эк йосндан аздлх бəəдл һарад ирв. – Эрнҗəнə К.

Амна зог болх. Стать притчей во языцех, не сходить с языка. Күр-күүндврин учр болх, күүнə келнəс эс хөөһх.

Колхозд орсн күүнə малнь, күүкднь, гергднь олн дундан болх юмн... Чини-мини уга гих... зəңг амна зог болад бəəв. – Манҗин Н.

Амнаннь зава һарһх. Чесать языком. Дать волю языку. Харҗахар болх-болшго үг келх, цалһ-цаман үг келх.

Зәңг ядад бәәдг улс баһ бишл, тиим улс яһәҗ кевтә амнаннь зава һарһәҗ келҗ йовцхадг болх. – Дорҗин Б.

Амнас ам кедх. Передавать из уст в уста. Зәңг тархагдад йовх.

Өнчн Харла көвүнлә эн сө болсн йовдл амнас ам кедҗ, әмтн дунд олн зүсн күр-күүндә үүдәв. – Дорҗин Б.

Амнасн һарһҗ келсн уга. Не проронить по этому случаю ни слова. Дун уга бәәх. Юм эс келх.

Салм белдлһән хайхмт гисн заквритн тенд соңсад уга, би чигн амнасн һарһәҗ келсн угав, урмдынь хәрүлшгоһар седәд. – Тачин А.

Амндан багтсарн (орсарн) му келх. Обругать скверными словами. Бузр-азр үгәр муурулх, дорацулх, һәәлх.

Шахҗанат, күч үзүлҗәнәт, муудм күрхәр бәәнәт гиһәд, йосна күүг амндан багтсар му келх. – Дорҗин Б.

Медҗәнә, медҗәнә... Амндан багтсарн келҗ ав. Чини зөв. Арһ уга. – Басңга Б.

– Мөңгн дала манд! Манла әдл чамд уга. Кедү җилдән кеер хөөч бәәсн биичн, нүцкн хошнгта йовнач. Нохала худ болсн күн баасарн хүрм кедмн, – гиһәд, Цевгин күрдһр хар эмгн амндан орсарн хәәкрв... – Бадмин А.

Амндан бат. Твердый на слово. Үгән бәрдг, келсндән күрдг.

Чини чигн биичн амндан бат бол. Аюдан бурҗ йовад, алдад үг келәд орквзгоч. – Дорҗин Б.

Амндан ус балһсн кевтә (мет). Будто в рот воды набрал. Тагчг, ә-чимән уга бәәх.

«Амндан ус балһсн улс мет тагчг суухар, хот эдлтн гиһәд, эндән келх билү», – гиҗ Бергәс ухалв. – Бадмин А.

– Чамаг амндан ус авсн кевтә суухла, тер яахв. Эврәннь хөвин төлә ноолдхмн билә, – гиҗ Эббә келв. – Нармин М.

Амндь мөңг чикх. Подкупить, дать взятку. Өглһ өгх. Мөңг, өлг-эд өгәд, бий талан татад авчкх.

Өлкән татад уга бәәҗ һарһәҗ йовх аалинь хәләһич түңгиг. Кишгтә юмби? Амндь мөңг чикәд хәләдговчи? – Басңга Б.

Амнчн тоста (өөктә) болтха! Пусть из уст твоих молвятся только добрые слова! Амнасчн сән-сәәхн үг һарч йовтха!

– Тана күүкн Анҗула хәрд һарчана, күргнтн эн, Захар Бадминович, урднь дәәнә летчик йовсн, ода совхозин нүүрлгч көдләч, – гиҗ Мукөвүн келв. – Үнәр келҗәхлә, йир сән, амнчн өөктә болтха. – Бадмин А.

– Әмтн танд ханх, ачитн мартхн уга, – болҗ, ахлач өргмҗин авцтаһар келв. – Тавта сән амта көвүн бәәҗч, амнчн өөктә-тоста болтха! Керг күцхлә – йир сән... – Доржин Б.

Амнь халх. Слегка выпить, быть навеселе. Разгорячиться от речей. Әрк-чаһр эдләд, невчк хальң болад ирх. Үг-күүртән халх.

Амнь халсн медәтнр йөрәлән тәвәд, өрвҗ арһул цемшҗ ишкәд, һарад әрлдв. – Доржин Б.

Амрарнь келхд. Одним словом. Проще говоря. Дала үг келлго, цөн үгәр цәәлһх.

Амрарнь келхд, бичкдүд әәмшгтә зеткрлә харһв чигн, ашнь сән амулңта кевәр төгсв.

Амр-зая(н) эс өгх (уга). Не давать покоя. Лишать покоя. Төвкнлһинь эвдх. Амрлһ эс өгх.

Ода деерән амр-заян уга. – Эрнҗәнә К.

Эн хойр ачта ээҗ-ааван санҗанавидн, йовхмн, одхмн гиһәд, амр өгхш. – Тачин А.

Амр-таварн бәәх. Пребывать в покое и благополучии. Жить без забот и хлопот. Төвкнүн, амулң бәәх. Түрү-зүдү, зовлң медлго җирһх.

Арднь үлдсн хотнд амр-таван авад кевтсн мал асхн эдлсн идәндән диинрв. – Доржин Б.

Амр эс өгх (амр өглго бәәх). Не давать покоя. Төвкнүн эс бәәлһх, көндәһәд бәәх.

Амр өгшго болм кевтә гисн үгмүд цуһараһаснь давуһар Бакдгин экнд хадасн болҗ хадгдад, зүркнь хард гиһәд одв. – Доржин Б.

Әрлтн, әрлтн... Иигҗ бәәҗ, энчн тан хойрт амр өгдмн биш. – Басңга Б.

Амсн-умсн җирһв. Стали жить-поживать. Амрад-җирһәд бәәв.

Өвгн эмгн хойр арднь алтта-мөңгтә болад, амрад амсн-умсн җирһв. – Хальмг тууль.

Амта-келтә. Бойкий на язык. Олмһа келтә.

Баахн бийднь, медрлтә, амта-келтә гиһәд, иим ик көдлмшт тәвгдсмн. – Нармин М.

Амта тоотнь. Все, кто может говорить. Келтә күн болһн.

Ода яһад, юн болад, иим юмн соңсгдад одна гидгнь энв? Амта тоотнь цуһар келҗ бәәнәлм. – Дорҗин Б.

Амтан барх. Потерять честь, опозориться. Нерән һутах.

Залу күн тиигҗ амтан бардмн биш. Хадм эцкиннь уурнь тәәлрәд, кургндән санань зовв. – Бадмин А.

Тадн үкр саадг лавшгтаһан ирәд, амтым барвзгот. - Дорҗин Б.

Амтн уга күн. Бессовестный, негодяй. Ичр-һутран геесн күн.

Таниг һарһсн эцкләрн әдл күн гиҗ күндлҗ сандг билә. Болв та йир амтн уга күн санҗчит. – Дорҗин Б.

Амтынь авх. Пристраститься к чему-либо. Нег юмнд дурлчкад, җилвтәд бәәх.

Амтынь авчксн Бата архлв чигн, бәәш уга деерән һарв. Улм цаарандынь сурх дурнь күрәд, өдрин киләсн, сөөһин зүүдн болад бәәв. – Эрнҗәнә К.

Тертн амтынь авад, хәрү эргәд бәәдгнь тер. Шулмиг даруньэс көөхлә, бәәршч оддг, һарч өгдго биший! – Хальмг тууль.

Анда-санда болх. Всполошиться. Әмт догдлулх, кесг күүүмүлх.

Саңһҗиг директор орсна маңһдуртнь ах тооч дала әдл цааста орҗ ирәд, анда-санда болад, дала цааснд һар тәвүләд, тииз дарулад йовҗ одла. – Дорҗин Б.

Андһар тәвх. Дать клятву. Сүртә авъяс бәрҗ, бат үгән өгх.

Тиигҗ Тең һолын көвәд бидн орс хальмг хойр бууһин ам үмсч, андһаран тәвҗ, ах-дү боллавидн. – Бадмин А.

Зул өргәд, бурхн багшин, эс гиҗ Зунквин гегәнә өмн сууһад, мини көвүн күүнә юм көндәшго гиһәд, андһар тәвәд мөргҗ өгнәв. – Бадмин А.

Анчинь авх. Получить известие. Зәңг-зә соңсх.

Бас манахст юн болҗахинь нег анчинь авлго адһҗ болх уга. – Дорҗин Б.

Увш-хун-тәәҗ эвинь олад күүндхлә, икәрнь тәвҗ, авх зөвтә татлһ алван авх. Түүнд икәр илгәһәд, нег анчинь авх кергтә. – Басңга Б.

Аңгин ард орх. Преследовать зверя. Аң көөх.

Кесг олн хонгт аңгин ард орад, нөр-хол уга муурчкад, Сагсг Саарл Күлгән киитн булгин уснд, көк девән өвснд, болдын сәәһәр боһчад, төмрин сәәһәр төдглэд хайчкад, бийнь... сершгоһар унтад одна. – Хальмг тууль.

Ара харһулх юмн уга. Нет ни крошки; даже на язык положить нечего. Геснднэ өлг авх хот уга.

Ара харһулдг юмн угай? Цаачн нег тоһша һуйр үлдлә, ода буда кеҗ уухмн. – Нармин М.

Араһан зуух. Сжать челюсти; терпеть боль; держать себя в руках. Күнд зовлң тесх, өвдкүр даах.

Эн гергн даңгин хоорнднь орад, эңкиг эвләд авчкна гиҗ, Така араһан зууҗ, Сәәхләд дотран уурлҗана. – Бадмин А.

Санлын бригадас тер цүүгәнә хөөн селәһәр орҗ аашад, нег нөкд олҗ авад, тер кишва Эрднәс хәрүһән авсн болхнь гиҗ, арань зуугдҗ йовла. – Саңһҗин Б.

Араһан зууһад, шүдән хәврх. Еле себя сдерживать. Әрә бийән бәрәд тесх.

– Арһ уга, идгәрнь орулад келчкхләм, араһан зууһад, нам шүдән хәврәд, нудрмарн стол цокчкад, шурд әрлв, – гичкәд, Эрднь Бораевич күр-күр гиһәд инәв. – Тачин А.

Аран күцх. Подрасти, набраться ума-разума. Өсәд, томан орад ирх.

Чамаг соңсад бәәхнь – му хурһна бәәдлтәч... Мәәлхәс талдан ямаран чигн гем уга бәәдлтә. Болв бичсичн авад хәләхлә, аранчн йостаһар күцәд бәәҗ. – Бембин Т.

Арһ тасрх. Обессилить, стать беспомощным. Чидлән чиләх. Чинәһән геех.

Сөөднь чик нөр уга, өдртнь күнд хар көдлмш кесн учрар Эрдән арһнь тасрад, амнь хагсчах бийнь босч, ундан хәрүлҗ чадсн уга.

Арһ угад зарһ уга. Нельзя судить того, кто не мог преодолеть невозможное. Болшго юмиг күцәҗ чадсн уга гиҗ шоодхмн биш.

Өдр-сөөһин кемҗә медлго, эврәннь чееҗләрн ноолдад йовдг Булһнд цаг хамаран давснь медгдхш... Арһ угад зарһ уга гишң, болш уга юмн болшл уга. – Басңга Б.

Арһан барх. Очутиться в безвыходном положении. Терять надежду, отчаиваться. Арһ уга йовдлла харһх. Итклән геедәд, цөкрх.

Маши күләҗ-күләҗ, арһан барад, күүкд-көвүд хол хаальд хур, салькнас әәлго йовһар һарад йовцхав.

Кемр торһн ноосга хөөдиг арһан барад ирхләрн, алад, махинь олзлҗ болхла, отхта хөөдәс нег чигн толһа алҗ болшго. – Тачин А.

Арһан нөл уга (хармнл уга). Не жалея сил и возможностей. Чидлән эрвллго.

Һурвн көвүн арһан нөл уга, эмч болһнд үзүлнә. – Хальмг тууль.

Элстин болн райондын цутхлңгудын күч-көлсчнриг бәәсн арһан хармнл уга, түрүләд харһҗах малчнрт шулуһар күрч, тусан хальдатн гиҗ соңсхна. – Тачин А.

Арһинь хәәх. Искать выход, решение. Привести к благоприятному концу, результату. Кергиг чик мөртнь орулх.

Би хара зөңдән өдрән чиләһәд, бальс орсн угав: көдлмшиннь арһинь хәәһәд, олн төр күцәвүв.

Адг-ядхдан отхта хурсх өгдг хөөдән цадхлң үвләс һарһад, төлән авх арһ мана районa һардачнр бас хәәсн уга. – Тачин А.

Арһ-мек тоола бәәҗ. Обдумывая свои уловки, ухищрения. Мек-тахиг ухала бәәҗ.

Урднь меклчксн Сөнәк улм арһ-мек тоола бәәҗ, нег мек санҗ авна. – Хальмг тууль.

Арhта болхла. Если была бы возможность. Чадвр бәәсн болхнь.

Арһта болхла, амндан зууһад, үлә талан авад одх саната. – Эрнҗәнә К.

Арhта гиснь. Наилучший. Цугтаhаснь сәнь, деернь.

Баахн көвүд-күүкд, берәд арһта гисн хувцарн кеерсн Бакдга герүр хурв. – Доржин Б.

Ардан чикән өгх. Прислушиваться, не оставлять без внимания. Мартл уга, оньдин оньгтан авх.

Баһчудын күцәҗәх керг йир оралдата, чи амрлһнд һарв чигн, ардан чикән өгн бә. Ик дамшлтычн күндләд сурҗанав.

Ардаснь ноха түкрх. Выгнать с позором. Һутаhад, му нер зүүлhәд көөх.

Фашистнр мана орн-нутгиг дәәлхәр ирлә, Улан Әәрм, советск әмтн негн кевтә босад, деермчнриг ардаснь ноха түкрәд, төрскн һазрасн уга келә.

Арднь орх. Взяться основательно, заняться специально. Шишлң керг гиhәд, цуг оньган өгәд күцәх.

Тер хамгиг үкс гиҗ, арднь орҗ чиклдгин арһ хәәх болҗ һарв. – Доржин Б.

Бата сурһулясн цөн хонгт дутад, унтл-кевтл уга чирмәһәд, арднь орад неклдә йовҗ – уһав һарш уга, утлв чилш уга утьта иньг болҗ, аман авлцсн Сергән Васильтә цецн күүк, эв-арһ ухалад, олад авв. – Эрнҗәнә К.

Арсинь авх. Снимать, спускать с кого-либо шкуру. Аврлт угаhар засх, цокх, гүвдх.

– Чамаг, кишго ноха, арсичнь авсв. Зуг ирҗ өгич, – гиһәд, Санҗ йовдңнад бәәнә. – Басңга Б.

Арсм кех. Заниматься спекуляцией (наживой). Хулд-гүүлгә кех. Сольх, дольх.

Дәкәд удү-түдү болҗаһад: – Ээҗ-ээҗ, нег цөөкн мөңг өгит, арсм кенәв, – гинә. – Хальмг тууль.

Арсндан эрә багтх. Чрезмерно гордиться, хвастаться. Испытывать острое чувство стыда, чувствовать себя в неудобном положении. Дегд көөрх, ик сана зүүх.

Догшн хариг эдлчксн залу көөс цахртл көөрәд, бийән бив гиһәд, арсндан әрә багтҗана.

Архлв чигн, бәәш уга деерән һарх. Даже на привязи не удержать. Ю эс кев чигн, бәрҗ эс чадх. Торшго болх.

Амтынь авчксн Бата архлв чигн, бәәш уга деерән һарв. Улм цааранднь сурх дурнь күрәд, өдрин киләсн, сөөһин зүүдн болад бәәв. – Эрнҗәнә К.

Ас-мә (уга). Без понятия. Ни аза не знать. Төрүц юм меддго, мала-маам.

Орсаһар ямаран чигн ас-мә гисн үг меддго улсиг амдач гисн, ик медрлтә күн болҗ тоолгдна. – Дорҗин Б.

Гришкинхн хөөч хәәҗәдгҗ. Бәәльв гиҗ, гем уга, ядхдан ас-мә гих юм сурсна бийнь олз. – Эрнҗәнә К.

Асрлһнд орулх. Поставить на стойловое содержание. Малан белдсн теҗәләр асрх.

Мал идшлүлдг һазр уга болад, малмудан бар сарин арвнас авн зогсаҗ, асрлһнд орулсмн. – Тачин А.

Асхрхла – ааһ цусн, әгрхлә – нәәмн чимгн. Если и прольется – всего лишь чаша крови, если и высохнут – всего-то восемь косточек. Где наша не пропадала. Альд эс чилсн цогцв.

Довтлх шоңхрин нүдн һарв. Әгрәд одхла, нәәмн чимгн биший! Асхрад одхла, ааһ цусн биший! – гиҗ хәәкрв. – «Җаңһр».

Ата-марһаһан авх. Отыграть. Взять реванш. Отомстить. Үзсн, даасн түрү-зовлңган хәрүлх.

Тер кишго андн нохасас ата-марһаһан авсн болхнь гиһәд санад оркхла, доткм киитрәд бәәнә. – Бембин Т.

Атхр бәәдл һарх. Показаться угрюмым, хмурым, мрачным. Атысн, миркһр бәәдл.

Аанан-саак шогч Увша күүкнд шог келәд, саадрулх авъяс һарһв, күүкн буру хандад, улм атхр бәәдл һарв. – Эрнҗәнә К.

Атхулдг алтн-мөңгн уга. Нет средств дать взятку. Альхнднь авлһ бәрүлдг арһ уга.

Зарһчин бәәх бәәдлиг, сурад бәәх сурврмудынь тадн бийстн соңсчанат: мел Амха деер шавхар седәд, Очкаг татад бәәнә.

Учр юундв гихлә – Амха угатя, арһан хәәжҗ атхулдг алтн-мөңгн уга. Тер учрар үгә харсдг йосн, татдг күн уга. – Бембин Т.

Ах-дүүһин оңһа. Родственники, братья. Эврә махн-цусн, элгн-садн.

Ардас минь некәд ирдг ах-дүүһин оңһа уга эс билү. – «Җаңһр».

Ах нойн баав! Всемогущий государь! Нутгин күч иктә эзн.

Ах нойн баав! Герт орад һартн болна. – Хальмг тууль.

Намаг Чүүчә гидгән, нег үлү турнта гидгән кентн болв чигн хайтн, марттн, эс гихлә толһа уга үлдхт... – Басңга Б.

«Уга, ах нойн баавин зергәс», – гиҗ келчкәд, гүвр маасхлзад авна. – Бембин Т.

Ахрар келхлә. Если кратко, короче говоря. Цөн үгәр товчлад келхлә.

Ахрар келхлә, үр ах эмч, би тана нөкд – малын фельдшер болҗанав. – Тачин А.

Ахрхн ухата. Скудоумный, недалекий, нерасчетливый. Өөрхн тоолврта.

Манҗ гергән шоодад келв: «Чи ут үстәч, зуг ахрхн ухатач».

Ацата болх. Быть беременной. Гестә, күнд бәәх.

Тиигҗ бәәтлнь, Арамбар хаана экнь ацата болад бәәв. Эн ик му йор. Һарсн күүкинь царин арсар бүтәһәд алчкад, һолд хаяд урсхачкна. – Хальмг тууль.

Ач-тус кех. Приносить пользу, оказывать помощь. Дөң болх.

Ач-тус кесн көвүн, ю авнач? – Хальмг тууль.

Аштнь (унгднь) амр эс өгх. Не давать покоя. Төвкнүн эс бәәлһх. Өшә көөх.

– Тегәд би эн малыг цөөлх, эвтәлх саната бәәнәв, – гиҗ Бакдг цааранднь үрвҗ келв. – Эс эвтәлхлә, нанд йирин аштнь амр өгдг бәәдл уга. – Доржин Б.

Аюһинь дахад бәәх. Поступать согласно чему-либо. Послушно следовать за кем-либо. Нег юмна заң-бәәр дахх. Ямр нег күүнә ухан-тоолврар болн келсн үгәрнь бәәх.

– Э-э, тиим болл уга, – гиҗ гертк әмтн нег дууһар ярд гиһәд одцхав. – Арһ бәәнү. Аюһинь дахад бәәх зөвтә улс, әмтн болҗана. – Басңга Б.

Аюдан йовдг күн биш. Просто так не ходит. Учр угаһар йовдго күн.

Ахрар келхлә, аюдан йовдг күн биш. – Бембин Т.

Аю-кейүһинь (медж) авх. Разобраться в чем дело. Учр-утхинь йилһәд ирх.

Медгдәд бәәнәл энчн. Мел муңхг күн биш, аю-кейүһинь ава бәәнәвидн. – Дорҗин Б.

Аюл даах. Пережить невзгоды, преодолеть трудности. Хату-мөтү юм тесх.

Намрин идг му болад, зөвәр эцәҗ одсн хөөдт түрүн ирсн аюл даадг чидл күрчәхш. – Тачин А.

Аюл улм көл авад бәәнә. Ненастье набирает силу. Теңгрин бәәдл улм му болх.

Дорд үзгин дөрвн районд һалзурҗах йиртмҗин аюл улм көл авад, йоста гидг зуд болҗахинь цуг әмтнд медүлв. – Тачин А.

Аюл хату болх. Опасное, жестокое условие. Заквр шүрүн болад, заавраc давҗ эс чадх.

Хаана аюл хату болад, һурвлһ элчиг дахад ирнә. – Хальмг тууль.

Ә

Әәһән өгх. Подать голос. Дууһан өгх, келх.

– Көлсинь сәәнәр хагсачкад, эмәлинь авад, ардк сөөгт архлхмн, – гиҗ Дорҗ әәһән өгч босв. – Эрнҗәнә К.

Әәһинь таслх. Заглушить звук. Ә һардгинь уурулх. Үг келдг арһинь таслх. Алх.

Арг уга, сансн кергтн күцхн уга гихлә, Барг чочн тусчкад, мотоциклиннь әәһинь таслчкад, бууһад, ширән өөр чөклҗ сууһад, сеңстә цә бәрәд уув. – Тачин А.

Әәмг-алвтан медүлх. Передать во владение свой аймак и подданных. Әәмгән хамг улстаһинь күүнә медлд өгчкх.

Эн күүкиг ду һарһсн күүнд өгнәв, дәкәд әәмг-алвтан медүлнәв гиҗ, зар тәвсиг ик ахнь соңсад, зарһта болҗ. – Хальмг тууль.

Әәрстә хармуд. Люди подневольного труда. Чернь, беднота. Хар көдлмш кедг ялч улс, угатьнр.

– Тегәд эргүләд авад хәләхлә, съездд ирх улс темдгтә: нойн, зәәсң, байн – нег хаҗуһас, гелң-зурхач хамг Балдна Чимд толһачта – талдан хаҗуһас... – Сән-сән, – гиҗ Криштафович таасч маасхлзҗана. – Әәрстә хармудас съездд нег чигн күн уга... – Бембин Т.

Әәхдән бара кех, ичхдән хальч кех. При опасности использовать как прикрытие, при позоре – как ширму. Чидл баh саамд нөкд авх, эмәх йовдл харhсн цагт көшг болх.

Яах билә?.. Алҗ хайнав. Түүгәр юн әәхдән бара кеҗ, ичхдән хальч кеҗ бәәлһхв? – Басңга Б.

Әгрәhәд оркх хормч, эм орулад оркх аршамч? Ты не яд ли смертный, не напиток ли целебный? Әмим авх юмвч, аль эм өгх юмвч?

Бата мусг гиҗ инәһәд, толһаһан толһа талнь өөрдхәд, үг келх бәәдл һарв. Күүкн буру гиҗәх темдг медүлсн уга. Бата дәкәд нег дәвәд, улм өөрдәд, «әгрәһәд оркх хормч, аль эм орулад оркх аршамч» гиҗ санҗаһад, экләд күүкнлә күүндв. – Эрнҗәнә К.

Әм авх. Приходить в себя; воскресать. Әмдрх; эмн орх.

Арһта юмн болад, өндәҗ босад, эм авад, арһснас һархла... – «Җаңһр».

Әм арhдх (тасрх). Выбиваться из последних сил. Үклин өмн өргнд күрч, чинән-чидлән геех. Кинь тасрх.

Хәр һазрт оч, арһсн-түләнә күн болҗ, эм арһдҗ заргдхин орчд... – Басңга Б.

Әм аврх (арhлх). Выручать, спасать. Дөңнх. Түрү учрас харсч авх.

– Турлаг гидг юмн һалу дахнав гиһәд, уснд унад оддг гишң, та күзүцәһән уснд ку дахад орад оркхлатн, таниг эм аврлһн җаңһрта чигн болхмн, – гиҗ Бемб өвгнә кирцә авб. – Доржин Б.

Деед хотнд, боолстд болсн йовдл соңсч оркад, эмтн гертән бәәдгән уурад, эм аврх, эврә Советин йосан харсх улс хәәһәд нирһәд бәәнә. – Нармин М.

– Хооран хай! – гиһəд хоолыннь мөөрснəс атхад оркхла, – хəəртə иньгм, хаһцулҗ əмим арһл, – гиһəд гергнүр хəəкрнə. – Хальмг тууль.

Əм өгх. Быть источником жизни, давать жизнь. Менд бəəлһнə һол юмн.

Тедндчн əм өгчəхнь – худгин усн. – Тачин А.

Əмəн авад зулх. Бежать, спасая жизнь. Бийəн харсх. Бийəн зеткрəс гетлүлх.

Əəмшг өөрдхлə, əмəн авад зулв. – Эрнҗəнə К.

Дəврлһнд зөрг кергтə. Зөрг уга болхла, күн даңгин əəһəд йовна. Нег сүртə цагт эн дəврхəс урд əмəн авад зулна. – Хоньна М.

Əмəн эрвллго, дөрəһəн сулдхлго. Не жалея сил и жизни. Не ослабляя стремена. Бийəн хармнлго, бəəсн чидлəрн керг-үүлəн күцəх.

Теднə зерглəнд Серкəн Баату сəн дурарн орҗ, əмəн эрвллго, дөрəһəн сулдхлго хальмг теегт олн зүсн бандитмүдиг күүчəд йовсмн. – Дорҗин Б.

Əмəн һартан бəрəд йовх. Жить, испытывая большие трудности. Кецү түрү йовдл үзəд, терүг дааһад тесх.

Бүкл һурвн җилд хөөнəнтн ард хатад, даархинь чигн үзəд, көрхинь чигн үзəд, əмəн һартан бəрəд йовсн бийм, танас үлү нег арслң, ээмдəн күртх хувц авад угав. – Басңга Б.

Əмəн өгх (əмəн «ях» гилго өгх). Отдать свою жизнь, пасть смертью храбрых. Насн-җирһлəрн шордх. Цогцан, эрүл-мендəн эс хəəрлх.

Советин йосна төлə əмəн «ях» гилго өгхдəн белмб! – Нармин М.

Давсн дəəнд залусин сəн гиснь орн-нутган харсхар һарад, һалзурсн хортнла бəрлдəд, тедниг хамх цокад, əмəн өгч, һазран харсв. – «Хальмг үнн».

Əмəн сольх. Променять свою жизнь на что-либо. Җирһлəн талдан нег юмнас өгх.

Кемрҗəн үүл бууһад ирхлə, Боврг Иванас əмəн сольшго, Иван чигн Боврагас əмəн сольшго.

Әмән харсх. Защищать свою жизнь. Бәәдл-җирһлиннь төлә ноолдх.

Чамас әмән харсхнь болх.

Әмән авч һарх. Спасать свою жизнь. Аюлас гетлх. Бийән аврх.

– Эн ик дәрвкҗәсн түүмрәс әмән авч һархин төлә күн ю эс кехв? – гиһәд, һаһа белд бәәсн альчурарн нүдән арчв. – Бадмин А.

Әмән хурлд бәрх. Махнуть на жизнь. Җирһләсн хөөһх.

Үкдг болв чигн, амр йовад үксн деер! Бас кен иигҗ санҗана? Эзн сурчкад – уга, худл, үкхдән кен дурта болх билә! Олн дотр иим негн, хойр күн йовхас биш, цуһар әмән хурлд бәрхәр седнә гидг аль? – Бембин Т.

Әмән хуулҗ авх. Избавиться от кого-либо или чего-либо. Бийән зеткрәс аврх.

Нуста күүкнд меклгдхв гиҗ, кен санҗ? Болв эрт әмән хуулҗ авснас деернь уга. – Басңга Б.

Әмәрн шордх. Поплатиться жизнью. Бийәрн һарутх, өңгрх.

Әмтнә төлә әмәрн шордснд һундл уга. – Хальмг поэзин антолог.

– Һурвн мишг буудян төлә харадан бәәсн хөрн негн күн әмәрн шордна гидг, ямаран шалтан, – гиҗ Муузра келврән төгсәв. – Эрнҗәнә К.

Әмдин харалта юмн. Грешное дело. Әмтә юмнд ик килнц һарһх мөн.

Ямаран бәәдлтәһәр намаг энд бәәдгиг бийстн меднәт. Теднләтн тесч бәәнә гидг әмдин харалта юмн... Бульһна чирәннь зовкнь көкрәд, нүднь бадарад хавдад бәәҗ... – Басңга Б.

Әминь авх. Лишить жизни. Алх, уга кех.

Иигәд мана тольклдад суусимдн соңсхларн, райкомин сегләтр әмимдн авх. – Доржин Б.

Әминь тәвх. Оставить в живых. Әмд үлдәх.

– Көвүн, авсан ав, әмим тәв, – гиҗ цурх келнә. – Хальмг тууль.

Әмичн алнав гивчн. Даже под угрозой смерти. Цокад алнав гивчн.

Мини хошт миңһн толһа хөөнд күрх шүрүн хот әмичн алнав гивчн угалм. – Тачин А.

Әмн һарх. Скончаться, умереть. Үкх, өңгрх.

Цаһан харһнад, әмнь һарч одв. – Манҗин Н.

Әмн-арсан эрвллго. Не жалея жизни. Эврәннь эрүл-мендән хармнлго.

Кеемә хөвдән һундн, әмн-арсан әрвллго кесн-күцәсн бийнь, терүгинь юмнд тооллго бәәнә. – Дорҗин Б.

Әмн-арсндан күртлән. Цепляться за жизнь до последнего. Әмд бәәхин төлә чидл чилтлән тесх.

Көгшн буурл хаана Күҗин Герл күүк үзәд, намаг хайчксла, яахв гиһәд, келл уга, әмн-арсндан күртлән бәәһәд бәәләв. – Хальмг тууль.

Әмнәнь арһ хәәх. Каждый сам ищет выход из трудного положения. Күн болһн бийиннь төлә. Түрү йовдлас мөлтрх, эв хәәх.

Тиигәд тус-тустан әмнәннь арһ хәәһәд, эҗго эрм цаһан көдәһәр, тоолвран өмнкәсн улмар гүүдүләд, әмнәннь арһ хәәһәд һарад йовцхана. – Хальмг тууль.

Әмн-һолан йүүһәд өгх. Отдать жизнь до последней капли. Җирһлән бүклднь тәәх, насан таслх.

Ар Бумбин орнаннь төлә әмн-һолан йүүһәд өгх андһар авлцгсн эс билү бидн? – Басңга Б.

Әмн-шир уга болх. Потерять признаки жизни. Киилһән алдх.

Ирҗ йовцхасн улс эркнә һаза әмн-шир уга, көк үмсн болҗ одсн чирәтә, көндлңдән киисн Булһниг үзцхәв. – Басңга Б.

Әмн-шир уга әрә киитә Бомборҗаниг тергнд авч ирчкәд, тер тергәрнь түдлго күүкн, күргндь зәңглв. – Бадмин А.

Әмнднь күрх. Издеваться над кем-либо. Лишать жизни, убивать. Икәр зовах, алх, уга кех.

Эврән бийчнь эн, бәрәнд... Эцкдчн пииср Ваньк әмнднь күрсн. Әмнднь күрнә гисн – алсн гисн үг болнус. – Дорҗин Б.

Әмнднь орлцх. Спасать кого-либо от неизбежной гибели. Үкләснь авч һарх. Әмд-менд үлдхднь ик тусан күргх.

Тер хоорнд харӈһу болад, теегин бор шарлҗӊ теӈгр хойрин зүсн ниилəд одв. Таньдго, мини əмнд орлцсн салдс намаг чирəд һарв. – Бадмин А.

Аһу ик ач күргсн, əмндњ орлцсн күн арагнь Зандн Зул мөн. – Басӊга Б.

Мини ормд талдан эмч бəəвчн, йилһл уга тиигҗӊ чини əмнд орлцх билə. Тер асхн мини əмнд орлцситн кезəд чигн мартшгов. – Инҗин Л.

Əмндњ орх. Избавить кого-нибудь от опасности; спасти жизнь. Үклəс, əəмшгəс харслһн.

Алдр Җаӊһрнь өсрҗӊ босад, əмндəн орсн Арг Улан Хоӊһр-ла үүрлəд, эгшг дууһан дуулдад, элвг арзин сүүр болад суув. – «Җаӊһр».

Ɣ **Əмсхлəн тоолх.** Быть при смерти. Үкхиннь өмн өргнд бəəх.

Кесг сардан күндəр гемтəд кевтсн өвгн икəр эцəд, əмсхлəн тоолад, зөвəр зовҗӊана.

Əмт шимдг хортн. Кровопийцы, враги. Əмт дажрҗах улс.

Баячудыг əмт шимдг хортн гиҗӊ, уга кеһəд, теднə малын то авлдан болҗӊ. – Нармин М.

Əмтə (киитə) юмн уга. Ни живой души. Əмд тоотас төрүц хоосн.

Бууһад, энд-тендəн хəлəн гихнь – əмтə нег юмн уга. Үзгдхəс нег цөөкн модн гермүд архалдад үзгднə – нань киитə юмн уга. – Манҗин Н.

Əмтəхн нөр. Сладкий сон. Төвкнүн, сəəхн нөр.

– Хəəрн əмтəхн нөөрм! – гиһəд əрə өр цəəхлə, Бодня серəд, тракторан көдлмшт белдв.

Əмтəхн үгмүд. Сладкие речи. Соӊсхд таалта күр, сəəхн болвчн, худл-хуурмг үг.

Мел чик. Зуг терүнə əмтəхн, шикрлə əдл үгмүдəс бөөлҗӊх дурн күрнə. Терүг кенинь медҗӊəнч? Мана Кеемəн эцк, худ өвгн. – Бадмин А.

Əмтнə авд орх. Попасть под влияние. Күүнə үгд орх.

Агчмин дунд əмтнə авд орад, алдрсн деесн мет сулдыһəд одсндњ алӊ болнав. – Доржин Б.

Әмтнә алтн хаалһар йовх. Идти со всеми прекрасной дорогой жизни (*букв.* по золотой дороге). Цуг әмтнлә хамдан җирһлин хаалһар йовх.

Кенә нилчәр эндр өдр күртл әмтнә алтн хаалһар йовҗ йовхан эс меднәч. – Тачин А.

Әмтнә келн (нүдн) күрх. Сглазить. Накликать беду. Күн үлү үзснәс шалтгла харһх.

Шидрә мел ик баһ уга, икр өрәсн уга – Бата, Бода гилдәд шууглдад бәәдг болв: эн му көвүндм әмтнә келн бичә күртхә. Хол йовх отхн көвүндм хаҗуһин шалтан бичә харһтха. – Эрнҗәнә К.

Әмтнә тоод эс авх. Не считать (не принимать) за человека. Күн гиҗ санл уга бәәх.

Намаг амрсн әмтнә тоод авлго бәәһәд бәәдгчн, нанд һундлта юмн болад бәәнә. – Дорҗин Б.

Әмтнә хормад багтх. Жить и расти в обществе, коллективе. Олыг дахад амрад-җирһх.

Үүгән әмтнә хормад күргҗ багтахар би чирмәһәд йовдг биләлм. – Дорҗин Б.

Әмтнә чееҗ маажад йовх. Не давать покоя никому (*букв.* царапать людскую душу). Амр өгл уга бәәх.

«Эзн болҗ тогтнсн хальмг тег хар мөртә зудла харһад, дәкәд хоосрад одснд кен килнцинь даахмби?» – гисн сурвр кесг җилдән теегин олн әмтнә чееҗ мааҗад йовхнь ил. – Тачин А.

Әмтнә ээмд күрх. Стать взрослым. Өсәд босх, бөдүн күн болх.

Өсәд-босад, әмтнә ээмд күрәд, сурһуль сурад, залу болад, нернднь багтх саамднь ах-дү, ач-авһ селәһәр дүүрң болхас биш. – Бембин Т.

Әмтнд андн болх. Опозориться. Стать посмешищем. Олн улст инәдн-наадн болх, һә-һутамҗ болх.

Өлгч дахсн гендн болад, хот кедәд, унтсн әмт серүләд гүүһә йовҗ, әмтнд андн болхвидн, һал ишксн ноха кевтә, һол орад йовҗ одсн күүкд дахад, харңһу сө хамаран йовдв? – Эрнҗәнә К.

Әрә торх. Еле держаться (существовать). Әрә-керә бәәх.

Әмд бийнь әрә торч йовх күүнә хөөч көвүнд ажрһ болхдан ичхнч! –Эрнҗәнә К.

Әрә торсн әмтә (юмн). Очень болезненный, слабый. Еле-еле душа в теле. Үчүкн киитә, әрә-әәвл, һар күрхлә, билцрҗ одх бәәдлтә.

Әрә торсн әмтә юмн бәәсмб, күүнә нег тирислчкснәс авад үкәд бәәх. – Басңга Б.

Әрвҗән уга юмна төлә җидин үзүр хуһлх. Спорить, препираться из-за пустяков. Керг уга юмна төлә хоорндан цуүглдәд зүтклдх.

Тадн бийән бәрәд, бичә хоосаһар халурхад бәәтн. Әрвҗән уга юмна төлә җидин үзүр хуһлад, әмтнд наадн бичә болтн.

Әрк зөөх (орулх). Сватать, посылать сватов. Күүкнд зәңг орулх.

Каару ууһн көвүндән Бадмин отхн күүкндь әрк зөөһәд өгсн бәәҗ. – Басңга Б.

Хальмг күүкнд әрк зөөнә гидгтн ик җанҗата юмн бәәҗ. – Эрнҗәнә К.

Таварн бәәдг Тал хан иигҗ зәрлг болв: «Эн һурвн җиләс нааран хаадудын көвүд, нойдудын көвүд болн сәәчүдин көвүд мини күүкнд әрк зөөһәд, ата-марһанд орҗ бәәнә». – «Седклин күр».

– Бата, соңсчанч? Чамд әрк зөөҗәнә. Наар, энүг хурһарн дарҗа, – гиһәд Кермн домбрин сулдҗ одсн берн чаңһав. – Эрнҗәнә К.

Буува, не, ода яһия? Бас чигн нег арһ бәәнә. Эндр Нәәмнә авһнь хойрдгч әрк орулҗ ирхмн чигн. – Басңга Б.

Әрк ирх. Сватать девушку. Күүкнд зәңг орулх.

Бадмин күүкнд әрк ирҗ гинә. – Дорҗин Б.

Булһн, тана күүкнд әрк ирҗәнә гиһәд, зәңг һарад бәәнә, үнний, аль угай? – Бадмин А.

Әркин хорнд авгдх. Стать пьяницей; пристраститься к спиртному. Догшн харин ард орх.

Урднь көдлмшч залу әркин хорнд авгдад, ичртә йовдл һарһдг болв.

Әркин хорха гем. Алкоголь, пьянство. Арз-хорзин ад (өвчн).

Анҗулаг дураһад, Захар бас шиләс шиигсн көөстә ус ууһад бәәнә, юн болна гидгнь энв? Әркин хорха гемәс күүкд күн чидлтә болхий? О, хәәрхн, чидлтә болтха... – Бадмин А.

Әрл цааран! Убирайся вон! Уга болад йовад од!

Энчн юн билә. Төрүц күүнә бәәдл уга. Әрл цааран, би чамаг үзхәр бәәхшив! – Хальмг тууль.

Б

Баажа болх. Властвовать, повелевать. Старшинствовать. Нойрхх. Ахлх, йос бәрх.

Байн-байн гихлә, бааҗа болхар бичә седәд бәәтн. Баав, цаһан хаантн ширәһәсн өсрҗ одсн бәәнә. Өдгә цагт улана йоснд әмтн цугтан әдл йоста болҗ бәәх бәәдлтә. – Нармин М.

Баатр нерән дуудулх. Возвеличить свою честь, прославить свое имя. Зөргтә йовдл күцәһәд, бийән туурулх.

Курсантнр биш, хөөннь ирсн улс ода баатр нерән дуудулад, бийән дәәнд үзүлсн йовна. – Нармин М.

Байгуш болх. Стать отшельником (бродягой). Даянч мет тенәд йовх.

Җаңһрин авднь орсн күн гер-мал, күүкд-шуухдан хайчкад, байгуш болад, хотнас хот кедәд, Җаңһрин авд орад йовдг чигн гихлэнь, бидн иткдг уга биләвидн. – Басңга Б.

Байндан бәәж ядх. Не знать, чем заняться от богатства и безделия. Ю кехән медлго, байндан бүүрһх.

Кезәнә баячуд байндан бәәҗ ядад, хулха кецхәдг билә. – Нармин М.

Тер бичгинь байндан бәәҗ ядад, баатртан сууҗ ядад тошурхҗ йовсн нег эргү байн олад авна. – Хальмг тууль.

Байр өрчд багтж өгл уга деврх. Грудь переполняет чувство радости. Байртан бәәж чадад бәәх.

Байр өрчд багтҗ өгл уга деврәд, нөр күрл уга, Санҗ кесгтән унтҗ чадад бәәв. – Нармин М.

Бар җил базhх. Выпадут большие испытания в год тигра. Түрү-зүдү болх.

Салм эс белдхлә, бар җил базһхнь лавта гиҗ келләв. – Тачин А.

Баран болх. Находиться рядом, поддерживать. Өөрнь йовад, тус болх.

Эн мана җирһлд учрсн му цагла нааран ирәд, маднд баран болад, бүлән үгәрн, цаһан седкләрн түшг болвт. – Тачин А.

Баран деернь hарх. Злоупотреблять чужой добротой. Зөвәсн зөвәр давад бәәх.

Увш-хун-тәәҗ: Болҗ тегәд. Бичкә давад бә!

Көвүн: Би давхла, нойн зергәс, баран деертн һарх билүсв. – Басңга Б.

Барг чигн биш шург чигн биш. Ни то ни сё. Ни рыба ни мясо. Не бог весть какой. Йирин, олнас йилһрдго күн. Күүнә дөң угаhар, селвг угаhар бәәж чаддго.

Бригадын залус көдлмштән сән үзмҗтә, чадмг, чиирг, зуг негнь, хәләхнь, барг чигн биш шург чигн биш, мел күүнә заавр күләсн бәәнә.

Барун hарнь болх. Быть первым помощником, ближайшим соратником. Иткмҗтә, өөрхн нөкд.

Олн җилд итклтә үүрнь Дорҗин барун һаринь болад, ик чинртә кергтнь орлцад, иньглгч дөңгән күргәд, өөрнь йовна.

Барун нүдн татх. Веко правого глаза дергается (к радости). Барун нүднә күмсг көндрхлә – байрин темдг.

– Үдәс авн энүнә барун нүднь татгдад бәәв. Күүкд күүнә барун нүднь татгдхла, байрлна гиҗ келдг билә. Тернь чик болхла, эндр лавта ирх, – гиҗ Болха бийән әәтрүлв. – Бадмин А.

Батхн алсн әдл амр юмн. Очень простое, несложное дело. Проще простого. Ямр нег керг күцәхд күнд биш.

Аш сүүлднь гемтәнь бәәршч батрад уга, деерәс хәләҗ дөңндг үр-өңг уга, дулан-бүлән үвлзх сән патьр уга, һардгч улсла өвршөвг болад, хаҗһринь илднь келәд, үннәр бәәхәр седҗәх чамаг эндәс зәәнрүлнә гидг – батхн алсн әдл амр юмн эднднч. – Тачин А.

Батхнын хамрас цус һарһшго күн. Он и мухи не обидит. Кенд чигн хорлтан күргдго, номһн, төвшүн күн.

Шин ирсн бер дала үг уга, җөөлн заңта, бәәдләрн батхнын хамрас цус һарһшго күн.

Бахан хаңһах. Получать удовольствие, полное удовлетворение. Ухалсан, седсән күцәсәр бийән тевчх.

Һаргсн үрдтән теҗәл кеҗәсн һанцхн хәләсн үкрәсм хаһцулсн, Цедә зәәсң, соңсч бахан хаңһа! – Эрнҗәнә К.

Бахлураснь авх. Взять за горло. Грубо принудить к чему-нибудь. Күчәр келгүлх. Арһ уга йовдлла харһх.

– Болҗана, болҗана... Хөөч Эрнцн фермин залач Маштга Баргиг бахлураснь авсн болҗана, – хе-хе-хе гиһәд инәчкәд келв. – Эрнҗәнә К.

Бәәр бәрлдх. Сойтись в поединке. Ноолдх, цоклдх.

Тегәд Мазн түркин хар маңһд баатрмудла бәәр бәрлдҗ, ик диилвр бәрәд йовсмн, тедн Мазниг ик күчтәһинь медәд, эв кеҗ, таньл-үзл болхар иртхә гиҗ эрҗәнә. – Хальмг тууль.

Богзатын бор шивәд бәәр кеҗ бәәнә. – Басңга Б.

Көвүд, һаза һарад, бәәр бәрлдхмн. Эс гиҗ эн общежитиг күүчхвидн гиҗ күүндцхәв. – Бадмин А.

Бәәсәрн байн, суусарн өнр. Чем богаты, тем и рады; числом богаты. Юмн дуту болҗ зовлго, зуг эмәрн олн бәәдг.

Манахс бәәсәрн байн, суусарн өнр гишң бәәдг улсвидн. – Хальмг тууль.

Бәәсн чидлән һарһх. Собрать последние силы. Цуг арһан өгх. Чинәһән геех.

Хошт йовсн Ухарльг, фермсин ахлачнр сән зәңг соңсад, бәәсн чидлән һарһҗ зөөлһҗ. – Нармин М.

Бәәхтән мөрн гүүдг. Богатому удача сопутствует всегда. Байн күүнә кергнь уралһ.

– Бәәхтәнь мөрнь гүүһәд бәәдгнь кезә бөкрхм болхв? Угаядун хөвнь кезә учрхмб? – гиһәд, генткн Хоңһр хәәкрәд оркв. - Нармин М.

Бәрҗ идн гих. Съедать глазами (взглядом). Му нүдәр хәләх.

Цаадкиннь нүдн икдәд, галиһәд, комиссариг бәрҗ идн гиһәд, толһаднь салькн теерм эргҗәхәс даву... мел көлврәд бәәнә. – Бембин Т.

Беләр бәәһәд, бекәр бааһад. Жить на всем готовом. Күүнә зөөрәр бәәх.

Эднәнчн иигәд, беләр бәәһәд, бекәр бааһад бәәдг – шаңһа хот, хувцн, цуһар кезәнә манла әдл бәәхтә, байн улс күцәчксн зөөр. – Эрнҗәнә К.

Белг бәрх. Гадать, предсказывать. Тааҗ медх, тааһад келх.

Юунь арһар меклхв гиһәд, белг бәрүлхләнь, белгч-шулм келв... – Хальмг тууль.

Бер-аднь көдлх. Показывать характер. Киизңгән үзүлх, му заңган һарһх.

О, дәрк, юн бер-аднь көдлнә гидгнь энви? Күүнлә күүндҗәһәд һарад зулҗ одх юн учр терүнд үзгдви? – Бадмин А.

– Яһсн бер-адта күмч? Белн тергн деер суулго, ора болсн цагт йовһар бас йовдви? – гиҗ үр күүкнь гемшәҗ келв. – Бадмин А.

Бер-адта күн. Капризный человек. Киизң, хаҗһр, му заңта күн.

Күүкд болн берәд үзхләрн ичәд, теднә өөр көдлх биш, күүкд улс бәәх һазрт сууҗ, хот уухасн ичдг тиим бер-адта күн билә. – Бадмин А.

Бергән хаах. Жениться на старшей невестке после смерти старшего брата. Өңгрсн ахиннь герг буулһх.

Одахн боолстын пошт зөөдг Тавна ач көвүн Завда гемәр өңгрв. Терүнә дү көвүн Нарта гецл бәәсн, хурлан хайчкад, хәрҗ ирәд, бергән хаасн бәәнә. Энн зөвтә, хуучна авъясар болхла, дүнь ахиннь герг-бергән хааҗ чаддмн. – Нармин М.

Бид гисн (күн, улс). Достаточно хорошо осведомленный. Бийдән зөв медрлтә (күн, әмтн).

Иигтл-тиигтл, хотнас һурвн бид гисн залус босад, хойр адучнртаһан тавн болад, Кааруһинүр орад ирв. – Баснга Б.

Бизһ күрәд, билцрҗ одн гих. От сильного раздражения едва не лопнуть. Ууртан бүтәд, әрә бийән бәрх.

Чичәҗ эс чадхларн, түлкхәр седв. Ичәд, әмтнүр хәләҗ болҗахш, бизьм күрәд, билцрәҗ одн гиҗәнәв. – Нармин М.

Бий күнд бәәх. Быть беременной. Гестә, ацата бәәх.

Залу, тана келснтн зәрмнь орта. Болв чигн, бас нег ик саалтг бәәнә: тер күүкнтн бий күнд бәәх кевтә. – Хальмг тууль.

Бийән әәтрүлх. Успокаивать, отвлекать себя от чего-либо. Седклән төвкнүлх.

Унтхла, өөкн сүүлд нәрн шилвр шигдәд бәәх бишиий гиҗ, өөрнь ирсн байн Ноонин келсн үг сананднь орад, Бата һазрин өндр бәрәд, энд-тендән хөөдән харвад, дуулад, бийән әәтрүләд йовна. – Эрнҗәнә К.

Бийән бәрх (татх). Взять себя в руки, сдерживаться. Цаглань бийән тогтнулад зогсах.

Цүүглдәнд бийән бәрҗ чадл уга, ухандан орсан цуьараһинь келчкв.

Бийән бив гисн күн (залу). Человек высокомерный, особого мнения о себе. Деегүр сана зүүсн, караг, омгта күн.

Пүрвә наснь тәв күрәд уга, бив гисн белвсн залу. Бийдән зөв малта-гертә. – Басңга Б.

Бийән богд кех, белдк утхан селм кех. Выдавать себя за богдо-хана, а нож свой – за меч. Бийән ик юмнд тоолсн, эмт әәлһхәр седсн күн.

Күмн-әмтн көлврәд, кен-янан олҗах цагт, Бакур бийәрн богд кесн, белдк утхарн селм кесн күн. – Басңга Б.

Бийән һартан авх (бәрх). Взять себя в руки. Заңган дурндан тәвлго бәәх, ууран һарһл уга тесх; сүрдсән эс медүлх.

Болв эн удлго бийән һартан авад, нег мөслсн дууһар келв. – **Доржин Б.**

Арһ уга, бийән бәр. Хөвчн бәәхлә, күргнләрн таарад чигн бәәхч, яһҗ медхв. – **Нармин М.**

Бийән дарс гих. Взять себя в руки. Бийән һартан авад, болҗах йовдлыг төвкнүн кевәр шүүх.

– *Сүргәс салгсн гөрәсн әәмтхә гидг эс билү? Бийән дарс гиҗ бәәһич*... – «Җаңһр».

Бийән җалдх. Наводить красоту, наряжаться. Бәәдлән ясх, сәәхрүлх.

Дәкәд орнасн босн, чирәдән крем болн пудр түркәд, бийән җалдад бәәхәс даву юм кедмн биш. – Бадмин А.

Бийән зааглх. Отстраниться от дел. Юмнд эс орлцх, юмнас хол бәәх.

Батнасна Бовргнь болхла, цааранднь бийән заагләҗ авхар әмән арһлҗах авцта үгтә болҗ һарв. – Дорҗин Б.

Бийән идүлх. Позволить издеваться над собой, унижать. Бийән дорацулхиг зөв өгх.

Би амрар теднд бийән идүләд бәәшгов. – Тачин А.

Бийән икд тоолх (тәвх). Возомнить о себе. Держаться высокомерно. Ик сана зүүх, бийән цугтаһас деер санх.

Бийән икд тоолад, белдк утхан селмд тоолсн, деегүр сана зүүсн, залу болн күүкән дорацулҗ сансн күнч. – Бадмин А.

Бийән медх. Знать себе цену. Эврә чидлән, арһан кемҗәлҗ чадх.

Нанла кесн күүндвртән ямаран кевәр эврәһән келҗ, көшүн кевәр тер бәәлә? Бийән медсн әмтн бәәдлтә. Бийән хагсуһар авч һарх эвнь бас олдх. – Дорҗин Б.

Бийән үзүлх. Показать свои способности. Чаддган, меддгән үзүлх.

Бидн, Сталинград харсчасн улс, бас бийән үзүлх зөвтәвидн. – Нармин М.

Бийәрчн һал тәәҗ оркх. Принесут тебя в жертву. Пожертвуют тобой. Муутхад, шоодад уга кех.

Эдн хәләһәд, чамаг шоодад, көдлмшәсчн һарһад, бийәрчн һал тәәҗ оркх. – Тачин А.

Бийдән зөв уха ухалсн улс (күн). Люди, которые рассчитывают на себя, на свои возможности. Эврә арһ-чидлин кирцәһәр бәәдг улс.

Арһта улсч эднтн. Цаадкинь бас тома бәәдг. Таниг теегт төөрсн темәд гиҗ санҗ йовлав, тадн бийдән зөв уха ухалҗ бәәҗт. – Нармин М.

Бийим бүкләр зальгчкх. Живьем съест. Күчр кевәр керлдх, зовах.

Түн деернь эн бичгиг намаг авч одхла, Эрднь Бораевич бийим бүкләр зальгчкх. – Тачин А.

Бийинь күн гих. Уважать человека. Күн гиҗ күндлх.

Аҗрһ-адуһан унулад, хәрҗ ирсн бийинь күн гиһәд күндлхлә, ямаран аюлла, му нернлә намаг харһулв? Цусна халунд, һарин шүрүнд харһҗ одсн күн. – Нармин М.

Бийләрн күүндх. Размышлять, разговаривать с самим собой. Дотран ухалх, санх.

«Ода эс негинь таслҗ, шүрүн хот малдан эс белдхлә, цааран-дан оратҗ одх», – болад, завхозиг дахулад, Эрнцн һарч одхла, арднь бийләрн күүндв. – Тачин А.

Бийнь тас (эв) уга болх. Недомогать. Чувствовать себя неловко. Эвго болх, шарклх.

Өцклдүр невчк бийм тас уга болад бәәлә. – Дорҗин Б.

Бийсинтн толһа мөлҗх. Создать проблемы (*букв.* обгладывать будут ваши головы). Олн түрү-зүдү үзүлх.

Цааранднь эн малмудтн бийсинтн толһа мөлҗх. – Тачин А.

Бир тәвәд уульх. Вдруг разрыдаться. Генткн бигшәд, нульмс асхрулад бәәх.

Чичргсн һарарн түлкүрмүдән өгч бәәһәд, күүкд күн бир тәвәд уульв. – Манҗин Н.

Закрия хадсн хулсн кевтә доран нуһрад, бир тәвәд уульв. – Басңга Б.

Бичә хуцад бә. Не ругайся, лучше помолчи (*букв.* не лай). Тагчг бә, юм келлго бә.

– Чи, көвүн, цохан хамхлулхар эс седҗәхлә, бичә хуцад бә! – эн үгән келн, Орһадг церәд суув. – Нармин М.

Бичг татулх. Делать астрологический прогноз. Зурхан номар цәәлһүлх.

Зәрмснь: үкс гиҗ зурхачд одҗ бичг татулхмн, шо нәәрүлхмн, белг бәрүлхмн гилдҗ, олн зүсәр тәәлцхәнә. – Эрнҗәнә К.

Бичкн эркэн нерэд оркв. Ребенок заплакал. Күүкд уульҗана.

Бер духуцад, эмтэхн нөөртэн орхлань, бичкн эркэн нерэд оркв. Баахн күүкд күн өсрҗ босад, эңкр нилхэн таалв.

Бод гисн күн. Выдержанный человек. Тогтун, адһм уга күн.

Ямаран ивтэ-тевтэ, бод гисн күүкн. – Эрнҗэнэ К.

Бодарт йовх. Идти в качестве подставного лица. Нег күүнэ ормд тэвгдх.

Чини көвүн эмтнэс юуһарн үлүв? Байн төлэдэний? Мини һурвн көвүнд үлү үзҗэнт? Эврэннь көвүнэ орчд бодарт мини көвүнэ негинь йовулхар, ташр хулдҗ авхар седҗэнч? – Тачин А.

Бодын орнд төрх. Возродиться в лучшем мире. Сээни орнд төрх.

– Үксн цагтан сэн – бодын орнд төрхт, – гиҗ Хар давслҗ келв. – Эрнҗэнэ К.

Боз хотта, бөс киилгтэһэн эс медх. Забыть о своем простом происхождении. Хар ястаһан мартчкх.

Нанла, мини көвүнлэ эдлцхэр йовҗ. Көөрк, көөрк, боз хотта, бөс киилгтэһэн медҗ бээх бээдл уга. – Нармин М.

Бозин үлдл сэкх. Жить впроголодь. Влачить жалкое существование. Гесндэн күцц хот уга, өлн-өнчр бээх.

Манаһар келхд, энтн бозин үлдл сэкэд заргдҗ тенҗ йовсн эмтн. –Дорҗин Б.

Болдго талан хэлэх (болшго деерэн һарх). Заупрямиться, не уступать. Үгд (зөвд) оршго болҗ одх.

Хэ йир, Эрдни, энчн болдго талан хэлэҗ йовх бээдл һарад бээдмби? – Дорҗин Б.

Болсн хотын эзн болх. На всем готовом (*букв.* стать хозяином готовой еды). Күүнэ кесн, белн хотар бээх.

Ода эдн болхла, аав-ээҗиннь өөр, болсн хотын эзн болад, хот эргэд, һольр-һольр гилдэд, ээл хээхэс нань юмн уга. – Эрнҗэнэ К.

Болсн-бүтсэрн бээх. Как получится. По-всякому. Болсарн, бээсэрн бээх.

Тер цагин кемд көрң хураҗ авлго, аман аңһалдад, болсн-бүтсәрн бәәцхәҗт. – Тачин А.

Болх күүнд бор туулан зем. Удачливому человеку – везет во всем (*букв.* удачливому человеку попадается и тушка серого зайца). Шудрмг күүнд кергтә тоотнь эврән орҗ ирдг.

Болх күүнд бор туулан зем олдна, Буурла Хаар сөөнәһә күзүндән буута, күрл хөңкнүртә сетрә көк хө олҗ авч! – Эрнҗәнә К.

Болх үг. Дельное слово. Зөвтә үг.

Болхмн, терчн болх үг. Зуг эврән кесн юмн бат, нам түргн болҗ һарна. – Сян-Белгин Х.

Болх-болшго юм. Всякая всячина. Керг уга, дими юмн.

Дәкәд төртә күүндвр кеҗәһәд, иигәд болх-болшго юм келдг биләч. – Бембин Т.

Бор согту. Сильно пьяный. Дегд икәр согтсн.

Харли бор согту күүнә ишкдләр там-тум ишкәд йовна. – Дорҗин Б.

Борлг цаг. Отроческий возраст. Пора юности. Цогц-махмуд тахшад уга уйн баһ насн.

Болха авгин ухаһан ода сольшго, борлг цагтан эс кесиг ода ирҗ кеһәд, мел туста юм үзүлшго гиҗ ухалад, бәәсәрн бәәһәд бәәв. – Дорҗин Б.

Ботх авхулх. Совершить обряд, чтобы верблюдица приняла верблюжонка. Экнь ботхан авхин төлә шишлң йос күцәх.

– Ботх авхулхд юн кергтәв? Нанд келтн, би нөкд болнав, – гиҗ Лееҗн Намҗлд келҗ өөрдв. – Эрнҗәнә К.

Бөдүн күзүтә күн. Упрямый (твердолобый) человек. Монҗһн, күүнә үгд ордго, зөвго күн.

Бөк зүрктә, бөдүн күзүтә. – Хальмг тууль.

Күргн эврәннь сән дурарн Эльзаг авч ирснд Тевкә байрлв. Болв энүнә санаһар боллго, бөдүн күзүһән үзүләд бәәснднь ээлтә тосвр кесн уга. – Бадмин А.

Бөдүн үг. Грубое слово. Модьрун үг.

Эннь дун угаһар колхозд орх, энүнләнь бөдүн үгәр күүндх кергтә. – Дорҗин Б.

Бөк-чохан оллдх. Выяснять отношения. Зөвтә-зөвгоһан йилһлдх, негн деернь һарһх.

Пүрвә, тер, би келә бәәнәлм: әмтн бөк-чохан оллдх дән гиҗ. – Басңга Б.

Бөөрнь өөклх. Беситься с жиру. Тошурхх, бүүрһх.

Э-э, Эмбә, зәәсңд үүдч йовад, үгдән мергн келмрч нер авсн Бадм, ода ирҗ олна мөргдг хурл деер хормаһан саҗхар бәнч? Бөөрчн өөклҗәх бәәдлтә. – Эрнҗәнә К.

Бөөснд утх һарһх (үзүлх). Показать силу слабому. Чидл тату күүһәр зооган кех.

Яһна гиһәд бөөснд утх үзүлҗәхмч! Әмд бийнь әрә торч йовх күүнә хөөч көвүнд аҗрһ болхдан ичхнч! – Эрнҗәнә К.

– Кемрҗән әмтнә келнәс әәшго болхла, бурхнас әәх билү. Би хөвдән эврәннь элгн-саднас әәҗәнәв, килнц, бөөснд утх һарһснла әдл юм һарһҗанат, – гиҗ Сәәхлә һазрт кевтсн Церниг сүүвдҗ босхн келв. – Бадмин А.

Бөрвән тинилһх. Выпрямить спину: отдохнуть, сделать передышку. Босад йовад, бийән невчк үмгх, амрч авх.

– Худ өвгн, босад, невчк бөрвән тинилһий? – гиҗ Цевг өөрдҗ ирәд келв. – Бадмин А.

Буг болх. Быть обузой. Һәәд үзгдх. Керг уга болх.

«Мана герт буг болхар ирвч?» – гиҗ хәәкрлһнлә өсрәд серәд бәәв. – Басңга Б.

Олн дунд ачта-туста сәнь чигн бәәх, өтрлттә-хорлтта мунь чигн, буг болдгнь чигн бәәх. – Дорҗин Б.

Цаһан күүкдтәһән хувц-хунран хагсаһад, әмтнд буг болад хонв. – Эрнҗәнә К.

Будн-цаң болх. Находиться в суматохе, переполошиться. Эктолһаһан геehәд хутхлдҗ одх.

Әмтн үүмлдәд, уульлдад-унҗлдад, будн-цаң боллдад бәәтл, некүлсн малын түрүнь мөөрлдсн-шууглдсн туугдҗ ирв. – Дорҗин Б.

Бузр үг келх. Сквернословить, говорить непристойные слова. Му үг келх.

Санҗ бийнь йир сән көвүн, сурһулян кезәдчн сәәнәр дасна, бузр үг келҗ альвлхш, бийән сәәнәр бәрнә. – Нармин М.

Буйн болтха! Да будь милостив, всевышний! Пожалуйста! Бурхн хәәрлтхә!

– Күүкн, нанас бичә ич. Чамаг түрү-зүдү гиҗ өгчәхшив. Көгшн күүнә йөрәһәд өгсн белг хәрүцүлдмн биш. Буйн болг, – гиһәд, өвгн орҗ суув. – Бадмин А.

Буйн болтха, улан әмим тәвич, ю келнәч – цугинь күцәнәв. – Хальмг тууль.

Бураһар туум элгн-садн. Богат родственниками. Ах-дүүһәрн, һарлдсн-төрсәрн олн.

Манад дала элгн-садн уга, танад чигн бураһар туум ах-дү гиҗ уга. Тиигхлә, эндр манад бәәсинь тадн авад, маңһдур танаһас бидн авад бәәцхәхгов... – Бадмин А.

Бурнтгаснь көтлх. Сделать послушным. Водить за нос. Укротить. Күчәр олзлх, үлмәдән орулх.

Баахн зуур тесий. Бәәс гиҗәһәд Бовра бергн бурнтгаснь көтләд авч ирх. – Эрнҗәнә К.

– Колхозин ахлач, хот-хоолтн тату болхла, Делә өвгн бурнтгитн хәрү эргүләд чигн оркх, – гиһәд, җөөлрәд, инәмсгләд, Бульн үгән көтрәв. – Тачин А.

Бурнтгта темәнлә әдл. Послушный, словно верблюд с кольцом в носу. Сүрә-халан геечксн бәәдл. Номһрҗ одсн бәәдл.

Эн әмт гүвдәд, әмтнд эркшил үзүләд бәәдгән невчк татхм болвза, бааҗа. Эвләд эдләд бәәхлә, әмтн бурнтгта темәнлә әдл болдг. – Басңга Б.

Улан намаг хайхмби? Улан бурнтгта темән, альдаран би көтлнәв, тиигәлән мини ардас дахх күн. – Бадмин А.

Буру келтә күн (улс). Иноязычный человек, иностранец, чужеземец. Хәрин һазрин күн, һазадын орна күн (улс).

Буру келтә улсла бурад йовхасн әәдго, бийәсн үг сурхла, башрддг ямаран күмч? – Бадмин А.

Буру нүдәр хәләх. Смотреть косо на кого-либо. Дургоһан медүлх.

Тер учрар буру нүдәр хәләҗәдмн болхла – оңдан үг. – Нармин М.

Буру (хəрү) хандх (хəлəх). Поворачиваться спиной. Отвернуться. Показывать свое недовольство. Цааран хəлəhəд зогсх. Ууцан өгəд бəəх. Дурго болҗахан медүлх.

Зəрм күүкд улс ток деер буудя цеврлльнд көдлхлəрн, хувцн дотран, өмсч йовсн һоснсдан кеһəд, буудя авч хəрдгинь Матрена Семеновна меддг билə. Тер улс буру хандҗаһад, əмтнəс хулхалсн-нуусн болҗ авцхадг билə. – Бадмин А.

Автомат, пулемет, бу, нань чигн зер-зев һазр дүүрң, немшиг хəрү хандулад авчкувидн. – Нармин М.

Мел тиигəд нəəлҗ, иткҗ болшго кевəр буру хəлəһəд одсн болҗ Манҗ яһҗ һарна. – Дорҗин Б.

Буру хəлəж ууляд, зөв хəлəж инəhəд. Не выдавать истинного настроения. Дурта, дургоhан эс медүлх, дотрк седклəн нуух.

Йосн күчтə, арһ уга. Тегəд Цедə зəəсң буру хəлəҗ ууляд, зөв хəлəҗ инəһəд, олна зөвд багтна. – Эрнҗəнə К.

– Тегəд мана хургт болҗах күүндвр яһад урдк хургудас өвəрц эс болҗахмби? Саак кевтəн оошкасн һарсн кииһəн əрвллго, омлһу, өөдəн даальвр авчкад, болзгнь ирсн цагт, боран-зуд болв гиһəд, буру хəлəҗ ууляд, зөв хəлəҗ инəһəд, зөвəн келҗ, зураһан баһрулдган дəкн цаарандынь кехəр бəəхмби? – гиһəд, Онкоровин бизһнь күрч, бийəн бəрҗ чадлго сууна. – Бадмин А.

Буру элктə. Не свой человек, чужак; не единомышленник. Санан-седклəрн күүнə.

Хəлəлтн, маңһдур эднтн маниг чигн əрвлхн уга. Тер учрар, чидл бəəсн деер, буру элктəһинь дорацулҗ авх кергтə. – Нармин М.

Буру элктнрин нег чигн көл Бумбин орна һазр ишкҗ бузрдхх зөв уга. – Басңга Б.

Буруhинь тəвж өгх. Простить чью-либо вину. Күүнə геминь тəвх.

Би тадниг сурҗанав, буруһим тəвҗ өгтн, сүл харһлһндан халурхад, үлү үг келчкүв, гемəн медүв.

Бурхн арш, буурл сахлта өвгн бол! Будь здоров, доживи до старости! – так говорят старшие, когда чихают дети. Деедс өршəтхə, ут нас өгтхə! – гиҗəх йөрəл.

Бурхн арш, будаһар цад, мини наснд күрсн буурл сахлта өвгн бол! – Хальмг тууль.

Бурхн болх. Умереть, перевоплотиться в бога (о служителях церкви). Гелң күн өңгрхлә, бурхн болв гиҗ келдг мөн.

Хурла багш зәрлг болҗана. Манҗихнә хурла нертә Баазр багш ниднә бурхн болсн. – Нармин М.

Бурхн өршәтхә (хәәрлтхә)! Да помилует господь! Деедс гем-зеткрәс хальчлтха! Эрүл-менд өгтхә!

Бурхд өршәтн, ода яһдг гидгнь бәәсмби! – Дорҗин Б.

Бурхнь буру хәләх. Бог отвернулся от него. Җирһлнь, кишгнь иршго деерән һарч одх. Деедснь дурго болҗ одх.

– Аль одак еңгән мартад уга болхви? – гиҗ Мукөвүн долан хонг хооран болсн цүүгәнә тускар сергәв. – Еңнх биш, теднәчн бурхнь буру хәләчксн бәәдлтә... – Бадмин А.

Яһтлан бурхнь буру хәләсн күн болхмби! – Инҗин Л.

Бурхнд төрх. Перевоплотиться в бога. Өңгрснәнь хөөн бурхнд хүвлх, хүврх.

Хөөткән тоолҗ, хөөнь нег цагт бурхнд төрхәр ухалад йовдг намаг. Үкәд, һазр дор орсн хөөнь, цань яһснь нанд юн кергв. Бурхнд төрдг-угаһинь кен үзҗ ирлә. – Басңга Б.

Буслад-бүргәд йовх. Оживленно разговаривать, рассуждать. Шуугад, дала юм келәд йовх.

Чамаг соңсчах гиһәд, дала үг келәд, буслад-бүргәд йовнав, чи минь һаза йовсн бәәҗлмч. – Тачин А.

Бууһин ам долах. Дать клятву, поклясться. Андһар өгх, андһарин үг келх.

– Цедә зәәсң! Нохас цуһар сул билә. Эс иткҗәхлэтн, бурхнд мөргҗ өгнәв. Бууһин ам долаҗ өгнәв. Та йоста аңһуч күнт, аңһуч күүнә андһар ямаран болдгинь меднәт, – гиҗ Хар иткүлв. – Эрнҗәнә К.

Буур кевтә гиҗгән шудрх, шүдән хәврх. Быть страшно злым (*букв.* словно верблюд-самец скрежетать зубами, скрести затылок). Хор буслһх. Ур күргх.

Бух кевтә шүркиһәд, буур кевтә гиҗгән шудрад, шүдән хәврәд ирдг заңта. – Эрнҗәнә К.

Бууриннь заң медх. Хорошо знать крутой нрав своего хозяина. Эзнәнь ааш медх.

Бууриннь заң меддг Дорҗ Хулхач хойр эзән үзчкәд, хурвс гилдәд одцхав. Хулхач үкс һарад, Ноониг тосв. – Эрнҗәнә К.

Бүдүн күзүһән үзүлх. Показать силу, грубить, дерзить. Модьрун, мондһн чидлән һарһх (үзүлх).

Чамла әдл иимсинь бәәтхә, чамас болх бүдүн шилтәһиннь күзүг мошкад оркдг йосн энтн. – Дорҗин Б.

Бууһан авад, бийдм бүдүн күзү үзүләд, хөөндм уга сетрәлсн төлгим, хөөнәнм кишгим өрүн хар дүңлә, цаг биш цагла булаҗ авад, алҗ идв. – Сян-Белгин Х.

Генткн урднь төрүц орҗ ирдго күн гүүҗ ирәд, үүд секәд орҗ ирн, түлкүр өгтн, яһад көвүг хот уга үлдәвт гихлә, терчн аацаһинь медчкәд, бүдүн күзү үзүлдгнь тер. – Тачин А.

Нә, көвүд, хувцан тәәләд унттн. Арвн хойр час эклчкҗ. Орһада Садманович Цандгиг олҗ авад, доладгч классин көвүдин общежитьд эндрин бийднь орулх. Теднд бүдүн күзү үзүлҗ чадхн уга. – Бадмин А.

Бүдүн улс. Взрослые люди. Наста әмтн.

Яңкура, та бидн хойр бүдүн улслм. Манд бермсәд, холас авч күүндәд, керг уга гиҗ меднәв. – Басңга Б.

Бүлән нүдәр хәләх. Быть хорошо расположенным к кому-либо. Таасх. Цаһан сана үзүлх.

Эн төләдән чигн эдн бүлән нүднд дурта үзгдәд, кесн тоотнь һолгдл уга көдләд йовв. – Дорҗин Б.

Эмч гелң угатя өвгиг бүлән нүдәр эс хәләсиг, сән хойр амн үг эс келсиг одак өвгнә бийнь меддг болх. – Манҗин Н.

Цуһар энүн тал бүлән нүдәр хәләв. – Бембин Т.

Бүлкн болсн цә. Остывший невкусный чай. Амтн уга киитн цә.

Эрнцн адһсн бәәдлтәһәр герт орад, бүлкн болсн цәәһәс ууһад, машиһәрн гүүлгәд йовҗ одв.

Бүстән хавчулх. Заткнуть за пояс, превзойти в чем-либо. Ю болв чигн давулҗ күцәх.

Би чамаг биш, чамас улм чидлтә залуг бүстән хавчулх күчтәв.

Бүүрә һазр. Кочевье, стойбище. Нүүдлч әмтнә бууц.

Бакдг, чини келҗәсичн тохнятаһар бүүрә һазрт, күн уга онц һазрт кех кергтә. – Дорҗин Б.

Бүүрән ясх. Подготовить почву (себе или другому). Иргчән белдх.

Төрл улсиг наар гилгҗ авхулад, дааһдынь көтлгәд, хөөдинь тууляҗ хәрүләд, әәмг әңгән эн ниргүләд оркв. Эннь Бакдгин бүүрән яслһни эклцнь билә. – Дорҗин Б.

Бүүрт хань болшго, буданд хать болшго (күн). Пустой, бесполезный, ненадежный человек. Тус уга, нәәлвртә биш, нәәлҗ болшго.

Бүүрт хань болшго, буданд хать болшго кедү әмтн бәәнә, теднәс йовулхмн гив. – Нармин М.

Г

Гелңгәсн гедр хәрсн. Гелюнг, перешедший на положение мирянина. Бурхн-шаҗна үүләс бууһад, хар күн болсн гелң.

Кезәнә цагар болхла, зовлң кедү күчтә болв чигн, гелңгәсн гедр хәрсн күн ховр бәәсмн. Ода теднигн хөрдг күн дала һарчахш. - Нармин М.

Гем уга (буру уга). Нет вины, не виноват. Жив-здоров. Эрүл-дорул, гем-шалтг уга.

Лиҗ-Һәрәд гем уга. Йос толһалгч күн йосна заасар бәәхгов тер. Альхнд бәәхлә, доладг, әәлд бәәхлә, күртдг гидм... – Басңга Б.

Гемән даалһх. Взвалить вину на кого-либо. Һарһсн буруһан күүнд тохх.

Аль цуг геминь нанд даалһхар бәәцхәнт? – Тачин А.

Гемән даах. Нести ответственность. Кесн, һарһсн үүлән эдлх.

Эс гиҗ партин өмн кесн гемән даахан бичә марттн. – Тачин А.

Гемән цусарн уhах. Искупить вину кровью. Татсн үүлән эмәрн даах.

– А, одак взводасн тасрад үлддг лейтенантый? Күн гемән цусарн уhадмн. Гем уга, – гиҗ генерал келв. – Бадмин А.

Гемнь мини толhа деер ирх. Отвечать придётся мне (*букв.* свалится на мою голову). Земинь би даах болҗанав.

– Исполкомин, эс гиҗ бюрон шиидвр hарhтн, хөөннь би гем уга болдгар, эс гиҗ әмтнд өвсән тараhад өгчкәд, мал зутхла, гемнь мини толhа деер ирх, – болҗана. – Нармин М.

Генәд-гесәд бәрүлҗ босхх. Построить, затратив огромные усилия. Бәәсн олз-чидлән өгх.

Һазр малтад, хөөнә гүзәнә ноосинь җулhлад авчкад теләд, терзин шил кеhәд, генәд-гесәд бәрүлҗ босхсн хурл энтн. Тиигхд демән өгсн нег чигн күн эн суусн улст уга. – Эрнҗәнә К.

Генн мекч элмр. Негодяй хитро-мудрый. Простофиля. Толвр уга, эргүцр җуук.

Нанар иигҗ үнн уга аңhуч кеҗ авхар, зархар, нан тал дугшлад бәәдг бәәҗ, эн генн мекч элмр. – Эрнҗәнә К.

Гер-мал болх (гер буулhҗ авх). Жениться. Обзавестись хозяйством. Өрк-бүл өндәлhх.

Дәкәд болхла, Пүрвә урднь нег гер буулhчксн бәәсн, ода дала шууга татхла, эвго болх. – Басңга Б.

Гернзлиг Бата авад йовҗ оч. Гер-мал болчкҗ гисн зәңг базр-балhсар дүүрв. – Эрнҗәнә К.

Гер өңгрүлсн. Женатый ранее. Гер-мал болад салҗ одсн күн.

А, келсн күргн уга, болв аакин темдглсн күн, – гер өңгрүлсн, хойр күүкдтә гиҗ, күүкн нам урднь шиидчксн төр кевтә, мел буцлдан угаhар келв. – Бадмин А.

Герәсән келх. Выразить свою предсмертную волю. Үкхиннь өмн сүл үгән амлх.

Үкн гиҗәhәд, экнь көвүндән герәсән келнә… – Сян-Белгин Х.

Герин ул татх. Заложить фундамент дома. Сүүр тәвх.

Герин ул татх сән өндр hазр эцкнь көвүндән зааҗ өгәд, дотран йөрәлин үг келәд, зөвәр байрта бәәнә.

Гесән татх. Умерить аппетит. Дала хот идлһнәс бийән бәрх. Хотан кемҗәлх.

Дурндан хот идәд, гесән татл уга бәәхлә, цогц-махмуд зовдмн.

Гесән тежәх. Прокормить себя. Обеспечить себя. Бийән эврән асрх.

Яһад болв чигн чини гес тежәхв. Намаг залу хәәһәд, чини авһла бәәнә болһҗанч? – Бадмин А.

Геснднән гер шүдтә. Хитер да лукав. Мектә, зуһу, нуувч саната.

Дотрк ухань гесндән гер шүдтә һара: зәәснд сән нүднд үзгдх – негн, хурл-ховргт дурго. Амхаһас өшәһән авх – хойр. Тегәд эн ухалсан ик уухнас эклв. – Бембин Т.

Гесн дотран гер шүдтә гелңгүдин келәр болхла, күн үксн-үкм-кәрсн цагтан оч бурхнд төрхм чигн. – Басңга Б.

Гетәчәс – манач. Ловкач, хитрец. Кецү нәрн мек-тахта күн.

Үлмҗ үүрлҗ йовсн Цернән үкснд тоолад – көөрк минь, одахн «маначас – гетәч» гиҗ һарсн биший... Гетәчәс – манач болад бәәв билтәл гиҗ санад, цасн деер цокулад унсн Цернәс зөвәр тедүкнд ирәд, һаран ханцлад, элкән теврәд, һазр хәләһәд зогсв... – Эрнҗәнә К.

Гиҗгтә күүкн. Девушка на выданье. Невеста. Мордх наста окн, нойхн.

Минь одачн күртл нусан татсн, нудрман чинән күүкн бәәсн биший. Нар-цар хәләтл, өсәд, босад, гиҗгтә күүкн болад одсн эн болҗана. – Басңга Б.

Мана ик авһин дарук үрнь хәрд һарх гиҗгтә күүкн болв. – **Доржин Б.**

Гиигн һар. Легкая рука. Кто-либо что-то делает легко, не задумываясь, не испытывая затруднений. Ю болв чигн амрар, саалтг угаһар кеҗ чадлһн.

Селәнә әмтн Эрдәг гиигн һарта гицхәнә, тер ямаран чигн көдлмшиг түрү-зовлң угаһар шулуһар кечкнә.

Гиигрсн болад одв. Лучше себя чувствовать, стало легче. Цогц-бий гиигрх.

Маңна деерк үснәнь захас көлсн чиихлтәд, дотр бийнь хәрү халу дөрәд, бийнь гиигрсн болад одв. – Эрнҗәнә К.

Гиих санан уга. Погода не собирается устанавливаться. Теңгрин бәәдл ясршго болв.

Эднә хааль дегд күчр болв: цасн төрүц гиих санан уга, шуурһн чигн зогсчахш. – Тачин А.

Гиң гиж ду һарх. Тонкий, монотонно-унылый звук. Арһулхн гиинх, гиңшх.

Зөвүрнь әвр болхгов, тер бийнь гиң гиҗ ду һарчахш. – Бембин Т.

Гирлгән бәрәд үлдх. Остаться без скота, обеднеть (*букв.* остаться, держась за ярлыгу). Хоосн, мал уга үлдх.

Хөөчнрнь гирлгән бәрәд үлдсн, гертә-бүлтәһән уульлдад, хумсарн һазр маажлдад, деегшән теңгр тал һаран сунһҗаһад. – Тачин А.

Гөвр-гөвр гих. Бормотать, причитать. Әрәхнәр келх.

Хар кевтсн темән деерән мордад: «Балтг, Һалзн, Цоохр», – гиҗ урлнь гөвр-гөвр гив. – Эрнҗәнә К.

Гөл болх. Обмякнуть, стать вялым. Лишиться сил. Ик гидгәр цуцрх.

Хөөчнр чидлнь чиләд, гөл болҗ одцхав. – Тачин А.

Гөлмдән оралдулад авх. Заманить в сети. Связать по рукам и ногам. Һартан бәрҗ авх.

Яһвчн тер һәәтцүдиг яһҗ эс гөлмдән оралдулҗ авч болна?.. Авхв. Туң ода альдаран оддгҗ тедн. Ода мөлтрҗ чадхн угат. – Доржин Б.

Гөн болад. Спустя какое-то время. Цаг давсна хөөн.

Тиигәд өрүнднь гөн болад, гертән ирхнь, мини дү күүкн уга. – Эрнҗәнә К.

Гөр наах. Возводить напраслину. Подводить под ложное подозрение. Кениг болв чигн хара зөңдән гемнх.

Эн күүг сәәнәр медлго, яһад хар гөр нааһад бәәнәч? Му нерн чамд ирәд наалдх.

Гөр эмәх. Чувствовать неудобство. Ичх, һарһсн үүлдврәсн хавтах.

Батан ардас хот уухар адһҗ йовх Коля Цастаг үзчкәд,

күүкнүр өөрдв. Цаста гөр эмәһәд, эс медсн болад, үсән самлад зогсв. – Эрнҗәнә К.

Яһлав, тер күүкн мууха адһәҗ йовхмб. Цә ууһад йовхнь яһна. Би Цастан келсн үгәс чочн тусад, күүкн тал хәләһәд оркув. Цаста гөр эмәһәд, күчн бишәр инәв. – Эрнҗәнә К.

Гү тәвх кем (цаг). Время выгона на пастбище подоенных кобылиц. Гүүдән сүл сааһад, унһтаһинь кеерәгшән һарһдг саам.

Нарн гү тәвх чигтәд Манҗ күрәд ирв. – Басңга Б.

Аш сүүлднь, асхн гүд унһстаһинь тәвх кемлә, асхн серүн орад, мөрд сурһх цаг болв... – Нармин М.

Терүнәсн һарад, долан хонгт йовад орксн цагтнь, гү тәвхин чигт ик хар толһа үзгдҗ йовдг болна. – Нармин М.

Гүрәһән тасртл метклдх. Спорить до хрипоты. Сөөлңкә дуута болтл зүткдх.

Баахн күүкн биш, бүдүн күүнлә зүткдхләрн, Бадма Цебекович эврәннь буруһан медсн бийнь, гүрәһән тасртл гишң меткләд, кезәд чигн тер орман зөвцлдмн биш. – Бадмин А.

Гүрм үзүлх. Подвергнуть опасности, нагнать страху. Кенд болв чигн мууль бәрүлх, кү сүрдәх.

Кен кенд гүрминь үзүлдгинь хәләхгов. – Басңга Б.

Гүүцтә өдр. Запретный, грешный день. Му йорта өдр.

– Я, хурлд одад, номд хәләлһсн, гүүцтә өдр эклҗ бәргдсн өдр бәәҗ. Тегәд цеерләд бәрҗ орксм бидн тер, – гиҗ Пөөдр хәрү өгәд, һазр шаһаһад суув. – Басңга Б.

Һ

Һазаһин күн. Посторонний, чужой, прохожий. Талдан һазрас ирсн күүнә күн.

Дәкәд һазаһин күн күрәд ирхинь чигн кен боохв. – Доржин Б.

Һазакас хавтхдк дота. Чем журавль в небе, лучше синица в руке. Маңһдурк өөкнәс, эндрк оошк.

Би хүв тустан болхла, эн Манҗла, төрл-саднларн зөвчләд, малан баһлдгин арһинь хәәҗәнәв. Һазакас хавтхдк дота болх цаг ирҗәх бәәдлтә. Тиим биший, Манҗ? – Доржин Б.

Һазаран элктә (ухата). Чужой душой (мыслями). Ухан-седкләрн күүнә.

– Һазаран элктә эдндән эсвән бичә медүлич! – гиҗ келн, – эн һазрчн чамд сә халдах һазр биш, – гиҗ немв. – Басңга Б.

Кемрҗән мадн дотр һазаран элктә күн бәәдг болхла, тер кен болхмб? – Дорҗин Б.

– Һазаран элктә улсас һацад юуһан авнач? – гиҗ Тевкә Мацгиг эвлв. – Бадмин А.

Һазаран һарх. Покинуть отчий дом. Эк-эцкиннь гер-бүлән үлдәһәд, хәрд һарх.

Не, ода һазаран һарсн күүкн ут наста, бат кишгтә, бәәсн эзндән сә үзгдҗ, ардан ик зөөр зөөҗ йовх болтха. – Эрнҗәнә К.

Һазр авх. Перейти в хроническую стадию (о болезни). Быть на склоне лет. Хуучта болх. Насан әләһәд өтлх.

Тегәд гемиг һазр авхуллго эмнх кергтә. – Дорҗин Б.

Наснь һазр авсн, нүгдһр хар өвгн хойр өвдгән түшч босад... – Манҗин Н.

Җил ирвәс энүнә дотркнь улм әмтнд хордад, үлү үзәд, хов цацдг болв. Тер заңнь насн ирх дутман улм һазр авад бәәв. – Бадмин А.

Һазр үмк(мр). Провались сквозь землю. Үк, нүкндән ор(мр).

Ай, ямаран андн гинәч. Наадкснь йовҗ одсн бийнь, һазр үмкмр, хөд үзәд, хәрү эргҗ ирвш. – Бембин Т.

Һазр чичәд чигн, гесән тежәх залу (күн). Мужчина, умеющий в любых условиях прокормить себя. Яһад болв чигн, бийән асрҗ чадх күн.

Хату һазр чичәд чигн, гесән тежәҗ чадх залу. Дәкәд колхозд оч түшхлә, тер хойрт юн түрү бәәдв. – Басңга Б.

Һазра юмн дәврх. Заболеть психической болезнью. Ад гем ирх. Адрх.

Ода энүгитн йосндан һазра юмн дәврҗәнә гидгнь эн болнал. – Дорҗин Б.

Һазрин шора әрвлдг улан хорха. Очень жадный, скупой. Дегд хармч күн.

Эднә ялчнрнь болв чигн, әңгин хотна улснь чигн, эн эмгнд дур уга болад, һазрин шора әрвлдг улан хорха гиҗ нерәддг бәәсмн. Нам санхд, әмтн чик нер өгсн бәәҗ. – Эрнҗәнә К.

Һазрт орх. Провалиться сквозь землю. Үкснәс дор, икәр ичх.

Һазрт орснд орхнь дор юмн... Я, хәрнь дегд целмлзәд бәәдг билә, йир сән болҗ. Мини хөвд һарна гидг эн. – Басңга Б.

Һал авх. Быть в разгаре. Улм асчах, падрҗах кем.

Захин герт ирҗ бууһад, мөрдән уйчкад, домбрин ә күңкнҗәсн герүр күрч ирцхәв. Нәр һал авчасн цаг болҗ һарв. – Нармин М.

Һал деер тос асхх. Подливать масло в огонь. Ямр чигн юмиг, бәәдлиг улм асах, падрах.

– Эн гергнчн болхла, гертк, һазак угаг, хогинь таслхар седҗәнә, – болҗ Цаһан шатҗах һалд тос асхсн мет, ховдг чеежтә хармч Саңһҗин седклинь сергәҗ, өвдкүртә һазрарнь маажҗв. – Бадмин А.

Һал долаһад һарч ирх. Испытать ужасы войны. Дәәни аюлд орад, әмд үлдх.

– Тадн бас һал долаһад һарч ирҗ кевтәмт, – гиҗ Дорҗ Сарангович Арслңгиг бүләкн нүдәр шилтҗ хәләв. – Бадмин А.

Һал долах. Принять боевое крещение. Түрүн дәәллдәнд орх.

Дәәлдхд кергтә тоотан күцц белдәд, маңһдур өрүн эрт атакд орх заквр цергчнрт өггдв. Баахн салдсмудын һал долах күчр цаг ирв.

Һал дөгәд уга деер. Пока не разбушевался пожар, не пришла беда. Зеткрлә харһхас урд.

– Кензә, сантн. Өңгәр әмтнә улан цус асхн гиҗәнәт. Түүг медтн. Һал дөгәд уга деер эн түүмрән ахрдтн, – болҗ Баазр тендәс келв. – Нармин М.

Һал маңнад. В авангарде. Нүүрт, әмтин түрүн.

Бийнь һал маңнад колхозд орсн Боврг юуни төлә тиигдмн болҗана. – Дорҗин Б.

Селәнә эдл-ахуг өөдлүлхин туск төриг партин Центральн Комитет һал маңнад тәвсн саамла коммунист Боган Санҗ хәрү селәнә эдл-ахун производствур орхар шиидв. – Дорҗин Б.

Һал усн хойрар орад һарх. Пройти сквозь огонь и воду – о готовности пожертвовать собой. Кезә чигн әмән хәәрлл уга өгх йовдлд белн болх.

Эк күн үрнәннь төлә санвр угаһар бәәсән өгәд, һал усн хойрар орад һархд кезә чигн белн.

Һал (мергн) үд. Ровно в полдень. Дигтә өдрин өрәл кем. Нарн теңгрин ора деер.

Нарн һал мергн үдтән күрч йовтл, хөд цуһар ус ууһад хуурв. – Манҗин Н.

Һал тәәх. Совершать обряд пожертвования огню. Һалд өглһинь өгх.

Һанзинь һартнь бәрүләд, манд өгчктн, бидн һарч, һал тәәнәвидн гилдҗ татх, түлкх юм хәәлдәд, нигтрлдәд бәәдг доһлң Дорҗин Манҗ, Батан Өвлзә, Нармин Манҗ ахта баахн адучнр һаран мошклдҗ шууглдҗ инәв. – Эрнҗәнә К.

Нохашк өңгрәд, үд хонгин болзгнь ирсн учрар терүнд һал тәәлһн болҗана. – Бадмин А.

Һал цаһан өдрәр. Средь бела дня. Өдрәр. Әмтнә (олна) нүднд.

Эврә наснани хаалһин йовдлмудыг илднь, һал цаһан өдрәр үзҗәх мет тодрхаһар санв. – Дорҗин Б.

Һалар наадх. Играть (шутить) с огнем. Делать то, что может повлечь за собой неприятные, опасные последствия. Әәмшгтә керг үүдәх.

Ик чинртә кергән иткл уга күүнд даальчкад, аштнь эвго йовдлла харһхч, миниһәр болхла, чи һалар наачанач.

Һалд одг цааран. Пусть сгорит в огне. К бесу, лешему. Әрлг, уга болг.

Наадн уга, яһҗах улс болҗанавидн? Эс болх юмн деерәс цүүгә татад... Я, һалд одг цааран... гисн санан Манҗд орв. – Дорҗин Б.

Һалд тос хайх. Подливать масло в огонь. Түкрх, керүл-цүүгә улм гүүдүлх.

Цуүглдҗәх баһчудыг залу төвкнүлхәр седв, зуг терүнә седвәрнь һалд тос хайсн мет болв.

Һанзһ ниилх. Единодушно участвовать в чем-либо. Ни-негн, дегц нег керг күцәх.

Көвүн күүкн хойран кү кеҗәх хойр залу нег-негнәннь үгд орад, һанзһан ниилүләд, таарч ду һарчана.

Һанзһ уга күн. Несчастливый человек. Хөвнь тату күн.

Тер һанзһ уга күн болв чигн, цаһан саната, у чееҗтә күн.

Һанзһ улан ирх. Вернуться с охоты с добычей. Олзта-орута гертән орх.

«Һанзһчн улан болг!» гиҗ мана өвкнр аңһучлһнд һарчах күүнд йөрәл тәвдмн! – Бадмин А.

– Һазаран һарсн сән залу, һанзһ улан ирвч? – гиҗ Өлзәт инәмсглв.

– Кезә би хоосн һанзһта ирдг биләв, ухаллт... – Тачин А.

Һазаран һарсн залус аюлла харһл уга, һанзһ улалһҗ ирх болтха... – Эрнҗәнә К.

Һанзһнь гөңгн. Скудная добыча. Олз-орунь баһ.

Хотна дорд захд хурсн залус бас ик шуугата күүндвр кеҗәнә. Ю хәәҗ ирсн көвүн болхв? Давҗ йовна гихлә, мөрнә һанзһнь гөңгн. – Бадмин А.

Һаң цокх. Засуха нанесет беспощадный урон. Күчр зуд болх.

Эн җилин һаң мана район хәәрллго цокчкв. – Тачин А.

Һаңһр гиһәд нисх. Лететь издавая звуки, подобно крику гусей. Һалуна ә һарад нисх.

Унтҗ кевтсн Хәәрт Хар Күкл, Сагсг Саарл күлг хойрин деегүр һаңһр гиһәд нисч йовад, һазрт унтҗ кевтсн баатриг үзҗ оркв. – Хальмг тууль.

Һар авх. Набить руки. Набраться опыта. Дамшлт хоршах.

Бидн ода йирдән, малын һар авад бәәсн, яһҗ хәләҗ, яһҗ асрҗ, яһҗ өсххинь меддг улс болҗ бәәнәвидн. – Доржин Б.

Һар бәрлдх. Драться, сойтись врукопашную. Ноолдх, цоклдх.

Нег күн арвн – хөрнлә чигн һар бәрлдх саам харһад... чигн бәәх. – Бембин Т.

Һар даарв, һанзһ улав. Руки застыли, зато добычи полно. Һар даарсн болвчн, керг күцәгдв.

Барс Мергн баатр өдр болһн аңһучлад, шовучлад, аң-арат харвад, авч ирәд: – Ах нойн баав, һар даарв, һанзһ улав, – гидг бәәҗ. – Хальмг тууль.

Һар деерән авх. Взять в свои руки. Бийиннь килмҗд бәрх, эврән асрад өсках. Хәләвртән бәрх.

Күүнә малын туст болхла – нег дааҗ һар деерән авч хәләх болсн хөөн, эврәһән доталҗ хәләх кергтә. – Доржин Б.

Һар зуурин. Временный. Ахр болзгин.

Тана зергәс, хурлас һар зуурин һару кеҗәх юм авад бәәҗ болхмн. – Басңга Б.

Һар-көл болх. Быть подмогой, наставником. Дөң-тус (нөкд) күргх.

Эмгнд һар-көл болҗ бәәсн бер һал түлв. – Манҗин Н.

Һар көндрх. Работать. Көдлх, юм кех.

– Тадн тегәд әмтнә ам хәләһәд сууцхант? – гиҗ ахлач шүрүлксн бәәдләр сурв. – Мана һар бас көндрә бәәнә, – гиҗ хотна ахлач Өөлчә нертә өвгн келв. – Нармин М.

Һар күрх. Дотронуться к чему-либо недозволенному. Ударить, шлепнуть кого-либо. Юмиг зөвшәрл уга көндәх. Цокчкх, чидл үзүлчкх.

Күн Хоңһрт һар бичкә күртн. Күрситн шивчкхв. – Басңга Б.

Түрүлнә гисн – тедн танд һар күрхәс, түрүләд теднд һаран күргдгин эв олх кергтә. – Доржин Б.

Эврән меднәч. Нег үлү бийднь һар күрч гихлә, күүнд кезә чигн амр өгш уга. – Саңһҗин Б.

Чи юңгад, кишго домбр-доск, нойндан һар күрвч? –Басңга Б.

Ода деерән һар күрәд уга, зовлң эдлгҗәхш, нам күн кевтәһәр сурлһ чигн авад уга. – Бембин Т.

Дәкәд болхла, танд чидлм күрчәнә, медәтә ах күн гиһәд, һар күрчәхшив. – Куукан А.

Минь тер намр, Костя хамгин түрүн болҗ күүнә юмнд һар күрснь тер. – Бадмин А.

Һар өргх. Поднять руку на кого-либо. Голосовать за кого-либо. Кү цокх, гүвдх. Ямр нег күүнә, эс гиҗ юмна төлә дууһан өгх.

Халун цуста, әмд зүрктә күн йир хамаран хәләҗәһәд, тиим нүл уга адусдур һаран өргдв? – Эрнҗәнә К.

Дууһан өгхин өмн сәәнәр ухалх кергтә. – «Хальмг үнн».

Һар тәвх. Расписываться, ставить подпись. Цааснд нер-усан бичх.

Умшад чигн дала керг угал. Альднь һар тәвхмби энүндчнь?.. – Дорҗин Б.

– Саңһәҗ, энүгичн авсндан һар тәвхмн бишв? – гиҗ Бульн сурв. – Бадмин А.

Һар хоосн (болх). Остаться ни с чем, с пустыми руками. Быть безоружным. Һартан юмн (зер-зев) уга. Олз-ору уга хоосн үлдх.

Зер-зев өгхинь, хотн больнд зөргтә улс элвгәр олдхмн. Зуг зер-зев уга, һар хоосн болхас яахв? – Нармин М.

Удл уга района партийн конференц деер әмтн цуһар рапортан атхад ирхлә, бидн һар хоосар һуян һанзһлҗ одад, әмтнд наадн-зог болхмби? – Дорҗин Б.

Бидн кулакудыг нүүльһәр йовҗ бәәх улс иигәд хүрмд очах улс кевтә һар хоосн, һуян һанзһлад йовхмби? Тер һазрт орһдул-бандит улс йовх зәңг кесгәс нааран һара. – Эрнҗәнә К.

Һара керг. Дело рук кого-либо. Ямр нег күүнә кеҗ чадх үүл.

Тер тоотнь цуһар дархнч Тимошкин һара керг болҗана. – Дорҗин Б.

Һаран цахлад суух. Сидеть сложа руки. Хара бәәх.

Аль түүнә мухла болхин төлә гертән һаран цахлад суухмби? – Басңга Б.

Һарас һарх (дальтрх). Выбиться из рук. Выходить из-под опеки, становиться самостоятельным. Кү соңсдган уурч одх. Соңсврас алдрх; үлмәһәс гетлх. Тустан бәәх седлһн.

Боврг ода мана һарас дальтрҗ һарч чадшго. – Дорҗин Б.

Көвүн бийән икд тоолад, икчүдин үг соңслго, һарас һарв.

Баахн өрк-бүл сурһулян чиләһәд, эдлврин мөңгән эврән олад, эк-эцкиннь һарас һарв.

Һарһсн гем эргж иржң болш уга, өргж дааж болш уга. Вина моя велика: не обойти её и не поднять. Чилшго дала гем һарһх.

Эндр мини эцкдән һарһсн гем эргж иржң болш уга, өргж дааж болш уга, кесн гем эзән темцдг. – Эрнжәнә К.

Һардг үүдн уга болх. Оказаться в безвыходном положении. Цухрдг арһ тасрх.

Не, ода, тиим гиж зәәсңгин зерг тоолжахла, манла әдл улст тана зәрлгәс һардг үүдн уга болх зөвтә. – Доржин Б.

Һарин асрмжар бәәх. Находиться в заботливых руках. Хәләж, асрж йовх күүнә килмжтә теткврт бәәх.

Малмуд болхла, намрин сүл сарин хойрдгч өрәләс авн кошартан орад, хавр күртл һарин асрмжар бәәдг. – Тачин А.

Һарин сүүдр тусх. Стать жертвой покушения. Күүнә әм таслсн учр (кү алчксна аш).

Юн бурхн-шаж келсндән үкх билә. Миниһәр болхнь, гелңгүдин һарин сүүдр тусв гиж меднәв. – Эрнжәнә К.

Һарин үүл. Рукоделие. Дело рук кого-либо. Шишлң күүнә һарһсн үүлдвр.

Бурхн-номан хайсн тер бирмнә һарин үүл эн болх. – Доржин Б.

Һарин хурһд цацурхла. Когда пальцы рук станут одинаковыми. Когда рак на горе свистнет. Никогда. Темәнә сүл һазрт күрхлә. Кезә чигн күцшго.

Шарка дор ормдан, хатхсн һасн кевтә, зогсчаһад: «Чамас чини һарин хурһд цацурсн цагт иржң, бичг авнав», – гиж келв. – Эрнжәнә К.

Һариннь тавн хурһн мет (әдл) медх. Знать как свои пять пальцев. Керг-үүлән йир сәәнәр медх.

Малын идшиг эн һариннь тавн хурһн мет меднә. – «Хальмг үнн».

Һаринь авх. Приобрести навыки. Перенять чей-либо опыт. Эрдминь, дамшлтынь дасад авчкх. Взять у кого-либо подпись. Күүнә нер бичүлж авх.

Отг-әңгин улсиг өвк, элнцг эцкәснь авн тохмарнь эргүлж медәд, сәәнлнь сәәнәр үүрләд, муулань – мууһар. Эн улсин алькинь болв чигн һаринь авад орксн кун... – Доржин Б.

Һарар кедг тоотыг генәртә сәәнәр медв. Йоста гидг урн болв, юунаннь чигн һаринь авв. – «Хальмг үнн».

Һаринь һанзһд, көлинь дөрәд күргх. Вывести в люди. Өскәд, босхад, кү кех.

– Мини түрүн дегтр барлгдхд – һарим һанзһд, көлим дөрәд күргәж, сүв-селвгән өгч, нөкд болсн, баһчудтан цуцрлтан уга нөкд болдг мана ах бичәч Манҗин Нимгр менд, ут наста болтха! – гиҗ йөрәв. – Эрнҗәнә К.

Горькийин нилчәр һарнь һанзһд күрсн, көлнь дөрәд күрсн кесг олн, нертә бичәчнр бәәдг биший. – Кичгә Т.

Бүдрә-түгчә йовж, һаринь һанзһднь, көлинь дөрәднь күргж өскләв. – «Теегин герл».

Эн мана Советин йосн, Коммунистическ парть күн болһныг өргәд, сурһмж өгәд, һаринь һанзһд күргәд, көлинь дөрәд күргәд йовна. – Дорҗин Б.

Һарла харһх. Попасться в руки. Күүнә шүрүг медҗ авх.

Чүүчән һарла харһад угач, Җирһл. – Басңга Б.

Һарнь алтн. Руки его золотые. Мастер на все руки. Урн күн.

Ноолдхдан дурта болв чигн, һарнь алтн көвүн билә. Дәәнд йир сәәнәр дәәлдсн бәәдлтә. Дөчн негдгч җил Москван эргнд болсн ик дәәнд орлцад, Улан Туг орденәр ачлгдсн бәәж. – Бадмин А.

Һарнь ахрхн. Нет сил что-либо сделать, не в состоянии что-либо предпринять. Чидлнь тату төләд, арһ уга бәәдлд орх.

Немшнр мана Төрскиг тараж, олн әмтиг дажрж, дөрә доран дарж чадсн уга. Һарнь ахрхн!

Һарт орх (орулх). Приручать (о животном). Попасть в зависимость. Дасхад авчкх (адусна тускар). Үлмәднь бәәх. Подчинить себе, своей воле. Эврә дурар бәәлһх (күүкд улсин туст).

Эвдрлцәд, модьрудад йир тус уга. Эвәр эдниг һарт орулдгин арһ хәәх кергтә. – Дорҗин Б.

Һартан бәрх. Держать в своих руках. Закад, засад, дарад авчкх.

Әмтән сәәнәр һартан бәрн бәәтхә гиж, эзн цаһан хатн келүлж. – Басңга Б.

Һартан һурвн мөңгн уга, һазаһан хуцх ноха уга. Ни кола, ни двора. Өвчн уга, малчн уга. Угатя бәәдл.

Һунҗан хурлд бәр, гөлмән түүмрд, хавтхдк арвн арслңгарн ном умшул, Нәәмнәс әрк бичә у, юута үлдн гиҗәнәв тегәд? Һартан һурвн мөңгн уга, һазаһан хуцх ноха уга... – Басңга Б.

Һартан нег эрдм авх. Освоить какую-нибудь профессию. Таста эрдм дасч авх.

Зуг сурһалян төгсәһәд, һартан, бийдән нег эрдм автха. – Тачин А.

Һартан ус келгүлхн угав. Не возьму даже в прислуги. Ямаран чигн хар-бор көдлмш келгүлшгов.

– О, җили, үмкә шивгчн, чамла әдл шивгчнәр һартан ус келгүлхн угав, – гив. – Хальмг тууль.

Һартан үүлтә. Мастерица, рукодельница. Һартан эрдмтә, эвтә күүкд күн.

Йир сән. Чамд таасгдхинь би медләв. Һартан үүлтә, күнд толһата күүкн. Урднь хойр күн әрк орулсн бийнь, эк-эцкнь зөвтән эс багтҗ. – Бадмин А.

Һартнь атхулх (бәрүлх). Дать в руки. Вернуть сполна. Отомстить. Бийднь өгәд тәвх. Өшәһән некҗ авх.

– Үүгичнь би чамд һартчнь атхулхв! – гиҗ шүрүтә дууһар келчкәд, шурд һарад одв. – Дорҗин Б.

Тер хар саната улсин һарһсн хамгинь һартнь бәрүләд, амнднь зуулһад тәвхвидн. – Дорҗин Б.

Һаруд һарһчкх. Пустить в расход. Эдләд-олзлад, уга кечкх.

– Автн, кишваг! – болҗ Һәрә Җалур заав. – Түдл уга һаруд һарһчкхмби? – гиҗ Максим сурв. – Нармин М.

Һахульд бәргдх. Попасться на удочку. Давать себя обмануть. Меклгдх.

Олз үзнәв гиһәд, һахульд бәргдүв.

Һашлҗ одх. Стать несъедобным (непригодным). Үрх; идх арһ уга болх.

«Эдн намаг яһҗ амрахв?» – гиһәд ухалад оркхлань, ууҗасн хөөрмгнь хоолднь зәңгдрәд, бүлкн болад һашлад одв. – Эрнҗәнә К.

Һашута җирһл. Горькая жизнь. Зовлңта бәәдл-җирһл.

Басл, көөрк, кесг һашута җирһл үзәҗл гиҗ ухалад, көвүнд санам зовв. – Нармин М.

Һә болг. К бесу, лешему. Уга болад чигн одг.

Нә, һә болг, болҗл ода. – Хальмг тууль.

Һә болсн. Несчастный. Злой, недобрый. Хөв-заяан уга. Му үүлтә. Кишва.

Тиим гиҗ, насм ахр болг, төрүц санҗасн уга биләв, теднтн йоста һә болсн улс бәәҗлә! Мууха юмб, медсн болхнь!.. – «Тее-гин герл».

Һәәвһә юмн (болв). Хорошо, великолепно. Му (һә) уга, бай-рта учр.

– Не, тиим болхла, сән күн санаһар гиһәд, һәәвһә юмн болв, – гиҗ келн, тагчгар давад йовҗ одв. – Дорҗин Б.

Һәәһән халдах. Оказать недобрую услугу, навредить. Мууһан күргх.

Бәәх мал яһад һәәһән халдахмби? – Дорҗин Б.

Һәәд һарх (одх). К бесу, к черту. Уга болад әрләд одх.

Бакдгт ик эвго болад, орчлң дунд эн мел һанцар хайгдсн, өнчн, керг уга, әмтнд һәәд һарсн болҗ медгдәд... – Дорҗин Б.

Һолан девтәх. Насытить себя калорийной пищей. Сән (шимтә) хот (өөктә мах) эдләд цадх.

Яһдг болв чигн, маласн һолан девттл эдлҗ авчкад медхмн. – Дорҗин Б.

Һолан цокх. Впадать в истерику. Бизһән көндәх.

Келхнчн, иигәд экрәд, һолан цокад бәәхәр? – Бембин Т.

Һолһаһан тасртл һочкнх. Сильно и громко хохотать (*букв.* до разрыва толстой кишки). Удан, чаңһар инәх.

Иигҗ йовад, һарарн завдад, негнь үг келснд һолһаһан тасртл һочкнлдад, дерд-дерд ишклдцхәв. – Нармин М.

Һолнь харлх. Чувствовать сильный голод. Сосёт под ложеч-**кой. Икәр өлсх.**

Өдрин дуусн келн деерән юм эс тәвсәр хөөчин һолнь харлад, намрин киитн салькнас көл-һарнь модн болад, әрә гиҗ хөөдән хашад орулв.

Һолын һурвн җирмәхә секх. Жить впроголодь. Мал уга болад, яду-хоосн бәәх. Гесән теҗәх. Хот-хол уга болад, түрү-зүдү үзх.

Байн гихнь – байн, өнр гихнь – өнр, залу гихнь – залу. Манла әдл һолын һурвн җирмәхә секҗәх юмн уга. – Басңга Б.

Һолынчн цуснас һурв цадтлан уунав. Отомстить, свести счеты (*букв.* напьюсь твоей крови трижды досыта). Өшәһән авх.

– Яһлав, хулһн ахим идвч гиһәд, һолынчн цуснас һурв цадтлан уунав, – гив. – Хальмг тууль.

Һолынь хорсхах. Задеть за живое, тронуть за больное место. Өвдкүртә орминь көндәх.

Ууртан бүтәд, үүриннь һолынь хорсхаһад, улү үг келсән Нарма маңһдуртнь медв.

Һоодан бәәх. Жить независимо, открыто, честно. Тустан, күүнлә шальшг уга җирһх.

Эврә туск төрән эн йирин алдшго дамшлтта, даальсн кергән күцәлһнь дасмҗ болад бәәсн, һоодан бәәдг күн болҗана. – Доржин Б.

Һулмт сәкәч. Продолжатель рода, наследник, преемник. Хранитель очага. Уңг-тохмин залһмҗлач.

Һурвн күүкнә хөөн Дорҗ көвүтә болад, һулмт сәкәч төрв гиһәд бахтад, өдр сө хойр элгн-садан нәәрлүлв.

Һулмтынь уга кех. Не оставлять камня на камне, превращать в пепелище. Уничтожать с корнем. Уңг-тохминь таслх.

Хам-хоша бәәх залута өшәркәд, һулмтычн уга кехүв гиһәд, Босхмҗ догшн заңган һарһад, улм халурхад бәәнә.

Һундл төрх. Выражать сожаление. Сожалеть. Харм төрх.

Би яһад әәх биләв, зуг кишго анднла дәкҗ харһшго болув гиһәд, һундл төрәд кевтнә. – Бембин Т.

Һурвдгч һарас. Из третьих рук. Говорят, когда не уверены в точности, достоверности сведений. Олн улс дамҗад ирсн зәңг.

Келсн тоотчн намаг маһдлулҗана, юңгад гихлә кесг күн дамҗад, һурвдгч һарас ирсн зәңг болҗана. Би иткх зөв угав.

Һууҗсн үр. Родные места. Һарсн-төрсн һазр.

Гем уга. Һууҗсн үүрән мартх керг уга. Күүнә һазрин алтн хурас, эврә һазрин чолун хур гидг үг бәәдмн. Ирә бәәх кергтә. - Доржин Б.

Һууль һуух. Просить милостыню. Угатьрад, әмтнәс хот-хол, хувц-хунр сурх.

Хойр-һурвн күүкдән хормаһасн уйчкад, хот тѳгәләд, һууль һуухч. – Эрнҗәнә К.

Тер учрар бүкл сардан бүкл совхоз иддг ѳдмг уга, һууль һууһад гишң, әмт эргәд, ѳдмг хәәлдәҗ йовна. – Нармин М.

Һуян һанзһлад хәрҗ ирх. Вернуться ни с чем. Олз-ору уга, хоосар гертән ирх.

– Йовҗ-йовҗ, хоосн һуян һанзһлад хәрҗ ирцәхәнә, – гиһәд һанздан тәмк нерәд, чонмуд ѳвчлцхәр, беләсн утх һарһҗ авад, тедүкн бәәсн бүлүд хурцлв. – Эрнҗәнә К.

Хм... Һурвн үзгәр һаргсн зун күн һуян һанзһлад хоосн ирсн болхла, дѳрвдгч үзгәд мордсн Агтын кѳвүнчнь юута ирнә болһнач? – Басңга Б.

Д

Дав деерән. Сейчас, в настоящее время. На данный момент. Минь ода.

Дав деерән энүнд йирин эврә партячейк бүрдәдг арһ уга. - Доржин Б.

Дав (цаг) зуур. Временно, ненадолго. Удан биш, ахр болзгт.

Шинҗләд бәәхнь, йовсн машид хәрү ирҗ бәәхн уга. Тернь ямаран учрта болҗахмби? Им ухан староста багш хойрт орҗана. Шармудын дав зуур бәәдл. Элстәс медҗ авсн багш эртәснь бийән бедрәд, малан хулдад, мѳңг хоршаһад бәәв. – Нармин М.

Давсан гүүлгх. Крепко спать. Нѳѳрсх, унтад кевтх.

Ѳрүнә намаг эс серүлсн болхла, энчн ода күртл давсан гүүлгә йовх билә гиһәд, Коляһарн наад бәрәд, Ута утхан авад, бодңг тал дәврв. – Эрнҗәнә К.

Давхр болх. Быть беременной, забеременеть. Саата болх.

– Тана гем бас бәәнә, – гиҗ Көкә эклв. – Давхр бийән медүләд орксн болхла, үрнд йилһс бәәнү, би тиим йовдл һарһхн уга биләв. Давхринь медсн хөөн тиим өршәңгү уга йовдл һарһдв? Бүчрнь әрә секгдсн бамб цецгәлм, көөрк. Тиигҗ кү зовадв? – Нармин М.

Давхрг доран бәрх. Держать под каблуком кого-либо. Күүг эврәннь үлмәд бәрх.

Долан өршәңгү уга, зөвәр му заңта күн: көвүдән, гергән давхрг доран бәрнә.

Далаhас дусал өсрсн юмнла әдл. Совсем незаметно (*букв.* подобно капле, брызнувшей из океана). Бичкн юмн, эс медгдм болх.

– Дөрвн мөрн тана адунд, далаһас дусал өсрсн юмнла әдл болхгов, – гиҗ инәҗ йовнав. – Нармин М.

Далваг доран авх. Взять под свое крылышко. Оньган өгх, килмҗән тусхах.

Өнчрсн ач көвүһән авһнь далваг доран авад, сән сурһмҗ, сурһуль өгәд, көлинь дөрәд күргв.

Далдлх кергтә. Убрать с глаз. Спрятать подальше. Бултулх, әмтнә нүднәс хальчлх, холд дүрх.

– Манҗ, айдҗаһич – наарлчн, – гиҗ Бакдг хашан һазак иргәр шахлдв. – Эн невчкн мөңгн бәәсиг дүрәтә ормаснь авад һарч ирләв. Үүг далдлдгин арһ хәәх кергтә. – Дорҗин Б.

Даминь авх. Понять суть чего-либо. Эв-арhинь медх.

Тиигәд көдлмшин даминь авад, мергҗҗ одсн күүнд ямаран чигн көдлмш күндрхҗ одх бәәтхә, хәрнь улм җилвтүләд, седклиннь сергмҗ, җилв-бахнь болад йовна. – Калян С.

Дассн заң эмнлә. Привычка повторяться. Нег келсән дәкндәкн сергәhәд давтх.

Эрднь энүг арднь орҗ керг кесн уга, зуг нанд ус зааҗ өгсн хөөн болх гиҗ санла. Болв дассн заң әмнлә гиһәд, Алян Арслң Эрдньд чигн һарһҗ өгәд бәәв. – Саңhҗин Б.

Дая буслhад суух. Заниматься пустым, несерьезным делом. Эс болх юмар зооган кех.

Эдн эн ормасн көндрл уга, хойрдгч хонгтан сууҗ бәәцхәснь

эн. Йирин көзрин ард орад, түүнә дая буслһад сууцхадг улс бәәсн мөн. – Басңга Б.

Дәәләд авч одх. Захватить. Бәрлдәнд авх.

Хәрҗ ирн гихлә, Арамбар хаана хатыг дәәләд авч одсн бәәҗ. – Хальмг тууль.

Дәәнә көл (аюл). Дән-дажгин көл. Горнило войны. Трудности и лишения военного времени. Үүмәтә саму цагин күчр-күнд.

Дән-дажгин көл дотр халун гемәр гемтәд, хәләсн авальнь - герин эзн Лари өңгрв. – Сян-Белгин Х.

Өнр-өргн Әрәсәд әмтн эс күртсн болхмби? Эврә хотна көвүд хол һазрт, дәәнә көлд йовулна гидг икл генәртә юмн. – Нармин М.

Дәәриг мааҗсн мет. Бередить старую незаживающую рану. Хуучн шарх хучлсн эдл; давсн зовлң сергәсн эдл.

Эн үгнь, орна көл деер, ода күртл тагчг суусн Бакдгин дәәриг мааҗсн мет болад, судцдынь чинәҗ лугшав. – Доржин Б.

Дәәсән дөрә доран дарад, менд ирх. Благополучно вернуться, победив врага. Хортан дииләд (уга кеһәд) хәрх.

Һооҗад бәәдг булгта, һооһар урһсн уласта, Городовиковин нертә колхозин баһчуд, дәврәд орҗ ирсн шар нохасиг дөрә доран дарад, менд иртн. – Эрнҗәнә К.

Дәврхин түрүнд, цухрхин ард. Быть бесстрашным. Әәмшг уга болх.

Дәврхин түрүнд, цухрхин ард йовхмн гиҗ, мана алдр Төрскн дуудна, дасхна гиҗ толһалҗ йовх полковник политәңгин начальник хойр даңгин келнә. – Эрнҗәнә К.

Дән болад бәәх. Мешать, становиться обузой. Саалтг болх.

Эмгнә така өндгләд, эмгиг асрад бәәнә, өвгнә така өвгнә олсиг идәд, дән болад бәәнә. – Хальмг тууль.

Дәрк әәлдг (өршәтхә)! Помилуй нас, бог! Деедс хәәрлтхә!

Дәрк өршәтхә... өрүнә ирәд, эрүл, гем уга гертәсн һарлалхн... – **Доржин Б.**

Өвгн өвр деерән суусн Өлзәтиг өрчдән таг теврчксн нүднь аньгдад йовна, уульҗ йовх, инәҗ йовхнь медгдхш. Дәрк әәлдг гиҗ давтснь соңсгдна. – Эрнҗәнә К.

Дәрк, дәрк, яһтлан адрҗах теңгрв! О, боже, до чего неистовствует небо! Теңгр задрна гидг эн!

Дәрк, дәрк, яһтлан адрҗах теңгрв! Ямаран му, түрү юмн болҗ бәәхмб! – Тачин А.

Дәрк туслтн! Да поможет всевышний! Деедс дөң-нөкд болтха!

Әмтн, дәрк туслтн, энүг соңсчкад, амндан ус балһсн улс кевтә, тагчград одцхав. – Саңһҗин Б.

Дегә тәвх (өгх). Создавать трудности, поставить подножку, завидовать. Саад-тотхур болх. Саалтглх.

– Иигҗ, нег-негндән дегә тәвҗ, улү үзҗ, көдлснәнтн ашас ирхнь – хар мөр, – гиһәд Чимд үгән төгсәв. – Тачин А.

Бавур халу дөрәд, бәәсн бийнь чичрәд, тесч чадад, хурдлҗ одад, Моньдасин барун ээмәснь шүүрч авад, зүн көлднь дегә өгәд унһав. – Эрнҗәнә К.

Дегәһәс алдрсн мет (һахуляс мөлтрсн бәәдлтә). Будто сорвался с цепи. Бәрәнәс хөөһсн мет.

Нойна церг гиһәд, дегәһәс алдрсн, һахуляс мөлтрсн бәәдлтә ик-ик чеченмүд тавадар – арвадар ирәд, тонад-тонад, чидл күрмгәрн авад йовад бәәв. – Манҗин Н.

Деегүр санан. Высокомерие. Икрхг, нойрхг седкл.

Хоңһр, чи ухата көвүнч, ухаллч. Дегд деегүр сана зүүҗәнәч. Эрнцн байнла чи юуһарн деңцхмч? – Нармин М.

Деегшән суулһх. Посадить на почетное место (*букв.* сажать повыше). Ирсн күүг күндләд, өөдән һарһх.

Хүрмин герт ээд болн гиичнр туслцад суудмн, ташр насарн ах улсиг деегшән суулһдмн, баһчуд үүдн тал суудг.

Дееҗ бәрх (өргх). Первую порцию пищи пожертвовать духам-божествам. Хотын түрүн хүвинь савд кеһәд (тәвәд), деедст нерәдәд, өөдән өргх.

Цаадкан гуврин зергд дееҗ бәрчкх билә... – Басңга Б.

Деер һарх. Подниматься, повышаться в должности. Цоларн, ямарн өөдлх.

Хәрнь, кукн, әмтнә деер һархан хәәһәд йов, эс гиҗ әмтнә дор орхч... – Басңга Б.

Деерән бурхн уга, доран дәәсн уга. Бесшабашно. Безрассудно. Юм-күмнә тускар ухаллго.

Һанцхарн деерән бурхн уга, доран дәәсн уга бән гиҗ дасчкҗч. – Бембин Т.

Деернь дел урһаһад, дорнь сүл урһаһад. Окрылить, хорошо поддержать. Сәәнәр дөң-нөкд болад, өргәд-өскәд авад одх.

– Олмһа келтә Отхна Манҗ зеткрин шалтанла харһҗ, хүвргүд дәврҗ келсн цахра Манҗиг сәкүсн ишклҗ! – гиһәд гелңгүд деернь дел урһаһад, дорнь сүл урһаһад, дөгәҗ зәңг тархав. – Эрнҗәнә К.

Әрвҗ уга юмиг деернь дел урһаһад, дорнь сүл урһаһад, дөтҗәһәд, хов-хуульд хүврәһәд йовлдв. – Доржин Б.

Деесәр чолу керчхәр седх. Пытаться сделать невозможное. Төрүц болшго юм болһхар седх; хоосн санаһарн юм күцәхәр седх.

Деесәр чолу керчҗәхән Марҗ медә бәәнә, болв хара суухар ю болв чигн келх кергтәлм. – Бадмин А.

Деесн дөрәһәр һарх. С трудом выйти из затруднительного положения (*букв.* выйти на веревочных стременах). Күнд бәәдл-учрас зовлң эдләд һарх.

Хөвнь бәәһәд, үүрмүднь дөң болад, Бата учрсн күчр йовдлас деесн дөрәһәр һарв.

Делүһән девсх. Быть чрезмерно добрым. Дегд цаһан саната болх.

Эклҗ көдләд, зөвәр болҗана. Худл уга, медрлнь сән кевтә. Күүкдлә эвтә-довта, ээлтә. Күүкд мел терүн деер унад бәәнә. Болв дегд җөөлн, мел цугтаднь делүһән девсәд, толһаһинь иләд, «кукн, кукн» гиҗ сурһҗ-сурһмҗлх бәәдлтә. – Тачин А.

Эн орһдулмудла мана эзн седклән негдүләд бәәдгнь медгдҗәхш. Юңгад делүһән девсәд бәәдгнь медгдхш. – Эрнҗәнә К.

Минь эн йовдсн орсиг дегд давҗ иткәд, делүһән делгә бәәҗ, энчн бидн тарад оддмн болвзговидн. – Доржин Б.

Делхднь живр болх, деглзхднь көл болх. Быть опорой и поддержкой. Покровительствовать. Кенд болв чигн дөңгән күргх, тус-дем болх.

Би чамаг, ухата төвшүн көвүн, дорас өсч йовх мана баһчудт сүв-селвгән өгч, делхднь җивр болҗ, деглзхднь көл болҗ чадх күн гиҗ санлав. – Бадмин А.

Дем болх. Помогать. Дөң-нөкдән күргх.

Холын зәңг холвандан гиһәд, зәңг негнәс негнднь күрхләрн, деернь немгдәд, күн болһн дем болад, дарукнь эврәннь хүвән орлцулад, тиигә йовҗ, улм түгәд йовдг юмн зөвтә. – Дорҗин Б.

Дер дорин дәәсн зөрлцсн ил өшәтнәс дор. Скрытый враг опаснее открытого. Нууцин хортн улм әәмшгтә болдг.

Кенәс эн һардмн болхв?.. Дер дорин дәәсн зөрлцсн ил дәәснәс дор гидгнь эн... Кенәс хар үзхмн болхв? Кулакуд, лавта кулакуд... Кулак бийнь биш болхла, – түүнә зарцнь...– Дорҗин Б.

Дер дорас һарад ирх. Появиться неожиданно, внезапно. Һә юмн генткн ирдг (эс күләгдҗәсн юмна тускар).

Довдн гиһәд нег әмдин дәәсн дер дорас һарад ирв билтәл эн... – Дорҗин Б.

Дер негдүлх. Соединить подушки. Разделить постель, создать семью. Күүкн күргн хойриг гер-мал болһх.

Э, кукн! Урд цагт эк-эцкнь күүкдән эврән медәд, дурта күүндән өгдг билә. Күүкнь нам дер негдүлтл, күргән үздг уга билә. Тер ик му йосн бәәсмн. – Басңга Б.

Дер негдүлчкҗ гиһәд, деернь дел урһаһад, арднь сүл урһаһад авад һархмн болҗана, һанцхн әәдг юмн тер. – Эрнҗәнә К.

Хотна улст хот кеҗ, йөрәл тәвүләд, дер негдүлсн улст хот кеҗ, йөрәл тәвүләд, дер негдүлсн хойр садна седклиг яһдг болв чигн тевчҗ байрлулхин үүд хәәв... – Дорҗин Б.

Доһлң нульмста бәәх. Быть постоянно в слезах от горя, обид, бедности. Даң зовлң, һундл болн түрүһәс мелмлзсн нульмста бәәх.

Гиләш нүдндән доһлң нульмста, көвүнәнь чирә хәләһәд сууна. – Нармин М.

– Дарунь һарад, дарунь уурад бәәдг нульмсн, эңкр көвүм минь! – гиһәд, экнь нүдндән байрин доһлң нульмста босч, көвүһән теврҗ, толһаһинь илҗ таалв... – Бадмин А.

Көвүдин ардас хәләҗәх улс дала. Тедн заагт доһлң нульмста эмгд, экнрнь «көләр йовснь ирдмн, күрзәр дарснь ирдм биш» гиҗ күүндәд бәәцхәнә. – Эрнҗәнә К.

Доһлң эмгн. Неполная радуга (*букв.* хромая старуха). Солңһ.

Үрү бийд, тус ар бийәсн өмн бий күртл төгргләд уульңтрсн доһлң эмгн һарад, хурин хөөтк теңгриг кееруләд оркв. – Басңга Б.

Долан бульчрха күртлнь медх. Знать как свои пять пальцев. Знать до седьмого колена. Цугинь йир сәәнәр медх. Долан үй күртлнь медх.

Мини хотн бәәсн һазрин сала-судлмудыг, садргудыг, күңкргүдиг һариннь тавн хурһд мет тер меднә. Эн совхоздан көдлҗәх улсан – долан бульчрха күртлнь таньна. – Эрнҗәнә К.

Долан бурхн. Большая Медведица. Теңгрин долан одн.

Ольда зүн-өмн үзгүр толһаһан эргүлҗ хәләв. Болв удан шилтл уга, хәләцән Долан бурхнур залв. – Доржин Б.

Долан һолас ус уусн күн. Ловкач; человек, видавший виды (*букв.* испивший воду семи рек). Йир шамдһа, мек-һохта, кесг аальта күн.

Арһта болхла, эн күүнәс хол йов. Энтн долан һолас ус уусн, әвртә һавшун, бийдән арһта күн. Үлгүрләд келхлә, зурһан арһ меддг, тавн мек меддг күн.

Долан давхр һазр дор. Глубоко в земле. Килнцтә күн өңгрхлә, сүмснь долан давхр һазр дор ордмн гидг.

Сәәни орнд төрсн килнцтә күн долан давхр һазр дор ордмн гиҗ, әмтн келдг билә. Тиигхлә, би үкҗ одсн болхий? – Бадмин А.

Долан көк чонар идүлх. Жестоко расправиться (*букв.* отдать на съедение семи серым волкам). Аврлт угаһар алх, уга кех.

Заячнь уурлад, чамаг ик шарһ бичкн шарһ хойр мөричн долан көк чонар эс идүлдм болхнь гиһәд хәрҗ одв. – Хальмг тууль.

Долан уулд бәәтхә (одг). Подальше от греха. Пусть обойдут беды и напасти. Һә юмн бичә үзгдтхә. Му юмн ик холд йовг.

Йир му юмн. Долан уулд бәәтхә. Тедниг бәргдхлә, бидн чигн амрхвидн. – Басңга Б.

– О, дәрк, долан уулд бәг! – гиһәд Амрхн әәхләрн, ааһан алдчкн алдв. – Бадмин А.

Долан үйдән зовлң үзсн күн. Испытавший все превратности судьбы. Кесг мууль эдлсн.

Көгшә долан үйдән зовлң үзсн күн, тегәд әмтн терүнд сана зовна. Эн олн һазр эргәд, олн зовлң-зүүр үзәд, муулян һартан бәрсн күн гицхәнә.

Домбран цоксн улс. Несчастные люди. Муулян эдлсн әмтн.

Кишг уга, домбран цоксн улс. Кенә мөңг идҗәнәв гиҗ санад, тер хойр миңһн арслң идәд бәәв гилч тедн. – Манҗин Н.

Домбртнь биилх. Плясать под чью-либо дудку. Күүнә закврт бәәх, әәх, даргдх.

– Чи бидн хойр баячудын домбртнь бииләд бәәсн улслм, – гиһәд Бата Васяг даларнь ташад теврв. – Эрнҗәнә К.

Дон(м)ам кевтә суух. Сидеть сиднем. Гертәсн һарлго, буг болад бәәх.

Чамаг тенд, хальмг тег эргәд йовад йовхла, би энд һанцарн эҗго герт домам кевтә суухм биш. – Бембин Т.

Дор орх. Ухудшаться (о состоянии здоровья). Эрүл-мендин бәәдлнь улм му болх.

Сән эмнлһ болн сән хәләвр уга болад, көгшә дор орад бәәнә.

Дораһурнь усн орх. Ожидать возмездие за причиненное зло. Аюлд даргдтхан күрх.

– Сән, йир сән, – гиҗ аш сүүлднь Арш келв. – Цаһачудын дораһур усн орҗ йовна гидг эн. Тендәс тадн цоктн, эндәс Улан Церг. Тиигхлә Деникинтн дегдрәд одхдан күрх. – Нармин М.

Дорнь нүк малтх. Рыть яму под кого-либо. Хар сана зүүх. Алх-булхар седх.

Чи кесгәс нааран мини ормд суухар, мини дор нүк малтач. Ода мини ормд орчкад, нанар наад бәрхәр ирвч? – Бадмин А.

Доск домбр болад одх. Разориться, ничего не иметь. Хоосрх, төрүц юмн уга үлдх.

Урднь әвртә көдлмшч, алтн һарта залу әркд орад, доск домбр болад одв.

Дотр бий кирд гиһәд одх. Что-то екнуло внутри. Өрчд нег юмн тасрсн болҗ медгдх. Әәһәд, цогц менрх.

Мөңгтин тал йовсн Харла үүг үзчкәд, тотхҗ зогсад хәләв. «Аль һазра күн болхв, негтә төр», – гиҗ санад, дотр бийнь кирд гиһәд, юмн тасрсн болад одв. – Нармин М.

Дотр бийнь дору-һуру болад бәәх. Не иметь единого мнения (решения). Волноваться. Ухань хувагдад, сольгдад бәәх. Седкл үүмх.

Манҗин тоолвр оңдарад, дотр бийнь дору-һуру болад, яахла сән болхнь медгдҗ өглго бәәв. – Дорҗин Б.

Дотр ирвәтрх. Чувствовать легкий озноб. Покрыться мурашками. Махмуд заратрулх.

Эн җилтн эклснәсн авн манд сән юм үзүләд уга, ирх бар җилин тускар соңсчкад, нам дотр бийм ирвәтрәд одв. – Тачин А.

Дотран санх. Мысленно подумать. Чееждән ухалх.

«Наадни төр биш, – гиҗ дотран санҗана, – әәмгин күчтә байн Көкә ирх, хурла багш Зодв, нутгин зәәсң Балзна Һәрә, нань чигн сәәчүд хурх...» – Нармин М.

Дотрм тутрһ урһсн болад бәәнә. Испытывать сильную жажду и голод. Ундасх, цаңһх; харһнх, өлсх.

Дотрм тутрһ урһсн болад бәәнә. Эн бәәдлән хол хаалһин хөөн ода ирҗ медүв: элгн-садан үзчкәд, седклм санамрдхла.

Дөң болх. Оказать помощь. Тусан күргх.

Парть келҗәнә: көдлмшч класс эн төрт орлцад, крестьян улст дөң болад, ниицән-кооператив бүрдәһәд, бальсна болн селәнә улс кезә чигн зальлдата бәәхиг дурдҗана. – Нармин М.

Санҗ түрү-татуднь дөң болад йовдг цаһан саната күн билә. – «Теегин герл».

Дөрә доран бәрх (дагжулх). Держать под пятой. Күч-йосан медүлх, дажрх.

Далн сай таңһчинь дөрә доран дагҗулнав. – Басңга Б.

Дөрә харһулҗ (җиңнүлҗ) йовх. Ехать стремя в стремя, рядышком. Жить вместе, дружно. Хамдан, ни-негн, нег-негндән дөң-түшг болҗ бәәх.

– Мөрәр ю кенәч? Тергн деер йов, – болҗ Хоңһр эвлв.

– Мөрәр йовнав. Чини өөр дөрәһән җиңнүлҗ йовх күмб. – Нармин М.

Дөрәһән сулдалго йовх. Не терять бдительности. Саг-сергг бәәх.

Серкән Баату әмән әрвллго, дөрәһән сулдалго көдлмшт орлцв. – Дорҗин Б.

Дөрв көлдх. Унижаться. Бийән һутах.

Юн дөрв көлдәд, дуһлзад йовнач? Сетрә хөөнә семҗн севркәднь дегә болҗ йовну? – Эрнҗәнә К.

Дөрвн үзг, нәәмн зовк. Бескрайняя ширь. Неоглядный простор. Эң зах уга кедә.

Энүнә дун өрүнә тагчгиг эвдәд, эн элвг теегәр дөрвн үзг, нәәмн зовкур дүүрән болад тарад одв. – Дорҗин Б.

Дөрвн үзг, нәәмн зовкд ә-чимән уга, тал таңхм дүлә... – Дорҗин Б.

Ду һарад, өөрхнд буусн болв. Послышался гром, молния прошла (опустилась) где-то рядом. Оһтрһун дун һарад, цәкллһн цәклх.

Һал цәклн, оһтрһу та-а-аш гиҗ ду һарад, өөрхнд буусн болв. – Нармин М.

Ду тасрцхах. Замолкнуть. Келдгән уурад, тагчгрх.

Сурч Бадаш темәч Муула хойр нег-негән хәләлдәд, ду тасрцхав. – Эрнҗәнә К.

Дуг гих (тусх). Вздремнуть. Бичкәхн зуур унтад (үргләд) авх.

«Би икәр әәсн болҗанав. Әәмтхә күүнд нәрхн шарлҗн бахн болҗ, нохан кичг чон болҗ үзгддмн гиҗ, ээҗ келдг билә», – гиҗ санад, Җанҗ дуг тусад, унҗ одв. – Тачин А.

Дун уга. Молча. Безмолвно. Юм келлго. Тагчгар.

Дун уга йовсн Манҗ махлаһан дарҗ авад, хоңһр мөрнәннь хойр һуярнь селн шавдв. – Эрнҗәнә К.

Дун-шун уга (күн). Молчун. Тихоня. Тагчг бәәдг күн.

Дун-шун уга, хатмл хар көвүн. – Нармин М.

Дурго нүднд үзгдх. Вызвать неприязнь. Әмтнд му үзгдх.

Орснасн авн района җирһлин бәәдлд ик дуту-дунд үзәд, үзсн тоотан илднь келәд, районаннь негдгч һардачла, үр Шишкинлә, талдан чигн таңһчин һардачнрла зөвәр цүүгәтә бәәсн учрар теднд би дурго нүднд үзгдҗ одув. – Тачин А.

Дурта дурго хойрин заагар. Нехотя, без души и желания. Седсн эс седсн хойрин хоорнд. Седкл угаһар.

Залу дурта дурго хойрин заагар келв. – Дорҗин Б.

Дурта дурго хойрин бәәдл һарһлго негинь бәрх кергтә. - «Хальмг үнн».

– Бакдгт юн дала соньн зәңг бәәх билә... дала керг уга йовҗ, – гиҗ ахлач дурта дурго хойрин заагар келҗәх әәтәһәр хәрү өгв. – Дорҗин Б.

Дүр үзүлх. Показать вид. Бәәдл һарһх.

Эзн гергн манас насарн ах Манҗас ю-бис сурад, ик санамр бәәх дүр үзүләд, дүңглзәд бәәнә. – Эрнҗәнә К.

Е

Ең-һоң татх. Капризничать и обижаться. Му заңган үзүлх. Өөлх.

Тер учрар ең-һоң татад, ө-һундл тәвлго, седклән, медрлән агсад, эн теңгрин үзүлҗәх аюлла арслңгин күчәр ноолда бүрдәх кергтә. – Тачин А.

Җ

Җанҗал татх. Затеять волокиту. Оттягивать дело. Җаңһр һарһх. Күцәх керг-төр хооран саах.

Хәрнь эмч-мемч гиһәд, җанҗал татад керг уга. – Басңга Б.

Җахн-җахн холаһур, хойр толһан өмнәһүр. Грехи и несчастья пусть пройдут стороной. (Оһтрһу, һал цәкллһн, теңгрин аюл икл цааһур һартха гисн утхта үг.) Зеткр холаһур давад һартха.

Хур орх бәәдлтә... Деер бәәсн залусин келсн үгмүд соңсгдна... – Җахн-җахн холаһур, хойр толһан өмнәһүр! – Нармин М.

Айңһин сумн ораһар орад, оһтр сүүләр һарад, һазрт шаагдсн болҗ медгдв. Манҗ дор ормдан менрәд, җахн-җахн холаһур гиһәд, һурв давтад келчкәд, модан авад, хот эргв. – Эрнҗәнә К.

Җе болад бәәх. Выбиться из сил, измучиться, очень устать. Арһан барад, муурад, көшәд ирх.

Бер тәмк нерәд, цә чанад, адһад, җе болад бәәнә. – Дорҗин Б.

Гергнь уульн гиҗ, җе болад бәәсн, бас девлән делгҗ авад кевтв. – Басңга Б.

Җе гитлән. Очень. Йир икәр, ик гидгәр.

Җе гитлән уурлҗах бәәдлтә. – Тачин А.

Илгәх дөңгитн мана теегин малчнр җе гитлән күләхиг бичә марттн. – Тачин А.

Җе-не болх. Договориться, уладить. Үгән авлцад, зөвтә болад, күүндәд авчкх.

Уурл уга яһ гинәч, Кеемә? Сәәхн, җе-не болад одсн юмиг чини аальчнь эвдчквш. – Басңга Б.

Җивр зүүһәд йовҗ одх. Мгновенно распространиться. Зәңг йир шулуһар тархагдх.

Негнәснь негнь соңсад, зәңг җивр зүүһәд йовҗ одна. – Бембин Т.

Җигтә юмн. Удивительная вещь. Акад (аальта) төрлт.

«Җигтә юмби, би альд бәәдг болхви?» – гиҗ тер дотран ухалв. – Бадмин А.

Җил насн хойран җидин үзүрт өлгх. Посвятить себя, свою жизнь ратным подвигам. Насн-җирһлән олна төлә өгх.

– Җил насн хойран җидин үзүрт өлгий! Җилв бах хойран һагцхн Җаңһртан өргий! – «Җаңһр».

Җили цааран! (Үзгдл уга од!) Сгинь! Исчезни! Уга бол!

«Кишго элмр! Тоолвр уга толһа! Нүднм бичә үзгд! Җили

цааран!» – гиҗ ууртаһар хәәкрәд, Санҗ бийән бәрҗ чадл уга, орҗ йовсн залуг түлкәд, гертәсн көөв.

Җил-насн җиигәд одх. Годы на закате. Медәрәд ирх.

Җил-насн җиигәд одсн эмгд-өвгд, ширдг-девскүрән чирсн, сүүдр деләд кевтцхәнә. – Бадмин А.

Җирв хайх. Бросать жребий. Марһа кехин төлә, эс гиҗ нег юм шүүхин төлә хоорндан әдл темдгүдәс негинь авад, ашинь медх.

Кенә хөөнәс эндр күр тәвхән күүндлдәд, җирв хайх болв. – Эрнҗәнә К.

Җирһл унтрх. Жизнь угасла. Нет признаков жизни. Бәәдл-җирһлин шинҗ буйсх.

Эн хойр хошин өөр төрүц җирһл унтрсн әдл болв.

Җирһлән хәәх. Искать свое счастье. Кишгән олхар седх.

Көвүн һарад йовад, кесг ус, кесг уул һатлад, кесг һазр, кесг ор эргәд, җирһлән хәәнә. – Хальмг тууль.

Ода чигн баһ күнч, эврә җирһлән хәәх чини бас зөв. – Нармин М.

Җирһлин тергнәс унад үлдх. Отстать от жизни. Олна ард хоцрад үлдх.

Хәрнь, тер җирһлин тергнәс унад үлдхлә, бидн хойрт ичкевт болх. – Бембин Т.

Җирд гиһәд һарч ирх. Пронесся слух. Зәңг һарч ирх.

– Әәдрхнә багшин техникумд үвлин цуглран болхмҗ, терүнд курсас зәрминь йовулхмҗ, – гисн зәңг җирд гиһәд һарч ирв. – Нармин М.

Җирлһ заах. Давать пустые обещания. Хоосн үг келәд хуурх.

Җирһлин зәәдвр судлҗ ирсн күүг дөрвн хонгт бәрчкәд, җирлһ заах керг уга болх гиҗ меднәв. – Эрнҗәнә К.

Җола болҗ өгх. Служить поводом. Шалтг авх (татх). Ямр нег юмнд эклц тәвх.

Эн саамла, тәрәнә һазр хаһлһнд көдлҗәсн нег көвүнлә болсн йовдл теднд туста ховин җола болҗ өгв. – Доржин Б.

Җолаг һартан авх. Взять в свои руки бразды правления. Залвриг эврән күцәх, йос эзлх.

Урднь һарсн хаҗһр йовдлмудыг чиклх энүнд көдлмшин җолаг һартан авсн цагас нааран харһҗ медгдәд уга билә. – Доржин Б.

Җолаһан күүнд өгх. Быть на поводу у кого-либо (*букв.* отдать свои поводья). Кенә болв чигн үлмәд бәәх; күүнә зааврар, күүнә ухаһар бәәх.

Эврә ухан-тоолвр уга, күүнә дөңнлт угаһар бәәҗ чаддго күн кенд болв чигн амрар эврәннь җолаһан өгчкнә.

Җолаһинь татх. Осадить, одернуть. Хөрх, тогтнулх, зогсах.

Күүкд улсин цүүгәг зогсахин кергт Цаһана җолаһинь невчк эс татхла, хату амта мөрн кевтә давхинь меддг Саңһҗ... – Бадмин А.

Җөөлн заңта. Мягкий, добродушный, тихий. Номһн, сәәхн аашта.

Һурвдгч гертнь Эрднь гиһәд, тер цагтан дөч күрәд уга наста, җөөлн заңта, хульһнын хамрас цус һарһшго күн гиҗ келдг бәәсмн... – Бадмин А.

Җөөлн нүдәр хәләх. Относиться доброжелательно. Испытывать расположение. Килмҗән өгх, бүлән седкләр хандх.

– Эврәннь керг уга юмнд юңгад орлцад йовнач? – гиһәд экнь күүкән җөөлн нүдәр хәләҗ келв. – Бадмин А.

З

Зад татх. Затевать какие-либо предосудительные действия. Керүл-шууга татад, эмт цоклдулх.

Кесг тенсн залусин экинь эргүләд, зүүлүләд, тедн дотр нег-негинь муурулсн хов үг гүүлгүләд, ноолдана зад татна. – Хальмг үнн.

Зад хутхх. Сплетничать, доносить, провоцировать. Хов зөөһәд, эмт цүүгүлх.

Бичә ааргла́д, ардан әмт дахулад, зад хутхад бә! – Доржин Б.

Задһа амта күн. Болтливый, несдержанный на язык человек. Бурмха, олн үгтә күн. Нууц хадһлҗ чаддго.

Би чамд, ур күүкндән гиһәд, седклиннь зовлңган, нуувчан иткәд келләв, чи болхла, задһа амта бәәҗич.

Задын хутхур. Зачинщик чего-либо, ссоры, драки. Цүүглдәнә, ноолдана эк татач.

Тер кишва харин көвүн Мергн хөөн-хөөнән чамд амр өгш уга. Терчн цуһараннь задын хутхур мөн. – Эрнҗәнә К.

– Хәләҗ автн. Йосн задын хутхуртн эн. – Терчн биш. Задын хутхур – Замъян бийнь билә... – Басңга Б.

Залаһан таслх. Держать пари. Стоять на своем. Икәр зүткх. Цухрлт угаһар эврәһән бәрх.

Эдн дотрас Иван Шульгин залаһан таслҗ зүтклдәд бәәв. – Нармин М.

– Хөрн центнер буудя һарв гисиг би кезә чигн иткшгов. Колхозник болһн төрүц иткшго, – гиҗ Адуч залаһан таслв. – Бадмин А.

Хара зөңдән тер һарчах хов биш гиһәд, Федор Иванович залаһан таслад бәәвл. – Дорҗин Б.

– Та хойр гер-мал болхар бәәхмн биш болхвт? – гиҗ Ута сана авсн кевтә сурв. – Уга, сурһулян чиләчкәд, – гиһәд, залаһан таслад бәәнә. – Эрнҗәнә К.

Залань буру хәләх. Отвернуться от кого-либо, разлюбить. Дурн уга болад, буру хандх.

Хәрнь тер, Эрдни, Бальҗринчнь залань буру хәләҗ йовх бәәдлтә. Терчнь сөөнәһә Харлитә хамдан йовлдад эс йовбу, бәәдлнь... – Дорҗин Б.

Залу нерән һутахмн биш. Не следует позорить мужское достоинство. Эр киистә күн гисн нерән һутахмн биш.

– Кедү байр-җирһл, кедү түрү-зүдү үзгддг болв чигн, көвүнәнм хамринь күңшү дөрүллго бәәльтн, һудң-гедң угаһар өсктн, залу нерән бичә һутатха, – гиҗ Боваҗн келв. – Бадмин А.

Занчар халхлх. Скрыть, спрятать. Нуух, бултулх.

Одахн нег өвгн келҗәнә: «Советин йосн гиснтн өрвкәд һарсн шар нарнла әдл юмн. Түүг Алтман занчар халхлҗ болш уга. Тана үүрмүд урһҗах шарһ нариг хааҗ чадшго юмн». – Нармин М.

Заңган хайх. Бросить вредную привычку. Му авъясасн хөөһх.

Заңган эс хайхла, йосна өмнәс ноолдҗ йовх, амтан барсн хамгиг даадган эс уурхла, батрад уга араһичн негл цокад, кү татчкхв. Хәрнь, келсн уга билә гиһәд, өөләд бәәдг болвзач хөөннь. – Бембин Т.

Зара бееләһәр бәрх. Держать кого-либо в ежовых рукавицах. Кениг болв чигн чаңһар (догшар) бәрх.

Кезәнә шин ирсн бер залуннь элгн-садна, хадм экин үлмәд орад, үгцх зөв уга бәәсмн. Тедн бериг зара бееләһәр бәрдг билә.

Зарһ бәрх. Судиться. Предъявлять претензии. Жаловаться. Герчлх. Һундлан медүлх.

– Иим хот сурҗсах аңһлзур болсн, аман аңһасн хоңшарта һоста зәәсңгин герт яһҗ орхви? – гиҗ хөөч Манҗ гергндән зарһ бәрәд, башмгиннь хоңшар хәләв. – Эрнҗәнә К.

Засгла харһулх. Подвергать наказанию. Шоодх, засх.

Мана багш Гернзл, комсомолын сегләтр медхләрн, Араша ма хойриг олна хургт тәвәд, засгла харһулх. – Эрнҗәнә К.

Захин негнь. Каждый; любой. Кен болвчн. Харһсн болһнь.

Эн үгмүд захин негнь чееҗәр меддг болвчн, кииһән дотран авад, ик оньгтаһар соңсчана. – Шавалин Д.

Кезәнә мал яһҗ асрдгиг захин негнь меддг бәәҗ. – «Хальмг үнн».

Заячнь заячксн юмн. То, что предначертано судьбой. Тәвсн хөвнь; эртәснь заачксн хөвнь.

Теңгрт нүдн уга болхв? Өнчн-өвүһиннь мөрнь кезәд чигн яһад хоцрад йовна. Заяч тиигәд заячксн юмн болхв? – Нармин М.

Зәңг һарһх (тарах). Пустить слух. Олнд соңсхҗ медүлх.

Танаг гер авчана гиҗ зәңг һарлу? Шинәс гер авхларн, маниг төрүц мартҗ оркхт. – Басңга Б.

Зәңг орулх. Сделать предложение. Просить руки. Күүкнд эрк зөөх.

Бас нег асхн нәәрәс хәрҗ йовад, Цедн келҗәнә: «Әвәш, би чамд зәңг орулхар седҗәнәв». – Нармин М.

Болхан баһ наснд болмар чигә улс харһад, зәӊг орулсн бийнь, кенднь чигн зәвән өглго бәәв. – Доржин Б.

Зәӊг өглдх. Передавать, делиться новостью. Шин зәӊгәр хувалцх.

Негл күчр ик нертә бандит бәрхәр бәәх улсиӊ хоорндан шимлдәд, зәӊг өглдәд, цугтан хурцхав. – Нармин М.

Зәӊгән өгн йовх. Давать знать о себе. Сообщать. Альд, хама, яһҗ йовхан медүлх.

Ирина Семеновна ардаснь хәләһәд зогсчаһад: – Валентин, зәӊгән өгн йов. – Тачин А.

Зелд уята унһн әдл. Кроткий, как ягненок. Номһн, нүлго.

Боваҗн, ю келҗәхмт? Эврәннь үрнәсн һазалхн угавидн. Эврән бийстн тиньгр йовтн, бийән саглтн. Арслӊ манад бәәхләрн, зелд уята унһнла әдл бәәх. – Бадмин А.

Земәр хувц ишкм, земсгәр хот кем тоолврта. Человек с золотыми руками, способный сделать все из ничего. Эв-арһта күн.

Юмн боллго яахм билә. Нимгрин һарар орсн хөвн, юмн болх. Терчн земәр хувц ишкм, земсгәр хот кем тоолврта күн. – Эрнҗәнә К.

Зер моһа үзсн әдл. Ненавидеть, смотреть презрительно. Дегд дурго болх.

Коля цаас авад, зәвәр удан умшчаһад: «Акад юмби? Эн Анҗа яһад Батад дур уга болад бәәнә. Энүг үзхләрн, зер моһа үзсн әдл болна, – гиҗ өврсн бәәдлтәһәр келв. – Чи энүнд ямаран му һарһлач?» – гиҗ Батаһас сурв. – Эрнҗәнә К.

Зеткр дер дор. Жди счастье, а несчастье само придет. Зовлӊ өөрхн; кезә болв чигн харһдг.

Наадн уга, зеткр дер дорас гиһәд, бәәһә чигн бәәхмн болҗана. Манҗд келчктн: хаша-басиг эргүләд, сәәнәр бүрткчкәд хәләчктхә... – Доржин Б.

Зеткр татх. Навлечь беду. Әәмшгтә үүллә харһх.

– Ода яахмби? Эн күүкн иигә бәәҗ, зеткр татн гиҗәнә, – болҗ өвгәрг күн келв. – Нармин М.

Зеткр хатхх. Предвещать недоброе, беду. Му үүлин юм йорлх.

Яһна гидгчнь энв. Ямаран зеткр хатхна гидг энв? – Доржин Б.

– Дән эклхлә, межә дер бәәһәд, немшин бүслврт орад, октябрь сар күртл бәәһәд, әрә гиҗ бүслврәс һарн, хәрү дәәнд орсн өдртән шавтсар келв, – гиһәд Цандг тагчг болҗ одв. – Бадмин А.

– Зеткрчн хатхад, шорчн дүүрчәнә гидг эн. Олн бурхдын сәкүсн ишклх гиҗ, – хурлын ахлач Отхна Манҗур му нүдәр хәләҗ, арһта болхла, эн ормднь бүкләр зальгчкх бәәдлтәһәр келв. – Эрнҗәнә К.

Зовлң даах (тесх). Переносить страдания, терпеть лишения. Му үзәд, тесәд йовх.

«Һанцхн ачиннь төлә һазр деерк зовлңгиг цуһараһинь чигн дааҗ болх», – гиҗ Амрхн Улана гертәс һарч йовад ухалв. – Бадмин А.

Харлан зовлң соңсч оркад, зүркн ишкрәд бәәв. Күн кеду зовлң дааҗ чадх болхв? Эдгҗәнә гисинь соңсад, зүркм невчк төвкнв. – Нармин М.

Зовлң эдлх (үзх). Видеть (терпеть) горе. Күнд җирһл тесх.

Күүнә байр үзхләрн, зовлң эдлдг, күүнә зовлң үзхләрн, байрлдг улс бәәдгҗ гиҗ соңслав. – Бадмин А.

Зог кех (һарһх, бәрх). Насмешничать. Чем-то занять, развлечь себя. Наад бәрх, дөөглх. Кен негәр наад-инәдән һарһх.

– Кишг өөгүрчн эргәд бәәсн бийнь, ки шүүрәд бәәнәч. Кергт авл уга бәәнәч, – гиһәд, Саша Батаһар зог кеһәд инәһәд, ярлзад йовна. – Эрнҗәнә К.

Невчк бәәҗәһәд, нәрхн хар көвүн: «Көвүд, невчк зооган һарһхмн болвза?» – «Наадх улс бәәнү?» – гиҗ бас негнь сурв... – Нармин М.

– Саглсн күн сард күрдмн гиҗ келдг, дәкәд тадн йосн уга бандит улс, таалхар бәәх, ташхар бәәхинь медшго партизан таднас саглх кергтә. Тана гесн өлсч йовх, – гиҗ Цандг теднәр зооган бәрҗ инәв. – Бадмин А.

Күүкнь, негдвәр, сәәхн, хойрдвар, комсомолк, тиигхлә түүгәр зооган кех кергтә. – Басңга Б.

Зөв эс өгх. Не давать разрешения. Не соглашаться. Болшго гиһәд бурушах.

Борис суусн цагла, дү күүкнь доһлң нульмста гүүҗ ирәд, Церниг сулдхҗ авхд дөң бол гиһәд сурад бәәв. Яһҗ Церниг сулдххан Борис меддҗәсн уга, дәкәд экнь зөв өглго бәәв. – Бадмин А.

Зөвәрн болх. Скончаться. Сәәһән хәәх.

Болха хойр үрән эврә гих садн угаһар өнчрүлҗ үлдәһәд, эврән бийнь зөвәрн болад одв. – Дорҗин Б.

Эмгн өвгн хойрин насиь күцәд, зөвәрн болв. – Сян-Белгин Х.

Зөвтнь орх (багтх). Войти в положение. Күүнә бәәсн бәәдл медх, дөң болх.

Һанцардсн Муутл өвгн эрүл-мендин бәәдлнь дор орхлань, хам-хоша бәәх селәнә әмтн зөвтнь орад, эв-арһиннь дүңгәр нөкд болцхав.

Зөв-учран эс күүндх. Не говорить о своем положении и разных обстоятельствах. Уха-санаһарн эс селвлцх.

– Эҗго эрм цаһан көдәд бәәһә бәәҗ, зөв-учран эс күүндхлә, би эн далад унҗ үкнәв, – гиһәд һарад йовна. – Хальмг тууль.

Зөргән хуһлх. Терять отвагу, смелость. Сүргән, күчән геех.

Ноолдан ямр чаңһ болв чигн, залу күн зөргән хуһлл уга, зөрсн талан зүткхлә – диилдг.

Зөрсн күн зөргтә болдг. Отважен тот, кто идет вперед к цели. Уралан йовад дәврсн күүнд әәмшг уга.

Хоңһр бууһан атхад, һархар седв. Зөрсн күн зөргтә болдмн гиҗ, өвгнә келсн үг соңсгдв. – Нармин М.

Зу болх. Рад бы избавиться (отвязаться, отстать). Хуурч авх. Бийән алдулҗ (гетлгҗ) авх.

Харһцх биш үкх. Үүнәсчнь хуурч авхнь зу болҗ бәәнә... - Басңга Б.

Зуд аздлх. Буйствует стихия. Аюл күч авх.

Эрдм-сурһуль, олн-әмтн бәәнә, тегәд ода күртл зуд яһад аздлна? – Нармин М.

Зурһан зүүлин әмтн. Люди из разных мест, со всех концов. Кесг һазрин улс, олн үзгә әмтн.

Бәрә күрсн көвүн, тавдгч насан эклчксн җирһл, җир күрсн цомг, зурһан зүүлин әмтн йовҗасн зам хаалһин амнд йовһн үлдцхәв. – Бадмин А.

Зуурм алсн моһа мет (кевтә). Дело, не доведенное до конца. Өрәл-дөрвнәһәр күцәсн керг.

Элст өсәд, өргҗәд йовхла, улан лавшгтнр өөрнь дахн «бай-сад» йовцхана. Зуурм алсн моһа кевтә һотьвкад көндрәд йовна. – Эрнҗәнә К.

Кесн көдлмшән тулгчднь күргәд күцәхлә, сән болдг. Көдлмшиг зуурм алсн моһа кевтә өрәл-дөрвнәднь күн хайдв? – Саңһҗин Б.

Кехмн болхла, күцәһәд ке. Зуурм алсн моһа мет юм бичә үлдә. – «Теегин герл».

Зуурм хайх. Оставить на полпути, не доведя дело до конца. Не доделать. Чиләл уга, төгсәл уга, күцәҗ келго үлдәх.

Ольдад нәәлҗ болхмн, һартан авсн хөөн көдлмшиг зуурм хайх күн биш. – Дорҗин Б.

Зүлдән даах. Жить самостоятельно (без помощи). Күүнә дөң угаһар тустан бәәх.

Көвүн әәрмин хөөн сурһулян төгсәһәд, эк-эцкәсн салу бәәһәд, зүлдән даах саната.

Зүн көләрн босх. С утра находиться в раздраженном состоянии, в плохом настроении. Өрүнәс авн ууртан бүтәд, му заң үзүлх.

Мана көгшн аав эндр зүн көләрн боссн бәәдлтә, өрүнәс авн му заңнад, ууртан бүтәд, бурад-буслад бәәнә.

Зүрк авлх. Брать за душу. Пленить. Таасгдад, зүрк көндәх.

Эн дун мел Сталинградт бәәһәд һарһсмла әдл болҗ, зүрк авлҗ генүлв. – Нармин М.

Зүрк булах. Покорить чье-нибудь сердце. Итклтә иньгнь болх.

Деедин арвн хойр орни кусл, түвин дөрвн хаани зүрк булагсн. – «Җаңһр».

Зүркән алдх. Потерять присутствие духа. Пасть духом (*букв.* сердце упустить). Үрүдх, урмд хәрх.

Хальмгин малчнр үвлин киитн найнд, зунын шачах халунд зүркән алдл уга кежәх кергиннь төлә малын ард йовна.

Зүркән өгх. Полюбить. Дурлх, дуран өгх.

– Түүг би му гиж̨ һолж̨ахшив. Зуг зүркән өгсн көвүн һазр деер һанцхн, – болж̨ келәд, нүднь һал асад одв. – Нармин М.

Зүркинь көндәх. Тронуть сердце. Седклинь авлх.

Кесгәс нааран соңсгдад уга гергнәнь эңкр инәдн Чимдин зүркинь көндәһәд оркв. – Тачин А.

Зүркн амар һарх (зүркн амарн (өрчәс) һарч одн гих). Задыхаться от волнения. Запыхаться. Страдать одышкой. Икәр үүмәд әмсхлх. Ки давхцх.

Зүркм минь бульглад, амарн һарч одн гиһәд бәәнә. – Басңга Б.

Зүркн арнидгән уурх. На душе стало легко и светло. Седкл серглң, тиньгр болх.

Зуг йовсн йовдлм, күцәсн төрмдн сән болсн учрар седклм сергг, дотр бийм, зүркм арнидгән уурад талваcн учрар, би тиньгр ирдгм эн. – Тачин А.

Зүркн догдлх. Сердце взволнованно стучит. Седкл көдлх, үүмх.

Кесг һазр эргж̨ йовад, эврә наласн хальмг теегтән ирхлә, Дамбаевин зүркн догдлж̨ цокв. – Нармин М.

Зүркн ишкрәд бәәв. Сердце защемило от сострадания. Сана-седкләрн икәр зовх.

– Би болхла, тер дәәнд орж̨, сумнла эс харһхан лавта медләв, – гиһәд капитан сул зүн ханцан заав. – Тер бийнь, оркестр татад оркхла, зүркм ишкрәд бәәнә... – Бадмин А.

Нүднәнь цаадк зовкнь оңһаһад орж̨ оч. Үнүг үзсн күүнә зүркн ишкрм дүңгә сүркә. – Басңга Б.

Арвн йисдгч җил эс меднч, Кедм? Басл күчр зовлң үзүллә, кезә мартхв. Санад оркхнь, зүркм ода бийнь ишкрнә. – Бембин Т.

Зүркн тусх. Пришелся (пришлась) по сердцу. Дурлх, дуран өгх.

Бальҗрин баһ насна, бульглсн халун цусар турглж̨ дүүрсн зүркнь оңдан көвүнд тусдг билә. – **Дорҗин Б.**

Зүркн шаркрх. Сердце щемит, ноет. Седклин зовлң эдлх. Энлх.

Шиндә Манҗ хойриг яһҗ зовасинь соңсхла, зүркн шаркрад, нүднд заядар хонц хонад, чикн таңхрна. – Эрнҗәнә К.

Хаальдан Васильд колхозд болсн аюлыг нәәрүләд келәд, Василин зүркинь шарклулад йовна. – Эрнҗәнә К.

Зүркнд нарн һарх. Испытывать большую радость, чувствовать душевный подъем (*букв.* солнце в сердце восходит). Әрүн зүркнәсн байрлх, седклин бахмҗ медх.

Арвн һурвн җилдән эңкр теегән, төрскн һазран, элгн-садан эс үзсн хальмгудын седклнь хәәләд, зүркнднь нарн һарсн болв.

Зүркндән авх. Принимать близко к сердцу. Учрсн түрү-зүдүг седклдән авх.

Эрднь Бораевич, Александр Афанасьевич, та хойрин тооца соңссна хөөн, тадн района бәәдлд эндр өдр учрҗах түрүг зүркндән авч эс зовҗахтн медгдҗәнә. – Тачин А.

Зүркндән бәрх. Хранить в своем сердце. Санан-седклдән хадһлад йовх.

Тегәд уульхасн өмн, би чамд нуувчинәр, герч угаһар кесгәс нааран ухандан, зүркндән бәрәд йовсн хойр сәәхн үг келчкнәв, чи бичә уурл, уурлшговч, Зина? – Тачин А.

Зүркнь шантрх. Робеть, трусить. Әәх, сүрдх.

Баатр икл гидг кү үзчкәд, чочад уга бийнь – чочад, сүрдәд уга бийнь – сүрдәд, әәһәд уга бийнь – әәһәд, зүркнь шантрад одв. – Хальмг тууль.

Зүүһән дахсн утцн мет. Следовать за кем-либо, словно нитка за иголкой. Ард үлдл уга зүүһән дахсн утцн мет йовх.

Селәнә баһчуд, көвүдчн, күүкдчн, энүнә ард зүүһән дахсн утцн кевтә шагшлдад йовдм. – Бадмин А.

Зүүднд орх. Приходить во сне. Сниться. Зүүднд ирх, үзгдх.

Сөөднь көвүн зүүднддм ордг болв: мел өмнм инәһәд зогсад бәәнә, үг келхш. – Нармин М.

И

Идән-буда кеhәд хайчкх. Привести в полный беспорядок, перевернуть вверх дном. Хутхад, холяд тарачкх.

Одак бер эн гер дотркиг идән-буда кеһәд хайчкҗ. Альчурм олдхш... – Бадмин А.

Идән орад бәәх. Задубеть. Шүрүдх, дарсах.

Уга, өвчәхш. Мини нурһн цокулн гиҗ, идән орад бәәсн нурһн. – Эрнҗәнә К.

Идр насн. Пора возмужания, расцвета сил. Чидл-чинән орсн цаг. Амрл-җирhлин дүүвр кем.

Үнәртнь келхлә, бидн идр наста берәд болн гиҗгтә күүкд эс медсн болҗахмби? – Бадмин А.

Медәтнр, хотна тоомсрта өвгд, идр наста залус Нохашкин җолмур ирҗ йовцхана. – Бадмин А.

Идтә-хавта. Сильный. Ловкий. Хваткий. Чаңh-чиирг. Шулун-шудрмг.

Би чамар болхла, чидлтә, идтә-хавта биләв. – Хальмг тууль.

Идчкн алдад хәләх. Смотреть свирепым взглядом. Сүркә, догшн хәләцәр харх.

– Тиим зәңг һарву, Андрей Антонович? – болад, Мирки Миндриковичин чирәнь цәәһәд, дорак урлнь чичрәд, ах агрономин тохаһаснь таг атхад, һалзу хойр нүдәрн идчкн алдад хәләв. – Тачин А.

Ик бичкн гих (юмн уга). Не различая большие и малые (дела). Йилhл угаhар кех, күцәх.

Ик бичкн гих юмн уга гиһәд, герин эзн эврәннь көдлмшән цааранднь күцәв.

Ик санан. Высокомерие. Бийән өөдән тәвлhн, деерлклhн.

– Энчн ставкд сурһуль сурхларн, ик сана зүүчксн, манла әдл улсла шаһа наадхар бәәхш. Хөөнь манур бичә ир, – гиһәд ардасны хәәкрв. – Бадмин А.

Икин чееж, баһин ууц (бөгс) болх. Вмешиваться в разговор и дела взрослых. (Говорится в осуждение молодых.) Бөдүчүдин күр-күүндврт, эс гиж керг-үүлд хажуһас орлцх. (Баһчудыг хөрж келдгин тускар.)

Нам зәрмдән олна күүндврт орлцхлань: «Хәләһич энүг, икин чееж, баһин ууц болад», – гиж инәлддмн. – Тачин А.

Чамла әдл мел икин чееж, баһин бөгс болад бәәхмн биш... – Бембин Т.

Ил һалдн үнн. Сущая правда. Үнн (мөн) кевтән.

Боврги бичсн эн тоотнь тегәд цуһар ил һалдн үнн болхла, яахмби? – Доржин Б.

Илднь келх. Говорить открыто, прямо. Говорить правду в лицо. Үнн үгиг шуудтнь, чирәднь келх.

Түүг бас Песоцкий медәд, ода илднь келж, Харлин хоринь буслһхар шиидв. – Доржин Б.

Илдр-билдр цокх. Говорить полуправду, лицемерить. Худл үнн хойриг холяд келх.

Эмч хәләхләрн, мини худлыг медчкх. Уга, болшго гиһәд, кесг илдр-билдр үгмүд тоолад бәәнәв... – Бадмин А.

Дотран кедү хәәлдг, хармндг болв чигн, һазаһан илдр-билдр цокж, ямаран кевәр әмтнә седклиг авлхан Лееҗн бас меддг болхгов. – Доржин Б.

Илмн-жилмн болх. Исчезнуть без следа, пропасть, улетучиться. Орж ирсн ухан-тоолврас тас юмн үлдлго әрлж одх.

Бовргт Бальҗриг әрвлж, харм төрх седкл орв... Удл уга тернь хүврәд, илмн-җилмн болж талрад, зүркнь киитркәд, модн мет хатурсн болад одв. – Доржин Б.

Инәдән бәрх. Сдерживать смех. Инәлго бәәх.

Көвүһән невчк шоодхар седләв, болв өмнәсм шоглхлань, инәдән бәрж чадл уга, нүднәс нульмсн һартл инәвүв.

Ирг дарад бәәх (ирг-иргән дарлцад бәәх). Жить бок о бок. Находиться по соседству. Өөр-шидр бүүрлх.

Ямаран учрар эр така тоһстнла иньглдгнь медгдхш: аль тоһстна хувцнь угатьцр бәәсн учрасв, аль эдн ирг дарлцад бәәсн учрасв, зуг эдн иньглдг билә. – Хальмг тууль.

Итклән барх. Утратить доверие (веру). Нәәлврән геех.

– Иим нааһан нарн болсн, цааһан цәкүр болсн зүрктә, итклән барсн өшәтнрин элч улсин үндсинь цаглань сөңглҗ уга келһн – мана эркн төр. – Эрнҗәнә К.

Итлгәс шүүрүлсн гекс мет. Бежать как заяц от орла. Бежать сломя голову. Үкн гүүхәрн зулад, хурдлад һарх.

Удл уга эднтн итлгәс шүүрүлсн гекс мет, герән темцәд, сүүлән хавчад зулхнь лавта. – Эрнҗәнә К.

Ичрнь сохрсн күн. Потерять совесть. Ичр-һутран геех.

Чи, Мирки, ичрчн сохрсн деерән, нүднчн бас сохрсн болвза? – Тачин А.

Ичртән ишкә наах. Потерять совесть. Һутран геех, эмәхән мартх.

Ичртән ишкә наасн күн бәәсмч?.. Маңһдур эн колхозникүдин чирә яһҗ хәләхмч? – Эрнҗәнә К.

Ишкәтн цав уга болтха. Пусть надолго послужит обнова. Өлг-эдтн бат болтха. Цоксн ишкә сегркә, заг уга болтха.

«Ирсн улс, ишкәтн цав уга болтха» гиҗ йөрәһәд, мөңг тәвнә. Тер мөңгәрнь ишкә цоксн улс унд, балта-шикр авч идцхәнә. Терн хальмгудт зокал болад бәәсмн. – Эрнҗәнә К.

Й

Йилһс уга. Без разбора. Сән-му, эврә-күүнә гиҗ шүүлго.

Чи тегәд, хахснас мах булаҗ йовхмч? Йилһс уга алад чиләҗәнә. Би хүвән авч йовнав. – Нармин М.

Йир сән болҗ (сән болв). Так тебе и надо. Му нег юмнла харһсчн айта гиҗ дамнҗах үг.

Мини шилв хамхлхар седәд йовдг билч. Эврән хамхлулвч, йир сән болв. – Хальмг тууль.

Йовһн шуурһн. Метелица. Догшн биш, номһн боран.

Хурлһсн сальк дахад, йовһн шуурһн беткин йозур ширләд җивлзәд гүүдг болад ирв. – **Эрнҗәнә К.**

Деерәс бүргсн үүрмг цасн дорас өөдлсн йовһн шуурһнла негдәд, будңһрад, харңһурад одна. – **Доржин Б.**

Йовдсн ирүдсн уга. Встречный и поперечный. Цуг харhсн улс.

Хаалh дегд ут болад, йовдсн ирүдсн уга әмтнлә харhад, ю-бис күүндәд йовтлм, цаг кезә давснь медгдсн уга.

Йорал уга бочк. Бездонная бочка. О человеке, который может много выпить, не хмелея. О чем-либо требующем неоднократных и неокупающихся затрат. Әрк икәр ууhад даадг күүнә тускар келдг. Ямаран чигн кергт ик hару hарhлhн.

Бокта әмтнд өврмҗ болна: көдлмшин туст муурлh меддго, әркин туст – йорал уга бочк. Залу кедү уувчн, мел эрүл, нәәрсг, үлү үг уга.

Чирәдән хурмш наасн әмтнд ик чинртә көдлмш даалhсн бәәҗв, тегәд цуг хоршасн мөңгм йорал уга бочкд одв.

Йосан булагдх. Потерять законные права. Бәәсн зөв-йосан алдх.

– Кевтә-кевтҗ, йосан булагдҗ гисн му нерн, – болад босв. – Тачин А.

Йос-hос бәрҗәх күн. Все в руках этого человека. Цугинь эврәннь hартан авчксн күн.

«Йос-hос бәрҗәх күүнлә үг бичә булалд, аштнь гемичн hартчн бәрүлх», – гиhәд Саарл үүрән хургин хөөн саглулв.

Йосн чигн, hосн чигн уга үлдх. Лишиться всего (*букв.* остаться без прав и сапог). Юмн уга, хоосн үлдх.

Түүгән алдхла, йосн чигн, hосн чигн уга үлдхән сана бә. – Тачин А.

К

Кевтсн темәнә амнд ки хамхул орна. Не шевельнув пальцем, получить пользу, доход. Җаңhр, зовлң угаhар, амрар ору авх.

Кевтсн темәнә амнд ки хамхул орна гиhәд, кишг эврән орҗ ирнә гидг эн. – Эрнҗәнә К.

Кеер хонад, кец дерлэд йовх. Скитаться, терпеть нужду. Өркбүл, гер-мал уга бээх, түрү-зүдү үзх.

Булһнд альд хонснь йилһл уга. Ю эс үзсн Булһмби? Кедү кеер хонад, кец дерлэд йовдг болв чигн, теднэс хол. – Басңга Б.

Бидн зөвтэвидн. Кеер хонад, кец дерлэд йовсн болх гиҗ, Мокн келчкэд, Аршан көвкэҗэсн пиджакин хавтх тал ширтҗ хэлэв. – Бадмин А.

Кезэнэ, аадм экин цагт. Давным-давно. На заре человечества. Экн-аңхн цагт.

Кезэнэ, аадм экин цагт, бас нег у, аңхн цагт, Җаңһр Хоңһр хойр йовсн бээҗ... – Хальмг тууль.

Кезэн-кезэнэс нааран. С далеких времен. Экн-аңхн цагас ода күртл.

Кезэн-кезэнэс нааран хальмг улст шиңгрҗ одсн ах өңгрхлэ, дүнь бергэн хаадг авъяс эн көвүн альдас медх билэ. – Бадмин А.

Кезэңк у цаг. Былые времена. Урдк цаг.

Кезэңк у цагт нег байн бээҗ, дөрвн зүсн малнь делкэ бүтэһэд бээдг бээҗ.

Кел авлцх. Обмениваться вестями. Нег-негнэсн зэңг авлцх.

Кемр керг харһад ирсн саамд кел авлцадл бээхговидн. – Доржин Б.

Кел авх (бэрх). Взять языка. Быть пойманным в качестве языка. Хортнас кү бэрҗ авад мөшкх.

Орчлңгин Сээхн Миңъян мини... Нээтг түвдин тэкм алтн шарһарн йовад, кел бэрҗ ир. – «Җаңһр».

Һанцхн көвүһим кел авчкв, эврэн эрэ эмэн авч һарув. – Басңга Б.

Санад, тоолад бээхнь, Бакдг нег кел авчксн бээдлтэ. – Доржин Б.

Тегэд, кел бэргдснь, хортна һарт орснь тод болад одв. – Бембин Т.

Кел-ам дурах. Передразнивать кого-либо, выставляя в смешном виде. Кү дураһад, инэдтэ-шогта кевэр үзүлх.

Оютнр концертдэн нертэ артистнрин кел-ам дураһад, теднинг наадта-шогта бээдлтэһэр үзүлэд, олн эмт байрлулв.

Кел-аман бүлүдх. Говорить много лишнего. Болтать. Точить лясы. Керг уга дала үг келэд бээх.

Сөң бэрлһн угаһар, сэн дурарн асхнас нааран эрк ууһа бээж, Саңһж, Һэрэ болн Церн зөвэр халад, кел-аман бүлүдлдэд ирв. – Бадмин А.

Кел-аман бүлүдэд, худлч ноха кевтэ чикэн серс-серс гилгж цоңнад, зэңг ядад бээдг улс баһ бишлм. – Доржин Б.

Хүрг эклхин өмн үг келх болад, кел-аман бүлүдж агсржасн улс, ода мел цуһар тагчг. – Доржин Б.

Барун бийэр суусн залусин зэрмсиннь амнь халад ирсн бээдлтэ. Кел-аман бүлүдлдэд, келх үг булалдад бээцхэнэ. – Эрнжэнэ К.

Кел-аман долалдх. Хвалить друг друга. Нег-негэн буульх.

Кеер йовж йовхлам, керэ начн хойр кел-аман долалдж бээж. – Хальмг тууль.

Кел-амн орх. Начинать говорить, приобретать дар речи. Келдго күн (күүкд) келдг болад ирх.

Үксн байн көвүн эмдрнэ, түүнд кел-амн орна. – Сян-Белгин Х.

Кел-амнь шатх. Трепаться языком. Дала керг уга үг келэд, керүл татад йовх.

Хэлэһич, ямаран гижгтэ күүкн болж, экэн төрүц дурасмн уга. Экнь болхла, кел-амнь шатад бээдг күн. Тегэд чигн Болвсн гиж нерн учрсн бээдлтэ. – Саңһжин Б.

Келэн бүклэр зальгх. Проглотить язык. Ә-чимэн уга, тагчг бээх.

– *Не, чи ода ю келнэч? Келэн бүклэр зальгчквч?* – Эрнжэнэ К.

Келэн зуух. Прикусить язык. Замолчать. Притаиться. Юм келлго, дун уга бээх.

Тер Доржин Ялмн келэн амндан зуучкад, тагчг, нам хошмудар ирдгэн уурв. – Тачин А.

Келэрн келдүр (маля) кех. Трепать языком. Керүл-цүүгэ татад, хов зөөһэд, худл цацад, андрад йовх.

Күүкд күүнэ зүркн гидгчн мел орад-һарад бээдг, салькта һэ

юмн болдмн. Келәрн келдүр кесн, кесг хар саната улс бәәнә. Тиим улсин үг соңсад, толһань эргҗәдг болх. – Эрнҗәнә К.

Нә, болҗ, Делә, эн келәрн дәкәд келдүр кеһәд һархмн. Ода шулуһар хувцан өмс, хүрмд одхмн. – Бадмин А.

– Келнә килнцнь – худл үг, керүл-цүүгән, күүнд үлү үзх, келәрн маля кех. Маля кех гисн – келән хүрүләд, кергтә, керг угаһар хүрүләд, шавдад йовлһн. Эн килнцәс күн болһн гетлхәр седх зөвтә, – гиҗ Бомборҗан келв. – Бадмин А.

Келкәтә нәәмн ясн (чимгн). Крайне истощенный, одни кости. Чинән-чидл төрүц уга, дегд эццн.

Мал харһнҗ бәәнә. Үкрмүд өргүлҗ бәәнә, нам түрүнь экләд үкҗәнә. Хөд иргүдтәһән үкәд бәәнә. Мөрд – келкәтә нәәмн ясн. – Манҗин Н.

Келкәтә нәәмн ясн болсн Үкрч кецәлдәд зогсн, хавчңһу чееҗ деерән хойр һаран кирслҗ оркад, гүүнәр әмсхлв. – Манҗин Н.

Келн-амн болх. Быть советчиком, наставником. Сүв-селвгч болх.

Маңһдурас авн эн дун мана һазрас давад, делгрәд, төгәләд, олыг келклдүләд, келн-амн болад, йовад чигн одх хөвтә биз. – Доржин Б.

Келн болх. Стать предметом разговора. Күүндвр учрх, үг һарх.

Каакнахна әңгд хулхад дассн, зөргтәһәрн келн болсн. – Доржин Б.

Келн гиҗ, келн деерк арсн унв. Устать повторять одно и то же. Кесг дәкҗ давтҗ келәд муурх.

Эднтн намаг келн гиҗ, келн деерк арснь унҗ йовх улс... – Басңга Б.

Келн деер моом һарх. Типун тебе на язык. Кел уга од.

Келн деерчн моом һарх. Тиим үг бичә кел. – Бадмин А.

Келн деерән юм тәвл уга бәәх. Ничего не есть. Маковой росинки во рту не было. Өләр бәәх. Харһнх.

Шулун ширә деер бәәсн хот-хоолан тәв, көдлмштән даргдад, өрүнәс нааран келн деерән юм тәвәд угав.

Келн дееркнь – бал-бүрм, көврдг дотркнь – күдр чолун. На словах добрый, а в душе – жестокий. Амарн – үр-иньг, седклəрн өршəңгү уга.

Учрсн йовдл терүг ямаранынь медүлв: келн дееркнь – бал-бүрм, көврдг дотркнь – күдр чолун.

Келн угад – белн уга. Нет разговора о деле – нет и дела. Күүндəд, ухан-санаһан медүлхлə, керг күцдмн.

«Келн угад – белн уга», – гиһəд йовад медтн. – Тачин А.

Келнəннь (таңнаннь) арсан барх (җулһлх). Сказано-пересказано. Устать от долгой речи. Ол дəкҗ келх. Күүртəн цуцрх.

Келəрн усн деер өрм буулһад, келнəннь арс барсн күмб. – Бадмин А.

Келн гиҗ, келнəннь арс барсн, келсн үгəн эвтнь дарн гиҗ, таңнаннь арс барсн... – «Җаңһр».

Келнəснь татх. Тянуть за язык, вынудить говорить. Күчəр келүлх.

Келнəсчн юмн татсн кевтə, бəəдвч?.. – Бембин Т.

Келнд орх. Начать говорить (о детях). Эклəд келдг болх.

Хойр нас күцц күрəд уга бəəтл, көвүн келнд орад бəəв. – Дорҗин Б.

Келнь ахрхн. Стеснительный, немногословный. Ичəд, эмəдг төлəдəн, дала үг келдго күн.

Сарң хургт босад, хойр һарарн махлаһан үмгҗəһəд, əрə гиҗ цөөкн үг келчкəд, ичəд суухлань, келнь ахрхн гиһəд, залус зооган бəрцхəв.

Келнь – усн. Знание языка совершенное. Кел сəəнəр медлһн.

Школын директор – өндр нурһта, утулң чирəтə, җөөлкн шар үстə орс күн – Федор Андреевич Донской мел усн мет цевр хальмг келəр келсн үг Мукөвүн эндр күртл мартхш. – Бадмин А.

Келнь ханурас хурц. Язык его острее лезвия. Олмһа, шүвтр үгтə.

Көвүнəнчн келнь ханурас хурц бəəҗ. – Басңга Б.

Келнь ээдрх. Язык заплетается. Келнь оралдад, келснь эс медгдх.

– Таш-таш гиһәд, бүтң бууһин дун һарад бәәнә... Өрүндкь босхлам... – гичкәд, күүкн үгән келҗ чадад, хаҗугшан эргәд, хойр һарарн юм шүүрхәр седсн бәәдл һарад, келнь ээдрәд, чирәнь хушхлдад одв... – Эрнҗәнә К.

Келсн үг – керчсн модн. Сказано – сделано. Тәвсн күслдән күрх.

Ода машин деер эн түрүн мордад, нанар йөрәлһхәр ирҗ йовдг болх чигн, келсн үг – керчсн модн гиһәд, келчксн үгцәһән мартад уга. – Бадмин А.

– Нә, келсн үг – керчсн модн. Арһ уга, хан, толһаһим чавч, – гинә. – Хальмг тууль.

Келсн үгән идх. Не сдержать своего слова. Амлсан эс күцәх.

Келсн үгән идш угав. Күн болҗ, күүнд худл келәд чигн угав, келсн үгән идәд чигн угав. – Басңга Б.

Келсн үгдән күрх. Сдержать слово. Выполнить обещанное. Иткүлән медүлх.

Шулун-шудрмг, хурц келтә-амта, келсн үгдән күрдг, совхозин эдл-ахуг килмҗтәһәр болн керсүһәр һарддг директор Мукөвүнд икәр таасгддг билә. – Бадмин А.

Кенә болв чигн теерм деер ус кех. Лить воду на чью-либо мельницу. Күүнә хәләц батлгч үг келх.

Медлго, эс гиҗ зөрц Шоңхр олна нүүрт келсн үгәрн өшәтнә теерм деер ус кев, хурсн улс алң болв.

Кенз үрн. Поздний ребенок. Эк-эцк настад төрсн көвүн (күүкн).

Хашадан кевтүлдг мал уга, хәәмнь гидг ах-дү уга, хойр кенз үртә белвсн бериг зарҗ закрхнь олн болв. Өдрин дуусн өвдгән дарлго, өөрк улсиннь ахуһинь кеһәд йовдг билә. – Бадмин А.

Керә даам тоста, келн ээдрм агта цә. Чай, полный аромата и вкуса. Үс-тосинь эрвллго тәвәд чансн цә, җомба.

Керә даам тос тәвсн, келн ээдрм агта улан зандн җомбаһан ууһад, тиниҗ авад – ода йовҗ, сән идгтә малын бүүр хәләнәв гиһәд, хурдн сайгарнь сайглулад һарад одв. – Эрнҗәнә К.

Керг оралдулх. Осложнять дело. Хаҗһр эв-арһ олзлх.

Му сананчн бийичн ораһад, кеҗәх кергичн оралдулад, чик хаальд һархдчн саалтг болҗана.

Кергт оралдх. Запутаться в делах. Күчр бәәдлд орх.

Ахм дегц олн көдлмш деерән авад, зуг һол кергтән оралдад, учрсн түрү бәәдләс зовлңта кевәр һарв.

Кергтән эс авх. Не обращать внимания. Не брать во внимание. Оньган өгл уга бәәх.

Өрүн үдин алднд Хохал Әәдрхнд ирнә. Пирстнд күн дала: чикчикән идлдәд бәәнә. Хуһар шивр-шивр гилдәд бәәнә. «Яһҗ одсмб эднчн?» – гиҗ Хохал сансн бийнь, кергтән авсн уга. – Бембин Т.

Керг-үүлән таслх. Завершить все дела. Кергән келәд, негн деерән һарх.

Йовх кергтә, үүдинь, терзинь цокад, харһх ахлачнрларн әәлго-ичлго үнән келҗ, керг-үүлән таслҗах кергтә. – Тачин А.

Кех-күцәхдән һаң уга болх. Делать свое дело без изъянов. Кергән сән чинртәһәр күцәх.

Шин ахлач, нааран сууһад, хурган цааранднь һардтн. Харла ахлачин ормд орҗ сууһад: «Парвляна членд орсн улс, таниг би ик байртаһар йөрәҗәнәв. Кех-күцәхдән һаң уга болҗ, көдлмштән шунмһа болҗ, күч-чидлән әрвлл уга бәәцхәй». – Нармин М.

Ки авх цаг өгл уга. Не дать передышки (*букв.* не дать время набрать воздух). Адһн-шидһн.

Курсантнрт ки авх цаг өгл уга, Царицынә зүн амар дорагшан Иҗл хәләҗ гүүлгүлв. – Нармин М.

Ки һәәд одх. Ну его к бесу. Хажуһар давад әрлх.

Я, яһлав, әрк уусн болхла, ки һәәд одсв... Амссн чигн уга биләв, аюдан ховлҗ йовдг үг биз... – Дорҗин Б.

Ки киилх. Манной небесной питаться. Питаться как придется, чем придется. Харһсарнь теҗәл кеһәд йовх.

Генткн көдлсн тоосн манрсн ик буднд хүврснәс, баахн хөөч хаальһан алдв, һурвн өдртән ки кииләд гишң йовҗ-йовҗ, әрә әмтә хошан олв.

Ки (һазр) хавлад үлдх. Остаться с пустыми руками, остаться с носом. Хоосн үлдх.

Хәәрн чиндмн эрднь минь. Хаҗуднь юн һазр хавлад үлднә гидг эн. – Басңга Б.

Киидән зовах. Напрасно мучить. Учр угаһар муулинь эдлүлх.

Эс гиҗ терүнд зәрмнь уха заах, зәрмнь терүг төөрүләд, эндүрүләд нам киидән зовах. – Бембин Т.

Киисән нег утхар керчүлсн мет. Будто с ним одной нитью связан. Төрл-төрсн мет.

Энүнлә киисән нег утхар керчүлсн мет дөт өөрхн, итклтә йовсн Манҗ ода мел тиигәд талдан күн болҗ тохрад одсн үнн болхий тегәд? – Дорҗин Б.

Киисн болх. Быть пупом (земли). Главенствовать, возвышаться на всю округу. Орчлңгин үзмҗ болад, дүңгәһәд бәәх.

Улан ширтә халаһар дееврлсн хойр давхр гер эҗго эн теегин нурһн деер киисн болад, өөдән хәләҗ дүңгәнә. – Дорҗин Б.

Киитн зүрктә күн. Хладнокровный человек. Өр-өвдкүр уга күн.

Нег бийд намаг чигн хаҗ алхар буута тосч йовсн биләлм тер. Нег мөслчкхләрн, йирин икл киитн зүрктә күн. Болв би ода бас тер цага Бакдг бишлмби? – Дорҗин Б.

Кермн нам эсвтән авчахш... Мууха киитн зүрктә күмби?.. – Басңга Б.

Киитн нүдәр хәләх. Посмотреть холодным взглядом. Дурго болх.

Чопоров «шишлң тоод» бәәх улсиг көгшн баһ уга цуһараһинь «чи» гидг билә, зуг Альмаһас нег дәкҗ өрчәрн чичүлснәс наарап, киитн нүдәр хәләчкәд, оньдинд «та» гидг билә. – Бадмин А.

– Господин Оконов, ормдан орад зогстн, – гиһәд комендант терүг киитн нүдәр хәләв. – Бадмин А.

Килнц бийдән авх. Взять грех на себя. Ялынь эврән даах.

Эндр манла харһсн үүл маңһдур таднд чигн учрхдан арашго, тиигхлә, бидн орҗанавидн, бичә күндән гиигнәс өгит, килнц бийдән бичә автн. – Бембин Т.

Килнц һарһх. Совершить грех. Зү уга юм кех.

Килнц һарһчксна хөөн, чамас ода эмәһәд керг уга. – Бадмин А.

Килнц наах. Приписывать грехи (вину) кому-либо. Буру йовдлан талдан күүнд тохх.

Күн болһнд киидән килнц нааһад бәәх учр уга болҗ сангдна. – Доржин Б.

Килнцән хәрүлх (әрлһх). Смыть грехи. Һарһад йовсн му тотас бийән цеврлх.

Харка Батад нег ааһ авч өгәд, хар суулһур өргән заңһад оркв. Ода нег бичк килнцән әрлһхәр ирсн көвүн болна билтәл гиҗ санад, Батад ааһинь дүүргәд, хөөрмг кеҗ өгв. – Эрнҗәнә К.

– Бурхн болсн багшт суврһ тәвҗ, кезә чигн мөргҗ, күн болһн килнцән хәрүлдг болх. Тер суврһ тәвхд мөңг-теңг әрвлнә гисчн үг-күр биш. Келнчн алтн болг, – гиҗ Көкә дөңнв. – Нармин М.

Килнцән хальдах. Втянуть в грех, нанести вред. Нүүглтә юмнд күргх.

Ха бисәс иим әмтн ирәд, нанд килнцән хальдадгнь яахв гиҗ. – «Җаңһр».

Килнцәснь әәх. Побояться греха. Хаҗһр, буру юм һарһхан әәх.

– Келкәд холвад авад ирс гивчн, цаглшго ик килнцәснь әәһәд бәәвүв, – гинә. – Хальмг тууль.

Кич-кич гихлә, кел-ам доладг. Чрезмерная ласка не приводит к добру. Дегд таалад бәәхлә, күүнә заң үрҗ оддг.

Чамла әдл күүк, нүд чичм харңһуд, чолу шивәд олҗ авхв. Кич-кич гиһәд бәәхлә, кел-ам долахар седәд бәәхмн биш гиһәд, зөвәр модьрунар келгдҗ одв. Бәәсн бийм чичрәд, аран зуугдад одв. – Эрнҗәнә К.

Кишг заях. Осчастливить. Хөв өгх.

Негдвәр, эн малмудтн эндр өдрәс авн эн гергнә малмуд биш. Шаңһа малмуд. Эзн гергнтн кишгән заях болхла, ухалхмн билә. – Эрнҗәнә К.

Кишг ирәд, киим һолиһәд. Жить на широкую ногу. Байҗад, бахмҗнь өсәд бәәх.

Кишгтн ирәд, киимтн һолиҗәнү? Энүнәс нань та хойрт ямаран чигн керг кедг уга... Кишва нохас! Та хойриг холвлда йовҗ,

Боктаг түүрмд суулһҗ гилдәд, әмтн шууглдад йовна... – Эрнҗәнә К.

– Көөрк мини, кишг өөгүрчн эргәд бәәсн бийнь, ки шүүрәд бәәнәч. Кергт авл уга бәәнәч, – гиһәд Сима Батаһар зог кеһәд, инәһәд, ярлзад йовна. – Эрнҗәнә К.

Кишгән алдх (геех). Упустить, потерять счастье. Җирһлән хөөһх.

Ээҗ, өмнән бәәх кишгән би яһҗ алдхмби? Маңһдур эцк унҗ одхла, би ормднь нойн болчкад, өргәрн заңһчкад, орн деерән элкән иләд кевтн гиҗәнәлм... – Басңга Б.

Кишгән барад, мишгән үүрх. Обнищать, тащиться с пустой сумой на плечах. Бәәсән эдләд чиләһәд, хоосн үлдх; угатя болх.

Одак, кишгән барад, мишгән үүрнә гиҗ келгдшң юмн болад бәәв. – Доржин Б.

Кишгән залх. Распоряжаться, управлять счастьем. Бәәдл-җирһлән һартан бәрх.

Негдвәрт, эн малмудтн эндр өдрәс авн эн эзн гергнә малмуд биш. Шаңһа, олна малмуд. Эзн гергнтн кишгән залх болхла, ухалхмн билә. – Эрнҗәнә К.

Кишгән чиләх (заальх). Разориться. Лишиться приобретенного имущества. Угарх, зөөр баргдх.

Бичкн наснасн авн энтн кишгән чиләһәд, мишгән үүрәд, икәр өгсндн заргдад, баһар өгснәснь зулад, нурһндан уут теңнәд, муулян эдләд, мокан җаҗлад йовсн залу энтн... – Доржин Б.

Кишгән эдләд, чикән атхад кевтх. Праздно проводить время, бездельничать. Лежать и плевать в потолок. Хара бәәһәд, юм келго тошурхх.

Кишгән эдләд, чикән атхад кевтснчн болх. Чамаг хара бәәльһәд асрх күн уга. Ямр бәәдл учрснь санад-тоолад, эврән мед.

Кишгиг әрә дааҗ йовх. Испытывать свое счастье (*букв.* тащить на себе удачу, благополучие). Тәвсн хөвән эдлх.

Миңгн шар толһата хөөнә кишгиг әрә дааҗ йовнав. – Хальмг тууль.

Кишгин оңһаднь суух. Конец благополучию. Сән-сәәхн жирһл буйсх.

Ямаран чигн зудта, шуурһта җил болвчн, үвлзсн малмуд бүрн-бүтн һардг Хар һазр эзн бишәр эдлһнәс көлтә өвсн урһдган уурад, улан элстә көдәд хүврлһн – Хальмгин кишгин оңһаднь суув. – Тачин А.

Кишгин шилвр. Мот, транжир. Хамг цуглулсн зөөр тарагч.

Тана көвүн, мини ач, кишгин шилвр гидг күн болдмн. Маңһдуртан таниг үкжә одхлатн, тертн хамг цуглулгсн кишгитн шилврәр көөжә оркх күн мөн. – Басңга Б.

Кишго нүднд үзгдх. Быть в немилости. Дургоһар хәләгдх.

Күч-көлсән асхад, теслтән барад, насн-цогцарн һаруцхдан күрәд, әмтнд кишго нүднд үзгдәд,кежә күцәсн тоот буру болад одна гидг. Төрүц медгдҗә өгхш… – Дорҗин Б.

Көгшн арат. Хитрец. Наста, мектә күн.

Эк, көгшн арат, ямаран мектә. Баахн, сәәхн гергн чамд кергтә. Тер чини өөр бәәхлә, хуучн беш деер шин гер бәрснлә әдл. Кедү һал түлв чигн, хуучн беш халу өгшго, шин герин эрс цаңтх. – Бадмин А.

Көгшн зүгдг. Старый проходимец, пройдоха. Худлч, хуурмг көгшә.

– Кишго худлч көгшн зүгдг, – гиһәд хан уурлад, сөөвңгүдәрн бәәшңгән һурв эргүлҗә көөлһәд, модар цокна. – Хальмг тууль.

Көдлмшәсн цокгдх. Быть уволенным с работы. Кежәсн кергәсн сулдхгдх.

Ямр чигн керг шүлтлһтәһәр күцәдг болв чигн, зуг сансн ухаһан һооднь иләр келчкдг төләдән Харцх һардачас шоодулад, көдлмшәсн цокгдад, хоосн үлдв.

Көдлмшин ард орх. Активно взяться за работу. Сәәнәр, тохнятаһар көдлх.

Шорһлҗн мел зуни дуусн көдлмшин ард орад, хотан зөөһәд һарна. – Хальмг тууль.

Көдлмштән һар авх. Приобретать навыки в работе. Набивать руки. Көдлә бәәж, дамшлт хоршах.

– Баһчуд өсчәнә, тер үнн, – гиҗ Харла тиигхд келлә. – Ода чигн эдн көдлмшин һар сәәнәр авад уга. – Нармин М.

Көзрән эртәснь илдкх. Раскрыть карту (секрет) заранее. Нуувчан өмнәснь медүлчкх.

Мини санаһар болхла, гестапд эврәннь көзрән эртәснь илдкәд керг уга. – Бадмин А.

Көл авад, күн болх. Стать на ноги, окрепнуть, стать полноценным человеком. Өсәд-босад, томан-тоомср орад батрх.

Тенд үлдҗәх зөөрм – һурвн мөңгн, эн һурвн мөңгиг һәргтә болхла, нег өдр чигн һарһҗ чадхт, ухата болхла, терүгәр көл авад, күн болхт. – Бадмин А.

Көл алдх. Потерять. Геех, хулхад өгх.

Утнасн, чамас талдан күн терүг (бүрүг) көл алдулсн уга боллтал. – Дорҗин Б.

Көл болх. Поддержать жизнь (о пище). Өлг авх.

Хая-хаяд колхоз ю-кү һарһад өгдг болвчн, тер юн дала көл болхв. – Бембин Т.

Көл һазр. Людное место. Күн олар хурдг орм.

Олна көл һазрт бәәдг танахнд юн зәңг-зә бәәнә, өвгн? – Манҗин Н.

Көл-дер негдүлх. Разделить постель. Соединить сердца. Создать семью. Гер-мал болх. Эврә өрк-бүл үүдәх.

Күүнлә көл-дер негдәд, күн болад, көвүн үрнд тохрад, мана герт бә гилднә. – Сян-Белгин Х.

Көл дөрәд күрх. Подрасти, окрепнуть, стать взрослым. Өсәд-босх, бүдүн күн болх.

Үрнлә әдл сангддг, Хоңһр минь. Көлчнь дөрәд күрәд, күн болна гидгчн эн. – Нармин М.

Кеер хонад, кең дерлҗ йовсн хар яста улсин үрд, бидн иим сәәхн бальснд ирәд, комсомолын дөңгәр күн болҗ, көлән дөрәд күргҗ йовнавидн. – Эрнҗәнә К.

Көл көдлх. Поднять суматоху. Шуугад-ниргәд, эмт босхад сахнюлх.

Кеемә уга болҗ оч. Цаачн хәәлдәд, көл көдлҗ йовцхана. – Баснга Б.

Көл күндрх. Стать тяжелым на ногу. Быть неповоротливым при ходьбе. Оцл, эв уга, удан йовдлта болх.

Киитн салькнд кесг дуунад йовсна хөөн хөөчин көлнь күндрәд, әмсхлнь давхцад ирв, болв холас хошан үзсндән дотран байрлв.

Көл күрхән ишклх, күзүн күрхән хазх. Давать всем пинки и подзатыльники. Ни уга, керлдәд, ноолдад йовдг күүнә тускар.

Харчудас тулг уга, нойдудла керүлтә, көл күрхән ишклсн, күзүн күрхән хазсн болсн күн болж Җирһл һарч. – Кичгә Т.

Көл күрсән ишкләд, күзүн күрсән хазад йовдг залач яһж терүнә келсн үгәр болдв. – Бадмин А.

Көл сольж одх. Увести, украсть, похитить. Һазаран һарч одх, геедрх.

Эн мини нег му зарц өвгнә бүрүнь көл сольж одсн бәәнәл. – Дорҗин Б.

Көл таслх. Отбить, отнять с боем; угнать бесследно. Ардан мөр үлдәл уга көөһәд йовж одх.

–...Тер түмн шар-цоохр агтыг көл таслж көөж авхла, манд әәмшг уга, – гив. – «Җаңһр».

Көл тушх. Быть обузой. Быть путами. Саалтг болх.

Мини зовлң медх цагчн болад угал. Мини көлиг тушч бәәх күн чилч. Әрә тавта чамаһан яахв? – Басңга Б.

Көл уга (күн). Непоседа. Бродяга. Нег ормдан бәәдго, хот эргәд йовад йовдг күн.

Көгшрх насндан көл уга күүкнәсн көлтә үзәд угаһан үзж аввл эдн. – Басңга Б.

Көлән дарлго. Не покладая рук. Төрүц амрлго көдлх.

Хар бүрүләс авн асхн күртл көлән дарл уга гишң көдлнә. – Нармин М.

Көлән дарж (жииж) эс суух. Присесть некогда (о времени). Көдлмш ик болад, зав уга бәәх.

Өдрин дуусн көлән дарж эс суусн учрар, хойр көл лугшад бәәнә. – Нармин М.

Асхн мал ирхлә, укрән саах, малан орулх, хоорнднь өрк-бүлдән хот-хоолынь кеж өгх. Эн үүрмг, амрл уга, өдрин дуусн көлән

җиидҗ суудг арһ уга көдлмш, цуг хальмг күүкд күүнә ууцьхн эзм деерни ачата. – Бадмин А.

Көлән татх. Рожать. Үр һарһх (төрх).

Күүкн гертәсн көөгдҗ һарад, одахн көлән татсн бийнь, бийиннь шуурха хар җолмд одад, даарад, көрәд кевтҗ. – Манҗин Н.

Нам оңтрһун дуурхлһнас әәһәд, цагасн урд көлән татчксн бәәҗ кевтәл. – Дорҗин Б.

Уга, йирдән, шинкән көлән татсн. – Басңга Б.

Көлән тәвдгән уурх. Не приходить (в дом). Не навещать. Орҗ ирлго бәәх. Орҗ ирдгән уурх.

Ода күүнд харшлх биш, наарандан көлән тәвдгән уурх тер. – Басңга Б.

Көлд дегә өгх. Ставить палки в колеса. Кергт харш болх.

Зуг харш болҗ, олн әмтнә көлд дегә өгхәр седсн күүнә үүлдвр гиҗ, Бораевин һарһсн йовдл тоолх кергтә. Тегәд эн күүнә хаалһнь мана хаалһла негний? Уга. – Бадмин А.

Көлд мөргх. Кланяться в ноги. Умолять, упрашивать. Унижаться. Эрәд-сурад бәәх. Дорацх.

Теднчнь, кукн, чамас биш кезәнәһә харһнад эс үкснән ханҗ, мини көлд мөргцхәх зөвтә. – Басңга Б.

Көлд орх. Становиться на ноги. Делать первые шаги. Начинать ходить. Көл деерән зогсх. Экләд йовх.

Иигәд эргәд, цәәлһәд келә йовтл, керг зөвәр күцәд ирв. Тер тергд хотдар эргәд, әмтнә өгсн буудя колхозур зөөв. Иигәд колхоз экләд көлд орсн болдг. – Нармин М.

Эн хотна улс иигәд үй-үйдән көлд орҗ, һазр ишкснәсн авн көгшрҗ, үснь цәәһәд, эврә наснани дүрән төгсәнә. – Дорҗин Б.

Түрүләд элкдәд, дарунь мөлкәд, бәәс гиҗәһәд сууһад, цаарандань татад босад, тавглад... тиигҗ бичкдүд көлд орналм. – Бембин Т.

Ноһан хойр сар шаху кевтәд, әрә гиҗ көлд орв. – Эрнҗәнә К.

Көвүнә хойр көлнь көлд орх дутм чаңһрв. – Хальмг тууль.

Дәәнә хөөн орн-нутг шаван эдгәһәд, көлд орад ирв. – Бадмин А.

Көлд туша болх. Путаться под ногами, мешать. Һə болх, оралдх.

Полицай ташадан бәәсн пистулан һарһҗ авад: «Чи, өвгн, кезә чигн мини көлд туша болад бәәнәч», – гиҗ келәд, өвгиг дорнь хаһад унһачкв. – Нармин М.

Көлдән мөргүлх. Заставлять кланяться в ноги. Мухлалулх, бийдән зарулх.

Ар Бумбин оричнь дәәлнәв, арвн хойр бийичн дөрәтә көлдән мөргүлнәв. – Басңга Б.

Дән чилтл цоклдад, Гитлериг дөрәтә көлдән мөргүләд ирсн күн гиһәд, мана орн-нутгин хәәрлсн медальмуд бас бәәнә. – Калян С.

Чаңка, Наполеон хаана цергиг Парижднь күргн көөһәд, хортна деегүр толһаг дөрәдк көлдән мөргүлчкәд, хәрҗ ирсн олн баатрмудын негнь бәәсмн. – Калян С.

Көлинь дөрәд, һаринь һанзһд күргх. Вывести в люди. Асрад, өргәд өскх, кү кех.

Кениг? Эрднь ач көвүн Дорҗ эврә көвүн Саңһҗ хойриг аcрад, көлинь дөрәд, һаринь һанзһд күргхин төлә зүткв. – Бадмин А.

Көлнь һазрт күрл уга. Ног под собой не чуять, испытывать огромную радость и восторг. Ик байр-бахмҗта бәәх.

Сансн тоотм күцгдҗ йовна гиһәд, күүкнә көлнь һазрт күрл уга, эн общежитүрн адһҗ йовна: эндр шүүврән «тавнд» өгүв, маңһдур самолетар Элстүрн күрәд, өрк-бүлтәһән үзлцхв.

Көлсинь өгх. Платить за труд. Кесн көдлмшин җалв өгх.

Җилдән нег деншгәр көлсинь өгдг бәәҗ. – Хальмг тууль.

Көндә (хол) бәәх. Держаться подальше, обходить стороной. Бийән күүнәс заагта бәрх.

Тегәд ода колхозас көндә бәәдг болхговт? – Дорҗин Б.

Көөс цахртл келх. Говорить с пеной у рта (в сильном гневе, раздражении). Ууртаһар, цухлта бәәдлтәһәр келх.

Олна хургт ахлачин келсн үгәс оньдин тогтурта Нарман уурнь күрәд, бийән бәрҗ чадл уга, амнаснь көөс цахртл, седклдән бәәсән цуһараһинь келчкв.

Көрңгән шавхх. Выкладывать последнее. Бәәсән һарһх, хоосрх.

Келәд керг уга. Көрңгинь шавхулад нерүлҗ ууцхана. – Басңга Б.

Кукн, кукн гиҗәhәд, күзү керчх. Одной рукой гладить, другой – душить. Эвлсн, таалсн болҗаhад, күүнә эмнд күрх.

Колхозин тосхлһнд хорлт болхар седдг улс ода чигн чиләд уга. Тадна әңг халхд чигн тиим улс бәәхнь ил... Кукн, кукн гиҗәһәд, күзү керчдг гиҗ, әмтнд келгддг биший. – Дорҗин Б.

Кукн, кукн гиҗ таалад, толһа илҗәһәд, күзүһичнь керчдгәр тедн кех улс болҗана. – Дорҗин Б.

Кү давслх. Язвить. Хоринь буслhahад келх.

Ода болхла, белвсн күүкд күүг дурндан давслад бәәхлә, чини дурн. Тер келсн үгчн баһ гиҗәхлә, намаг һалзурсн үкрлә чигн дүңцүлҗ чадҗанач гиһәд, Шарка му харслһнас, сән дәврлһн деер гиһәд, Боваҗнур өгтмнв. – Бадмин А.

Кү кех. Вырастить, воспитать или выдать замуж, женить. Өскәд-босхх. Көвүндән гер авч өгх, күүкән мордулх.

Көвүн үрн өсәд-босад, болвсрад, һаран һанзһд күргәд, көлән дөрәд күргәд, 17 – 18 күрәд ирхләнь, ода эн көвүһән кү кехин арһ хәәх кергтә гиҗ, эк эцк хойрнь нуувчинәр төр кеҗ үүмдг бәәҗ. – Эрнҗәнә К.

Күүкән кү кевүв. Ода көвүһән кү кедг күмб. Эн хойр үрән үрәлһшгов. – Басңга Б.

Чини эцкчнь болхла, эн хойр кецд – нернь туурсн сурһулин багш. Уга-яду, өнчн-өву күүкд сурһад, кесгинь кү келә.

Көвүм удлго хөр орхмн. Техникуман дуусм цацунь көвүһән кү кенәв. – Сян-Белгин Х.

Кү өмнәhүрн haphдмн биш. Быть непревзойденным в чем-либо. Бийәсн кениг чигн давулдго.

Э, дигтә күүһән олҗ өгвч. Мана Сәр дуулхмн болхла, өмнәһүрн кү һарһдмн биш гилдәд, бәәрн улс шууглдв. – Эрнҗәнә К.

Кү сәкәд суух. Выжидать что-то. Юмнд нәәләд, дими күләhәд бәәх.

Көвүһән сәкәд суулго, эврә бийинь сә хәәҗ бәәхинь гиҗ, бас негнь келсн болх. – Нармин М.

Күзүһән хуһлх. Терпеть поражение, неудачу (*букв.* ломать себе шею). Диилгдх, шүүгдх.

Сталинградт болсн бәрлдәнд немшнр күзүһән хуһлв, энн Төрскән харсгч Алдр дәәнә һол хүврлһнә эклц болв.

Күзүн деер үлдх. Оставаться на шее кого-либо (об ответственности за что-либо). Даалhсн кергин земинь даах.

Хаша-хаацин белдвр – совхозин директрмудын күзүн деер үлдҗәнә. – Тачин А.

Күзүндән хамуд зүүх. Надеть хомут на шею. Бийдән көдлмш авх.

Йосна хамудыг сән дурарн күзүндән зүүх күн берк болх гиҗ саннав. – Доржин Б.

Күмни зергд күрх. Стать самостоятельным, взрослым. Нас күцх. Бийән даах.

Аав, ээҗ, та хойрин ачар эрдм-сурһульта болад, сән көдлмшт орад, күмни зергд күрүв.

Күмни хормаһас татх. Иметь опору в людях; поддержку коллектива. Күүнәс дөң авад, өсч босх.

Киштәг буулһад, җил шахҗ йовх, яһв чигн күмни хормаһас татсн, сүв-селвгән өгч чадад бәәх күн. – Басңга Б.

Күн болх. Возмужать, стать совершеннолетним, обзавестись семьей. Өсәд-босад, эмт дахад җирһх. Гер-мал болх.

Һарһсн эцк зөв эс өгхлә, теднд арһ бәәнү? Нанд болхла, эврән медәд, күн болсн ик юмн. – Басңга Б.

Күн мел шора-шорһлҗн. Людей несметное число. То-томҗ уга улс.

Төмр хаалһин вагонас һарад ирхлә, күн гисн юмн шора-шорһлҗн. – Нармин М.

Күнд толһата күн. Толковый человек. Тоолврта, тоомсрта күн.

Күнд толһата күн гиһәд, әмтн беринм тускар келцхәдг билә. – Җимбин А.

Булһн олнас ончта, нутгтан уга деерән, күнд толһатад бәәх күүкн. – Басңга Б.

Күнд чолу буулhсн әдл. Словно камень снять (с шеи). Кергән күцәснә хөөн седкл амрх.

Негл би деерм ачсн күнд чолу буульсн әдл болв. – Тачин А.

Күндән гиигнәс сольх (өгх, геех) Терять авторитет, ронять свое достоинство. Болх-болшго йовдл hарhад, тоомсран геех.

Иим сәәхн залу яһад иигәд күндән гиигнәс өгәд, күүнд наадн болад йовнач. Цуснчн өткн, чеежчн сарул, чамд биш, нанд ик ичр болжана. – Эрнжәнә К.

Күндән эрүлх. Набивать себе цену. Ачрхх.

– Нә, сууцхатн. Ута, өөрән эзн бол! – гичкәд, Бата шурд һарад, арань зуугдад, бизһнь көдләд йовна. – Цаадкчнь мууха күндән эрүлжәхмби? Хойр-һурв кү күләлһәд бәәх, – гиж Буля келв... – Эрнжәнә К.

Күндиг бий деерән даах. Принимать на себя ответственность, трудности. Күчр кергиг эврән күцәх.

Болсн күчр үвлин күндиг бий деерән дааһад, үкрчнр малан һару угаһар үвлзлһнәс һарһв.

Күңшү тәвх. Распространить в доме дым от горящего бараньего жира. Напустить запах гари в доме, где находился покойник. Му үнр hарhад, өңгрсн күүнә сүмс залх.

Аакиг оршасна хөөн, та бүкл долан хонгтан күңшү тәвнә гиһәд, асхн болһн үүдн хоорнд цог деер хагсу һуйр бүргнүләд, үнр һарһчкад: «Ээж, хотан эдлтн», – гиж һурв дууддг биләт. – Эрнжәнә К.

Күүhәр кү келго, күлгәр мөр келго. Не считаясь ни с кем и ни с чем. Бийәсн бишңкинь тоод авлго (кенд чигн, юунд чигн тооллго).

Коммунистнр гисиг мел даңгин күч үзүләд, күч эвдәд, күүһәр кү келго, күлгәр мөр келго йовдг улс гиж сандгнь хара биш. – Доржин Б.

Күүк буулhх (авх). Привести в дом невесту. Жениться. Гер авх.

Түрвә, Яңкураниг орад, намаг күүкитн буулһхар бәәнә гиһәд келчкхнчн. – Басңга Б.

– Маңһдуртнь урлдан болхмн, кен түрүн һарснь хаана күүк авхмн, – гиһәд зәңг тархаһад, иң-дуңган татад... нәр кенә. – Хальмг тууль.

Күүк эргүлх. Ухаживать за девушкой. Күүкнд оньган өгх, икәр килмҗлх.

Ээҗнь ач талан хәләҗәһәд, дотран бахтад бәәнә: «Ачм өсәд, ямр нег дурта күүк эргүлх сәәхн цогцта, һольшг заңта, ик сурһульта күн болв».

Күүкдин садһд одг. Пусть отправляется к нечистой силе, чтоб она не покушалась на детей (чтоб не приставала к детям). Эрлг-чөткр күүкдин му тоотынь авад әрлг (бийән әәтрүлҗ келдг үгмүд).

Хальмг күүнә мал – хотнь, геснә теҗәлнь, хувцнь; цуг бәәдл-җирһлнь – малын шимд. Тер бийнь, мал үкхлә, уульҗ һундх зөв уга: авсн теңгр өгх; күүкдин садһд одг гиҗ, мал үкхлә, хальмг тоолна. – Бадмин А.

Күүкдтән үнр болх. Быть детям опорой. Күүкдтән дөң-түшг болх.

– Чик, чи, Еремеевич, болмарн дәәлдҗ аввч, чамд ода болҗ, күүкдтән одҗ үнр бол. – Нармин М.

Күүкнәсн әрк уух. Просватать свою дочь. Күүкән хәрд һарһ-хар белдх.

Мана күүкн гидгтн ода чигн бичкн. Һозасн нурһнь өндр болв чигн, насмь юмн уга, бичкихн юмн. Оданас (күүкнәсн) әрк уух санан уга билә... – Манҗин Н.

Насмь күцәд уга күүк хәрд һарһхин тускар күүндвр кедв?.. Яһҗ бәәх улсвта?.. Әрә арвн тав орад уга күүкнәс әрк ууһад бәәдв? – Басңга Б.

Күүкнә ээмд һар күрх. Коснуться рукой плеча невесты, тем самым пожелать ей счастья. Хәрд һарчах күүкнд кишг дурдх.

Альхн әрә-әрә үзгддг болсн цагла, баахн хар көвүн биилсн болҗ йовад, мордх күүкнә ээмд һаран күргәд оркв. – Нармин М.

Күүнә ам хәләх. Смотреть в рот кому-либо. Подобострастно слушать кого-либо. Зуһудад, цуг оньган өгч, келҗәх үгинь соңсх.

Кеду куртлән Миркин Миндриковичин ам хәләҗ көдлхмт? – Тачин А.

– Мама, мана папа гертән эс ирнә? Хама хонад йовдв? – гиҗ сурад, экиннь ам хәләдмн. – Тачин А.

Өнчәр өсcн күүкн күүнә ам хәләһәд, кен ю келнә гиһәд үргәд чочад бәәнә.

Күүнә һар деерк тос долах. Кормиться с чужих рук. Күүнә өгсәр (өглһәр) бәәх.

– Я, яһлав, одак көвүһәр юңгад тос хәәлһвч? Бәг билә. Күүнә һар деерк тос долана гидг кучр юмн, – гиҗ экнь күүкндән келв. – Манҗин Н.

Күүнә һар хәләх. Заглядывать в чужой котел. Рассчитывать на чужой карман. Хаҗуһас өгхиг күләх.

Бичкнәсн өнчнә зовлң үзәд, күүнә һар хәләҗ дассн күүкн энд ирчкәд, күн эс сурхла, ду һарлго өдрин дуусн тагчг бәәдмн. – Тачин А.

Күүнә һарар һал шиләх. Чужими руками жар загребать. Әәмшгтә кергиг күүһәр келгх.

Бәрҗ авхнь сән билә. Тер күүнә һарар һал шиләхдән дурта улс, кишванриг, – гиҗ келәд. Цаһан цө деер бәәсн илүрән авад, цааран орв. – Эрнҗәнә К.

Күүнә һарар моһа бәрх. Чужими руками ловить змею. Зеткртә юмиг эврән кехдән әәһәд, күүһәр келгх.

– Күүнә һарар моһа бәрхәр седлч? – болҗ Бакдг шүрүлксн дууһар келв. – Дорҗин Б.

Лавга иткл уга йовдл һарһхла, күүнә һарар моһа бәрхдән әәшго күн. – «Теегин герл».

Күүнә һарас һарх. Отбиться от рук, выйти из-под влияния кого-либо. Перестать слушаться. Кү соңсдган уурч одх.

Көвүн өсәд, бөдүн залу болад, күүнә һарас һарч одв. – Хальмг тууль.

Күүнә һарт орх. Попасть кому-либо в руки. Подчиниться чужой воле. Күүнә үлмәд бәргдх. Күүнә дурар бәәдг болх.

Күүнә һарт орна гидг кучрл юмн. – «Хальмг үнн».

Күүнә домбрт биилх. Плясать под чужую дудку. Күүнә үлмәд орад бәәх. Күүнә ухаһар бәәх.

Күүнә домбрт биилн гиҗ, тавгинм арсн җульһрҗана. – Хальмг тууль.

Күүнә келн күрх. Сглазить. Соңссн үгәс сүрдәд гемтх.

Өвгн, отхн көвүн наадна күн болш уга гиҗ келчкәд, күүнә келн күрхнь яахв гиҗ санад, тьфу, тьфу… көлм унтрад бәәҗ гиһәд, һанзан ормдан мартад, орн талан һарв. – Эрнҗәнә К.

Күүнә кишг идх. Пользоваться чужим богатством. Күүнә зөөсн зөөр эдлх.

Түүнә хөөн уулын улс кишгмдн идҗәнә гиһәд, күркләд бәәхмн биш. – Тачин А.

Күүнә күзүн деер суух. Сидеть на чужой шее, жить за чужой счет. Әмтнә көлсәр җирһх.

Санхнчн, күүнә күзүн деер суух чи нанд юн биләч? Келич. – «Теегин герл».

Күүнә мууднь орх. Донимать кого-либо. Кен-негиг зовах.

Күүнә мууднь орад, көөркүг иигтлнь ичәһәд, амтынь барад, сананнь зовад, темәһән зүн бәәҗ, этүдәр хәләнә. – Бембин Т.

Күүнә өвдкүр. Чужая боль. Кен негнә зовлң.

Белдк утхан селмд тоолад, бийән олн-әмтнәс дотарулад, күүнә өвдкүр үзҗ, зүркнь менрдго, күүнә байр үзҗ, седклнь сергдго күн йиртмҗд юн кергтәв. – Эрнҗәнә К.

Күүнә тоонд орх. Выйти в люди. Стать взрослым, самостоятельным. Күн болх. Бийнь бийән даах.

Чи эн көвүһән эрклүләд, сән сурһмҗ өгчәхшч, тегәд күүнә тоонд орх гиҗ бичә нәәл.

Күүнә үг өлгҗ авх. Придираться к чужим словам; найти повод для придирки. Эс болх юмар зөрц өөлтг кех.

Әрә юмнас күүнә үг өлгҗ авад, керүл-цүүгә һарһдг авъяста күн.

Күүнә хоорнд орлцх. Вмешиваться в чужие дела. Хойр эмтнә төрт орх, бийдән керг уга юмнд хутхлдх.

Буйн болтха, Делә, әмтн хоорнд бичә орлцич, хәәмнь. – Бадмин А.

Күүнә шарх маажх. Задевать чужую болячку. Бередить рану. Әмтнә мууһинь секх, илдкх.

Эндүрҗәнәч, мөңгәрн зарһчиг хулдҗ авхар бәәнч? Күүнә шарх маажнав гиһәд, эврәһән мааҗулвзач.

Күүнд ажрһ болх. Властвовать над кем-либо, диктовать кому-либо свою волю. Әмтнд дәәсн, нойн болх.

Цуглаевин бийнь күүнд ажрһ болх цаг ирдм бәәҗлм... – Басңга Б.

Күүнд келүлл уга, нохад хуцулл уга. Жить добросовестно, честно. Әмтнд сә үзгдәд бәәх.

Хуучна йөрәлд келгддгәр, күүнд келүлл уга, нохад хуцулл уга, күн болһн сансарн җирһх. – Дорҗин Б.

Күүнд киитрхх. Относиться к кому-либо холодно, недружелюбно. Му нүдәр хәләһәд, дурго болх.

Зуг немшнр тәвм цацу, Андрей Федорович яһсн-кегсинь медлго гүүһәд курч ирсндн Болха Хамҗлд икәр киитрхҗ одла. – Бадмин А.

Күүнд хазаран мөлтлүлх. Не уметь защитить себя. Давать себя в обиду. Бийән күүнд өөлүлх, харсч эс чадх.

Эвтәкн цогцта буурл хар өвгн, Батнасна Лиҗ, хама йовсн һазртан күүнд хазаран мөлтлүләд уга залу. – Калян С.

Күүнд чиргдх. Быть обузой для кого-либо. Ацан болх.

Эгчнь өрк-бүлтәһән бальс орад нүүхләнь, көгшн ахнь күүнд чиргдлго, йирин бәәдг бәәдлән сольшгоһар, төрскн селәндән үлдв.

Күч үзүлх. Показать силу, насиловать. Чидләр дарх.

Зуг оңдан күүнд болн берәдт күч үзүләд, хотн-хоша бәәсн гертәснь түлкәд һарһҗ йовсинь эн үзлә. – Бадмин А.

Күчн күрги. Жених, оставшийся жить у невесты. Күүкнәд орҗ өгсн көвүн.

Намртнь хәрү сурһульдан ирәд, нәәмдгч класст орҗаһад, Утнасн Хаальһин гертнь күчн күргн орҗ өгсн заңг Мукөвүн соңсад, бас кесг хонгтан энүнә зүркн тогтун бәәсн уга. – Бадмин А.

Л

Лошх кевтә наалдх. Приставать, липнуть как банный лист. Бийнь тәвж өглго дахад йовх. Итклд орхар, таасгдхар зуһудх.

– Одак көвүн Элстүр һарчахитн яһҗ медсмби, хамдан йовхар бәәлт? – гиҗ Бата сурв. – Уга, долан уулд бәг. Тертн мел лошх кевтә наалдхар седәд йовань эн. Би нам эрт эднәс йовхла, болх гиҗәнәв. – Эрнҗәнә К.

Лууһин сумнла харһх. Быть пораженным громом и молнией. Оһтрһуд цокулх.

Худл гихлә, лууһин сумнла харһҗ үксв. – Басңга Б.

М

Ма гих маань уга, мацгин хойр (һурвн) самнр уга. Быть невеждой. Не знать ни а, ни б. Не иметь представления о чем-либо. Бичг-тамһ, йос-йор меддго күн.

Ма гих маань уга, мацгин хойр самнр уга, орс келнәс төрүц мәс күн бас йос меддви? – Тачин А.

Маань меднәхн! Да благословит всевышний! Деедс өршәтхә!

– Маань меднәхн! Яһҗ йовнат? – гисн гергнәннь үгд Манҗ хәрү ду һарлго одв. – Доржин Б.

Мадна дотр ноха үксн биш. Сердце ведь – не камень. Өр-өвд-күрән геесн уга.

Өсәд, арвн зурһа-дола күрәд ирхләнь, мадна дотр ноха үксн биш, бийдән зокаста хувц-хунр авч өмс гиһәд, мөңгинь өгдг биләвидн. – Тачин А.

Мала-маам улс (күн). Ни аза не знать. Төрүц юм меддго (күн).

– Тертн чик, зуг та бидн хойрла әдл, орс келн уга, мала-маам улс эднлә ю күүндхмби? – гиҗ гергнь залуһан бәрв. – Бадмин А.

Маля даахарн (мордх). Все от мала до велика. Ик баһ уга цугтан босх.

Маля даах тоотнь дәәнд мордсн, көдлдг күн уга, күчр цаг билә. Тегәд колхоз больн көдлҗ чадм ку ядҗ бәәсмн. – Бадмин А.

Маля даахарн мордхмн. Хортныг өргәрн тулад болв чигн зогсахмн, көвүд, соңсчант? – Эрнҗәнә К.

Эн хоорнд бас зәңг авлцсн каакнахна залус маля даахарн, мод бәрхәрн, мөртәнь – мөрәр, мөрн уганъ – йовһар энд-тендәс бутрлдад, хурла һатлһ темцәд оркцхав. – Дорҗин Б.

Маля цокх зә уга. Негде ступить. Диг дүүрң.

Анҗан цаһан гернь маля цокх зә уга, күн диг дүүрң. – Эрнҗәнә К.

Маляһан атхх, хазаран сүүвдх. Разориться, стать нищим. Вернуться ни с чем. Угарх. Юмн уга үлдх. Хоосн хәрҗ ирх.

Кезәнәк цаг болад, иим һалв болсн болхнь күчр һару үзүлх бәәсмн. Зуд җил кесгнь маляһан атхсн, хазаран сүүвдсн ирдг бәәҗ. – Нармин М.

Мана һара күн. Свой человек. Уха-санаһарн негн.

Эннь мана һара күн. – Басңга Б.

Мана күн хачкна. Мастер врать. Худл-ховкелчкдг даслтта күн.

Невчк хальң Цевг өвгн үг-күүртән халад, үнн худл хойриг хутхад, олн үг келәд бәәнә. «Мана күн хачкна», – гиһәд селәнә улс наадан бәрәд инәлдв.

Мана мөрн бас гүүх. И на нашей улице будет праздник. Мана күцәҗ йовх керг бас уралан йовх.

– Арһулдтн, залус, – гиҗ Харла босв. – Негдвәр болхла, биитн көдләд, җил болад угав, дегд эрт. Хойрдхла, дала күцәсн юмн нандтн уга. Саальчнр сәәнәр көдлхлә, мини чигн мөрн бас сәәнәр гүүх зөвтә. – Нармин М.

Маңһаран һарһх (тәәлх, тинилһх). Похмелиться. Өмн өдрәр уусн әркин хориг дәкн әрк эдләд, бийән «тинилһх».

Эн күүнтн маңһаран һарһчксн бәәдлтә гиҗ, Альма дотран санв. – Бадмин А.

Маңһдур өрүнднь маңһаран тәәлхәр көвүһәрн нег шил әрк авхулад, бүклднь уучксн цагт Бораев ирв. – Бадмин А.

Эн нег чирктә әрк ууһад, маңһаран тинилһчк. – Бадмин А.

Маңһдурк өдр. Завтрашний день. Недалекое будущее. Хол бишәс ирх цаг.

Өр цәәҗәх кемлә школан төгсәсн күүкд теңгсин көвәд сууна. Усна төвшүн урсхул хәләһәд, маңһдурк өдр ямаран болхинь ицл тәвәд, тагчг бәәцхәнә.

Маңһдуркинь маңдурк теңгр медх. Что будет завтра, знает один бог. Цаарандкнь бән-бәәтл, эврән йилһрх.

Хәләҗәйл, хәләй... маңһдуркинь маңһдурк теңгр медх... түүгинь күләҗәйл... – Доржин Б.

Маңна авх (маңнад һарх). Быть впереди. Быть первым. Нүүрт һарх, түрүн йовх.

Би ямаран күүһән танд медүлхв... Батнасна Бовргиг тадн җиндүрин маштг болһҗавузат, би ода бийнь урлданд маңна авч чадх хурдн агт кевәрн бәәнәв. – Доржин Б.

Мини кеегчн долан урлданд орад, дөрвнднь маңна болҗ һарч ирлә. – Басңга Б.

Маңна буух. Нахмуриться, быть недовольным. Һурних, маңсих. Һундлта бәәх.

Канур үүриннь авч ирсн зәңг эс таасснь бәәдләрнь медгдв: маңнань бууглад, чирәнь харңһутрад одв. Залу ә тасрв.

Маңна тиньгр бәәх. Радостно, счастливо жить. Зовлң уга, байрта жирһх.

Тиим улсин негнь минь эн маңна тиньгр, оньдин байрта дүртә Бальҗр күүкн болҗана. – Доржин Б.

Өвгн эмгн хойр шүтәд, зальврад, бәәсн шимтә хотан гелңд зооглулад, бәрц гиһәд, нег лавшгин эд, нег цөөкн мөңг бәрүләд оркхла – гелңгин маңнань тиниҗ байрлдмн. – Бадмин А.

Матн-матн цаараһур, мана герәс холаһур. Пусть обойдет (нас) стороной. Да минует (наш дом) беда. Аюл холаһур давг гиж зальврж келдг үг.

Кеер арһс түүҗ йовсн күүкд күн җиврән делдго төмр шову үзн, арһс түүҗ йовсн уутарн чирәһән халхлҗ, «матн-матн цаараһур, мана герәс холаһур» гиҗ зальврв. – Бадмин А.

Матьхр ухан. Запутаные, сбивчивые мысли. Хажһр, тодрха биш, бүтңгү ухан.

Дотрк матьхр ухаҺинь маажҗҗ, Һацлдҗ, өмнәснь келүв. – Нармин М.

Мах бәрх. Полнеть, набирать вес. ТарҺлх, махшх.

Эн БульҺнтн басл мах бәрҗ... Нам седкләрн байсад иигҗ кевтә... – Эрнҗәнә К.

Махан нохад идүлх. Потерять свое (*букв.* своё мясо скормить собаке). Бәәсән геех. Эврә юмнасн хаҺцх

Манҗин өрәсн өвртә үкрин төлә махан нохад идүлхәр седдг күн бәәхий? – Эрнҗәнә К.

Мах-цусан әрвлл уга. Не жалея живота своего. Әмән өгх.

Энд цугтан нег ухата, нег күн мет, дегц орн-нутган харсч, мах-цусан әрвлл уга йовцхана. – Нармин М.

Махла авх цол (чөләи, зав) уга. Не поднимая головы, не разгибая спину. Көдлмш дала болад, амрдг цаг уга бәәх.

СурҺулин гүргү улм-улмар икдәд, цаг медмҗ угаҺар өңгрәд, хаврин шүүврин цаг өөрдәд, махла авх цол уга болад ирв. – Эрнҗәнә К.

Селәнә тал дундьь бәәх совхозин конторт тарлңтсн хамрта, тоста чирәтә, көлсн ивтрсн киилгтә улс махла авх чөлән уга йовх бәәдлтә, сольвлдад, орад-Һарад бәәнә. – Эрнҗәнә К.

Махлата мал. Тупой, недалекий человек. Тенг, экн-толҺа уга күн.

Манла әдлднь бас зөвтә ям даальв. Зуг сурҺуль-эрдм уга махлата мал улс өөдән Һарад йовхла, күүнә хорн буслад бәәнә. Эргндән танла әдл сурҺульта күн уга болх. – Нармин М.

Залус, болҺатн. Энтн мөргүлин гер. Манцин кецин ахлачв гинәт, махлата малын бәәдл Һарад яҺҗахмт? – Эрнҗәнә К.

Я, түнүнд юн болҺалдан бәәх билә! Махлата малмудас күн әәдв? – Басңга Б.

Махмудьь хатурсн болад, көлнь шулудад ирх. Стать бодрым, почувствовать лёгкость в ногах. Сергг, шудрмг болх.

Керүл-цүүгән болад оркхла, махмудьь хатурсн болад, көлнь шулудад ирдг билә. – Нармин М.

Махмудыг шатаҗ шарклулх. Обжигать тело, причинять душевную боль. Цогц, седкл зовах.

Нүднәснь һарсн нульмсн хувцим ивтрәҗ, махмудым шатаҗ шарклулв. – Нармин М.

Махн толһа. Тупоумный. Глупец. Эргү, мунхг, тенг.

Ода альдаран әрлв гихв, кишва махн толһаг? – Тачин А.

Махнь махшад, шөлнь шөлсәд уга. Еще не окрепнувший, физически не возмужавший. Өсәд-төлҗәд уга.

Махм махшад, шөлм шөлсәд уга цагтм малан хәрүлһдг билә. Һурвн, арвн, һучн җилин эргцд, хойр нарн болзгта, мухла болҗ йовлав. Э! Мухла болҗ йовлав. – Манҗин Н.

Ода бийнь махнь махшад уга, шөлнь шөлсәд уга, уйн унһнас һарчах үг, идр наста, икрхг седклтә мана кесгиннь толһад уга тоолвр. – Бадмин А.

Махнь шүүрәд бәәҗ. Немного похудел. Невчк эцәд оч.

Гиләш ээҗнь махнь шүүрәд бәәсн болв чигн, ода чигн чаңһ көлтә-һарта эмгн, герин өмн арс идәлҗ сууна. – Нармин М.

Мек-тах һарһх (дасх). Хитрить. Ааль-җиил олзлх.

Мек һарһҗ, менд йовнав гиҗ санхмн биш... Дәкҗ чамаг иим мек һарһсичн медхлә, йоста гидг дәәнә йосар догшн засгла харһулгдхч. – Эрнҗәнә К.

Меклә һәрәдәд, теңгрт күрх. Очень медленно и долго (*букв.* пока лягушка до неба допрыгнет). Йир удан.

Тер чини Опан Шевләг көндрәд һартл, меклә һәрәдәд, теңгрт күрх. – Тачин А.

Мекләд ноосн урһтл күләх. Ждать, когда на лягушке вырастет шерсть. Когда рак на горе свистнет. Күләҗ тус уга.

Цаста та хойрла әдл цаган олҗ чадл уга, эврә дурн бәәв чигн, зөв өгхш гиһәд, мекләд ноосн урһхинь күләһәд йовхмн биш. – Эрнҗәнә К.

Меклән ноосн махла авч өгнәв. Ничего не дам. Ю чигн өгшгов.

– Нанд ямаран белг авч өгнәч, күргн? – гиҗ Ута шоглв.– Чамд меклән ноосар өлгсн махла авч өгнәв. – Тиигхлә, йоста

һәргч, дәкҗ чамд нөкд болшгов, – гиһәд Ута буру хәләһәд кевтв. – Эрнҗәнә К.

Мендинь медх. Проведать. Навестить. Эрүл-мендинь, ямаран бәәхинь медх.

Тегәд, кедү дүңгә көдлмшт даргдҗ бәәсн бийнь, тер белүсн, өнчн үлдсн тоотар орад, өгәд-авад эс болвчн, мендинь медәд, нег хойр амн үгин селвгән өгәд, таалхинь – таалад, керлдхинь – керлдәд чигн һарад одна. – Бембин Т.

Мин сиикән хәәх. Искать подходящую невесту. Бийдән зөв күүк шинҗлх.

Хоңһрин гер авх цагнь болад, эцктәһән күүндәд, мин сиикән хәәх болҗ һарв... – Хальмг тууль.

Мини буйиг түүнә һарар келгх дүңгә үг. Зависеть от кого-либо (*букв.* даже панихида по мне будет совершаться его руками). Күүнә һарар һал шиләх дүңгә үг.

«Дүңнхд, мини буйиг түүнә һарар келгх дүңгә үг Шишкин келәд оркв эсий?» – болад дотран күүндә бәәтл, агропромас Эрднь Бораевич болн Александр Афанасьевич хойр һарч ирцхәв. – Тачин А.

Мишгинь үүрүләд, кишгинь авад көөх. Все забрать и прогнать, как нищего. Бәәсинь булаҗ авад көөчкх.

Эс тиигхлә, үвлин дундурт чамаг мишгичн үүрүләд, кишгичн авад көөх, тер цагт би тер мишгтчн харһнад үксн хөөнә күи болһад дүрҗ өгнәв. – Тачин А.

Моһа өврлсн мет (моһа үзсн әдл). Словно змею пригреть Дегд дурго болх.

Түрүн өдрәсн авн Саңһҗд эн дурго билә. Эврәннь хөвдән цө крәд, эндр өдр күртл, өдртнь гер-бүлин даальвр күцәһәд, асх нднь гергнь болҗ өвртнь орхларн, моһа өврлсн мет, махмудн киит урсдг бәәсмн. – Бадмин А.

Намаг үзхләрн, негл моһа үзсн болнач. Би чамд ямаран му юі һарһсмби? – Саңһҗин Б.

Коля цаас авад, зөвәр удан умшчаһад: «Акад юмби? Эн Анҗ яһад Батад дур уга болад бәәнә. Энүг үзхләрн, моһа үзсн әс болна», – гиҗ өврсн бәәдлтәһәр келв. – Эрнҗәнә К.

Моhад хатхулсн мет. Словно ужалила змея. Юмнас әәhәд, үргәд чочх.

– Кемби? Дән гисн болад оддмби! – гиҗ Гернзл суусн ормасн, моhад хатхулсн мет, өсрҗ босад, хойр hаран сарсалhад, Мергн тал гүүв. – Эрнҗәнә К.

Модан бәрәд үлдх. Остаться лишь с одним посохом. Оказаться без самого необходимого. Цуг бәәсн хамг юман геенhәд үлдх.

Цөн җил хооран түүмрәс көлтә Түрвә гер-маласн, өлг-эдәсн хаhцад, модан бәрәд үлдлә.

Модн көшә болад бәәх. Сидеть как истукан. Ә-чимән уга көндрлго суух.

Мел иигәд модн көшә болсн күн, күн болhнд таасгддмн биш... – Эрнҗәнә К.

Модн шалврта мет зогсх. Стоять как истукан, как пень; стоять, словно вкопанный (*букв.* стоять как будто в деревянных штанах). Суулго, мел көл деерән бәәх.

Олн улс бәәх герт суух зә уга болад, баhчуд дегц модн шалврта мет зогсцхав.

Мордхин үг негн, мөрнә чикн хойр. Дела важны, путь далек, кони оседланы. Керг даалhврта, хаалh ут, көлгн белн.

Ода йовх кергтә. Мордхин үг негн, мөрнә чикн хойр гиҗ келдг эс билү? Хар мөрн хантрата. Хүвсхәд одх деерән бәәнә. – Эрнҗәнә К.

Мөлҗәд-мошкад бәәх (сурх). Допытываться. Эрәд, сурад некх.

Шавтад, шинәс ирсн салдс болhнас эврәннь полкин тускар мөлҗәд-мошкад сурдг авъяста. – Бадмин А.

Мөн бийәрн. Собственной персоной. Эврән одх.

Көгшн аав бийнь тас уга болв чигн, бичкн ачиннь хүрмд мөн бийәрн орлцад, йөрәлин үгән келх – эркн биш күцәх кергм гиҗ тоолв.

Мөңк нөөртән орх. Заснуть вечным сном, умереть. Өңгрх, сәәнь орнд төрх.

Аав ээҗ хойрнь күүкн көвүн хойран тач авад үмсчкәд, күмни мөңк нөөртән орад унтв. – Хальмг тууль.

Мөр болхнь. Быть может. Авось. Хөв бәәхлә, болад чигн одх биз.

Мөр болхнь, Манҗин үлгүриг цуһар әмтн дахх гиҗ нәәлҗәхт. – Доржин Б.

Мөр кишг гих. К счастью. Удачно. Хөвәр. Хөв болҗ.

Мөр кишг гисәр түңгән өмнән оркчкад, Мелютин тал хәләнә. – Бембин Т.

Мөр-мөңгән тоолдго. Не считаясь с физическими и финансовыми затратами. Һарһсн һару тоодан авлго.

Илднь келнәв: «Йоста шамдһа, медрлтә, седвәртә, мөр-мөңгән тоолдго, өңгәр хотд авлгддго улс тәвх кергтә», – гиһәд, Сәәхә бийнь бас залуһиннь өөр сууһад, хотан уув. – Тачин А.

Мөр мордх (хазлх). Брать след. Көлин ормар йовҗ, геедрсн юман хәәх.

«Ой, ой!» – гиҗ Коля аман бәрв. Мөр хазлхла, мөр һардгоҗ. Һацата, тер сөнь ик хур орсмн бәәҗ. Тер һал өгсн күн адһхларн, цокарта хар модн һанзан унһачксн бәәҗ. Һанзин эзн олдхш. – Эрнҗәнә К.

Не, Богта, нууһад, нөөһәд керг уга. Мөр танаһур орад күрч ирв. Хәрүцдг арһ танд уга. Үнән келсн күүнд үкл уга гидг биший. – Эрнҗәнә К.

Мөрән далдлх. Заметать следы. Гемшәлһнәс зулад, олн мек һарһх.

Буру йовдл һарһсн төләдән залу мөрән далдлад, бәәсн һазран соляд, энд-тенд бүлтад йовна.

Мөрән үзх. Сходить по нужде. Сходить в туалет. Кеер одх.

Баһчуд һарлдад, мөрдән тәвҗ идүлцхәв. Бийснь мөрән үзхәр тедүкн бәәсн сала темцәд һарцхав... – Нармин М.

Бакдг зүн бийд уята мөрнә ардаһур давҗ һарад, мөрән үзв. – Доржин Б.

Хаалһин амнд нег тарха-хоҗһр көвүн барун һартан хүрс бәрчкәд, мөрән үзҗ сууна. – Бадмин А.

Мөрн дел деер. Делать что-либо наскоро, на ходу, сразу. Адһжаһад кех, адһн-шидгн кех.

– Дегд күнд алвн болҗана, – гиҗ пииср Манҗин Улан келв. – Мөрн дел деер өгдг мөңгн теднд альд бәәх билә. Болзг өгхмн. Цаг заахмн. – Нармин М.

Зун тәвн – зун җирн җилә йовдлмудыг тер кевәрнь босхна гидг – мөрн дел деер кедг керг биш. – «Хальмг үнн».

Тер хамгин уршгиг мөрн дел деер йильҗ болшго, цааранднь бән бәәҗ йильрх. – Дорҗин Б.

– Сәәнәр ухалх кергтә. Энчн мөрнә дел деер күцәдг керг биш, – гиҗ Җембә хооран саав. – Бадмин А.

Мөрнә тохм хагсаҗ бууһад уга. Не задерживаясь подолгу. Удан бәәдго, тордго.

Һазаһас, хәрәс ирсн хальмг, орс уга Бергәсинд ирдг билә. Лиҗинд орс күн биш, хальмг күүнә бийнь мөрнә тохман хагсаҗ бууһад уга юмн. – Бадмин А.

Мөрнь гүүх. Дела идут как по маслу. Кергнь күцәмжтәһәр йовх.

Ода чигн чини мөрн хурдар гүүхмн. Ахрар келхд – орман күүнд булагдш уга болвч. – Эрнҗәнә К.

Мөрнь хашндх. Медлить, не спешить, задерживаться. Удадад, ард үлдх.

А-а, көвүндән зольҗ йовлт? Мөрнтн хашңдад бәәҗ. Өцкл-дүр үвлзңгән орад нүүҗ одла. – Эрнҗәнә К.

– Мөрчнь хашңдад бәәв. Махан идчксн цагла ирәд бәәвч. Шөл кеҗ өг, – болҗ Боврг гергндән келв. – Дорҗин Б.

Мөсн зүрктә күн. Человек с ледяным сердцем. Безжалостный. Өр өвч биш.

Үнн боллго. Дәкн ууһн көвүнь цергәс ирсн, терүндән хот кеҗ өгхәр авсн бәәҗ. Өрчдән мөсн зүрктә күн тиим йовдл һарһхгов. – Бадмин А.

Мөшкәр авх. Допрашивать. Сурлһа кех.

Одал өрүнәс авн экләд шинҗләд, эрәсинь эргүләд, эн улсас мөшкәр авч, сурҗ бүрткх гиҗ, Боврг Песоцкий хойр тоолҗасар һарсн уга. – Дорҗин Б.

Му ду һарх. Орать истошным голосом. Орклх, бәәгх.

Тер агчмар олз кеһәд, пистулан татад авлһнла Саңһҗ үзн, му ду һарад авб. – Бембин Т.

Му заяһан эдлх (үзх). Терпеть муки. Күчр зовлңта җирһл даах.

Намаг иигҗ хәр күүнә герин шуһуд му заяһан эдлҗ кевтхим соңсад уга болх... – Эрнҗәнә К.

Му заята. Несчастный. Кишг уга.

Му заята улсл чигнльв бидн. Дүр-седклән келдг арһ уга гидг. Од гисндн одх. – Басңга Б.

Манла ирҗ көдлх юн му заята улсвта? – Басңга Б.

Му йөр. Грех. Килнц.

– Му йорта юмби?! – болҗ деер бәәсн улс хәәкрлдв. – Нармин М.

Му келх. Сквернословить. Клеветать. Күүнә тускар хов зөөх. Бузр-язр үг күрлх.

Санҗ садн-элгәрн Манҗинд цуглрад ирәд, му келәд, үүдинь авад, ээрәд бәәнә. – Манҗин Н.

Му күүнд му немр болдг. Невезучего человека всюду поджидает неудача. Хахсн деер мах булана гидг.

Ода энл эн, му күүнд му немр болдг бәәҗл. – Хальмг тууль.

Му нер өгх. Опозорить (очернить) кого-либо. Еринь һутах.

Гертән көгшрәд, буг болхар бәәнч? Бийдм тиигҗ му нер өгхәр бәәнч? – Басңга Б.

Му нүдәр (мууһар) хәләх. Выражать недовольство; таить злобу против кого-либо. Дурго болх, му санаһан нуух.

Нәәрин йовудт көвүн медәтә күүнлә үгцәд бәәхлән, авһнь му нүдәр хәләв. Ачнь хәләцинь медәд, келән татад тагчгрв.

– Лееҗн, суутн, – гичкәд Каҗ Босхмҗ тал нүднәнь булңгар мууһар хәләв. Наһцх зөв гихлә, болад бәәхгов гисн бәәдлтәһәр Босхмҗ җөөлнәр хәләв. – Эрнҗәнә К.

Му сана орулх. Заставлять думать о плохом. Му юм ухаңд орулх.

Энүнә ухаңд хөөч Нәдвдин келсн үг дәкн-дәкн төөнрәд, му сана орулад бәәв. – Тачин А.

Му уха орулх. Наводит на мрачные мысли. Му юмна тускар эклэд ухалх.

Хальмг теегт ирчкэд, түрүн болж̣ үзҗәх үвлин азд бәәдл Макар Михайловичд зөвәр му уха орулҗана. – Тачин А.

Му ухан дотрм орад бәәв. Закрались горькие мысли. Әәмшгтә санаһар чееҗән зовах.

Му ухан дотрм орад бәәв – эн җил һаң болхла, арһ тасрхмн, зунар зудж̣ одх бәәдл һарчана. – Нармин М.

Му үүлтә (муульта). Несчастный. Зовлңта, кишг уга.

Чонмудт шуучулхар һарч йовсн намаг, яһлав, яһлав! Яһсн му үүлтә әмтн бәәсмби? – Басңга Б.

Му хәәх. Искать в ком-либо или в чем-либо плохое. Күүнә дуту-дундынь илдкж̣ авад, хар санандан олзлхар седх.

Бидн хойр үнүнд му хәәли, Эрнҗән? – Басңга Б.

Му юмн үзгдлго, үснә үзүрәр давтха. Пусть беды пройдут стороной. Зовлң бичә харһтха.

Му юмн үзгдлго, үснә үзүрәр давтха..., болв күч өглго үзгдәд одснас цааран... кен меднә. Эднәс чигн тус үздг саам харһад чигн бәәх... – Доржин Б.

Му-сәәндән орлцх. Осыпать оскорблениями, грубо поносить друг друга. Нег-негән му келх, харах.

Невчкн цаг өңгрхлә, медгдв, айстан бидн халурхад, әмтнә нүүрт нег-негнәнь му-сәәндән орлцад, ноолдн гивүвидн.

Мусг инәх. Усмехаться, лукаво улыбаться. Инәсн бәәдл һарх. Мусхлзх.

Мергн мусг инәчкәд, хойр амта хавал авад, катг эргв. – Эрнҗәнә К.

Мууһан һазаран һарһл уга бәәх. Не выноси сор из избы. Буру-бузран әмтнд медүллго дотран үлдәх.

Ода иигәд гер дотрасн мууһан һазаран һарһл уга бәәхлә, негнь медв чигн, негнь медхш. – Саңһҗин Б.

Мууһинь малтх. Бередить рану (душу, сердце). Касаться того, что крайне задевает, болезненно беспокоит кого-либо. Күүнә өвдкүринь көндәһәд келх.

Кезәнә болсн эвго йовдл келәд, мини дүүһин мууһинь малтх санан яһад чамд орв? Талдан төр чамд олдсн угай?

Мууһин нүднд үзгдх. Показать себя с плохой стороны. Бийән му талас медүлх.

Боврг Советин йоснд мууһин нүднд үзгдҗ йовсн уга кевтә билә. – Дорҗин Б.

Мууднь күрх (орх). Мучить, донимать. Зовах, чидлән үзүлх.

Яһвчн түүнә муудньк күрхв би. Йир зогсча зуг. Һарсн дү билә гиҗ хәләхн угав. – Басңга Б.

Юмиг муурулхар, дордулхар одхларн, мууднь күрәд, мокинь җаҗлулад, кесинь һәәд күргәд оддг... – Дорҗин Б.

– Чи эн эврән әрә көлән дааҗ йовх өлн күүк юн гиһәд, мууднь орад мөшкәд, ноолад йовнач? – Куукан А.

Муулян эдлх (мокан җаҗлх). Терпеть невзгоды, нужду. Зовлң үзх. Түрү-зүдү даах.

Юуна төлә, кенә төлә идх-уух хот угаһар гилтә, унтх-кевтх бәәрн уга гилтәһәр муулян эдлҗ йовдг болҗанав? – Дорҗин Б.

Муулян эдләд, мокан җаҗлад күрәд ирхлә, усн уга болҗ генүлнә бишийй. – Бембин. Т.

Бичкн наснасн авн энтн муулян эдләд, мокан җаҗлад, тенҗ йовсн әмтн. – Дорҗин Б.

Муулян хәәх. Обречь себя на муки и страдания. Медә бәәҗ, зовлң эрх.

Әмтнә дууһинь соңсчкад, Төмр-лаң: «Мини тавм ханад уга цагт нам тал орнав гих юн муулян хәәсн юмн билә, оруллт наа-ран», – гинә. – Басңга Б.

Н

Нааһан нарн болад. С виду солнце красное, а внутри холод (о человеке). Сән дүр үзүләд, хар сана зүүх.

– Нааһан нарн болад, цааһан йоста зәәсң тохмта күмб гичкәд, цааһин цань уга хар саната күн бәәҗит, – гиҗ келнәв. – Эрнҗәнә К.

Наад бәрх. Смеяться, дразнить. Дөөглх, инәд кех.

Цааранднь урдк кевтән бәәсн болв чигн, Хамҗл сү доран чолу хадһлад йовла. Бийән дөөглəд, наад бәрҗәнә гиҗ, тер санла. – Бадмин А.

Һәрә намар наад бәрхәр седв. – Манҗин Н.

Бата бийәрн наад бәрҗәхинь меднә, хәрүцдг арһ уга. – Эрнҗәнә К.

Наад өргнд бәәх. Быть на грани чего-либо. Юмна өмн-өргнд бәәх.

Һалзн үкр туһлчксн, туһлнь цасар бүркгдҗ мөстрсн, көрхин наад өргнд бәәҗ. – Нармин М.

Наадк-цаадкинь эс медх. Не знать самого главного и существенного в чем-нибудь; не знать сути дела. Һол учр-утхинь медлго бәәх.

Наадк-цаадкинь медлго, зүтклдҗәх хойр күүнә хоорнд орад, залу үүрмүдәсн шоодулв.

Наадк-цаадкнь һәәд одг. Мелочи – не в счет. Үлү-дутунь кергтә биш.

Наадк-цаадкнь һәәд одг. Ялынь өгнәв. Туһлта үкр саасн болад автн, тиигәд танд үлдг. Хар хуухан мааҗад, җөөлрәд зогсв. – Нармин М.

Наадн болх. Стать посмешищем. Инәдн-зог болх.

Болх ода таднд заргдсм. Маңһдурас авн көдлмш хәәҗ орнав. Әрә дөч һарчкад, әмтнд наадн болна гидг. – Тачин А.

Наадна керг (төр, юмн) биш. Дело непростое (нешуточное). Амр, гиигн керг биш.

Бовргин давхцсн, әкрмдсн үгмүдин аюһар болхла, наадна керг биш болҗах бәәдлтә. – Доржин Б.

– *Мөрн гидг – ухата адусн. Кеер үкл уга, гертән ирәд үкҗәхнь... Бичә һундтн. Энтн наадна юмн биш, – гиҗ Пүрвә өвгн хөрв. Энә килнц эңкрлҗ үндг мөрәрнь һарчана гидг эн.* – Нармин М.

Инспектор бәәсн көвүг йирин таньдг, наадна төр биш гиҗ санад, көвүг көтләд, бичкн өрәд, конторт, авч ирҗ суулһв. – Нармин М.

Наадна төлә биш. Не ради смеха (шутки). Гүн учр-утхинь медүлхәр.

Дотр – олна хот гиҗ, наадна төлә келсн үг биш болх. Бүкл хотарн эдлдг төләднь тиигҗ келдг бәәсмн. Нармин М.

Наадна үг төрт харш. Шутки шутить – делу вредить. Тоолвр угаһар келчксн үг салтрта болдг.

Наадна үг төрт харш гиһәд бәәнәв, заргднав, аш сүүлднь байн Гришкинд бәәх болҗ һарв. – Эрнҗәнә К.

Наадна үг төрт харш болна гидг юмн болн гиҗәх кевтә. – Эрнҗәнә К.

Наар уга одх. Исчезнуть (пропасть). Уга болх, геедрх.

Көвүн үдин өмн кеер көдлҗәх эцкдән хотынь авч одла, терүгәр шалтад, асхн күлтр наар уга одв.

Нам гиһич! Вот как. Даже так. Тиим гиһич.

– Ямаран болҗ гиҗ, цугтан дегц сурцхав. Тавн киитә болвзго гиҗ әәҗәнәв. – Нам гиһич. Бәрҗ хәләх кергтә. – Нармин М.

Нар үзәд уга (бүтн нар үзәд уга шаху). Не знать просвета в жизни. Байр, сән юм медәд уга; җирһл харһад уга.

Наснани туршарт гилтә бүтн нар үзәд уга шаху күн бәәҗлм. – Доржин Б.

Нар үзлго однав (од). Да не видать мне (тебе) солнца. Провалиться мне (тебе) сквозь землю.

Неричн һутахин орнд, нар үзлго однав... – Эрнҗәнә К.

Нарн арахад бәргдх. Солнечное затмение. Сар Нариг хааһад, цаг-зуур хармһутрх.

– Дәрк, дәрк, үзҗәнт: цаатн Нарн арахад бәргдҗ! Үмкәд авчкҗ! Бу хатн, төмр хәргүлтн, арахаг үргәтн! – гиҗ тек сахлта өвгн хәәкрв. – Эрнҗәнә К.

Нарн шиңгрх үзг. Сторона захода солнца (*букв.* сторона, где растворяется солнце). Нарн суудг үзг.

Не, энүгәсн һарад, нарн шиңгрх үзгүр күрәд, хар мөрнәнь килһс уңһдачк: чимк ноосн уга чилм хар мөрн гүүһәд күрәд ирх. – Хальмг тууль.

Нас зүүх. Достигнуть преклонного возраста, дожить до глубокой старости. Медәртлән бәәх.

Мана аавиг әмтн тевчәд келнә: зун җилин насиг зүүсн, түмн җилин буйиг хурасн күн.

Насан барх. Скончаться от старости. Насиь ирәд, сәәни орнд төрх.

Җирһлин хаальнь төгсхдән ирәд, көгшә бийнь чигн зовлго, элгн-садан чигн зовалго, насан барв.

Насан наслл уга од (однав)! Да будет короток твой (мой) век! Будь ты (я) проклят! Му зая үз (үзнәв)! Үк (үксв)!

Үнҗгә Хүрмчән өмн өлгәтә улан дарцгиг шүүрч авад, өмнән эс залдмн болхнь, насан наслл уга одсв! – Калян С.

Насм ахр болг! Да будет моя жизнь коротка! Ут җирһл үзл уга однав!

Насм ахр болтха, чиндмн эдәс дотаһар, чимгн дотрк экнлә әдләр бәәльхв. – Басңга Б.

Насн чилх. Закончить свой век. Прожить жизнь. Җирһл төгсх, өңгрх.

«Көөрк насан чилтл, һазр деер бәәсн бийинь, эмч гелң эмгнд туслх биш, тушаһан халдахинь ода күртл медәд уга чигн эн», – гиҗ дотран санв. – Манҗин Н.

Наснани цегтән күрсн күн. Престарелый человек. Зөвәр көгшн, өтлсн наста күн.

Хүрмин нәәриг наснани цегтән күрсн күргнә аавнь седклиннь үүмә дарад, йөрәләр эклв.

Насиь харш. Несовместимость года рождения невесты и жениха. Күүкн-күргнә һарсн җилнь эс ирлцлһн.

Көвүнд гер авч өгхәс урд эк-эцкнь хурлд одад, күүкн-күргнә насинь хәләльдг бәәҗ. Кемрҗән насиь харш болхла, тедн, кезәңк авъясар, өрк-бүл өндәльх зөв уга бәәсмн.

На-ца гих. Поднимать шум. Шууглдх. Нирглдх.

Хойр давхр цаһан керм Иҗлин дунд үзгдсн болла, на-ца гилдәд, әмтн бедртл, пристаньд ирәд зогсад бәәв. – Бембин Т.

Нәәмн көлтә берсн. Всемогущий, вездесущий ферзь. Чидлтә, арһта (шатрин берсиг иигҗ нерәддг).

Нәәмн көлтә энтн, альдаран болв чигн йовдг гиҗ деерлкв. – Нармин М.

Нәр-наад кех. Праздновать, веселиться. Байрлх. Нәәрлх.

Меклә зунь дуусн нәр-наад кеһәд бәәҗ, хотан зөөҗ авхан мартҗ оркна. – Хальмг тууль.

Нег ааһта-шанһта бәәх. Жить дружно. Хамдан ни-негн, бәәсән хуваҗ эдләд җирһх.

Тавн җилин туршарт нег ааһта-шанһта, нег нуувчин төртә, институтд бәәсн хойр көвүнд күүндх төрмүд дала болх гиһәд, Мукөвүн теднә ни-негнд байрлад сууна. – Бадмин А.

Нег амн үг даалго. Не стерпев ни одного его слова. Келсн үгәснь нег чигн үг эс тесч чадх.

...«Хәәмнь Хартин Хар Кукл, ах бергн хойриннь нег амн үг даалго, хамаран йоввч?» – гиһәд үүлн өңгтә көк бор мөрән көлгләд, ардаснь көөһәд һарна. – Хальмг тууль.

Нег аю. За одно с кем-либо. Попутно. Әмтнлә хамдан.

Би эдниг сольхар Зегстин экнд йовсн адуна хош орхар мөрән тохчклав, тегәд нег аю эдниг дахад һарув. – Эрнҗәнә К.

Нег әмсхлд. На какой-то миг (*букв.* на время одного вздоха). Нег агчмд. Йир түргәр.

Нег әмсхлд дәкәд тагчг болад одв. – Нармин М.

Нег бозин аадмг идх. Есть-пить из одной чаши. Хамдан өсч босх.

Эн хойр нег хотнд һарад, нег бозин аадмг идҗ, нег халцха деер шаһа нааҗ өссмн. – Бембин Т.

Нег деевр дор бәәх. Жить под одной крышей. Хамдан нег герт бәәцхәх.

Хальмг Таңһчурн туугдлһнас ирсн хальмгуд бәәх гер уга болад, түрүн авгтан хойр-һурвн бүл нег деевр дор бәәв.

Нег дууһар одх. Погибнут в первую очередь и сразу. Юмна түрүнд, дарунь үкч одх.

Кемр шуурһта, сальклта, цаста үвл болхла, мана малмуд нег дууһар одх, нег үлү бод мал. – Тачин А.

Нег киинһəр (дууһар). Одним духом. Кииһəн авл уга. Нег дамар.

Бадаш келҗəнə: «Ав өөркəн, Ювенил, арһта болҗ, шуд нег кииһəр аршалчк, туслхас биш, тушаһан халдахн уга». – Бембин Т.

Элстəс, района цутхлңгас олн əмтн ирҗ, дөң болҗадгҗ гиҗ, Чимд Сарангович келхлə, уурм күрəд чигн, һундад чигн, дотран кендəн келхв, кендəн келхв гиҗ йовсн санаһан нег дууһар келчкүв. – Тачин А.

Нег көлтə юм татх. Натворить нечто страшное. Саалттта юм һарһх.

Йир эн кишго доскиг нег көлтə юм татх гиҗ сана билəв. – Басңга Б.

Нег күн кевтə. Как один человек. Ни-негн, хамдан йовх.

Эн дəəнд олн келн-улсин күүкд, көвүд нег күн кевтə дəəлдҗ йовна. – Нармин М.

Нег мөслх. Принять твердое решение. Хату шиидвр авх.

Цедəн һанцхн əəдг юмнь – харал. Шиндə хараһад əəлһҗ авч. Шиндəд дав дер талдан селм уга. Болв нег мөслсн күн һаньдгта болдмн... – Эрнҗəнə К.

Нег өөмс элəсн күн. Человек, который шел по жизни вместе. Хамдан өсч-боссн күн.

Болв, Ноост, би чамаг үүрəн гиһəд, дəкəд нег өөмс элəсн күн болад, чамд селвгəн өгчəнəв. – Тачин А.

Нег уульх юмн уга. Нет детей. Бичкн күүкд уга.

Ма хойриг тушчах нег уульх юмн уга. – Тачин А.

Нег худгас ус уух. Пить воду из одного колодца. Эдл-ахунь, хот-хоолнь хамт бəəх.

Яһв чигн бидн нег худгас ус ууҗ йовсн улслм. Нег əəмгə-отга көвүдвидн. Нег-негəн хəлəҗ, дөң-тус болҗ йовхмн. – Эрнҗəнə К.

Нег чигн ноха меддго болдгар кех. Чтобы никто не знал. Кен чигн меддг угаһар кех.

Зуг дун-шун угаһар, нег чигн ноха меддго болдгар кех кергтə. – Бембин Т.

Нег чигчәднь эс күрх. Не стоит и мизинца. Төрүц үн уга болх.

Нег көлднь гидг үг бәәдв? Нег чигчәднь күршго гиҗ келдмн. – Басңга Б.

Нег юмна захд орҗ авх. Начать заниматься каким-то делом, устроиться на работу. Экләд көдлх орм олҗ авх.

Одачн баахнч, тер сурһулян чиләһәд, нег юмна захд орҗ авхнч түрүләд. – Тачин А.

Негән үзх. Испытывать свои силы (в поединке). Чидлән сөрх.

– Эн хаанла негән үзх юмн, – гиһәд баатр орнь ура дуудад... – «Җаңһр».

Негинь олх. Разобраться, выяснить в чем дело. Төринь йилһҗ авх.

Цөөкн өдрин эргцд эн керг-төрин негинь олҗ авх кергтә.

Негл бүлк зальгсн кевтә бүлтәх. Замереть, замолчать (*букв.* словно проглотил сухожилие). Аман бәрәд, юм келҗ чадлго суух.

Келкдә Эрдньтн, негл бүлк зальгсн кевтә, бүлтәһәд, тагчг суув. – Тачин А.

Негл дәәнд морджах кевтә. Словно провожают на войну (спешка, суета). Нирглдәд шуугх.

– Үг уга бәәҗәһәд, негл дәәнд морджах кевтә, на-ца гиһәд адһаһад, ардан хәләлго йовна, – болад, гергнь ардаснь хәләһәд улдв. – Тачин А.

Негл сиикәснь авад татсн әдл. Быстро растет, тянется кверху (*букв.* словно за серьгу кто-то тянет). Йир шулуһар өсх, боожх.

Һазрин өвсн, негл сиикәснь авад татсн әдл, сунҗ нарн тал өөдлв. – Нармин М.

Неги деернь һарһх. Принять окончательное решение. Нег мөслх.

Эн күүг негн деернь эс һарһтл, маднд амр уга. – Хальмг тууль.

– Йир ода негн деерчнь һарһчкслч гиҗ йовлав. Болв улан чирә гидг хату юмн санҗ... – *гиҗ келәд, Манҗ бууһан һазр түшүләд тайгшлв.* – Доржин Б.

Негндән тохлһн. Не на жизнь, а на смерть. До последней капли крови. Әмтин сүл эмсхл күртлән, әмән һартлан.

Баатр саадган, үлдән далвчлад, хурц җидән эмәлин бүүргт теңнәд, өшәтнртә негндән тохльнд белн болв.

Нег-негән чимкж үзх. Проверять друг друга (*букв.* пощипывая друг друга). Шалһж, сөрж, хәләж үзх.

Нег-негән чимкж үзәд, нег-негнәнь чидл хәләлдсн болад, хаяхая шурүһәр харһчкад, наад бийднь ик дала дән угаһар бәәсн цаг. – Нармин М.

Нер һарх (дуудулх). Прославиться. Олнд медгдх. Туурх.

Эцкнь чигн нер һарад бәәсн сән хулхач бәәсмн. – Басңга Б.

Шведлә ноолдхд хальмгуд бас берк гидгәр нер һарч ноолдснь туужд бәәнә. – Бембин Т.

Каакнахна әңгд хулхад дассн, сүв-селвгтәһәрн нер һарсн Микүлә Утнасн... – Дорҗин Б.

Тиигхлә, бидн чигн бийән бәрж, нерән дуудулх зөвтәвидн. – Нармин М.

Нер тасрх. Исчезнуть бесследно. Выродиться. Тохм уга болх.

Кезәнә өрк-бүлд дарандан күүкн үрн һархла, эцкнь нерм тасрх гиһәд, зөвәр һундлг бәәж.

Нерн кергтә. Нужно имя, нужна известность. Нертә, тоомрта күн кергтә.

Оһтр чигн болг, нанд оһтр һунҗн кергтә биш, отг-нутг дотран нерн кергтә! – Эрнҗәнә К.

Нертә-туртаһар күцәх. Выполнить с честью. Өгсн даалһврин шунлттаһар төгсәх.

Мини эцк зөвәр наста болв чигн, зуг авсн даальвран чидлән нөл уга нертә-туртаһар күцәхәр зүткнә.

Нер-усинь медх. Узнать, кто он и откуда. Уңг-тохминь, һазр-усинь медх.

Йовһн Мергнәс кенинь, нер-усинь медчкәд, тер күн иигж келнә... – Хальмг тууль.

Нилх бий. Ослабленный организм. Чинәһән алдсн.

Күнд гемин уршгар өвгн нилх бийәр удан орндан кевтнә.

Ноосан харһулж болшго (күн). Такой, что нельзя с ним связываться. Кишва, му заңта күн.

Анҗан үгд бичә итк. Терчн маңһдур маниг цуһар хәрәд йовҗ одв чигн, бийинь һанцарн үлдхләрн, амрад бәәх, акад күн. Терүнлә арһта болхла, ноосан харһулхмн биш. – Эрнҗәнә К.

Терчн кишва күн. Кү буддг күн. Терүнлә ноосан харһулад тус уга. – Саңһҗин Б.

Нооста толһаһан нохад кемлүл. Да умри страшной смертью. Үклин мууһар үк гисн харал.

– Я, үр һарһл уга одцхатн! Нооста толһаһан нохад кемлүлтн, – гиһәд, Батан толһа илв. – Теднәс бичә болг! – гиҗ дәкн давтн, зүн талагшан эргв. – Эрнҗәнә К.

Ноха һаңньм халун. Палящий зной, невыносимая жара. Шатаҗах нарн, күн тесшго халун.

Бата, Буля, Цаста һурвн ут улан зам хаальһар ноха һаңньм халунд цувад йовҗ йовцхана. – Эрнҗәнә К.

Ноха долаг! Пропади пропадом! Восклицание, выражающее досаду, сильное раздражение, гнев. Ууран, һундлан һарһлһн.

Эн седкл эс туссн керг нанд зовлң болҗана, зуг сән җалвин төлә тесхәр седләв, болҗахш. Ода яахв, ноха долаг!

Ноха мис хойрла әдл. Как кошка с собакой. Нег-негән тесч яддго, нег-негндән дурго улс.

Ода нег герт бәәһәд, нег өрк-бүл болчкад, яһҗ ноха мис хойр кевтә, хоорндан нег-негндән дурго болҗ бәәхмби? – Бадмин А.

Ноха үксн һазрт. Очень далеко; в глухом месте. У черта на куличках. Әмтин захд. Ик хол һазрт.

«Эн даңшата хаальһчн кезә чилхмби? Ноха үксн һазрт хоцчн бәәҗ», – гиһәд бүтңгү дууһар хойр залу җолачас сурв.

Ноха үксн чееж. О забывчивом, беспамятном человеке. Мартмха күүнә тускар.

– Мартчкҗв... – гиһәд, Намҗл невчк түдҗәһәд, чирәнь герлтәд, – келлә, келлә... Ноха үксн чееҗ, мартҗ оркҗв. – **Бадмин А.**

Нохa үксн чеежтә. Бесчувственная душа. Харңһу, сохр; өршәңгү уга.

Эн хамг нүднд үзгдәд бәәхлә, мел нoха үксн чеежтә күн биш, медгдәд бәәнәл, энчнь. – Доржин Б.

Нохa хуцжана, салькн давулжана. Не обращать внимание на слухи (*букв.* собака лает, ветер разносит). Төртән, кергтән эс авх.

Тер мини бичсн тоотыг, тана келәр болхла, юунд чигн тоолҗах бәәдл уга кевтә, нoха хуцҗана, салькн давулҗана гиснлә әдл болҗах бәәдлтә. – Тачин А.

Нохa хуцснчн әдл. Не слышать, не воспринимать слухом (*срав.* собака лает – караван идет). Келсн чигн, эс келсн чигн әдл. Келв эс келв – йилһл уга.

Келнәв, келнәв, мини келснчн әдл, нoха хуцснчн әдл болҗах бәәдлтә эдндчн. – Тачин А.

Нохан дун өөрдх. О скором окончании чего-то, например, рабочего дня. Нег юмна чилгчнь өөрдәд ирв гиҗәх утхта үг.

Нохан дун өөрдҗ йовхнь өдр ирвәс улм сонрдад, тодрхагдад, олн зүсн зәңг улм күч авад, энд-тендәс йовсн улсин зөөҗ авч ирсн үгмүд улм сонҗлта болад ирв. – Доржин Б.

– Полковник, нохан дун өөрдҗ йовна, – гиҗәнә. – Эндр, маңһдурас давдг бәәдл уга. – Бембин Т.

Нохан көл идсн кевтә. Любитель гулять, бродить. Нег ормдан бәәҗ чаддго күн. Бәәрән соляд йовхдан дурта күн.

Бичкндән нохан көл идсн кевтәч, җирһлиннь туршт альд эс йоввч, альд эс бәәввч, ода тәв күрсн насндан тогтнад, өвкнриннь һазрт бәәршл.

Нохан хатрл болҗ йовх цаг (кем). Пора вечерних сумерков. Асхн бүрүл орҗ йовх кем.

Өдр өңгрәд, нарн сууһад, нохан хатрл болҗ йовх цагла сельсоветин герт Алексеев, Бамб, Довдн, Ларлу үлдцхәв. – Доржин Б.

Нохан цох! Черта с два! Шиш! Төрүц болшго. Авлго од!

Нанас талдан күн болхла, нохан цох чамд түүгичнь нууҗ бәәх билә. – Доржин Б.

Намаг авхар бийм эргәд бәлч? Үрдим авхар? Нохан цох! – Хальмг тууль.

Нохас көөх. Гонять собак. Бездельничать. Көдлмш келго, хара бәәх.

Яһҗ бәәхитн би танд эс келлүв?.. Нохас көөһәд, герән эргәд, хара бәл уга, тер өвснәс һурвулн одад, хадад, овалад хайҗ орктн гилүс. – Манҗин Н.

Нөөрт даргдх. Спать непробудным сном. Батар унтх.

Даңшата хаальһин цоклдлһнд бер муурад, бичкдүдин шууглһ соңслго, әмтәхн нөөрт даргдв.

Нөр хатх. Бессонница. Сөөни дуусн нүдән эс аньх.

Ут хаальһин хөөн гиичнр дулан герт духуцад, бат нөөрт даргдв, зуг нег көгшә нөөрнь хатсн учрар герин һаза өр цәәльв.

Нуһрад-хуһрад бәәх. Подстраиваться под других (*букв.* люди, которые прогибаются, ломаются). Талдан әмт дахад, дураһад бәәх.

Урдан намаг ам аңһахла, толһаһан гекәд, нуһрад-хуһрад бәәдг улсин ухань оңдарҗана. – Тачин А.

Нудрман үзүлх. Грозить. Устрашать. Әәлһх, сүрдәх.

Тиигн гихнь багшин ардаһур Беевә киртә ик хар нудрман Цернд үзүләд, araһан зууһад оркв. – Тачин А.

Нудрмин чиңгә көвүн. В сказках: очень маленький, крохотный мальчик. Йир бичкн көвүн.

Нудрмин чиңгә көвүн эк-эцктәһән хаана бәәшңд нүүҗ ирәд, амсн-умсн җирһәд бәәнә. – Хальмг тууль.

Нульмсн көрм җинд, ноха һаңньм һанд. И в холод колючий, и в зной жгучий. Киитнд чигн, халунд чигн тесх.

Зәәсңгин зарц болҗ заргдад, күүнә малын ард, нульмсн көрм җиңд, ноха һаңньм һаңд, нань арһ уга төләдән, көл авч өндәләв. – Доржин Б.

Нурһан үүрх. Заложить руки за спину. Хойр һаран ардан бәрх.

Нурһан үүрн, адһм угаһар, селәнә уульнцар герүрн темцәд һарв. – Доржин Б.

Ай, одак өрәсн һарта чөткр бәргдҗ, соңсвта? – гиһәд дәкн хәәкрәд, нурһан үүрәд йовдңнад һарна. – Бембин Т.

Нурһ-туруһинь кемләд бәәх. Настаивать, настойчиво просить. Арднь орад келх, зүткҗ келх.

Бас танла әдл нурһ-туруһинь кемләд бәәнә. – Бембин Т.

Нутг-усн болх. Заключить брачный союз. Нег бәәрнд гер-бүл бүтәх.

Та бидн хойр нег һазрин өнцгт нутг-усн болый! – Хальмг тууль.

Нутгтан хайх. Сильно обидеться на кого-либо. Икәр өөләд-һундад бәәх.

Менд йовҗ ирвч? Мана орчлң залх әвртә «пииср» болҗ гихлә, маниг нутгтан хайчквза гиһәд, гиич кехәр дуудлавидн. – Эрнҗәнә К.

Нуухинь арчнав гиһәд, нүдинь сохлх. Оказать медвежью услугу. Туслнав гиһәд, мууһан хальдах.

Нуухинь арчнав гиһәд, нүдинь сохлчкх чигн йовдл һардмн, энтн. Хаҗһран чиклх санаһар бийдән улм му кеһәд оркх угайт? – Доржин Б.

Нүд авлм. Очаровательный, глаз не оторвать. Дурн тусм сәәхн, дегд сәәхн.

Зальнь күүнә нүд авлм сәәхн: зүсн-зүүлин өңг һарч солңһтрад, күүнә нүднд эрәлҗләд бәәнә. – Бембин Т.

Нүд гердх. Следить. Выжидать. Высматривать. Күүнә ухан-седклиг нүднә хәләцәрнь медх.

Бата хөөһән услад, кевтүлчкәд, герүрн орҗ ирхләрн, оньдинд одаксин нүд гердәд, гилң-гилң гиһәд, хавтаһад, бултад һардмн. – Эрнҗәнә К.

Нүд үзх. Завидовать. Үлү санх.

Яһҗах улсвт, күүнә һанцхн гесән теҗәҗәх шургт нүд үзәд бәәх. Энтн һазам малм болад, һартм үрм болад бәәснь эн гив. – Хальмг тууль.

Нүд хаах (дальтрулх). Втирать очки, обманывать. Үзмҗинь үзүләд, зуг чинр угаһар күцәх.

Юм кесн дүр үзүләд, сахняд суув. Эзнь ирәд харв. Э-э хәәмнь, бийм меклҗәнәч, нүдим хааҗанач болв. – Хальмг тууль.

Нүд чичм харңһу. Темно, хоть глаз выколи. Төрүц харан уга харңһу.

Нүд чичм чигә харңһу намрин сөөһәр Боврг Ольдан хотнд күрәд ирв. – Доржин Б.

Нүдән аняд, чикән атхад. Ничего не воспринимать (*букв.* закрывая глаза, закрывая уши). Юм эс үзсн, эс соңссн болад бәәх.

Тер нүкнә амн деер сууһад, хотан идчкәд, нүдән аняд, чикән атхад киисв. – Хальмг тууль.

Нүдән бүлтртл (хальтртл). Смотреть пристально. Наводить лоск, наряжаться. Ширтҗ хәләх. Дегд үзмжтә өңг һарһх.

Хар нүдән хальтртл кеерв. – Бембин Т.

Нүдән тәвх (оркх). Присматривать, обращать внимание. Хәләвртән авх, оньган өгх.

Кооперативдән нүдән оркн бәәтн. – Манҗин Н.

Нүдән өгн (хәләһә) бәәх. Присматривать, поглядывать, следить. Саг-сергг бәәх.

Эн зәңг соңсч оркад, би зөвәр серглң бәәнәв. Сө өдр уга нүдән өгәв. – Нармин М.

Нүдән хальтртл кеерх. Нарядиться по-щегольски; одеваться очень изысканно, модно. Әвртә сәәхн хувц өмсх.

Сойлын бәәшңд баһчудын асхн сәәхн көгҗмәр эклв. Нүдән хальтртл кеерсн күүкд цогцарн һаңхҗ биид эргцхәв.

Нүдән хөөһүллго. Не отрывая глаз. Хараһан алдл уга.

– *Чик, чик. Чамас нүдән хөөһүлхш, маниг болхла, чонын кичг кевтә, чикәр хәләхш, – гиҗ Сергей келв.* – Бадмин А.

Нүдән чирмх. Моргнуть, дать знать. Нүдәрн докъя өгх.

Эн хоорндаһур пирств нүдән чирмәд оркв, хазг «хә-ху» гиһәд һарад йовҗ одв. – Нармин М.

Нүдәрн һазр эс үзх. Задрать нос. Зазнаваться, важничать. Деегүрдх.

Чамаг урдк кевәр әмтн күүндлдгән уурла, нүдәрн һазр эс үзәд, әмт таньдган уурад, ик сана зүүҗәнәч.

Нүдәрн идх. Пожирать глазами. Жадно всматриваться в кого-либо (что-либо). Тәвлго хәләх; ширтҗ хәләх.

Олн җилдән теегән эс үзсн Батан чееҗнь бахмҗар дүүрң, бамб цецг больниг нүдәрн идәд, ноһан деер көлвәдәд байрлад бәәнә.

Нүдәрн наадх. Строить глазки, кокетничать. Таасгдхин төлә хәләцәрн аальлх.

Сәәнәр биилдг көвүнә өмн күүкн хойр һарарн селн дайлад, нүдәрн наадад, биилльнә дуңһруд орулв.

Нүдәрн хәәх. Стараться увидеть. Хәәҗ олхар ширтҗ харх.

Арлтан олн баһчудын заагас күүкиг тагчгар нүдәрн хәәһәд, өндр сәәхн цогцарнь, ут хар үсәрнь олҗ авсндан седклнь төвкнв.

Нүдинь көкрүлчкх. Зубы заговаривать. Разговорами намеренно отвлекать собеседника от самого важного; вводить в заблуждение. Дала үг келәд, толһа эргүлх.

Кергәр үүртәһән харһлав, терм олн хаҗуһин үг келәд, толһаһим эргүләд, нүдим көкрүлчкв.

Нүдинь нүүһүләр хаалго, иләрнь келх. Не скрывая, рассказать все, как есть (*букв.* не закрывая глаза завесой). Нуулго, бәәсинь шуд келх.

Танас сургчм, үзсн тоотан хәрү ирхләрн, үр Заваровд нүдинь нүүһүләр хаалго, иләрнь келтн. – Тачин А.

Нүдинь секх. Раскрыть глаза. Вывести из заблуждения. Чикхаҗһринь цәәлһх.

«Түүнә нүдинь секх селгән нанд ирәд, би байрлҗанав», – гиһәд дотран сана йовтлнь, Зула Каруевичин машинь геринь өөр ирҗ зогсв. – Тачин А.

Таниг бас сүүрәстн көндәһәд, нүдитн секәд, чик хаальдтн тер орулвш. – Тачин А.

Мана күн яһвчн нүдинь невчк сексн. – Тачин А.

Нүдн-амарн идҗ оркм. Откровенная неприязнь, явное недружелюбие. Күүнд дурго болх. Дурн уга бәәдләр хәләх.

Хойр баатр кемҗән уга ноолдв, кедү ноолдсан мартн ноолдв. Цаг-зуур амрлһан авхар ноолдаһан зогсаһад, нег-негнүрн нүднамарн идҗ оркм бәәдләр хәләв.

Нүдн-амн болх. Оказывать услугу, помогать в чем-либо. Присматривать. Сүв-селвгән өгәд, дөң-нөкдән күргх.

– Харла, хәрәд күрч ирвч? – гиҗ *Җал эклв. – Чи ода гертән бәәх күн. Верад нүдн-амн бол.* – Нармин М.

Залус! Тана серх цаг болв. Бостн! Хамг хортан дартн! Танд нүдн-амн болхнь – нарн мөн. – Басңга Б.

Наадкстан нүдн-амн болҗ, зааҗ көдлгх төр энүн деер туслна. – Дорҗин Б.

Бичкдүдичинь эмгн чигн өдрт нүдн-амн болад, гертән хәләһәд бәәх. – Куукан А.

Хәрсн цагтан, Цаһан минь, аакиг хәләҗә, нүдн-амн болҗа. – Бембин Т.

Тиигдг болвчн, бидн цугтан негн күртлән үүнд нүдн-амн болҗ, чик хаалһднь орулх зөвтәвидн. – Хоньна М.

Нүдн бәәж, худл келх. Нагло врать в глаза. Ичр угаһар, кү меклх.

Чи ичр уга күнч – нүдн бәәҗ, худл келнәч. Бичкн ик уга – цуһараһинь меклнәч.

Нүдн бүрд, чикн сард. Не успеть глазом моргнуть, краешком уха повести. Агчмин зуур, йир шулун, тер дарунь.

Хоңхта дуһута хойр хоңһр һалзн хойр талагшан хаяд, постромкан шүүрәд, көндрәд һарв. Нүдн бүрд, чикн сард гив, хамаһур тер хотнд күрч ирснь медгдсн уга. – Эрнҗәнә К.

Нүдн күрх. Сглазить. Бууляд үрәх, урдаснь зарлад үрәх.

Кезәнә күүнә нүдн бичә күртхә, келн бичә күртхә гиһәд, нилхд иим нерд өгдг бәәҗ: Һаха, Әәрсн, Му Күүкн, Һучн, Бальчг, Нусха...

Нүдн-нүр уга харах. Ругать, бранить, проклинать во всю. Уурлх, харах, андрулх.

Баһчудын хоорнд юн болснь күцц медл уга, гергн селә дарад, күүнә көвүдиг нүдн-нүр уга харав.

Нүдн өвдх. Ненавидеть. Дурго болх.

Сән болҗ,эн гер үзхнь нүдм өвдәд бәәдг билә. – Басңга Б.

Саңһҗ бергән үзхләрн, урдкларн әдл нүднь өвдәд, Альмаг үзхләрн, экән үзсн туһл мет энд-тендн һарад, эргәд гүүһәд бәәв. – Бадмин А.

Нүдн хол, чикн далд. Подальше от глаз и ушей. Әмтнәс загта бәәх.

Бамб бултаһан ухалад, бүүр-бәәрән соляд, нүдн хол, чикн далд, күүнә отгур нүүхәр шиидв. – Доржин Б.

Нүдн хорсх. Питать злобу, ненавидеть. Дотран һундл бәрх, дурго болх.

Доожҗан һарьсн һутамжҗта йовдлыг нәәрт ирсн улс цуһар үзлә, терүнә хөөн генткн харһхлань – нүдм хорсна.

Нүдн чирмх хоорнд (зуур). Не успеть глазом моргнуть. Вмиг. Агчмин зуур, дарунь.

Нүдн чирмх хоорнд колхоз бүрдәһәд оркжҗ болш уга. – Манжин Н.

Нүдн шаварх. Привыкнуть к чему-либо. Дасч одх.

– Тертн тана дассн эрдм. Кү алн гижҗ, нүднь шаваржҗ гижҗ, әмтн келдг билә. Тер мел үнн болжҗана. – Нармин М.

Нүднә кеерүл, күслин киләсн. Приятен на вид, дорог для сердца. Хәләхд тааста, седклд ирлцңгү.

Эңкр иньг минь! Кирүхә минь! Нүднәм кеерүл, күслин киләсн минь! – Басңга Б.

Нүднә үзүрт үзгдх. Бросаться в глаза. Цугтаһас түрүләд медгдәд бәәх.

Әмтнә нүднә үзүрт үзгддг болад, оньгдад, ончлгдад, иткл орад ирв. – Доржин Б.

Нүднә эргцәр бәәх. Понимать с первого взгляда и подчиняться беспрекословно. Нүднәннь хәләцәр кех.

Дәрк, нойрхг улс, нүднә эргцәр бәәх керг. Нерән һутажҗ болшго. Дәкәд ямаран ааль һарһхинь кен яһжҗ медхв? – Нармин М.

Нүднәннь (чикнәннь) хужр хаңһах. Получить наслаждение. Соңссн-үзснәсн цөңгл авх.

Азиатмуд, йирин харңһу улс, цуһар гилв-далв гисн өңгтә юмнд дурта болдмн. Тиигхлә теднә нүднәннь хужр хаңһах кергтә. – Басңга Б.

Нүднәс хол кех. Подальше от глаз. Эс үзүлхин төлә далдлх, бултулх.

Эдгә әмд бәәҗәҗ, мини седкл төвкнш уга... Э, түүг нүднәсн хол кетл, нанд амрлт уга.– Басңга Б.

Нүднәсм һал һарад одв. У меня искры посыпались из глаз. Нүндм цәкләд эрәтрәд одв.

Наачасн көвүд генткн меечгәр чирәһәрм цокхла, нүднәсм һал һарад одв.

Харңһу сөөһәр санамр йовҗ йовад, генткн толһаһарн моднд цокгдхлам, нүднәсм һал һарв.

Нүднәсм һарч өгчәхш. Всё стоит перед глазами. Мартгдхш.

Ноосан идчксн, шуд җульһрсн хөд нүднәсм һарч өгчәхш. – Нармин М.

Нүднәсн давуһар хадһлх. Беречь пуще зеницы ока. Дегд батар (эңкрәр) бәрх.

Чамд күүкн эрднь белглҗәнәв. Чи теруг эврәннь хойр нүднәсн давуһар хадһлҗа. – Хальмг тууль.

Нүднд гегән орх. Становиться зрячим, прозревать. Орчлң үздг болх.

Хараһан геехәсн әәһәд, кесг сард арднь орад, доктрт эмнүлхлә, тегәд оч нүднднь гегән орв.

Нүднд үзүлж – нег идәд, нүдн далд – хойр идәд (бәәх). Нагло обкрадывать. Обворовывать. Даңгин хулхалад бәәх.

Тер көвүнәм көк·сетрән бор төлг күүнд юңгад хулдвч?.. Намаг нүднд үзүлҗ – нег идәд, нүдн далд – хойр идхәр бәәхмч? – Басңга Б.

Нүднд хадас хадсн мет. Не сомкнуть глаз. Провести ночь без сна. Нөр угаһар сө давулх. Унтл уга, өр цәәлһх.

Ардан зәңг уга одсн ахдан зовад, Дулахн күүнд үг келл уга, нүднднь хадас хадсн мет, өр цәәлһв.

Нүднд хонц болх. Бельмо на глазу. Быть лишним, чем-то обременять, раздражать своим присутствием. Даңгин саалтг, харшлт болх; эврә бәәлһәрн хор буслһх.

Шин үзмҗтә гер бәрснә хөөн, герин хашан гүүнд, ик моддын сүүдрт зогсчах кезәңк бичкн гер нүднд хонц болв.

Сурһульдан оньдин күцәмҗтә күүкн класстан үлгүр болхин ормд, зәрм сурһульчнрин нүднд хонц болв.

Нүднд эс үзгдх (нүднд үзгдхш). Не по душе. Таасгдлго бәәх.

Бамбан хөөн талдан көвүд нүдндм үзгдхш. Дәкҗ нанд тиим күн олдшго… – Эрнҗәнә К.

Урднь болхла, нам нүднդән үздго Дорҗ, Бадмиг цә уутн гиҗ… – Эрнҗәнә К.

Нүднդән доһлң нульмста. Со слезами обиды. Ульсн-һундсн йовх.

Арслңгиг нүднդән доһлң нульмста һаһань тосч авна. Боваҗн өрүн хотан уучкад, невчк унтҗ серәд, экләд өлг-эдән баглв. – Бадмин А.

Көл нүцкәр өрлә хуцмуд хәрүлҗ һарна гидг. Тиим саамла, нөөрму гилтә, нүднդән доһлң нульмста һарад йовдг биләв. – Доржин Б.

Нүднդән нүүһүл хурах (наах). Проходить стороной, ничего не замечая. Хитрить. Эс үзсн, эс медсн болад бәәх.

Энүг иим гиҗ кен медлә. Иим нүднդән нүүһүл наасн, геснդән гер шүдтәһинь медсн болхнь… – Эрнҗәнә К.

Нүднդм бичә үзгд. Не показывайся на мои глаза. Әрл цааран! Бичә үзгд нанд!

Йов цааран, нүднդм бичә үзгд гинә! – Тачин А.

Нүдн-чикән өгх. Обращать внимание, присматривать. Оньган тусхаһад бәәх.

Не, Корсадг, би йовад, атамана тал одад, әмтнә күүндә чиңнәд, урн Гаврилин тускар медҗ үзсв. Тадн энд бас нүдн-чикән өгн бәәтн. – Тачин А.

Нүднь хальтрх. Скользить глазами. Зервк хәләх.

Һарад йовад күрч ирәд, нүднь хальтрад бәәнә. – Хальмг тууль.

Нүднь цусар дүүрх. Глаза полны злости (*букв.* налились кровью). Ур күрх.

Түүг үзҗ оркад, Увш байна нүднь цусар дүүрч, хойр һарнь заядар атхгдҗ, арань зуугдҗ, көөс асхҗ. – Нармин М.

Нүкидән орх. Умереть. Өңгрх.

Нүкндән орхларн, тегәд оч улан моңһл шаврт ханхговидн. – Доржин Б.

Нүр хаһлх. Взять на себя смелость первым заговорить с кем-либо. Зөрмглəд, күүндвриг эврəн эклх.

Ууҗм хаальд йовсндан зөвəр уудьдад, би өөрəн суусн көгшəлə нүр хаьлҗ, ю-бис ду ьарув.

Нүр хаһрад уга. Неиспорченный. Эмə-һольшган геећəд уга, ичртə юм һарһад уга.

Урднь олна сүүрт үг келҗ, нүр хаьрад уга Манҗ зөвəр тагчг зогсч бəəьəд... – Манҗин Н.

Нүүһүлəр нүд наах, нүцкнə ичр далдлх. Втирать очки. Замазывать глаза. Кү меклəд, мууһан дарх. Худл-хуурмг йовдл һарһх.

Малын хотар теткҗəнəвидн гиьəд, нүүьүлəр нүд наасн, нүцкнə ичр далдлсн юмн ьарьгдна. – Доржин Б.

Нүүрəн барх. Лишаться уважения, авторитета; терять лицо. Ичртə йовдл һарһад, тоомсран, күндллһəн геех.

Халурхад, нүүрəн барх йовдл бичə ьарь. Цааранднь яахан өрүн күртл ухал, цецн шиидвр эркҗəн уга чамд олдх.

О

Оддг һазр уга, ордг нүкн уга. Без роду, без племени. Ни кола, ни двора. Төрл-төркнəс чигн хоосн, гер-малас чигн хоосн, һанцхарн үлдх.

Яах билə. Оддг ьазр уга, ордг нүкн уга үлднə гидг эн. Та хойр дəкҗ энд эргəд бəəхлə, бəргдлго бəəхн угат. Үүнəсн нег ьазрин көндлң талнь əрлтн. – Басңга Б.

Олзта болх (давхр болх). Забеременеть. Гестх.

Келҗ болшго му нернлə... ода нам яахан медҗəхшив... би... би олзта болчкув. – Доржин Б.

Олзта болад, санси ухаьан хооран сааьад бəəсн, ода күүкəн хайҗ ьарч ядад бəəснь эн. – Басңга Б.

Олзта-орута юмн. Выгодная вещь. Кергтə, туста юмн.

Тиигəд энд-тенд эргəд йовхларн, хашад олзта-орута юмн бəəхинь медчкəд, теднəн заңглдг бəəҗ. – Эрнҗəнə К.

Олн-әмтнә хормад багтх (олна хормаhас татлцх). Быть вместе со своим народом. Эврә улстаhан хамдан җирhх.

Хальмг улс бас эврә җирһлән хәәх учрта. Эн цагт җирһл хәәнә гисн деер тогтсн улана йосна хормад багтна гиҗәх төр. – Нармин М.

Хойр үр минь әмд-менд олна хормад багтҗ йовх болтхал. – Дорҗин Б.

Чини күүкнд юмн болхн уга, бас олна хормад багтад йовдг болх. – Басңга Б.

Тер олна хормаһас татлцад, йосна керг-үүлд орлцҗ йовх күн – йирдән юм сәәнәр медлго бичшго күн гиҗ толнав. – Дорҗин Б.

Олн бурхдын гегән әәлдтхә! Да будет божественное предсказание! Бурхд хәәрлтхә!

– О, олн бурхдын гегән әәлдтхә! – гиҗ келн, эмгн үкс орнас бууһад, һалын көвәд кевтсн чимкүр авад, тулһин шиир цокад җиңнүләд, «җахн-җахн холаһур» гиһәд суув. – Нармин М.

Олн дотр бәәдг улс. Вместе со всеми, в гуще масс. Әмтнлә, эмтн дунд бәәдг.

Тедн олн дотр бәәдг улс, олна җирһл, тату-тартг манд орхнь сәәнәр меднә, тедн танд ик гидг дөң болх. – Нармин М.

Олн өөмс эләх. Прожить много лет. Ут нас наслх.

Теднд дөң болх улс тадн, урд, эрт һарад, олн өөмс эләчксн медәтнр болҗанат. – Дорҗин Б.

Эн эмгн насарн нанас баһ гихдән долан өөмс үлү эләсн өңгтә, тер бийнь дүүрң чирәтә, нег чигн хурнясн уга тиньгр, эрүл-менд цогцта, талһр сәәхн седклтә күн. – Сян-Белгин Х.

Олн-тавн дун угаhар. Без лишних слов. Үлү үг келлго.

Нә, сән. Дала олн-тавн дун угаһар йовад, хөөһән тууһад, сельсоветд күрг. – Дорҗин Б.

Олн-тавн үг келх. Говорить лишние слова, болтать. Үлү юм амлх.

Мана парторг мадниг угаһар, эртәрнь эн төрин тускар директорла күүндчксн болҗ медгдв, юңгад гихлә директор олн-тавн үг келсн уга. – Инҗин Л.

Олн худгин ус уусн, олн һазрин давс доласн. Видавший виды. Делкә эргсн, дала юм үзсн.

Олн худгин ус уусн, олн һазрин давс доласн Баату, кет мет бат, келкә мет таг болҗахинь үзит үүг. – Доржин Б.

Олнцгарн маля кех. Скитаться, испытывая нужду. Арһан барад, орчлң эргх.

Көк теңгсин салгт нәәмәдлгдәд, өрк-бүлән асрхин төлә олнцгарн маля кеһәд, орчлң эргсн күн бәәҗ. – Бадмин А.

Омг авх. Возгордиться. Проявлять высокомерие. Пользоваться авторитетом у людей. Омглх. Деегүр сана зүүх. Олн дунд тоомсрта болх.

Маңһдур хотл бальсн тал довтлхар бәәцхәх улс урдаснь омг авчацхана... – Басңга Б.

Омг орулх. Вдохновлять. Сүв-селвгәр урмд өгх, урмдулх.

– Тана сүв-селвг нанд омг орулҗана, – гиһәд инәв. – Тачин А.

Омгинь шантрах. Отбить охоту, убавить пыл. Халуһинь хәрүлх.

Мана алдр зөргтә Улан Церг дәврәд ирсн хортыг хәрү цокҗ, омгинь шантрах. Мана күчн дала. Хортн эрсән һартан бәрх. – Нармин М.

Омрун дор орх. Оказаться в проигрышном, незавидном положении. Арһ-чидл тасрад буурх.

Эн саамд болчксн йовдлын омрун дор орад туссар бәәнәвидн... Энүнә тәәлвринь олх улс, чи бидн хойр. – Доржин Б.

Оньган өгх. Внимательно слушать. Уделять внимание. Сәәнәр, оньгтаһар соңсх.

Мергн эцк талан улм-улмар дәвәд, өөрдәд, ик гидгәр оньган өгч соңсчана. – Эрнҗәнә К.

Элст орҗ ирчкәд, потребсоюзин ахлач, агропромин һардач, профсоюзмудын толһачнрла бичкдүдин эрүл-менд харлһнд ямр оньган өгчәхин тускар күүндә кенәв. – Тачин А.

Оньгтан авх. Обратить внимание. Иметь в виду. Аңхудан тусхах.

Болв өвгн түүг эврә бүлин улсин негнь болх гиһәд, нам оньгтан чигн авсн уга. – Доржин Б.

Ооср-җола уга күн. Невыдержанный человек. Бийән бәрҗ чаддго күн.

Аман халахларн, ухаһан геепәд, ооср-җола уга күн болад, андрад йовҗ одна.

Ооср-җолаһан булагдл уга йовх. Жить, не роняя чести. Нерән һутал уга бәәх.

Ооср-җолаһан күүнд булагдлго омгта залу бол!

Оошкнь амарнь һарх. Быть в состоянии одышки, быть в сильном волнении. Арһх, ки давхцх, икәр үүмх.

Көөрчл бәг, бор согту элмр гиһәд, Дорҗ улм дөгәҗ өгәд, оошкинь амарнь һарһад бәәнә. – Эрнҗәнә К.

Ор һанцхн. Один-единственный. Негхн.

Болсн йовдлыг соңссн пииср Ваньк, сельсоветин гер дотран ор һанцарн, шөвгин үзүр деер суух мет, ормдан тесч ядад, өсрәд, босад... өсвкәд-көсвкәд бәәнә. – Доржин Б.

Ораһас авн охр сүл (ома ясн) күртл хәләх (шинҗлх). Окинуть взглядом с головы до пят. Эргндн соньмсч харх. Деерәснь дора күртлнь харх.

Батад эн күүкн нүдән ирмлтлнь, ораһаснь авн ома ясн күртлнь хәләсн болад одв. – Эрнҗәнә К.

Оралда һарһад бәәх. Чинить трудности, сложности. Саад учрулх. Саалтг болх.

Госбанк мөңг һарһҗ өгхдән бас оралда һарһад бәәв. – Тачин А.

Орнь өвр-шөвг болх. Сидеть как на иголках. Нег юмнас икәр әәчкәд, тесч ядх, нег ормдан сууҗ чадлго бәәх.

Хөөч Манҗин хоолднь хот орхш. Орнь өвр-шөвг болад одҗ. – Эрнҗәнә К.

Оруһин буурин дүртәһәр. Словно свирепый верблюд. Әәмшгтә бәәдлтәһәр, һалзу темән мет.

Одак оруһинь буурин дүртәһәр шилхәсн ик орсин келсиг эс соңсвч? Тиим дүртә әмтн кениг амрахар седҗ ирсн болһнач? – Доржин Б.

Манҗин үгиг соңсч оркад, тав-таалур улан бәәсн Санж, оруһин буур кевтәһәр, зөвәр уурлад келнә. – Манҗин Н.

Оруhин бух кевтә тошх. Бегать как бык во время гона. Нег ормдан бәәж, сууж эс чадх.

– Саак намаһан саалин фермәр, хотн-хошаһар, эн-тендәһүр оруһин бух кевтә тошч йовна гиһәд бүтәд, седклән бүтхәчәд бәәсн биш болхговч? – гиҗ инәв. – Тачин А.

Оруд күн. Пришелец, чужак. Күүнә нутгт ирәд бәәршсн күн.

Бамба Алтн-Худгур нүүҗ һарч ирҗ, оруд күн болҗ нутглсн бәәсмн. – Дорҗин Б.

Орх нүкн уга, оддг hазр уга. Ни кола ни двора. Один-одинешенек. Хорhдх гер чигн уга, төрл-төркн чигн уга. Һанц бийәрн үлдх.

Орх нүкн, оддг һазр уга болхларн, хәрү ирдм болвзат. – Басңга Б.

Орчлң ора болн җора. В природе нет ничего постоянного. Все течет, все изменяется. Делкәд юмн нег кевәрн бәәдго. Цаг селгәтә гидг.

Орчлң сәәхн. Тег дуулна. Теңгрәр кесг зүсн үүлд нүүлднә. Телтрәрн дүүрң шиирин усн бульглна. Теегт малмуд мәәлднә, мөөрлднә. Орчлң, чавас, ора болн җора. – Сян-Белгин Х.

Саңһҗ-Һәрә нанур хәләһәд, кесгтән уха туңһаһад саналдчкад, орчлң гиһәд, иим ора болн җора юмн... – Эрнҗәнә К.

Җигтә юмн, цагин селгән гиһәд, орчлң ора болн җора гидгнь үнн. Тиигхд әмд үлдснь Арслң ода бөдүн залу, бийинь әмд әәсн Дорҗ багшурн йовҗ одв. – Бадмин А.

Орчлнгин йосар, өөрдин заңгар. По законам природы, по обычаям ойратов. Йиртмҗин закаhар, өвкнрин заңшалар бәәх.

Хар орчлңгин йосар, өөрдин заңгар менд сурад, чөклҗ сууһад, хойр амта хавалыг аңһуч күүнәһәр арчна. – Эрнҗәнә К.

Охр сүл деерән сууhад үлдх. Остаться ни с чем. Хоосн үлдх.

Эх, бааҗа, бааҗа! Яһсн седклтә күмби? Орчлң мини гиһә бәәҗ, охр сүл деерән сууһад үлддг болвзач. – Балакан А.

Ө

Өвдгән дарх цол (зав) уга. Ни минуты свободной (нет). Көдлмш ик болад, агчминчн зуур сууһад амрдг зав уга.

Харкан бийднь өвдгән дарҗ, нилх күүкндән көк өгдг чөлән күртхш. Тер бийнь Киштә нег хансн, цадсн болхш. – Эрнҗәнә К.

Энүнәс талдан, тосхлтын көдлмш медҗ, үзҗ, таньҗ йовсн күн уга билә. Иигхләрн, Алексеевд өвдгән дардг зав уга болҗ һарв. – Доржин Б.

Өдрин дуусн өвдгән дарлго, өөрк улсиннь ахуһинь кеһәд йовдг билә. – Бадмин А.

Өвдгиннь нүднә арсн җулһрлтл мөргх. Молиться неистово так, что содрать кожу с коленных чашек. Сүзглҗ, йир удан мөргх.

«Нә, ода бурхна евәләр дүүгәд-дүрклҙд одх гиһәд», хурла багшин келсиг соңсад, бәәсн бичкн мөңгән тәвәд, өвдгиннь нүднә арсн җулһрлтл мөргәд һарцхадмн. – Нармин М.

Өвдкүртә ормин көндәх. Задеть за живое. Давҗ одсн зовлңгинь босхх.

Энүнә хамгин өвдкүртә ормин Цаһан көндәһәд оркв. – Бембин Т.

Өвр-шөвг болх. Быть грозой. Әәмшг болх.

– Янкура чик келҗәнә. Әәмг-отг дотран иигәд өвр-шөвг болад бәәхлә, бидн яһҗ амрдв? – болад Давдн дахулҗ келв. – Нармин М.

Җигтә юмн. Терүнә аалинь шинкн ирсн Мукөвүн яһҗ медв гинәт? Терүнәсн авн худ өвгнләрн өвр-шөвг болхасн әәҗәхн уга. – Бадмин А.

Өвринь нуһлх. Обломать рога. Чидлинь таслх. Модьруһинь дарх. Бөдүн күзүһинь мошкх.

Чамаг биш, чамас болхиннь өвриг нуһлад оркдг Боврг эчнь... – Доржин Б.

Өвртән чолу хадһлх. Держать камень за пазухой. Өшә көөх. Чеежднә киләстә бәәх.

Хоорндан өшәркҗ бәәх хойр хаана өрк-бүл кезәнәс авн өвртән чолу хадһлад, ирлцәтә цаг күләҗәхнь алвтын эмтнә медгдҗәнә.

Өглһни эзн бол! Будь щедрым и милостивым! Харм уга, хувагч күн бол!

– Мууха догшн тәмкв энчн, ханҗанав, өглһни эзн болҗ йов!..
– гиҗ Ялмн өвгн йөрәв. – Тачин А.

Өдр үзүллһн. Выбор благополучного дня. Хурлд сән өдр залһҗ авлһн.

Кезәнә чигн, ода чигн хүрмин өмн эк-эцк хурлд өдр үзүлдмн. Юңгад гихлә хүрм гисн – баһчудын җирһлд хүврлгч кемнь болдмн.

Өдрәр шам шатаһад хәәв чигн, олдш уга. Днем с фонарем не найти. Һал цаһан өдрәр чигн олдшго.

...Иим мөр өдрәр шам шатаһад хәәв чигн, олдш уга. – Эрнҗәнә К.

Өмнкнь өөрдх, ардкнь холдх (хөөткнь хольҗх). Доживать свой век. Насан наслад көгшрх.

Өмнкнь өөрдсн, ардкнь холдсн көгшн эмгнә зовлңгиг Саңһҗас бишңкснь цуһар медҗ, дахн зовҗ бәәцхәнә. – Басңга Б.

Аавчн ода далн һурв орув. Өмнкнь өөрдсн, хөөткнь холҗсн күн. – Эрнҗәнә К.

Өмн-хөөткднь орлцх. Принимать участие в чьей-либо судьбе. Күүнә хөвд нилчән күргх.

Хам-хоша бәәх әмтн өнчрсн өрк-бүлд зовлңгас гетлгхд дөң болад, ни кевәр өмнк-хөөткднь орлцдг болв.

Өмн цага дурн буслх. Закипели прежние страсти. Кезәнк эрүн седкл ухатд орх, сергх.

Эн хамгиг келәд дуусхлань, санам зовад, өмн цага дурн буслад, өвртм орад ирвзә гих ухата кевтв. – Нармин М.

Өңг (дүр) һарһх. Создавать видимость. Делать вид. Зөрц бәәдл үзүлх.

Григорий Иванович бас босад, һарх өңг һарһҗ бәәһәд: «Бадма Хабанович, чи үлдич», – Бембин Т.

Өңг таньх. Подарить что-либо во время свадьбы. Хүрмин өмскүл белглх.

Хүрмин нәәрин товчлгчднь өңг таняд, шин ирсн худнрт өмскүл өмскдмн – сажҗад, ээм деернь тәвдмн.

Өңгәр цаган идх. Зря тратить время. Айстан цолан үрәх.

Өмнән күцәх төр тәвәд, өдрән тоолвртаһар давулх кергтә, чи болхла, өңгәр цаган иднәч.

Өөһәд бәәх. Беситься с жиру. Тошурхад, аля һарһх.

Хальмгин шармуд беләр бәәһәд, бекәр мөрән үзәд, өргәдән өдрт дола тоңһрцглад, эрг шөргәсн бухмуд боллдад, өөһәд бәәцхәнә. – Эрнҗәнә К.

Өөд авх. Одержать верх. Окрепнуть. Батрх, деер һарх, сәәрх.

Эн улс дунд уснас хүүрә һархд мини арһ яһҗ эс күрнә? Кен деердхнь ода чигн медгдәд угалм. Бидн өөд авад оркдгов гиҗ, пииср тоолв. – Доржин Б.

Өөд болх. Преставиться, скончаться, умереть (о важных лицах). Сәәһән хәәх.

Хан өөд болхла, хаана түшмлмүд болн нутгин олн-әмтн цецн көвүг алтн ширә деер залрулад, ха шиидәд оркв.

Өөкн дотрк бөөр мет, өндгн дотрк уург мет (әдл). Кататься как сыр в масле. Зовх зовлң уга, амрад-җирһәд бәәх.

Мини зөөрәр өөкн дотрк бөөр мет бәәчкәд, ода нанд юн чигн керго билә гиҗәнә. – Саңһҗин Б.

Өөкн дотрк бөөр мет, өндгн дотрк уург мет бәәлһхв чамаг. - Басңга Б.

Өөкн дотрк бөөр, өндгн дотрк уургла әдл бәәлһхвидн гиҗ, дү күргнь Найт Боваҗна седкл байрлулв. – Бадмин А.

Өөриг үзсн, холыг соңссн. Видавший виды, много испытавший в жизни. Бывалый. Ол үзсн күн. Байн җирһлин дамшлтта.

Би җирһлиннь ут туршт өөриг үзсн, холыг соңссн күн болҗанав, намаг үлмәдән орулх сана бичә зү.

Өөрхн ухата күн. Недальновидный человек; человек ограниченного ума. Тома уга күн. Хол тоолвр уга күн.

Мана күргн өөрхн ухата болв чигн, хар көдлмшт һавшун, модна кергин туст һартан авсан кечкдг.

Өр өвдх (җөөлдх, өр-өвч болх). Сострадать. Сочувствовать. Седкл хәәрлх, санан зовх.

Совхоз, колхоз селәдәр бүрдв, өвгн мини өр җөөлдв. – Шавалин Д.

Нурһлҗ эн үүлин хаалһнь өнчн һанц Харлид өр өвдснә уршг деер уллгдв. – Дорҗин Б.

– *Мә, школ күртл бәр,* – *гиҗ Цандг терүнд өр өвдсн бәәдлтәһәр кесг көвүдәс цус һартл шавдсн шилврән бәрүлсн деерән, делгү седклтә күн болсн нер авхар седв.* – Бадмин А.

«Тер мет айстан, ю-күүһән медл уга адһҗ йовад, хөөткән санл уга шалтанла харһсн күүнд һаран өгәд, тус болхла, ямаран сән ачта күн болх, тиим өр-өвч болхмн», – *гиҗ ухан орна.* – Эрнҗәнә К.

Өрәл-дөрвнә. Четвертинка на половинку. С большим трудом, небрежно сделать работу. Көдлмшиг хоомаһар, мууһар, болс-бүтсәрнь күцәх.

Утх зокъялын багш Кермәшт тодрхаһар цәәльв, яһҗ умшсн дегтрәр шальһч статья бичхнь, болв күүкн адһад, өггдсн даальвриг өрәл-дөрвнәһәр күцәв.

Өрәр орад, өрчәр һарх (амар орад, хамрар һарч одх). Быть очень шустрым. Дегд шулун-шудрмг. Шамдһа болх.

Ю келҗәх күмб энчн, хәрг көвүн болхов тер. Әмтнә көвүдлә әдл өрәр орад, өрчәр һарад бәәсн сәний? – Бадмин А.

Чон баһдан шамдһа-шудрмг, өрәр орад, өрчәр һарч однав гисн дүрстә, ю кехәр седв чигн омлһн, түргн болдмн. – Дорҗин Б.

Ха, ха, мел чик... Өрәр орад, өрчәр һарч одх күн. – Басңга Б.

Өргн дор. Под носом. Близко. Өөрхн бәәх.

Йир, ода ирҗ, тәвн насна өргн дор сурһуль сурна гидгчн хату юмн. – Манҗин Н.

Хаврин тәрә тәрх цаг өргн дор орад күрч ирв. – Дорҗин Б.

Би үкхиннь өмн өргн дор бәәнәв. Намаг яһсиг Делгрәс сур. – Басңга Б.

Өргндән күрлдәд, өвдгтән туллцад (өргәрн дөңнәд торад бәәх). С горем пополам. Держаться на волоске. Муудан күрәд, эрә-керә гиж тесх.

Малын туст болхла, өргндән күрлдәд, өвдгтән туллцад,тиигәд малан менд авад һарувидн. – Доржин Б.

Өрк өндәлһх. Жениться, обзавестись семьей. Гер авх, шин өрк-бүл бүрдәх.

Өрк өндәлһәҗәх баһчудт бәәх эврәннь гер кергтә. Гер дотр тәвгдх өлг-эд кергтә. – Амр-Санана А.

Хоюрн онц бәәһәд, нег-негнәннь үгд орлцад, өркән өндәлһхд сән болх гиҗ, Мукөвүн соңссмн. Зуг хөр һар җилд җолаһинь тәвчксн мөрн мет, дурндан бәәһәд дасчксн Сарңд, хойр көлинь чөдрлсн мет, ик ацан болв. – Бадмин А.

Өркәрн һазр цокх. Разваливаться. Хамхрад унх.

Кооперативин мөңгиг кооперативд орсн му ухата тоотнь тараҗ оркна, тедниг тиигә йовтл, кооператив өркәрн һазр цокна. – Манҗин Н.

Өрнд даргдх. Завязнуть в долгах. Дала мөңг өртә болх.

Үүрмүдтән дегд иткәд, Босхмҗ медмҗән угаһар ик өрнд даргдв.

Өрндән ора күн. Человек, уклоняющийся от своего долга. Өгйәһән удандан өгдго күн.

Чи өрндән ора күнч, авсна хөөн ичрән геелго, өрән өглһн – эркн биш күцәх керг гиҗ тоолх кергтә.

Өрүн тоолвр өрчд сенр. Утро вечера мудренее. Өрүн санан сенр, чик.

– Маңһдур асхн күртл сәәнәр ухалад, шиидәд авчкх зөвтәвидн, – гиҗ Босха келв. – Терчн чик, өрүн тоолвр өрчд сенр... – Бадмин А.

Өрү-хәрү уга күн. Бесцеремонный (бестактный) человек, пренебрегающий правилами приличия. Һольшг биш күн.

Өрү-хәрү уга күн әмтнәс шоодулад, гемән медәд, энүнәс хооран һольшгар бийән бәрхәр зүткв.

Өрчән хаһлх. Рассказать сокровенное. Бәәсән келәд өгх.

Ода өрчән хаһлад, олн җилд чеежҗин киләсн болжҗасн нуувчан илдкәд келчкүв.

Өрчән цокх. Бить кулаком в грудь. Бив гиһәд, көөрәд.

Өрчән цокад, нанас үг угаһар айстан эн баячудт бичә заргдад йовтн. – Эрнҗәнә К.

Өрчәрнь шааһад, өрәрнь һарһад оркх. Уничтожить, заколоть кинжалом (*букв*. войдя в грудь, выйти через подсердечную мышцу). Уга кех. Алх.

Кемр нохаст хуцулл уга хотнд орж ирәд, иим дала малмудас мини һанцхн хәләсн үкр тәәләд авхлань, уньнд ишлсн «ханжҗаларн» өрчәрнь шааһад, өрәрнь һарһад оркхв. – Эрнҗәнә К.

Өрчд бәәх. Остаться в душе. Чеежднь орад үлдх.

Өрчднь орсн хойр үгиг өрәл цөгц әрк һарһна гидгнь тер. – Тачин А.

Өрчд орад, өр җөөлдүлв. Растеклось по телу, и в груди стало тепло. Уусн, эдлсн хот махмудт эм орулв.

– Өрчд орад, өрим җөөлдүләд, халу дөрәд, һоожҗад йовад одв, – гиһәд инәһәд, үлдлинь хойр балһад уучкад, – Байчха, ке бас, ке! – болад ааһан өмәрән түлкв. – Тачин А.

Өрчдк ухаһарн хувалцх. Делиться своими мыслями, размышлениями. Сансан, ухалсан әмтнд медүлх.

Өөрхн, өрчдк ухаһарн хувалцдг, таалтаһар үүрлдг күн бас уга бәәсмн. – Тачин А.

Өрчнь буслх. Кипеть от гнева. Уурар дүүрң бәәх. Ууртан бүтх.

Җал бас полковникүр ширтж хәләһәд, тер хәләцәрн өрчинь буслсна әдләр, хәрүһинь өгв: «Полковник, медит. Сө кеду ут болв чигн, өр цәәдг зөвтә биший». – Нармин М.

Өрчнь севркәдән хавчгдх. Испытывать стеснение в груди (*букв*. грудь сжалась, диафрагма ушла в межреберье). Бийнь эвго, му болх.

Яһж тег бүрксн, битүрсн малмуд өсгсә гих ховдг ухан орад, чеежҗнь уутьрад, өрчнь севркәдән хавчгдад, дотаран орад одв. – Эрнҗәнә К.

Өршәңгү уга. Беспощадный. Өр өвч биш.

Әмд кү бас тиигҗ өршәңгү угаһар гүвддви? Хаҗуһаснь хәләҗәсн күүнә зүркн ишкрәд бәәнә. – Басңга Б.

Өскәhитн ишкәд ирж йовх. Идут, наступая на пятки. Дахад өсх. Әдл болх.

– Курсантнр өскәһитн ишкәд ирҗ йовна. – Нармин М.

Өшә көөх (некх, өшәhән авх). Мстить, сводить счеты. Өшәркж атаhан авх. Һундлан эс мартх.

Би... гиһәд, шавта һаран үзүләд... аштнь пулеметдан күрхв, цаһачудас өшәһән авхв. – Бембин Т.

С

Саадгин сумн әдл. Исчезнуть словно стрела, выпущенная из лука. Нег агчмд уга болад әрлж одх.

– Бадаш, бәрҗә өөрк шулман! – гисн дун соңсгдв. Җолаһан сулдхсн болв чигн, кер саадгин сумн әдл одв. Дәкәд ю келснь медгдсн угай? – гиҗ Мергн сурв. – Эрнҗәнә К.

Сагин ээж салврлт уга. Осторожность никогда не мешает. Сергг болhамжтаhар бәәсн батта.

Болв... сагин ээҗд салврлт уга гиһәд, оньдин саг бәәх кергтә. – Доржин Б.

Салькн-савр уга. Все тихо, спокойно. Нет даже дуновения ветерка. Нам-чим. Тогтун.

Нам иим салькн-савр уга, хур-чиг уга сәәхн өдрмүд болснд селәнә әмтн намрин көдмшән санамр төгсәҗәнә.

Сана авсн кевтә. Будто что-то вспомнил. Дәкн сананднь, ухандднь орх.

Хәрнь, Егоровин седвәриг олн куч-көлсчнр, баһчуд-специалистнр дөңнҗәхиг медәд, нег үлү Боотан Эрнцн ик шууга татхла, сана авсн кевтә, Ялмн Харлуевич, Буурл Манджиевич, Михаил Петрович эдн совхозмуд, хошмуд дара-дарандднь эргв. – Тачин А.

Сана алдх (саналдх). Тяжко вздыхать, переживать. Күндәр чееҗәрн зовх.

Түрүн шүүврән мууһар өгчкәд, күүкн саналдад бәәнә.

Сана(һан) зовх. Сочувствовать, разделять горе. Күүнә зовлң хувалцх.

Эркн сән сөңчнь болхч – чамд санаһан зовх юмн уга. – Басңга Б.

– Би түүгичн Бамбла ик дот күн гиҗ сандг биләв. – Санаһан бичә зов. Керә керәни нүд чоңкҗасиг кезә үзләч? – болҗ Песоцкий аман бирчильҗ келв. – Доржин Б.

Сана уга юмнч! Высоко берешь! Деерлкг, ик сана зүүсн күн.

– Колхозин тоста хармудас даву ю олх биләч, санан уга юмнч, ю ухалҗахичн меднәв, – гиһәд, Цаста Шаркаг толһаһарн өрчәрнь нудрад оркв. – Эрнҗәнә К.

Санан хурдмби, салькн хурдмби? Сказать легко, сделать трудно. Амрар күцгдшго юмиг хоосн седкләрн дарунь күцәчкхәр седх. Һанцхн седкләр керг күцдго.

– Салькн хурдн, саль832кнас санан хурдн, – гиҗ бичкн дүнь хаанд хәрү өгв. – Хальмг тууль.

Кен ю эс сандв, би чигн кесг юм саннав. Санан хурдмби, салькн хурдмби? Санан салькнас хурдн болв чигн, сансар болхш. – Эрнҗәнә К.

Сананд орх. Вспомнить, прийти в голову. Мартсан тодлх, сергәх.

Гелң кергтә гихлә, санандм орва. Альков, би частхн зуур дуудчксв. – Басңга Б.

Санандан авх. Принимать во внимание, обращать внимание, взять в толк (понять). Оньгтан, тоолвртан авх. Медҗ авх.

«Кезәнә көвүндән, ачнртан чик уха заадг биләт, ода болхла, уха гүүлгхдән ҙалхурад, бешин өөр мел тагчг суунат», – гиһәд бер көгшәг санандан авл уга, бурад бәәнә.

Санани хаңхд эс орх. И в мыслях не было. Уханд эс орх.

Минь иим юм һарһх гисн тоолвр энүнә нам санани хаңхд орҗасн уга билә. – Доржин Б.

Сансн санантн күцтхә. Да сбудутся ваши желания. Тәвсн күслтн учртха.

Улана хотхрт архлата бәәсн хойр мөрн эн хойриг күләҗәнә. «Сансн санантн күцәҗ, цаһан мөртә болтха!»– гиһәд Боваҗн һарад йовҗаһад йөрәв. – Бадмин А.

– Зөөсн зөөрчн өлзәтә, элвг болҗ, маанриг мартл уга йов. Сансн сананчн кезәд чигн күцәҗ йовтха! – гиҗ Ялмн өвгн йөрәв. – Тачин А.

Саңнаһан илх. Быть чем-либо довольным. Чувствовать удовлетворенность. Бахта-бахмҗта, седкл дүүвр бәәх.

Сансан күцәһәд, саңнаһан иләд зогсч бәәснчнь эний? – Басңга Б.

Сар деерәс унҗ ирсн (мет). Будто с луны свалился. Юм эс медсн кевтә.

Сар деерәс унҗ ирсн болвза энчн? – Басңга Б.

Сах селҗ тусдг. И на нашей улице будет праздник. Җирһл селгәтә.

Мини җирһл байнд заргдҗ йовсар болхла, келҗ болшгоһар сольв... Цагин селгән гиһәд, иим акад юмн, сах селҗ тусна гидг эн. – Эрнҗәнә К.

Сахл-аман хусх. Побриться. Бийән белдх. Белн болх.

Сахл-аман хусад, белн болсн лейтенант Дамбаев хәрү өгв. – Нармин М.

Сахл-амн урһад, худл болх. С дополнениями превратилась в ложь. Деернь хов-җив немгдәд, худл болх.

Нам терүнднь сахл-амн урһад, үннәсн худл болҗ йовна. – Бембин Т.

Сахлан үмтәлһдг болвчн – хармншго. Чтобы не стоило, ничего не жалко. Яһдг-кегдг болв чигн, юмн харм биш.

Сахла болва, сахлан үмтәлһдг болвчн – хармншго. – Бембин Т.

Сә булалдх. Спорить. Делить пальму первенства. Сән-мууһан йилһх. Зүтклдх. Метклдх.

Иим күүндәнд цаган урәһәд, хоорндан сә булалдад, нерән һутахин орчд, Эрднь Бораевич, та эзн кевәр нег районан эргәд, малын, әмтнә бәәдл, хаша-хааң ямаранынь шинҗләд иртн. – Тачин А.

Сә үзх. Получить одобрение, поддержку. Цаһан седклин аш авх.

Пирствәс сә үзнә гисн, чонын амнас мах булаҗ авснла әдл. – Нармин М.

Сә хәәх. Желать добра. Цаһан сана зүүх.

Нәәмнә кишгт күртсн деерл болҗахгов. Дәкәд эк эцк хойриннь сә бас хәәҗәхгов тер. – Басңга Б.

Колхозник биш улсин сә хәәҗ, зөвинь харсхин тускар сельсоветин ахлач юм кеҗәхш. – Доржин Б.

Сәәһән хәәх. Скончаться. Өңгрх, үкх.

Эцкнь царцснас авн сәәһән хәәлә. Эцкнь өңгрснә хөөн эн көвүн залурад, йоста залу күүнә бәәдлтә болв. – Эрнҗәнә К.

Зовлң талдан чигн бәәнә. Танд гиһәд келнәв, нань кендән келхв. Ээҗ аав хойр бәәсн болхнь келхмн бәәҗ. Тедн цагларн сәәһән хәәцхәсн. Ода, наһц аав, танас нань өөрхн күн нанд уга. – Нармин М.

Сәәдсн юмн кевтә. Словно добрый, умный, красивый (человек). Сән, сәәхн, ухата күн кевтәһәр.

Сәәдсн юмн кевтә бийнь хантхлзәҗ йовна. – Бембин Т.

Сәәнәр тослх. Хорошо подмазать. Элвгәр өглһ өгх.

Бичдгинь бичәҗ болҗана. Болв Кнорингиг сәәнәр тослх кергтә. Эс гиҗ бас кесгтән татх. – Басңга Б.

Сәәни орнд төрх. Отправиться на тот свет, скончаться. Өңгрх.

Делгр, өнсичнь көндәсн угав, ав тер түлкүрән. Өнсн угаһар сәәни орнд төрүлҗ оркув. – Басңга Б.

Сәәни орнд төртхә. Пусть душа его попадет в рай. Күн өңгрхлә, тиигҗ келдг.

– *Чини эцк ухата күн билә, сәәни орнд төрг,* – *гиһәд келчкәд, көвүг багш бийүрн шахад теврв.* – Бадмин А.

Хойр җилиннь көлсән өгх болад, хойр көгшн хө авад, бөөһин зааврар шөл ууһад, сәәни орнд төрсн залуһиннь өр даңцах Ноһанд йовл уга бәәдг арһ уга. – Эрнҗәнә К.

– *Ялчнриг йир әвр догшар зардг улс эдн, кезәнә, сәәни орнд төртхә, герин эзн бийнь намаг, бас нег гүвдәд, алад хайҗ оркла,* – *гиҗ өвгн келв.* – Манҗин Н.

Сәәни – түрүн, мууһин – сүл. В легком – первый, в трудном – последний. Амр юмнд – адһдг, күнд юмнд – хашңддг.

Бата Кольча хойр эдниг үзчкәд, эднә ард әздүдәсн кесг шоодулҗ өссән санлдад, цагин эргц ямараһинь күүндлдәд, сәәни – түрүн, мууһин – сүл гидгнь эн гилдәд йовцхана. – Эрнҗәнә К.

Сәәхн гихлә – сәәхн, заңнь болхла – торһн. И обликом – хороша, и характер – шелк. Бәәдләрн чигн, заңгарн чигн әмтнд тааста.

Сәәхн гихлә – сәәхн, заңнь болхла – торһн, эмчин сурһаль дасчана. – Эрнҗәнә К.

Сән атна дүр һарх. Выглядеть петухом. Ходить с важным видом. Ик сана зүүһәд, бийән эвртә күүнд тоолх.

Довднтн, сельсоветин ахлач болхларн, сән атна дүр һарад, сеңкәһәд бәәҗ... – Доржин Б.

Сән дурарн. Добровольно. По собственному желанию. Эврә седвәрәр.

Дән эклхлә, эврәннь сән дурарн цергт мордла. Ик көвүтәһән хоюрн җил үлү дәәнә ик һалднь йовла. – Бадмин А.

Сән зүүд бәрҗ хонтн (хонцхатн)! Приятного сна! Нөөртн төвкнүн болтха!

Баһ-бичкдүдтәһән, медәт-көгшдүдтәһән – цугтан чочх дун уга, әәх дәәсн уга, сән зүүд бәрҗ хонцхатн! – Йөрәл.

Сән күн санаһар. Прийти в самый нужный момент. Легок на помине. Мел дигтә цаглань орад ирх.

Җал, Хоңһр эдн бослдад күрч ирв. «Яшк, сән күн санаһар гидг. Мел дигтә цагла ирвч». Эн болад, хойр залу теврлдәд, әәм-әәмән түшлдәд, хотн тал аюта һарцхав... – Нармин М.

– Сән күн санаһар гиҗ, хальмг улс келдгәр, тер көвүн ирсн болҗана, – гиҗ нойн зәрлг болв. –Амр-Санана А.

Сән күн санаһар гиһәд, эн Мергн довтлҗ ирв. Мергн манаг зовҗадг болх гиһәд, үкрин зәңг келхлә, ирҗ. – Эрнҗәнә К.

Сән-мууд күрх. Ругаться, ссориться; дойти до взаимных оскорблений. Хоорндан керлдх, цүүглдх; нег-негән му келх.

Хойр күн герин уруд төвшүн кевәр күүрләд суула, юн болснь

медгдсн уга, генткн хоорндан тар-тур гилдәд, сән-муудан күрәд, шууга татв.

Сән нүднд үзгдх. Показывать себя с лучшей стороны. Әмтнд таасгдж, тоомср олх. Выдавать себя за доброго. Мууһан дарад, зуг сәәһән үзүлхәр седх.

Күүнә һазр күндтә болдмн, көлән чаңһаҗ ишк, уудг цәәһән ууһич, унтдг нөөрән татыч, кукн, кен көгшдт евәлтә, сән нүднд үзгдҗ йов. – Басңга Б.

Дасхсн тоотд ухаһан тәвҗ, арднь орад, чееҗлҗ авад, эн школдан оньдин сән нүднд үзгддг болсмн. – Дорҗин Б.

Мана сельсоветин йосна толһачнр теҗәлтә-теткүлтә улсин мал-геринь күчнәс авад, колхозд орулҗ өгәд, өлг-эдинь әмтнд төгәҗәһәд, түүгәрн әмтнд сән нүднд үзгдҗ... – Дорҗин Б.

Сән тавта бәәх. Быть изрядно выпившим. Зөвәр хальң бәәх.

Җимбин Монцхр зөвәр сән тавта болчксн, ода караг бәәдлән һарһҗана... – Амр-Санана А.

Сәңгрцгән сәвх. Вытряхивать кошелек. Отдать последние копейки. Хармнлго бәәсән өгх.

Тадн чигн хатурхад бәәлго, бас сәңгрцгән сәвтн... – Тачин А.

Севркәһәрнь салькн орх. Вести легкий образ жизни. Тоомср уга кевәр бәәх.

Аль бас урдк саакан һарһад, севркәһәрчнь салькн орад, айстан дүүгәд, адрх дурнчнь күрәд ирву? – Дорҗин Б.

Седвәр орулх. Подать идею. Подтолкнуть к чему-либо. Юм кех-күцәх селвг өгх.

Тер мини бәәдл үзәд, зөргтәһим медәд, хулха кех седвәр орулв. – Нармин М.

Седкл байрлх. Радоваться. Чееҗ байсх.

Арслң манад бәәхләрн, зелд уята унһнла әдл бәәх, өөкн дотрк бөөр, өндгн дотрк уург мет бәәх гиҗ, кургнь Найт Боваҗна седкл байрлулв. – Бадмин А.

Седкл җөөлрх. Спало напряжение. Стало легче. Дотр бий талвах.

Махмудм, седклм невчк җөөлрәд, дотр бийм талвасн болв. – Тачин А.

Седкл (седкл-ухаһан) өгх. Испытывать к чему-либо пристрастие; делать с душой. Килмҗән тәвх.

Энүнә баһ наснасн авн ик гидгәр седкл өгч шилтсн нег эрдмнь – эрәтә цоохрин авд орад одсн. – Дорҗин Б.

Седкл-ухаһан өгсн күүнлә җирһл эс негдсн болхла, тер дегд һашута, келҗ болш уга. – Нармин М.

Седкл санамрдх (амр). Успокоиться. Төвкнүн бәәх.

Би хулдҗ авсн хөөдән кенәс нуух биләв. Нанд герч бәәнә. Намаг хулдҗ авчасинь Бадм үзлә гиҗ, түрүн авгтан әәчксн Цандгин седкл санамрдв. – Бадмин А.

Эднә җирһлин байр һәәхҗ суусн Дугла, седкл амр, саамлҗ инәһәд суув. – Нармин М.

Седкл халулх. Сделать кому-либо доброе (приятное). Өр өвдсән медүлх. Хәәрлх, санан зовх.

Сиврт дала зовлң үзсн хадм экдән шин ирсн шулун-шудрмг бер эдл-ахуднь нөкд болад, бүлән үгәрн седклинь халулв.

Седклән медлцх. Знать и понимать друг друга. Нег-негән медх.

Седклән медлцәд үүрлсн нөкдмүдт харһҗ, һол ухана үндсәр эс күүнднә гидг – ик зовлңта юмн. – Нармин М.

Седклән тәвх. Вложить душу, делать с усердием, старанием. Ухаһан, санаһан тусхаһад, кергән килмҗтәһәр кех (күцәх).

Олна кергт бийдән даальсн көдлмшт үнн седклән тәвәд, көдлдг дасад авчксн күн, икл кишгтә күн. – Калян С.

Седклдән авх. Воспринимать близко к сердцу. Күүнә түрү-зовлң эврә гиҗ санх.

Болв бән-сун бәәҗ, Валентин Сергеевичиг дахад, эдл-ахус эргәд, хөөчнрин, укрчнрин хошмуд эргәд, келсн үгинь соңсад, энүнә ухан-селвгинь малчнр, механизатормуд, саальчнр кезәдчн таасад, седклдән авдгинь үзәд, би эврән энүнә үлмәд орув. – Тачин А.

Седклднь зовлң уга, севркәднь заг уга. Жить, не зная горя. Жить припеваючи. Түрү-зүдү үзлго бәәх.

Герин эзн залу асхн кевтсн кевтән седклднь зовлң уга, севркәднь заг уга, нимгн көнҗлиг көл талан тиирчкәд, дер өөдән әврләд ялдаһад кевтнә. – Эрнҗәнә К.

Седклднь икәр ханх. Благодарить за щедрость души. Әрүн, цаһан седклднь ханх.

Пюрвән Чимд Николай Васильевичин седклд йир икәр ханад: «Һазр деер бәәсн һардачнр цуһарн иим седклтә болхла, делкә ямр төвкнүн бәәх билә», – гив. – Тачин А.

Седклднь салькн орх. Стать ветреным, легкомысленным. Гиигн уха зүүх.

Бата басл цухл уга йовдг сәәхн заңта көвүн билә. Ода энүнә седклднь салькн орҗах бәәдлтә. – Эрнҗәнә К.

Седклин гем. Тихое помешательство. Сойти с ума. Тенх, донрх, адрх.

Терүндән авлгдад, нам чееҗләһән күүндәд... тиигҗ йовад, бийән керлдәд, седклин гем ирҗ бәәвзә гиһәд уурлна. – Бембин Т.

Седклин киләсн. Душевное страдание. Чееҗин зовлң.

Эрнҗн минь! Эңкр иньг минь! Сөөнь зүүдн, седклинм киләсн минь!.. Зүркм тасрад һарч одн гиҗәнә... – Басңга Б.

Седклин ханхд эс орх. И в мыслях не было, и в голову не приходило. Уханд төрүц уга болх.

Энүнәс талдан хөв гиҗ, нам седклинь ханхдан чигн орулҗ санхан, эн улм бән-бәәтлән уурад, хаяд ирв. – Дорҗин Б.

Седклинь хорсаҗ келх. Говорить обидные слова. Причинять боль словами. Чееҗин өвдкүр болх үг соңсах.

Чи яһад тер күүнә үгднь орад, үгцәд бәәнәч? Мартвч? Әмтнә өөр седкличн хорсаҗ, дала үг келсинь.

Седклнь тарһн. Спокойный. Самодовольный. Юм ухаллго, зовлң уга, санамр.

Полковник седклнь тарһн сууна. – Бембин Т.

Седң күн серүһәр. Форс мороза не боится. Кеемсг күн киитнәс әәдго.

Седң күн үвлин найн гиһәд, зөвәр гиигнәр хувцлҗич. – Эрнҗәнә К.

Сетрә һазр. Святое место, место для жертвоприношений. Тәкл тәкх орм.

Ода цол өгл уга, цааранднь көөҗ, эврә сетрә һазран цеврлх – мана эркн керг. – Нармин М.

Соhа уга hазрт сояhан үзүлх (hарhх). Без нужды показывать силу. Учр угаhар чидлән үзүлх.

Соһа уга һазрт сояһан һарһчкад, юн хурц-хурдн юм келх больһнат түңгиг. – Басңга Б.

Сормсгинь сөрүд илх. Гладить против шерсти. Күүнә зөвд эс орх, hацах.

Классин ноолдан гидгчнь эн болҗана. Дав деерән көндәлго бәәсн саамд, эс медсн болад тагчгрлдна. Сормсгинь сөрүд иләд оркхла, сөрлцәд босад ирнә. – Доржин Б.

Сохр деншгин үнд күршго. Ломаного гроша не стоит. Не имеет никакой ценности, никакого значения, никуда не годится. Төрүц эс күндлх. Юунд чигн керглгдшго.

Эн хойр зург оньган өгәд хәләхлә: негнь – нүднә хуҗр хаңһана, наадкнь болхла – сохр деншгин үнд күршго.

Сохр күүнд тайг өгснлә әдл. Вот теперь все ясно, очевидно. Лавта медгдҗәнә.

Сохр күүнд тайг өгснлә әдл, багшин тодрха цәәльврин хөөн оютнр умшсн келврәр ахр шальгч тодлвр бичцхәв.

Сохр ээвә наадх. Играть в жмурки. Нег-негән тенүлхәр (меклхәр) седх.

Эн йосна улст чамла сохр ээвә наадхас талдан керг уга, хара тошурхҗана больҗанч? – Доржин Б.

Суг-суг шугшад уульх. Тихо всхлипывать. Арhулхн экрҗ уульх.

– Тана замчин шанһ дааҗ, тана замчитн цокад, тольһаһинь цоолдг күн би болхий? – гиһәд суг-суг шугшад уульна. – Хальмг тууль.

Сул амта күн. Слабый на язык (болтливый). Үгдән боомтг уга, бурмха.

Бидн, күүкд улс, ямаран сул амтавидн. Негнь үзхләрн, өврмҗ кеһәд, наадкдан келчкх, тернь дарукдан, тиигә йовҗ, кергтә күүнднь зәңг күрх. – Бадмин А.

Суңhуг цокх. Телеграфировать, отбить телеграмму. Телеграмм йовулх.

Эрнҗән Бадмаевич Енотаевск деерәс обком тал эн-тер уга, малмуд цуһар Иҗл һатлв гиҗ, суңһуг цокв. – Куукан А.

Түргн суңһуг цокх кергтә, шуурһн шуурн гиҗәнә. – «Хальмг үнн».

Сур деес кечкх. Жестоко избить, живого места не оставить. Өршәңгү угаһар цокх. Күүнә өздң йовдлас әрә эмтә үлдх.

Кезәнә аврлт уга байн зарцан керг уга юмнас көлтә гүвдәд, сур деес кечкдг бәәсмн.

Сурһулин ард орх. Учиться с усердием. Сурһуль килмҗтәһәр дасх.

«Сурһулин ард ор гиҗ, Цаһана келдг күцнә гидг эн!» – гиҗ дотран санчкад, Бата Кольчи тал хәләв. – Эрнҗәнә К.

Сурлһа авх. Вести допрос. Мөшклһ кех.

Одактн танд сурлһа өгх бәәтхә, бийнь танас сурлһа эс авбий? – Басңга Б.

Сүзгән өгх (тәвх). Проявлять прилежание, старание. Килмҗән өгх.

– Сурһульд сүзгән өгх, дегтр умшх, – гиҗ арһул келәд, Шикрә ормдан одв. – Нармин М.

Номдан сүзгән тәвүв: цаг баһ болхла, санлһн мартгдх гиҗ ухалув. – Нармин М.

Сүл толһаһан дахдг. Куда голова, туда и хвост. Подчиняться старшему. Ах күүнә үгәр бәәх, толһачин заавраp кех.

Сүл толһаһан дахдг йоста гиҗ санад, Җирһл атхр бәәдлән хаяд, җөөлн хәләцәр хойр залу тал хәләв. – Эрнҗәнә К.

Сүлго чон. Вор. Хулхач.

Сөөһәр мана селәнә әмтнә хашад сүл уга чон орад, хөөһинь хулхалад бәәнә.

Сүмс һарһх (авх). Уничтожить, лишить жизни. Сильно напугать. Әминь авх, алх. Ухан-серлинь алдулад, икәр сүрдәх, әәлһх.

– Та, багш, мини тускар му бичә сантн. Би яһв чигн хойр-һурвн немшин сүмс һарһлго әмән өгшгов, – гиҗ Хамҗл үгән давхцулҗ, адһҗ келв. – Бадмин А.

Сүмсинь таралңд күргх. Предать земле, похоронить. Оршах.

Нег хальмгин эк хорҗ. Экиннь сүмсинь таралңд күргхәр, тер хальмг гелң дуудулна. – Хальмг тууль.

Сүмсн уга бәәх. Находиться в страхе. Икәр әәх.

Урднь татсн тоотынь илдкчкх гиһәд, сүмсн уга бәәнә терчн. – Дорҗин Б.

Сүр-сүмсән алдх. Сильно перепугаться. Дегд икәр әәх, сүрдх.

Цалман хортна күзүндн хайҗ орулад, татад-татад көлврүләд йовхла, парнцсмуд сүр-сүмсән алдад, зулцхадг бәәҗ. – Калян С.

Нег полицейский илгәчксв, сүр-сүмсинь һарһад авад ирх. – Баснга Б.

Сүүдән чолу хадһлх. Держать камень за пазухой. Таить зло. Өшәркх, му ухалх.

Арслң бидн хойр иньглдгиг тадн меднәт. Дотр седклд бәәсән иләр келхд, Арслң сүүдән чолу хадһлхн уга гиҗ саннав. Мини келхәр бәәх үгм тер. – Бадмин А.

Сүүдр гем. Паралич. Күн тәкрдг өвчн.

Бадмин Лееҗн зәәснд биийднь сүүдр гем ирҗ хорад, ухалсан күцәх арһ эс өгсмн. – Дорҗин Б.

Сүүдр дәврх. Быть парализованным. Күүнә цогцин ямр нег мөчнь тәкрх.

Юңгад тагчг болад бәәнәч? Келичнь сүүдр дәврчкв? – Дорҗин Б.

Сүүдр тусх (күрх). Ставить палки в колеса. Вредить. Бросать тень на кого-либо. Харш болх, хар сана бәрх.

Хойр иньгин дурн-седкл эвдрәд, кен саалтг болсн болх? Цастан бәәсн хотнд саак Анҗан ач көвүн цергәс бууҗ ирсн бәәдгҗ. Тиигхлә, кенә һарин сүүдр күрснь эврән медҗәдг болхч. – Эрнҗәнә К.

Сүүдрәсн әәх. Быть трусливым как заяц. Пугаться собственной тени. Эс болх юмнас сүрдх, эгл юмнас үргәд-усхад бәәх.

– А, хәәмнь. Сүүдрәсн әәһәд бәәдгән кезә уурхмби? – Әәлдән бишл, йоснас иштәһәр төр хаһлгдх зөвтә. – Нармин М.

Сүүдртнь йовх. Находиться под крылышком кого-либо. Оставаться в тени, быть в стороне. Күүнә үлмәд хальчлгдх. Олна кергт орлцлго, онц салу йовх.

Колхозин член болҗ орсн хөөн, олна бүләс хоцрҗ, оньдин сүүдртнь йовнав гиҗ санхар седҗәхшив. – Дорҗин Б.

Сүүлән бәрүллго одх. Ищи-свищи. Только хвост показал. Үзгән медүллго, дарунь уга болад әрлх.

Мел цуһар Бовргин санснас кондлң болҗ һарад, Боврг сүүлән бәрүллго одсн болад йовна. – Дорҗин Б.

Сүүлән хавчх. Поджать хвост. Испугавшись, стать осмотрительным. Дегд әәчкәд, сагар бийән бәрх.

Бийән икд тәвәд, көөрчәсн Овш тал ик оврта залу му нүдәр хәләчкхләнь, тернь сүүлән хавчад, тагчг болв.

Сүүлән хүрүлсн күн. Беспутный, шалопай. Тогтун, тоомср уга күн.

Йир сүүлән хүрүлсн күүнәс арһта болхла, көндә йовхмн. – Эрнҗәнә К.

Сүүлән хүрүлх. Вилять хвостом. Нег ухаһар эс бәәх.

Зәәсң күн чамла элгн болхар седхлә, чи сүүлән хүрүлнәч гиһәд, ламин хәәкрлһнд мини эцкин чирә цәәҗ одв. – Амр-Санана А.

Сүүлднь һал өгх (сүүлднь һал өгәд көөх). Гнать подальше. Һарһад әрлһх.

Һалзна Бамбин сүүлднь һал өгдг арһ бәәсн болхнь... – Дорҗин Б.

Сүүлинь мошкх. Подвергнуть резкой критике; выругать, разбранить (*букв.* накрутить хвост). Уурлулх, икәр шоодулх; шүрүн кевәр шалһх.

Әмтн бәәх гермүдин тосхлтыг цагланьэс күцәснә учрар болсн хургт көдләчнр прорабас сүүлән мошкулв.

Сүүртн бат болтха! Да будет основа ваша крепка! Бәәсн уңг-тохмтн байрта-бахта болтха!

– Сүүртн бат болтха! – гиҗ келәд, цаңлцад, цөгциг көмрәд оркв. – Нармин М.

Т

Тав деерән һарх. Обосноваться, утвердиться. Быть в лучшем качестве. Сән деерән һарх, арһта кемдән бәәх.

Бальҗр келсн үгәрн әмтиг маһдлчксан медҗ, тав деерән һарч инәмсглв. – Дорҗин Б.

Таван хаңhах. Насытиться, получить удовольствие. Достичь цели. Тәвсн күслдән күрх.

Өшәтнә тав хаңhаhад, иньгин седкл бертәлhәд, залунь өң-грҗ... – Сян-Белгин Х.

Таал чини болв, таван хантл зоваҗ ав. – Басңга Б.

Тавг доран давталх. Растоптать (*букв.* давить под стопой). Дорацулх. Уга кех.

Апрель сарин пленумин шиидвриг сәәнәр медҗ, бәәдл-җирhлд орулхар зүткҗәх Егоров Валентин Сергеевич, Булхга Зула, Өдәкән Буурл, мана хөөч Боотан Эрнцн эднә седвәриг юунд чигн тоолл уга, тавг доран давталхар седдгнь олн. – Тачин А.

Тавн ухаhинь тарах. Нагнать страху. Икәр әәлhх.

Бидн тиим улсиг тиигәд тавн ухаhинь тараhад оркдг улсвидн. Ода терчн Батаг иртл, чамур шидрдхн уга. – Эрнҗәнә К.

Тавн хурhан мет медх. Знать, как свои пять пальцев. Йир сәәнәр, лав медх.

Утнасн көлгн-кучнә төрт ик мергҗлттә инженер, машин болhниг эврәннь тавн хурhан мет меднә.

Таг сохр шуурhн. Сильная вьюга (*букв.* совершенно слепая вьюга). Ик гидг цасн, зуд.

– Цаатн хойр района hардачнр Мекләт, теңгс талас әәмшгтә зәңг соңсцхав: йир нигтәр цасн орад, таг сохр шуурhн болҗад-гҗ. – Тачин А.

Тайган атхад үлдх. Остаться ни с чем. Хоосн үлдх.

Зуг Нохашкла әдл арвн җил хооран hартан тайган атхад үлдсн хоосн угатя кун, тиим бәрц бәрүлснь урднь соңсгдад уга билә. – Бадмин А.

Талхм-тач болх. Торопливо собираться. Шумно суетиться. Шуугатаhар сахньх.

Герин hаза ирҗ зогссн машин җаагхла, хойр ачнь талхм-тач болад, үүдән девсч тәәләд, машинәс hарч йовсн ааван теврәд дүүҗлгдцхәв. – Тачин А.

Тамас hарад, таралңд тусх. Попасть из ада в рай. Зовлңгас гетләд, жирhл эдлх.

Тамас hарад, таралңд тусна гидг эн билтәл! – Эрнҗәнә К.

Тамин амнд күрх. Находиться на грани смерти. Үклин өмн өргнд бәәх.

Шуңһрцга Бакдг, ода җирһснчн болҗ, зураснчн чилҗ. Тамин амн деер күрнә гидг эн. – Дорҗин Б.

Тамтр-тумтр йовдг болх. Делать первые робкие шаги (о ребенке). Түрүн ишкдл кех.

Тер кевтән экән көкәд, тамтр-тумтр йовдг болв. – Нармин М.

Тана толһа деер ирх. Придется отвечать (*букв.* падет на вашу голову). Аштнь тана күцәх керг.

Нег му юмн болхла, тиизтә цааста нанд чигн дала юмн болхн уга, цуг гемнь тана толһа деер ирн гиҗәнә. – Нармин М.

Тана-мана уга бәәх. Жить дружно, делясь поровну. Ниитәһәр бәәх.

Детдомд тана-мана угаһар бәәһәд дасчксн күүкд эднтн.

Таңгинь таслх. Исчерпать запас. Көрңгинь чиләх.

Әәрснә Согту илгәсн эдл-ахуг хойрхн-һурвхн җилин дунд таңгинь таслчкад, талдан ормур һарһгдх зөвтә болад бәәснь энүнә бийднь медгдҗ өглго бәәдг билә. – Дорҗин Б.

Таңтнь күргх. Довести до крайности, нищеты. Дор орулх, мууднь күргх.

Арв шаху эдл-ахуг олн җилин туршарт селн толһалад, альканы чигн төлҗәҗ, өөдән һарһҗ чадлго, хәрнь нам таңтнь күргҗ. – Дорҗин Б.

Таралңгин орнд төрх. Попасть в рай. Күн үкснә хөөн сүмснь жирһх.

Бийнь багш-лам эс болв чигн, таралңгин орнд төрх күн гиҗ, энүнд келсмн. – Бадмин А.

Эс гиҗ маши эвдсәрн юн хөөтндән таралңд төрхәр тер седҗәнә болһнат? – Дорҗин Б.

Тарг экнь тарад, тавн ухань геедрх. От страха лишиться чувств и рассудка. Уха-сегәһән алдх, дегд икәр әәх.

Бидн нежәд күүк олҗ эс чадҗахла, Бата хойр гиҗгтә күүк сүүвдчксн йовлу. Тавн ухаһинь тараһад, тарг экинь эргүләд орксн болхугов. – Эрнҗәнә К.

Таслх зарһ. Судебное разбирательство, иск. Негн деернь һарһх, шиидх (тәәлвринь олх керг).

– Хаанд һурвн берк таслх зарһ орҗ ирсиг хан нанд даальна, би түүг кеҗ ядад зовньҗанав, – болна. – Хальмг тууль.

Тата-маажа бәәж. Кое-как, с трудом. Әрә-керә гиж.

Ухан-сегән уга доран унсн күүкнд серл орад, тата-мааҗа бәәҗ босна. – Эрнҗәнә К.

Тату-тартг бәәх. Жить в недостатке. Юуһарн болв чигн дуту-дунд болх.

Би бүкл хальмг теегиг кевтнь гишң эргләв. Альд чигн эңдән иим түрү-зүдү, тату-тартг бәәцхәнә. – Бадмин А.

Тач (татад) авх. Выручать из беды, оказывать помощь. Нөкд болх, туслх.

Бата Боврґиг үзчкәд, яһв чигн эн татад авх гиҗ санад: «Эврәннь махан күүнә хәәснд чанулнач», – гиҗ хәәкрв. – Эрнҗәнә К.

Тачкнж инәх. Громко, весело смеяться. Чаңһар инәх.

– Харңһуд авч одад орулад оркхла, сәәхн мөңгән олх болҗ, Хар тачкнҗ инәв. – Нармин М.

Таш-баш бәрлдх. Броситься в схватку (драку). Ноолдх, цоклдх.

Делҗә Харли хойр дахлдҗ йовҗ йовхла, генткн хааль деернь Бальҗр зөрлцәд, таш-баш бәрлдәд бәәв. – Доржин Б.

Тәвсн хөв. Предначертанная судьба. Заясн заян.

Тәвсн хөвәс давдг арһ уга! – Бадмин А.

Тәмк татдг цол күртхш. Не хватает времени покурить. Сул цаг уга.

Түүнә хөөн Боотан Эрнцнд сууҗ, тәмк татдг цол күртдго болсмн. – Тачин А.

Темән төөрхлә, нег ирх. Заглянуть по особому случаю. Хая, ик учр харһхла, орж ирх.

Мана көвүн чигн темән төөрхд нег ичрин хатуд ирдг болҗ эс бәәну? – Тачин А.

Темәнә ацан элки дорнь орх. Ситуация осложнилась, усугубилась. Юмна таал-бәәдл күчрдх (йовдл күндрх).

– Болв, минишәр болхла, темәнә ацан элкн дорнь орҗ эс одв, – болад, Барг Эрнцнәс сигарет сурҗ татв. – Тачин А.

Теңгр һазр хойриг негдүлх. Поднять шум, затеять суматоху. Үүмә татх, шуугя һарһх.

Хойрдгч зүсн улснь болхла, агчмин дунд оңдарад, һалзурад, кемклдәд, теңгр һазр хойриг негдүләд одцхана. – Дорҗин Б.

Теңгр деерәс унҗ ирсн әдл. Будто свалился с небес. Не знает того, что всем давно известно. Мел юм эс медсн кевтә бәәх.

Эн зәңгчнь кезәнә цуг әмтнә келнә үзүрт йовна, зуг чи мел көк теңгр деерәс унҗ ирсн әдл бәәнәч. Күүнә келсиг чикднь аңхрлго йовнач.

Теңгр задрх. Наступление ненастья. Теңгр муута цаг (шуурһн-боран, хур-салькн).

Өрүн эртәс һазак бәәдл кесг дәкҗ түргәр сольгдҗана: зәрмдән орчлң нарар гегәрәд, зәрмдән харңһутрад, хая-хая салькн чигн догшдад бәәнә. Эннь удл уга теңгр задрхин үнн темдг.

Теңгр хәләҗәх кевтә. Всевышний покровительствует. Бурхн евәҗәдг болх.

– Күрәд уга, теңгр ода деерән хәләҗәх кевтә. – Тачин А.

Теңгр хәләх! Бог поможет! Деедс үзәд, дөңгән күргх!

Эн сүл җилмүдт теңгрин бийнь деерәс хәләҗәх бәәдлтә. Дала тиим киитн-шуурһта үвл болҗахш. – Нармин М.

Теңгр цокг! Разрази меня гром! Үксв, уга болсв!

Теңгр цоктха! Яһҗаснтн энв, полковникин зергәс? – Бембин Т.

– Мендвт! – гиҗ сурад, – йир, Балдр, теңгрм цокчкв! Өцклдүрк асхнас авн тавн хурһан геечкәд үкҗ йовнав. – Куукан А.

Хөөг тоолхла, теңгр цоква! Олн бурхд минь әәлдтхә! Ода яһдв?! – Басңга Б.

Эн күр соңссн бер гүүхәрн гер талан ирҗ йовна. – Теңгр цокчкв! – болҗ хәәкрәд, Харлаг теврҗ авад, асхрулҗ бер уульв. – Нармин М.

Теңгр цокна гидг эн! Вот и настала расплата! Үүлән дааҗ саам.

«Авһа, цаатн ахлачнр һарч йовна. Одал теңгр цокна гидг эн», – гиҗ санад, өвгн босад һарв. – Нармин М.

Теңгр-бурхнас үүдгдсн юмн. Небесное создание. Теңгр заясн юмн.

– Наадк Барс Мергн баатр Буһулң хойр теңгр-бурхнас үүдгдсн юмн, – гив. – Хальмг тууль.

Теңгрин гем биш, седклин гем. Не болезнь, а душевные муки. Гем-шалтг биш, чееҗин зовлң.

Намаһитн теңгрин гем биш, седклин гем дарҗала. – Тачин А.

Теңгрин гем уга бәәх. Быть в здравии. Эрүл-менд җирһх.

Итлг үүрәсн нисәд һарсн хөөн эврән теҗәлән олдг зөвтә. Тер учрар, теңгрин гем-шалтг уга йовхла, үкхн угав. Эргәд хәрү ирхв. – Нармин М.

Теңгрин нүднь сохрҗ кевтә. Разверзлись небесные хляби. Нет конца ненастью (*букв.* словно ослепли глаза небесные). Тогтншго йиртмҗин аюл.

Хәәрхн гилго яахв, теңгрин нүднь сохрҗ кевтә. – Тачин А.

Теңгрт һаран күргх. Быть на седьмом небе. Радоваться безмерно. Дегд икәр байрлх.

Мел сулдад ирҗий? Вера соңсхларн, теңгрт һаран күргх гиҗ, Тоня үр күүкнәннь төлә байрлв. – Бадмин А.

Мини дегтр барлгдҗ һарчахиг соңсад, икәр байрлснд ик гидгәр ханҗанав. Би бас теңгрт һаран күргсн әдл болҗанав. – Эрнҗәнә К.

Теңгрт күргәд магтх. Превозносить до небес. Чрезмерно хвалить. Дегд икәр буульх.

– Эн газетд маниг теңгрт күргәд магтҗ, – агроном инәмслн, ахлачин өмн газетән делгв. – Бадмин А.

Теңгрт нүдн бәәнә! Да видит небо! Деедс үзҗәнә!

– Теңгрт нүдн бәәдг бәәҗ, – гиҗ көвүн келв. – Эҗго теегт мәәртҗ йовсн күүнд унд учрна гидг эн болҗ бәәнә. – Нармин М.

Теңгсин усн өвдгцә. Море по колено. Все нипочем, ничто не страшно. Юунас чигн әәдго.

Бичкндән Нимә юунд болв чигн түрүнд шунҗ орлцдг билә, ода уйн баһ насндан улм зөргшәд – теңгсин усн өвдгцә гих бәәдлтә күн.

Теңкән уга юмн. Что-то из ряда вон выходящее. Наадксасн йилһлтә, оңстан.

Һал цаһан өдрәр теңгр генткн харңһутрв: шурүн салькн көдләд, тоосн хүвсхлзв, дарунь хорһлҗна өңгтә үүлдәс, суулһар асхҗах мет, хур шаргад орв – һаза теңкән уга юмн болв.

Тесч алдх. Выйти из терпения, потерять самообладание. Бийән бәрҗ эс чадх.

Хорта үгинь соңсад, тесч алдад, залу нудрман атхад босв.

Тиим уха зүүх. Думать, мыслить так же. Бас тиим хәләцтә болх. Тиим кевәр ухалх.

– Таниг бас тиим уха зүүҗәх гиҗ, би санҗанав, – гиһәд, Егоров Александр Афанасьевичүр хәләчкәд, – халун нарнд зогсад бәәҗүвидн. – Тачин А.

То бүрн, толһа менд. Все живы-здоровы, все целы и невредимы. Цуттан эмд-менд, эрүл-дорул, бүрн-бүтн.

Цуһар то бүрн, толһа менд колхоздан орҗ, күчән негдүлҗ, уралан хурдар алхмнҗ йовх зөвтә. – Дорҗин Б.

Толһа деер һарх. Лезть на голову. Зөвәсн дегд давх.

– Бийән цокад ала бәәтл, хәләһәд суухмби? – болҗ Хар цамлзв. – Сурһҗанав, эс гиҗ күн болһн толһа деерм һарад, мөрән үзхәр седх. – Нармин М.

Толһа деерән бәрх. Давать волю. Слишком превозносить. Дегд икәр күндлх, дурарнь бәәлһх.

Тегәд түрүн җилдән энүг толһа деерән бәрәд бәәцхәв. – Бадмин А.

Толһа деерән маань хатхул! Крест тебе на могилу! Үк, уга бол!

– Махта, цуста бүләрн модн гериннь нутгт бүлул, маңхн цаһан толһа деерән маань хатхул! – гиһәд, альхан ташад, хәәкрәд бәәнә. – Эрнҗәнә К.

Толһа негдүлх. Стать единомышленником, сговориться. Ухаһан ниилүлх. Нег уха бәрх.

Таднла толһа негдүләд авчксинь, Батнасна Боврг, бидн медә бәәнәвидн. – Дорҗин Б.

Эцкчн ода сәәһән хәәв, эс болх улсла толһаһан негдүлнә гидг тер, эврәнь керг-үүлән тодрхаһар медх кергтә. – Нармин М.

Толһа эргүлх. Крутить мозги. Меклх, зүүлүлх.

Бальҗр юучви? Бальҗр гемтәв? Тиигтлән Бальҗр Харлин толһа эргүлҗәхш... Харли Бальҗрин толһаг эргүлҗәхлә, яах?.. – Доржин Б.

Мел түүнәнтн дару аав ирәд, Инҗр ман хойран толһа эргүлҗ эргүлчкәд, Байриг буульҗ авхар бәәнәв гилә. – Басңга Б.

Толһаг илҗәһәд, гижгт утх шаах. Поглаживая по головке, разрубить шею. Мягко стелет, жестко спать. Хәәмнь, хәәмнь гиҗәһәд, хоран хальдах.

Толһаг илҗәһәд, гиҗгт утх шаадгнь лавта. – Бембин Т.

Толһаһан геех. Потерять голову. Ухань чилх, тоомсрнь алдрх.

Толһаһан геесн хөөн, алт геесн әәмшг уга. – Хальмг тууль.

Толһаһан һанзһлх. Повесить (понурить) голову. Прийти в уныние. Седклин зовлңд үрүдәд, санаһарн зовх.

Кеҗәх керг дегд күчр болад, ашнь ямаран болхв гиһәд, толһаһан һанзһлад, ахлач сууна. Зуг алмацлһан хамдан көдлҗәх әмтнд медүлшгоһар чирмәһәд бәәнә.

Толһаһан даах. Быть самостоятельным, не зависеть ни от кого. Күүнә дөң угаһар бәәх.

Ик сурһульд номан төгсәчкәд, Намҗл толһаһан дааһад, хотл больснд көдлҗәнә.

Толһаһан зәәлх. Качать головой. Зөвән эс өгх.

– Би сөөнә эн зәңгитн соңсад ирҗ йовсм эн, – гиҗ Валентин Сергеевич хәрү өгәд, толһаһан зәәлв. – Тачин А.

Толһаһан өндәлһх цол болхш. Поднять голову некогда. Махлаһан авх цол уга. Көдлмш дала.

Нам толһаһан өндәлһдг цол болхш гиҗ, фермин көдләч ирсн агрономчд учран келв.

Толһаһан салвлх. Ломать голову. Ухалх, тоолвр кех.

Ухалҗ, эврә толһаһан салвллго, ирсн заавр дора бәәх һардачнртан илгәдгнь энунд дамшлт болҗ һарсмн. – Доржин Б.

Толһаһан таслад бәәх. Давать голову на отсечение (сильно спорить). Залаһан таслад бәәх гисн әдл утхта үг.

Харлиг керго, чадшгов гиһәд зулад, толһаһан таслад бәәсн бийнь, комсомолын организацин сегләтр суңһгдсн, хәләһәд бәәхлә, көдлмштән мууддг бәәдл уга. – Доржин Б.

Толһаһан чичх. Сильно сожалеть (*букв.* бить свою голову). Ик гидгәр харм төрх.

«Чамаг, дәкҗ энүнә тускар ухалдг болхнь», – гиҗ санад, бийнь бийләрн күүндәд, толһаһан чичәд, уха туңһаҗаһад, унтхар нүдән аньна. – Эрнҗәнә К.

Толһаһан шурһулх. Совать голову. Влезать в чужие дела. Эс орлцх керг уга, юунд болв чигн орлцх.

Теднәс үг һарад уга бәәтл, би яһҗ төрт орлцҗ, толһаһан шурһулҗаахмби? – Тачин А.

Толһаһарн даах. Отвечать головой. Нег юмна төлә әмәрн шордх.

Көк теңгр дор, көрстә һазр деер бәәсн юмн эн. Энүнәс даву хәәртә юмн орчлң деер төрүц уга. Намаг хәрү эргҗ иртл хадһл. Геехлә, толһаһарн даахич. – Хальмг тууль.

Толһаһарн наадх. Играть головой, шутить с жизнью. Поступать легкомысленно. Бийән нааһур, гөңгн кевәр бәрх.

Бас мел ки өңгәр әмтнә сә хәәхин төлә кечкәд, толһаһарн наадх тоолвр орхшл энчнь. – Доржин Б.

Толһаһасн хаһцх. Расплатиться головой. Әмән өгх, үкх.

Тан хойрт юн керг, би толһаһасн чигн хаһцад бәәхмн болҗанав. – Басңга Б.

Толһаһаснь авн көл күртлнь. С головы до ног. Бәәснь бийинь кевтнь, бүклднь.

Би дуран күрхлә, чамаг толһаһасчнь авн көл күртлчнь алтлчкхв. – Басңга Б.

Толһаһинь илх. Гладить по головке. Таалх, таасх.

Мана бичг деегшән күрхлә, Бамбан толһаг илҗ таалх болһнч? – Доржин Б.

Болв дегд җөөлн, мел цугтаднь делүһән девсәд, толһаһинь иләд, «кукн, кукн» гиһәд, сурһмҗ сурһмҗлулх бәәдлтә. – Тачин А.

Толһаһинь таслх. Оторвать голову. Икәр шоодх, гүвдх, алх.

Чама йир. Дәкәд ирхләчн, толһаһичнь таслнав. Үзгдлго од. – Хальмг тууль.

Толһаһинь эргүлх (диинрүлх). Затуманить. Обвести вокруг пальца. Тенүлх, меклх, зүүлүлх, экинь ширлх.

Өнчн көвүнд үгән өгчксн севгр гиҗгтә күүкнә толһаһинь эргүлҗ, экинь ширлҗәх Балдра Бамб икл гидг хаҗһр андн йовдл һарһҗаснь сангдна. – Доржин Б.

Яах билә, таднла әдл сүгсидг толһаһинь диинрүлчкәд, эврәһән кеһәд бәәхдән нөөшго дүртә... – Доржин Б.

Толһаһичнь ноха чирг (идг, кемлг)! Загрызли бы тебя собаки! Үклин мууһар үк!

Эн насндан җирһл үзлго од! Күн болх насндчнь толһаһичнь ноха чирг! – Харал.

Толһад сава буух (буулһ). Вешать ярлыки, обвинять. Гемтә болж үлдәх, шоодврла харһулх.

Уга, Советин йосна хорт бандит бултула бәәсиг медә бәәҗ дарвч гиһәд, бийинм толһад хөөннь сава буух. Ода дарҗ болшго! – Басңга Б.

Толһадад авх. Стукнуть по голове. Толһаһарнь цокх.

Бәрсн бирмсиг гүүҗ ирәд, толһадад авсн, тернь илмн-җилмн болад, уга болҗ одв. – Хальмг тууль.

Толһадан төмр сава зальврж дуудх. Накликать на себя беду. Зовлң эврән хәәж авх.

Толһадан төмр сава зальврҗ дуудҗ авх кен бәәх билә үнүнд. – Басңга Б.

Толһаднь орх. Прийти в голову, вспомнить. Генткн уханд орх.

Шарка уурнь күрхләрн, толһаднь орсн тоотынь һарһад келчкдгинь меднәт. – Бадмин А.

Толһаднь суух. Наносить вред. Подрывать основу. Уңгднь орх, тохм таслх.

Хойрхн саадг үкртә, хавртан туһлх гиҗәсн нег һунҗн, эн җилә хойр күзүвч – теднәни толһаднь суухар седҗәх күн болнал. – Доржин Б.

Толһан үсн босна. Волосы становятся дыбом. Ик әәмшг, зеткр харһхла, күн сүрдәд, махмуд менрәд одна.

– *Мини эцкәс көлтә эк-эцкчн өңгрв. Такан үгд орад, чамас яһҗ өшәһән тер авсинь санхнь, толһан үснь ода бийнь босна,* – *гиһәд, Сарң невчкн зуур тагчг бәәв...* – Бадмин Б.

Толһан үсн күршго өрн. Быть по уши в долгах. Ик өртә болх дала өр кех.

Өмнәснь инәмсклсн күүг ицгтә үүрт тоолад, үг болһнднь итккәд йовж̧, аштнь Мүүтл залу толһаннь үсн күршго өртә үлдв.

Толһань алтн. Умная голова. Ухата күн.

Энүнә эс медсн, эс үзсн юмн уга гиж̧ келж̧ болхмн. Толһань алтн. Зуг әрк иим сән күүг үрәж̧әнә. – Бадмин А.

Толһата (ухата) күн. С головой, толковый человек. Томата, тоомсрта күн.

Толһата күүнә үг күләһәд тулж̧асн улс хоорндан невчкн зуур күүндлдв. – Нармин М.

Тольс гих. Блеснуть; проблеск сознания. Гилс гиһәд, герл орх. Генткн серл орх.

Багш һаран өргәд, зәрлг соңсхиг сурв. Мөргүлд орж̧ах улст тольс гиһәд, гегән орв: «Һурвн зун һучн миңһинь бүсләд авчкна гидг наадна төр биш. Тиигхлә, немшин нарн сууж̧ йовна гидг эн». – Нармин М.

Томан уга күн. Бестолковый человек. Ухан-томан уга, медрл уга әмтн. Серл-сегән орад уга, юмна аю авад уга күүкд.

Томан уга бичкн күүкдәр иим күндтә улст амдач кеж̧ болдви? – Бадмин А.

Тонь йилһл уга. Безразлично, все равно. Семь бед – один ответ. Ашнь ямаран болхнь төрго.

Иим улс ю чигн әрвлшго, кениг чигн хармншго болад, тонь йилһл уга гисн тоолврт авгдад одна. – Дорж̧ин Б.

Тоосинь һарһх. Задать трепку. Выбить пыль. Цокх, гүвдх. Кир-шораһинь әрлһх.

Сәәнәр биилтн, кишгонр. Ташмг авад, тоосинь һарһх билә. – Басңга Б.

Торһ өмсәд, тосар шивлдәд. Жить вольготно. Хувцна сәәнинь зүүһәд, хотын шимтәһинь эдләд.

Иргәр шаһалдж̧асн хөвчнр тедниг үзчкәд, эх-э, бидн теднлә әдл байн улсин көвүд болсн болхнь, эднлә әдл торһ өмсәд, тосар шивлдәд бәәх билә бидн. – Эрнж̧әнә К.

Тосар илəд, торһар ораһад. Задобрить чем-либо, расположить к себе. Өглһ өгəд, үлмəдəн орулх.

Тосар илəд, торһар ораһад болв чигн авхмн гинч? Мел чик үг. Ууһн көвүнəсн би ю чигн хармнш угав. – Эрнҗəнə К.

Тослх кергтə. Следует дать взятку, надо подмазать. Һартнь авлһ өгх.

Эркн биш тослх кергтə болҗ һарчана гих тоолвр Бакурт орв. – Дорҗин Б.

Тохм тасрхм болҗана. Прерывается род (фамилия). Эр кистə үрн эс һархла, уңг тасрх.

– Мана уңг-тохм көвүн үрд угаһар иигəд тохм тасрхм болҗана, – гинə. – Бембин Т.

Тохм уга од! Пропади (ты) пропадом. Үндс таср!

– Тохм уга одмнрин мөрнь гүүҗəнə, – болҗ залу чилəв. – Нармин М.

Тохмднь ус асхх. Закабалить весь род, уничтожить все племя. Дəəлəд-даҗрад уңгднь күрх, уга кех.

Ода ирҗ əмт даҗрҗ байҗхар йовснь эн. Тохмднь ус асхдгин негн улс эднчнь. – Басңга Б.

Болһатн гиҗ келə бəəлəв. Йир эргəд, мини тохмд ус кех, нутгтм күрн хуцулх юмс, бандитмүд, бəəҗл энчн… – Басңга Б.

Төлəн һолсн мал мет (кевтə). Не обращать внимания. Сделать вид, что ничего не произошло. Учртан эс авсар, эс медсəр, эс үзсəр бəəх.

Алькинь чигн эс медсəр, төлəн һолсн мал мет дөлиһəд одна. – Дорҗин Б.

Төмр зүрктə, киитн нүдтə (күн). С железным сердцем, холодными глазами (человек). Сана зовх, өр өвдхиг меддго, йосрхг күн.

Тер Егорован төмр зүрктə, киитн нүдтə, сəəхн юм үздго, йосрхг, шаңһа күн болһҗанч? – Тачин А.

Төөрсн һодль, тошгсн бух болад. Уходить неизвестно куда (*букв.* словно рассвирепевший бык-производитель, словно шальная стрела). Үзг-чигəн медлго, һазр кедəд йовх.

Төөрсн һодль, тошгсн бух болад, аав-ээҗин зөөсн «зөөр» альхндан атхад үлднә гидг эн. – Эрнҗәнә К.

Төөрч йовад, төркәрн орх. Забрести ненароком. Дала учр угаһар генткн күрәд ирх.

– Генткн альдас һарад ирвч, Баату? – гиҗ Ольда өвгн сурв.
– Төөрч-төөрч йовад, төркәрн орад ирсм эн, – болҗ Баату шоглҗ инән келв... – Доржин Б.

Төр болх. Принимать в каком-либо свете; вкладывать какой-либо смысл. Ямр нег учр-утх орулх.

– Таниг иим төр болҗ гиҗ сангсн угав... – «Җаңһр».

Төр кежәхш. Не обращает внимания. Оньгтан авч бәәхш.

Ирсн күүһәр төрүц төр кеҗәхш. – Тачин А.

Төр кех. Делать проблему. Керг һарһх. Эс болх юмар үг босхх.

Корскин эк Киштә эцк Мучирә хойр өдр больн гишң көвүһәрн төр келдәд, хоорндан күр һарһлдад бәәцхәв. – Эрнҗәнә К.

Төр хаһлх (таслх). Решать проблему. Керг (эсв, сурвр) шиидх.

Түүнә хөөн кулак, эс гиҗ ода нудрм гиҗ келгднә, тиим улс олна хургт орҗ, олна төр таслҗ чадшго юмн. – Нармин М.

Төркән һолсн елдң күүкн. Пренебречь родными. Потерять чувство родины. Төрл-төркән һолад, һарсн һазран дурлдган уурх.

Төркән һолсн елдң күүкн гиһәд, кезәнә келгддг бәәсмн. – Эрнҗәнә К.

Төрл-төркнәннь махинь күүнә хәәснд чанх (эврә махан күүнә хәәснд чанх). Свое мясо варить в чужом котле. Предать близких. Элгн-садан хәр улсин чирәд муурулх.

Кедү коммун-домун, комсомол болв чигн, эврәнь төрл-садНаннь махинь күүнә хәәснд чанхмн биш. – Эрнҗәнә К.

Төртән (кергтән, оньгтан) эс авх. Не брать во внимание. Керг уга юмнд тоолх.

Эргндк улсиг төртән эс авсн болад, эн орчлң деер эврән бийнь һанцарн ээңтәҗәхшңгәр эврәһән кеһәд, келсиг оньгтан авлго, ора деегүр һатлһ хәләҗәх дүрс үзүләд оддмн. – Доржин Б.

Төрүц мәс күн. Не знающий грамоты, бесполезный человек. Бичг-тамһ меддго.

– Ма гих маань уга, мацгин хойр самнр уга, орс келнәс төрүц мәс күн бас йос меддви? – гиҗ келәд, Корсадг өврв. – Тачин А.

Туһлан һолсн үкр кевтә (мет). Безразлично относиться к кому- или чему-либо. Йилһән уга бәәдл һарһх, оньгтан эс авх, кергт эс авх.

Ямаран гихв?.. Далаһар нам төртән авч чигн бәәхш. Туһлан һолсн үкр кевтә дөлисн болад бәәнә... Бовргиг йирин ямаран күүһинь медҗәховт. – Доржин Б.

Саңһҗ асхн орндан орхларн, бийдән шахҗ таалхар седхлә, туһлан һолсн үкр кевтә, буру хәләҗ оддг билә. – Бадмин А.

Туһлын туру кемтлсн уга. Даже пальцем не притронулся. Төрүц һар күрәд уга. Хулха-худлас цевр, төрүц юм көндәдго.

Тавн җилин туршарт нег чигн туһлын туру кемтлсн угав. – Бадмин А.

Туһлын шиир һару угаһар һарх. Перезимовать без единой потери скота. Нег чигн мал һарутлго үвләс (аюлас) һарх.

– Туһлын шиир һару угаһар авч һархин кергт, ик эртәснь туһл экин геснәс һарад уга цагас авн белдх кергтә, – гиҗ гуртоправ Очиров келнә. – Бадмин А.

Тулг болх улс. Люди, на которых можно положиться. Итклтә, түшг болх улс.

– Тер учрар шин директортан эдл-ахун көдлмшиг цуг халхарнь ясрулхд тулг болх улс таднт, – гиҗ келәд, Валентин Сергеевич босв. – Тачин А.

Тус болхас урд, тушаһан хальдах. Оказать недобрую услугу. Причинить не столько добра, сколько зла. Дөң-нөкд болхас, саалтган күргх.

Чопоровла әдл әмтн орн-нутгт ямаран тус күргҗәхнь нанд медгдхш. Миниһәр болхла, эдн тус күргхәс урд, тушаһан хальдаҗана, хәләһич, келҗәх үгинь. – Бадмин А.

Тус үзх. Иметь прибыль. Олз-орута болх.

Му юмн үзгдлго, үснә үзүрәр одх болтха. Үзгдәд одснас цааран кен меднә? Эднәс чигн тус үздг саам харһх биз. – Доржин Б.

Тусан күргхин орчд, тушаһан хальдах. Вместо помощи - помеха. Дөңгән күргхәс урд, саалтг болх.

Муучка нанд тусан күргх биш – тушаһан хальдаҗана. Тер учрар Муучкаг партяс болн дааҗасн көдлмшәснь һарһх кергтә гиҗәнәвидн. – Нармин М.

Альдас альдаран йовҗ йовхан күн эс меддв гиҗ келчкәд: манас юуһинь нуунач, бидн чамд тусан хальдахас биш, тушаһан йир хальдахмн угавидн. – Басңга Б.

Туула зүрктә. Трус, трусишка. Әәмтхә, зөрг уга.

Босха күүкн туула зүрктә, юмн хард гихлә, тер даруньһартан бәрҗәсән унһачкна.

Туурһин хаһрхаһар нар үзәд, туһлын туруһар ус ууһад. Жить в нужде и беде. Түрү-зүдү бәәх.

Туурһин хаһрхаһар нар үзәд, туһлын туруһар ус ууһад, маңнаннь көлсән тавгтан түркәд, тавгиннь көлсән маңнадан түркәд, кеер хонад, кец дерләд, үкә-тасра йовҗ, үрдүдм гиһәд өсксн тадн, өвгнд насн ирәд... хайчкад, сурһуль гиһәд әрлхләрн амрхт. – Эрнҗәнә К.

Туша болх. Быть обузой. Күүнд ацан болх.

Шин зәңг соңсад, сәәчүд байрлад одцхав. Зуг Көкә киитн хурин үүлн болҗ бархлзҗ суув. Кезә чигн эн Алтма мини туша болад йовна гиҗ, эн дотран аралдв. – Нармин М.

Кү гемшәнә гиһәд, шин прогрессивн йовдлмудт туша болдг гиҗ, Адуч дотран Темниковин тускар санв. – Бадмин А.

Тушаһан хальдах. Вредить, мешать, препятствовать. Хоран күргх.

Харңһу хар эмчин заавр туслхасн, тушаһан хальдах талан диилв. – Манҗин Н.

Нанд тусан күргхәр седхәс биш, мел тушаһан хальдах тоолвр терүнд бәәх гиҗ харлҗахшив. – Доржин Б.

Ода үкҗ бәәх, тусасн тушаһан икәр хальдах нанд кен халун цәәтә ааһин ам зуулһхв? – Басңга Б.

Тушаһасн мөлтрх. Сбросить путы. Избавиться от насилия. Саалтг болҗасн юмнас хөөһх, сулдх.

Йир сән. Иигҗ амрдви. Теңгр нүдтәл йир, тушаһасн мөлтрнә гидг эн. – Басңга Б.

Түңгинь (хогинь) таслх. Вырвать с корнем. Подорвать основу. Тохминь уга кех, кудх, уңгинь таслх.

Ода эднәнчнь түңгинь таслх санан бәәнәл... Зуг чидл баһ болҗ медгднә. – Басңга Б.

Түңшү ухата күн. Толковый, рассудительный человек. Гүн тоолврта күн.

Эн өвгнә тускар кесг сән үг урднь соңсла. Әвр түңшү ухата өвгн гиҗ нер һарла. – Бадмин А.

Түргн һазр авх. Быстро распространиться (*о болезни*). Хурдар тархагдх.

Хальдврта малын гем нег эдл-ахуһас түргн һазр авад, цуг районын бод малд дарунь күртв.

Түрд гих. Остановиться, повременить. Нег агчмд зогсх, невчк күләх.

Хоңһр келв: «Түрд гилт, залус. Бидн һар хоосн улс биший. Тадн зер-зевтәт, юунас әәнәт». – Нармин М.

Ут хаальд йовсн бәәдлтәт, ундассн, өлссн болхт. Түрд гитн, мөрдән амратн, цаһан идә амсад һартн. – Нармин М.

Түрүн харада. Первая ласточка. Түрүн зәңг.

Не, Ноонг, би байрлҗанав. Мини сурһсн көвүд-күүкдәс шишлң сурһулян чиләҗ ирәд, колхоздан көдлхәр ирсн чи – түрүн харада болҗанач. – Тачин А.

Түрх һара күн биш. Человек, который не будет переживать по пустякам. Эс болх юмнд седклән зовадго күн.

Тиим амр юмнд түрх һара күн болдмн биш... – Басңга Б.

У

У седклтә. Великодушный. Цаһан саната.

У седклтә хойр эгчнь дүүһиннь һарһсн геминь әмтнәс нууһад, мууһинь дарад, оньдин сәәһинь хәәцхәнә.

Увшин самнр (авх). Принять обет. Бурхн-шажнд сүзгдг авъяста болх.

Харнуд хотнд цуһараһаснь икәр шүтҗ зальврдг Мохлан Цаһан эмгн увшин самнрта билә. – Бадмин А.

Уга бол цааран! Пошел вон! Убирайся подальше! Нүднд үзгдл уга, холд әрл!

Йо дәрк! Бирмс болвзго энчн, әрл, уга бол цааран! Дәкҗ наа-ран бичә хәлә! – Хальмг тууль.

Уга болх. Исчезнуть, пропасть. Скончаться, умереть. Әрлх, геедрх. Сәәни орнд төрх.

Генткн шуурһн-боран көдләд, холас үзгдҗәсн өндр чонҗ, тосхлтын өргүл, ик модд уга болв.

Окопд бәәсн салдсмуд командириннь дәәч заквр соңсад, да-рани бәрлдәнд орлцв, ноолдан дегд күчтә болад, көвүдин ик зунь уга болв.

Уга кех. Уничтожать, ликвидировать. Умерщвлять. Растрачи-вать. Хорлх, эминь таслх. Бәәсән уга кех.

Мана бичкндк цагт уулын девсңд ө-шуһу модн билә, зуг ик түүмр, һундл төрхд, цуг моддыг уга кев.

Кеер хошт батхнын бигшлһнәс тесч ядад, теднииг хорлад, төрүц уга кевүвидн.

Муута олсн җалван тоолвр угаһар хойр өдр давуллго уга кеч-кәд, цааранднь мөңгн угаһар яахан санв.

Угад зарһ уга (арһ угад зарһ уга). На нет и суда нет. Уга юмиг гемшәҗ болшго.

Угад зарһ уга гиҗ келәд, альчурткиг эрүл һарарн өргҗ авад, хавтхлҗ оркад, үгән уттхҗана: залу күн үгдән күрдг. – Нар-мин М.

Улаҗад утх һарһх. Показывать силу слабому, беззащитному. Чидл уга әрә эмтә күүнд (юмнд) чидл үзүлх.

Ухан тату болхла, улаҗад чигн утх һарһдг гидг эн болҗана. – Басңга Б.

Улан әмән авч һарх. Спасать собственную жизнь. Бийән зет-крәс хөөһүлх.

Бийтн нам улан әмән утхин ир деер авч һарув. – Сян-Белгин Х.

Улан батлх. Крепить основу (силу). Сүүрән батлх.

Кен-кениг авад унна гиҗәх цагт улан батлх кергтәнь алдг уга чик. – Дорҗин Б.

Улан һарарн бәрх. Брать голыми руками. Ю болв чигн амрар күцәх.

Хойр бөк агль хол бәәрнд бөк чохан үзлцхәр һарна, нертә бөк баахн бөкиг улан һарарн бәрәд, ээм-далынь һазрт күргнә.

Улан һолдан әрә торх. Еле остаться в живых. Әрә торад, эмд үлдх.

Утун улан һолдан әрә торч, уульн-дуулн хоршаҗ авсн хошач-нежәчән алад-булад каалчкна гидгтн амрхн төртә юмн бишлә. – Дорҗин Б.

Улан һолднь күрх. Задеть за живое. Седклинь көдлгх.

Йирин күүндврт Сарң шоглсн болад, әмтнә өөр нег таньлыннь улан һолднь күрв, тернь келсн үгинь тааслго, хар сана зүүһәд авчкв.

Улан зандн цә. Крепкий ароматный чай. Агта, цуг тоотынь тәвәд чансн, сәәхн үнртә цә, җомба.

Ноони байн керә даам тос тәвсн, келн ээдрм улан зандн җомбаһан ууһад тиниҗ авад, ода йовҗ сән идгтә малын бүүр хәәнәв гиһәд, үүлн өңгтә көк бориг тохулад, хурдн сайгарнь һарад одв. – Эрнҗәнә К.

Улан махмудтан күрх. Обнищать. Җе болтлан түрх, муудан орх.

Цуһар чигн муудад, улан махмудтан күрсн улс болҗ бәәнәвидн. Эн кевәр бәәҗ йир манд амр уга. – Басңга Б.

Улан махн болсн бийнь нег ях гих үг келсн уга. Яһсн бат күн болхв! – Нармин М.

Улан махч күүкд. Нищие дети. Угатян учрар хувц-хунр уга, өлн бәәдг үрд.

Улан махч күүкдтә кү цааҗла харһулад яахв. Бидн, адучнр, энүг мана дааврт өгтн гиҗ, колхозникүдин хургас суржҗанавидн. – Эрнҗәнә К.

Улан хоолан сунтл хәәкрх. Кричать во все горло. Чаңһар оркрад хәәкрх.

Улан хоолан сунтлнь хәәкрв чигн, хоосн чеежән кеңкрг болтлнь, хойр һардҗаһад гүвдв чигн... – Басңга Б.

Улан хорха. Очень жадный человек. Йир хармч күн.

Бата хөөһән үдлә услад, тууҗ ирәд, үдин халунд кевтүлчкхлә, эн эмгн – улан хорха эркән уга бураһарн хорһсинь хатхҗ үздг билә. Кемр хорһсн хату болхла: хәлә, эн кишва көвүн сәәнәр идүлсмн уга гиҗ, Батаһур хәәкрдг билә. – Эрнҗәнә К.

Улан цусан асхх. Проливать кровь. Әмән өгх.

Гер, этаж, өрә больнд һар-бәрлдән болҗ, улан цусн асхрҗ, урдк кевтән фашистнр адрҗ, аздлҗ ноолдцхав. – Нармин М.

Улан чирәһәрн үзх (соңсх, харһх). Встретиться лицом к лицу. Әмд бийәрн харһад, нүдәрн үзәд.

Тер цаасиг умшхин ормд Цецниг бийинь улан чирәһәрн соңсий. – Манҗин Н.

Улм алс тусад һаньдглад бәәх. Распоясаться. Еще больше бесчинствовать. Дегд давад бәәх.

Эннь болхла, Эрднь Бораевичәр омг авад, улм алс тусад һаньдглад бәәв. – Тачин А.

Ундан хәрүлх (ханһах). Утолить жажду. Шиңгн юм ууһад, ундаслһан зогсах.

Ундасч йовсн Бульн түрүн тогтсн цандгасн хойр һаран ухрлчкад ууһад, ундан хәрүлчкәд, суулһар асхҗ бәәх мет, орҗах хурин цоклһ тосад йовад йовв. – Басңга Б.

Асхнаһа ундан хәрүлчкәд, орндан орсн Бакдг Манҗин ирлһиг соңсч серҗәхш. – Доржин Б.

– Өлсәд-ундасч йовхт, герт ортн, ундан хаңһатн. – Нармин М.

Унсн махлаһан авх цол (зав) уга. Перевести дух некогда. Төрүц сул цаг уга, чөлән уга.

– Унсн махлаһан авдг цол уга цагт юн дуудльмби? – болҗ Адуч шүрүлкв. – Бадмин А.

Уңгднь күрх (суух). Стереть с лица земли. Перебрать весь род поименно и оговорить. Тохминь таслх. Тохмарнь илжрдәх, муулулх.

Боврг мана уңгд сун гиҗәнә. Терүг ода хәәрлҗ тус бәәхий?.. Терүнә бийинь токардгин арһ хәәх кергтә... Үүлән тер эврән эдлтхә гих санан Бакдгт орв. – Дорҗин Б.

Уңг-дәңг уга од! Исчезни всем родом! Тохмарн әрл, уга бол!

Наснанм турш намаг эргләч, ода көөһәд оркхла, яһдмби, уңгдәңг уга одсн элмр.– Хальмг тууль.

Уңг-дәңгинь һариннь тавн хурһн мет (әдл) медх. Знать весь род как свои пять пальцев. Йир сәәнәр медх.

Мана уңг-дәңгиг һариннь тавн хурһн әдл меднә. Аш сүүлднь мини уңгд ус кех күн эн. Ода эн шууганла энүнәс әмд деерән әмән зааглҗ авх арһ хәәх кергтә гиһәд саналдад оркна. – Эрнҗәнә К.

Уңгднь ус кех (уханднь элс асхх). Чинить зло, наносить вред. Мууднь орх. Зовлң эдлүлх.

Би энүнә уңгднь ус кесн угав, уханднь элс асхсн угав. – Эрнҗәнә К.

Ур күрәд одх. Злиться, сердиться, быть в гневе. Хор буслх.

Эн хамгинь үзҗ оркад, уурм күрәд одв. – Нармин М.

Ур тәәлрх. Отходить от гнева. Килң, цухл тогтнх, номһрх.

Тедн ирхәс урд мана герт ирлго, хот эргәд йовна гиҗ уурлҗана. Эвлә бәәҗ, ууринь тәәлрүлүв. Дәкәд альк бурхнь буру хәләҗ одсн болхви? – Бадмин А.

Урдасинь эвинь олх. Заранее все уладить. Эртәс эвинь олх.

– Яһдг болв чигн Бакдгин хөн тиимхн эс бәәснь лавта манд ил. Урдаснь тер эвинь олчксн болҗана, – гиҗ Довдн Ларлу деер немҗ батлҗ келв. – Дорҗин Б.

Урдкнь холҗх, хөөткнь өөрдх. Находиться на закате жизни. Насн ирәд көгшрх.

Урдкм холҗсн, хөөткм өөрдсн нанд юн кергтәв? Чини җирһл үзхлә, нанд болх. – Эрнҗәнә К.

Урмд хәрх. Падать духом, быть подавленным. Омг шантрх, үрүдх.

Гертәсн зәӊг соӊсчкад, тиньгр шогта бәәсн күүкнә урмднь хәрв. Ода яахв гиҺәд, дотран үүмәд сууна.

Усар салҺшго иньгүд. Друзья – не разлить водой. Ни-негн, хаҺцлго, кезә чигн хамдан йовдг (бәәдг) үүрмүд.

Хөөнь усар салҺшго иньгүд болҗ одвш. – Бембин Т.

Усңд шүүслсн арҺмж кевтә. Словно намокший в воде аркан. Эврә ухаҺар юм кедг арҺ уга күн.

Та болхла, усңд шүүслсн арҺмҗ кевтә ҺудыҺәд, сууҗ-сууҗ, хәрү намаг дахад ирвт. – Тачин А.

Ус-үмс цацулж йов (йовтн)! Будь проклят! Әмтнәс көөгдж, му келүлж йов гиҗәх харал.

Уӊг-үндс тасрҗ, уг-тохм алдҗ, ардасн оньдинд олн-әмтнәс ус-үмс цацулҗ йовтн! Күрх, мини харал күрх! – Дорҗин Б.

Усн деер өрм тогтам келтә. Красноречивый. Келндән билгтә, хурц, олмҺа үгтә.

Усн деер өрм тогтам әмтәхн келәрн аадрулҗ, намаг бәрхәр йовна. – Бембин Т.

Усн деер өрм тогтам келтә юмн болдмн. – Басӊга Б.

Усн-өвснд эс күртсн бәәдл Һарх. Иметь жалкий вид. Турӊха дүрстә, күүнә өӊг уга болх.

Төрүц күүнә өӊг уга. Бәәдлнь кезә чигн усн-өвснд эс күртсн бәәдлтә. Хот-хол эдлдго кун кевтә. – Бадмин А.

Усн-хадын эзнд нерәдх. Приносить жертву духу, хозяину воды. Усн-аюлын эзн бичә өөлтхә гиҺәд, уснд цаҺан мөӊг хаяд, белг нерәддг авъяс.

Эн цаҺан мөӊгн шаальг хойриг тер Һол Һатлсн цагтан усн-хадын эзнд нерәдҗәнәв гиҺәд, дотран зальврад хайчкдг бәәсмн. – Дорҗин Б.

Усн-цасн болх. Обливаться горькими слезами. Быть мокрым от пота. Җе гитлән уульх. Көлрх, көлс асхх.

Һанцхн эгчән өӊг-дүрәрнь үзҗәхнь сул болгч Боова усн-цасн болҗ Һашудлһнд чивб. – Дорҗин Б.

Күләсм болх. Чамаг угаҺар цаараднь бәәҗ чадшгов гичкәд, Вера усн-цасн болҗ уульв. – Бадмин А.

Тедндән эмгн өрк-бүлиннь тууҗ келн бәәҗ, усн-цасн болад асхрулад уульна. – Сян-Белгин Х.

Уснас хүүрә (хагсу) һарх. Выйти сухим из воды. Үүл татчкад, гем уга болҗ үлдх.

Зуг энүнд эн улс дунд уснас хүүрә һархд мини арһ яһҗ эс күрнә? – Дорҗин Б.

Нанла әдл тиигҗ эвинь олҗ, нанла әдл уснас хүүрәһәр һарсн һалун мет арһ чамд уга. – Бадмин А.

Уснд мөрән үзм күн. Балбес, бестолочь. Һәрг, тенг күн.

Бовргиг мел тиим уснд мөрән үзм эргү күн гиҗ тоолҗ болшго. – Дорҗин Б.

Уснд унсн күүнә өңг һарх. Иметь вид утопленника. Арһ-чидлән, өңг-зүсән геенһәд, һә бәәдлтә болх.

– Уснд унсн күүнә бәәдл һарад, яһсбч? – гилдҗ Бата тал хәләлдв. – Эрнҗәнә К.

Уснд хәләсн мет. Как в воду глядел. Урдаснь үзәд медсн кевтә.

Бата, чи мел уснд хәләсн мет сәәхн харһулҗ келвч. Кенә аальнь медгдҗәнә. – Эрнҗәнә К.

Терчн йир көр, акад заңта күн. Чи мел уснд хәләсн әдл медвч. – Эрнҗәнә К.

Ут келтә. Длинноязыкий. Говорун. Олн үгтә.

Күүкд күн ут келтә гидг эс билү? Та, Цаһан, үг алдад орквзат, – гиһәд, Василий чигә уусн ааһан Цаһанд өгн йовҗ шоглв. – Эрнҗәнә К.

Ут то. Итог, сумма. Цуг то.

Бальсна сурһульчнрин дунд анкетировань давулгдсн билә, ут тоодан терүнд миңһ һар күн орлцсмн.

Ут чиктә. Пользующийся слухами. Распространяющий слухи. Цугтаһаснь түрүләд зәңг-зә медәд авчкдг, терүгән дарунь тархачкдг күн.

Басл нег ут чиктә эдн. Өцклдүр хойр күүнә онцлдҗаһад күүндсн үгиг маңһдуртнь соңсч оркцхана. – Басңга Б.

Утар татад саналдх. Глубоко вздыхать. Переживать. Зовх. Саначрхх. Гейүрх.

Эдниг тоолад бичәсн цагт герин эзн гергн, хая утар татад саналдад, хая буру хандад, дун уга бәәнә. – Эрнҗәнә К.

Темән утар татҗ саналдад, дөрв көлдәд кевтв. – Эрнҗәнә К.

Утлҗ чилшго, уhаҗ hаршго. Сколько ни режь – не перережешь, сколько ни мой – не смоешь. Нет конца чему-либо. Дала-нала, чилшго олн.

Батан байр утлҗ чилшго, уһаҗ һаршго болв. – Эрнҗәнә К.

Утхин ир деер. На острие (лезвии) ножа. Ик әәмшгтә юмна өөр бәәх.

Тиигәд мел утхин ир деер тер аврлт уга алачнрас хөөһсн билүс. Әрвҗән уга оратсн болхла, тедниг алдулад авчкх бәәҗ. – Эрнҗәнә К.

Җимб, ода нанд юуһинь уурлнат? Би нам улан әмән утхин ир деер авч һарув. – Сян-Белгин Х.

Боврг намра Бакдгта толһа негдчкәд, әмтиг үүмүлҗ тарахас утхин ир деер торч зогсв. – Доржин Б.

Утхин мөргн деер салх. Разминуться. Әрвҗ уга юмнд эс харhх.

Мууха утхин мөргн деер салҗ йовх зүркдви гисн ухан өвгнә толһад орад одв. – Эрнҗәнә К.

Утцн hолдан торх. Быть на грани смерти, находиться при смерти. Әрә киитә бәәх.

Аав ээҗ хойрнь утцн улан һолдан торсн әрә әмд бәәцхәҗ. - Хальмг туурль.

Утцна нег үзүринь олҗ авх кергтә. Найти концы чего-либо Разобраться в чем-либо. Эк-толhаhинь олх.

Зуг утцна нег үзүринь олҗ авхла болх, цуцлхднь юмн уга. - Эрнҗәнә К.

Ууд тәвх. Ослабить требовательность, запустить дело Неквәрән сулдхчкх. Закврап (бүртклhән) җөөлдүлчкх.

Кезәнә партьд орчкх бәәсн болхгов. Эс орҗ болхм биш гиһәд ууд тәвҗ сана йовҗ, ода күртл иигәд үлдәд йовдг кевм эн. Доржин Б.

Ууд хайх. Положить в долгий ящик. Оставить без внимания. Хооран саах. Оньгтан эс авх.

Тиигәд, мартл уга, ууд хайл уга йовдмн болхла, үг бәәлү? – Доржин Б.

Одакин келәд бәәсн хамгиг ууд хайҗ болшго. – Доржин Б.

Удьвран һарһх. Развеять грусть, печаль. Уйдлһан һарһх, сергх.

– ...Намаг оһтрһу гидг юмн алхар бәәнә, тиигәд үкхиннь өмн удьвран һарһҗ йовнав, – гинә. – Хальмг тууль.

Уулд нурһан хальчлад, үүлнд нүдән хальчлад бәәх. Жить со всеми в мире и согласии. Кенлә чигн өшән уга, дән-дажг уга амрад-жирһәд бәәх.

Һучн җил болад, кесг тохм әмтн негдәд, уулд нурһан хальчлад, үүлнд нүдән хальчлад, кенлә чигн ө-өшән уга бәәсн хотнур кесг миңһн цергтә хортн дәврв. – Бадмии А.

Уульла әдл бәәх. Жить замкнуто (уединённо). Аглһ һазрт бәәх.

Көгшә әмтнлә таардго төләдән онц һазрт уульла әдл бәәнә, тиим җирһлин бәәдлд насан чиләҗәнә.

Уульла әдл хәләх. Иметь мрачный вид. Угрюмо молчать. Атхр болх.

Өрүнәс авн мана бааҗа, хур орх теңгр мет, миркиһәд, цә ун бәәҗ, уульла әдл хәләһәд сууна.

Уульх-дуулх юмн уга. Жить без горя, без печали. Зовлң үзлго, түрү-зүдү угаһар бәәх.

Түрүн йисн җилин эргцд эднәс уульх-дуулх юмн үзгдл уга йовла. – Доржин Б.

Уульх-унжх. Сильно плакать. Нульмсан асхрулх.

О, тег, мини-теегм! Эн хурдн хар салькнд зовлңган келәд, уульд-унжад, нульмсан һоожулад йовхларн, сәәндән тошурхад тиигҗәнә больнч? – Васькан Б.

Ууран һарһх. Сорвать зло на ком-либо. Цухлан һарһх.

Ууран нанар һарһхар бәәнт? Эртинә нанла цухлдад, һалзурен догшн нохасарн мини толһа кемлүлхәр седләт... – Эрнҗәнә К.

Уурий, уурий гиһәд бәәж, өр цәәлһж. Потерять меру времени. Цагин кемҗә геех.

– Не, юн болҗана энчн? Уурий, уурий гиһә бәәҗ, өр цәәлһдг юмн болн гиҗәвзә, сууһад амр, – гиһәд Бадм машинәннь үүд тәәлв. – Эрнҗәнә К.

Уурнь болсн әрк, ухаһар дегҗсн өвгд. Молочная водка, достигшая своей крепости; старцы, преисполненные мудрости. Һашунь күцсн хальмг әрк, дадмгнь дүүрсн медәчүд.

Уурнь болсн әрк, ухаһарн дегҗсн өвгд күләҗәнт гиҗ шоглад, теднә өөр ярндг деер доклад суув. – Эрнҗәнә К.

Ууртан бүтх. Испытывать приступ гнева. Ур күрәд, бийән эрә бәрх.

Валентин Сергеевич тер бәәдлинь үзчкәд, ууртан бүтәд, әрән гиҗ бийән бәрв. – Тачин А.

Ууртан хаһрн гих. Чуть не лопнуть от злости. Хорнь буслх.

Чини келсн худлд би ууртан хаһрн гиһәд, болв бийән бәрҗ чаддг залу болад, әрә гиҗ тесүв.

Уурхан сан. Рог изобилия. Неисчерпаемый источник, несметное богатство. Чилшго зөөр.

Көвүнь: – Аав, аав, арсм кенәв, цөөкн мөңг өгтн, – гиҗ сурҗана. Эцкнь барун бийдән бәәсн уурхан сангасн утхад, нег тулм алт кеһәд өгнә. – Хальмг тууль.

Җил болһн малдан шимтә күмс белдҗ чаддго мана колхозмуд, эрднь-шишә тәрдг болхларн, уурхан сан олҗ авснла әдл болхмн. – Бадмин А.

Уутьхн хаалһд харһх. Встретиться на узкой дорожке. Взаимно враждовать. Хоорндан өшә көөх. Нег-негндән харшлх.

Залу күүнә хаалһ олн, альк нег цагла чамла уутьхн хаальд харһад, һарһсн му йовдлычн негн деернь һарһх учр үзгдх.

Ууц күндрх. Отяжелеть с возрастом. Насн ирәд, күүнә цогц-махмуд күндрх.

– Чи, Василий, Батаг дахад, бас сурһульд эс йовҗанч? – гиҗ хөкрлв. – Бата ахта улс даххас мана ууц күндрәд бәәҗ бишй, – гиҗ Василий инәв. – Эрнҗәнә К.

Уха авх. Принять мнение, соображение. Сансн ухаһан сольх. Хәләцән сольх.

Таниг үр Егоровин уха авад, йосидан чик директор болҗана гиһәд байрлҗалав. – Тачин А.

Уха алдх (уха-сегәһән геех). Сильно напугаться, потерять сознание. Икәр әәх, серл-сегәһән геех.

Мини улс намаг үзхләрн, уха алдчкдг болҗана. – Басңга Б.

Мел уха-сегәһән гееһәд, тедн довтлад йовсн уга боллтал. – Доржин Б.

Уха гүүлгх. Раскинуть умом, прикинуть в уме. Ухалх, тоолх.

– Тиим чигн биз, – гиҗ Павел невчкн зуур уха гүүлгчкәд, немәд иигҗ келв, – юмна гүрм дәәнд бәәнә. – Инҗин Л.

Уха дахх. Следовать за кем-то (за чьим-то мнением, действием). Үлгүр авх.

Үнәр келхд, би чамд иткдг уга биләв, яһҗ медхв, эцкнь хулхач бәәсн, көвүнь бас эцкиннь уха дахвзго гиҗ сандг биләв. – Нармин М.

Уха заах. Учить уму-разуму. Указывать, поучать. Читать нотации. Сурһмҗ, сүв-селвг өгх.

Ода тиим болхла, танд бидн уха заахмн биш. – Манҗин Н.

Уха (тодлвран) туңһах. Глубоко задуматься. Гүүнәр саналдх, тоолх.

Саңһҗ-Һәрә нанур хәләһәд, кесгтән уха туңһаһад саналдчкад: «Орчлң гиһәд иим ора болн җора юмн», – гиҗ немв. – Эрнҗәнә К.

– Тер цагтан мини тускар чигн магтад, бууляд, газетд бичәд ниргҗ йовад, мартад хуурцхав, – гиҗ Данзн хоолан ясад, тодлвран толһадан туңһаҗ эклв. – Эрнҗәнә К.

Ухан орад-һарад бәәх. Не находить себе места, беспокоиться. Яах-кехән медлго, икл үүмәтә бәәх.

Һаң догшн болад, һазр халцхарад, өвснь әгрәд, хөн, үкрт хаздг бут уга болхла, ухам орад-һарад бәәнә. – Тачин А.

Ухан орх. Набираться ума-разума. Очнуться. Прийти в себя. Тоомсрта, тоолврта болх. Серл орх.

Хәрнь мана эмгнд кезә нег цагт ухан орх гиҗ сана биләв. – Тачин А.

Уханани хаӊхд уга. И в мыслях нет. Төрүц сананд эс орх.

Эднэс туста селвг соӊсч, дала дөӊтә юм үзхв гих тоолвр Бакдгин нам уханани хаӊхд чигн уга бәәснь бас лавта мөн. – Доржин Б.

Уханани хаӊхд эс авх. Не обращать внимания. Вообще не брать в счет. Оньгтан төрүц авлго бәәх.

Иим юмн болх, иим юмн үзгдх гиҗ, эдн төрүц уханани хаӊхдан эс авчасн билә. – Дорҗин Б.

Уханас һарч өгчәхш. Невозможно забыть. Марттдшго юмн болв.

Өдр сө уга уханас һарч өгчәхш. – Нармин М.

Уханд (толһад) тольс гих. Мелькнуть в голове. Генткн сананд орх.

Төмриг улан деернь давтхмнэҗ гисн мектә тоолвр Боврги уханд тольс гиҗ орв. – Дорҗин Б.

Ухандан авх. Принять к сведению. Оньгтан авх.

– Минињәр болхла, Егоровин туск күүндәһән бюро деер әмтнә келсиг ухандан авад, хойр сегләтр эвцтхә гиҗ төгсәхмн, – гиҗ. – Тачин А.

Ухан-медән уга. Без памяти. Ухан-сегән уга.

Ясндҗнь зөвәр шаагдад одсн бәәдлтә, бийнь ухан-медән уга. – Бембин Т.

Ухан-сегән уга. В бессознательном состоянии. Серл уга бәәх.

Калдан хойр шавтсн, ухан-сегән уга. – Нармин М.

Ухан-седкл көндәх. Задеть (затронуть) за живое. Ухалж, санж йовсна тускар келх.

Мөр болхнь, мини көдлмшч күүнә цөн үгин утх теднә ухан-седклиг көндәх чигн биз. – Тачин А.

Ухан-селвг хальдах. Принять и поддержать инициативу. Санан-тоолврин дөӊнх.

Нег улу Валентин Сергеевич, Петр Савельевич, Андрей Анатольевич, Конин Дава, Эвән Увш эднә сән ухан-селвг чамд хальдад, чамас көдлмшчнрт хальдад – цугтан ямаран шунлттаһар хулс хадҗ авувидн. – Тачин А.

Ухан-сүзгән бәрх (өгх). Вложить душу (сердце). Седклән, дуран тәвх.

Манҗ бичкн наснас авн сән мөрнд ухан-сүзгән бәрчксн күн. – Дорҗин Б.

Ухань төөрчәнә. Ум за разум заходит. Не в состоянии разумно рассуждать, действовать. Ухан-сегәһән геех. Чик тоолвран алдх.

Гер дотркм идән-будан, тиим эк-толһа уга юм үзчкәд, ухам төөрч одв. Яахв гиһәд үүмлзәҗәһәд, әрә гиҗ диг-дараһинь олув.

Уха-сегә өгл уга. Не дать опомниться. Йир шулуһар, юм келлго кех.

Уха-сегә өгл уга хөөч мини пальтог тәәлүлҗ өлгәд, орн деер ирмәглүлҗ суулһад, көрч одсн һосим татҗ тәәләд, беш деер бәәсн халун баальнг өмскүләд оркв. – Нармин М.

Ү

Үвлин найн. Разгар зимы. Үвлин гүргү. Цаста-шуурһта киитн цаг.

Үвлин найнд күүкдтә-шуухдта хамаран однач? – Басңга Б.

Үг (ам) алдх. Проронить слово. Келшго үг keләд оркх.

Аюдан бурад, үг алдад оркдг болвзгот. – Дорҗин Б.

– Та, Цаһан, үг алдад орквзат, – гиһәд Василий чигә уусн ааһан өгн йовҗ шоглв. – Эрнҗәнә К.

Үг булалдх. Перебивать друг друга. Нег-негндән үг өглго келх.

Үг булалдҗ йовх бәәдлтә, зөвәр чаңһ-чиирг ду һарлдад йовцхана. – Эрнҗәнә К.

Үг һарһх. Затевать нежелательный разговор. Керг уга күүндвр эклх.

Эцкнь кесгәс нааран үг һарһҗ, көвүндән чееҗиннь зовлңган келхәр билә, болв терүгән мел хөөнь гиһәд бәәҗ, бийләһән авад, сәәһән хәәвв.

Үг даах. Терпеть (переносить) шутки; спокойно реагировать на чьи-либо шутки. Күүнә наадллһиг тесч даах.

Һурвн көвүн бичкнәсн авн үүрлнә, тегәд нег-негнәнь үг да-аһад, хоорндан йир ни бәәцхәнә.

Үг орулх. Сватать девушку. Күүкнд зәңг орулх.

Закриян Инҗрт үг орулад, зөвән авчкҗ гиҗәли? – Басңга Б.

Үг хавчулх. Вмешиваться в разговор; вставить слово. Күүнә күүндврт орлцх. Үг орулҗ келх.

Үүднд суусн медәт залусин күүндврт үг хавчулв, тедн к соңссн болад, төрән цаарандн шуугатаһар давулв.

Үг хәәҗ, өрчән уудлдго (үг хәәх күн биш). Не лезть за словом в карман. Келх үгнь келн деернь.

Отхна Манҗ гидг маштг нурһта, зеегтә хар нүдтә мөңгн шар залу ханцан шамлад босв. Кемр күүнлә күүндән, меткәхм болсн цагт үг хәәҗ, өрчән уудлдг күн биш. – Эрнҗәнә К.

Мана зе үг амтлҗ келхмн болхла, өврәсн уудлҗ, үг хәәх күн биш. – Эрнҗәнә К.

Үгән авлцх. Сговариваться, брать друг с друга слово. Нег-негнәннь үгд орх, бооца кех.

Нег үгән авлцсн хөөн нер һарһад, эк-эцкдән келәд, ааһин ик цуһар медсн хөөн ма хойрт цухрлт уга. – Тачин А.

Үгән идх. Не сдержать свое слово. Келсн үгдән эс күрх.

Зәәсң болн закрач күн үгән идхмн биш, арһ уга болад, Үгән-сниг бууляд-магтад, арһта сән залу гиһәд гиичлүләд тәвсмн. – Доржин Б.

Үгән медлцх. Понять друг друга. Нег-негән медх. Ни-негн болх.

Үгән медлцәд, ирх белдлһндән цуг оньган өгтн. – Тачин А.

Үгән негдүлх. Придерживаться единого взгляда, мнения. Нег хәләцтә, нег ухан-тоолврта болх.

Һанцхн Хондлан район биш, цуг районмудын ахлачнр үгән негдүләд, үвлзңд орх малын тооһинь баһрулхмн гиһәд, тиигҗ күцәсн болхла, зудас иигҗ аахн уга биләвидн. – Тачин А.

Үгән олх. Найти общий язык. Понять. Әмтнлә нег ухан-саната болх.

Валентин Сергеевич Егоров районд ирәд, көдлмшин бәрциг оңдарулхар эдл-ахус эргәд, көдлмшч баһчудла үгән оллцад, үзсн дуту-дундан директорин чирәднь келв. – Тачин А.

Теднләрн үгән олад, хамдан нег күцлтә бәәх эв хәәхмч. – Тачин А.

Үгән өгсн деернь үрәһән шавдхмн. Куй железо пока горячо. Зөвтә гисн деернь кергән күцәхәр шамдх.

– Тер күүкндтн талдан нег әәмгәс күн зәңг орулҗадгиҗ гиҗ, би одахн нег зүүвр зәңг соңслав. Шамдхмн. Үгән өгсн деернь үрәһән шавдхмн, – гиҗ Байн зөрҗ келв. – Эрнҗәнә К.

Үгән өгх. Дать слово. Обещать. Амлцх.

Ода гемән медҗәнә. Энүнәс хооран улм сәәнәр көдлхәр үгән өгчәнә. – Эрнҗәнә К.

Нег хөөнәс дөрвн дундур килограмм ноос авхин орчд, тавн дундур килограмм ноос авнав гиҗ, үгән өгв. – Эрнҗәнә К.

Үгәс һарх. Ослушаться. Поступить по-своему. Күүнә келсәр эс кех. Кү эс соңсх.

Кеемәг эцк эк хойриннь үгәс һарх гих нам санандм уга.

Үгәс үг һардг. Со слова начинается разговор (беседа). Күүндәнәс төр, керг эклдг.

Бидн нег-негән таньхас биш, нам иигҗ чирәцҗ сәәнәр күүндәд угавидн. Үгәс үг һардг. – Эрнҗәнә К.

Үгд орх (багтх). Согласиться. Делать так, как просят. Кү соңсх, зөвтнь орх.

– Такан үгд орад, чамас яһҗ өшәһән тер авсинь соңсхнь толһан үсн ода бийнь босна, – гиһәд Сарң невчкн зуур тагчг бәәв. – Бадмин А.

– Нә, йирин тиигҗ оч, – гиһәд Сөнәкин үгд эдн багтв. – Хальмг тууль.

Үгдән күрх. Сдержать свое слово. Келсән күцәх.

Залу күн үгдән күрдг. Ялан өгвт – залуситн әмд үлдәҗәнәвидн. – Нармин М.

Аавчн кезәд болв чигн үгдән күрдг бәәнә. – Басңга Б.

Үгдән халх. Разговориться, начинать говорить лишнее. Амн халх, улу үг келәд ирх.

Хамҗл үгдән халад ирхлә, багш альхарн хаҗудан бәәсн хүүчн авдрин бүркәс татад: «Чини сәәхн үгмүдәр зег хатххар бийн бәәхшивидн», – болҗана. – Бадмин А.

Үгин илнь сән. Хороши слова прямые, ясные. Илднь келсн үг күцц медгднә.

Үгин илнь сән, үгән илднь һарһад, келснтн сән болх. – Тачин А.

Үгинь һартнь бәрүлх. Доказать кому-либо его правоту или неправоту; припомнить кому-либо его слова. Келсн үгинь медүләд, сананднь орулх.

– Чамд эн үгичн һартчн бәрүлхв! – гиһәд укс гүн, алхлад һарв. – «Җаңһр».

Үгцәд авх. Договориться о чем-то. Хоорндан үгән олх.

– Тер хойрчн үгцәд авчксн болҗана, – гиҗ Бакурин эк Эза келв. – Тачин А.

Үд авх. Соблюдать обеденный пост: есть толченную в масле пышку (религиозный обряд). Мацглҗ шишлң хот эдлх.

Цал буурл сахлта цаһан өвгн сард һурв мацглдг билә. Мацглдг өдрән өрүн гү тәвх кемд үд авна гиһәд, тавгт эс гиҗ тәркд шар тоснд һуйр нүдәд идчкәд, маңһдур өрүн күртлнь цааҗр дамҗг авад бәәдг бәәсмн. – Эрнҗәнә К.

Ү-дә уга уралан (өмәрән) орх. Идти напролом. Торл уга дәврәд йовад йовх.

Асхндь гериннь өөр ирәд, ү-дә уга аюдан яһҗ орхв гиһәд, торад зогсв.

Үзәд-медәд ирхлә, үзм-шикр мет. Радостно, когда мир видишь своими глазами, когда истину постигаешь сам. Юмиг эврәннь нүдәрн харад, ухан-серлдән авхла, байрта.

Экин келсәр үзәд, медәд ирхлә, үзм-шикр мет, ижлдәд ирхлә үүрнь чигн бүрдәд бәәх биз. – Бадмин А.

Үзг маань уга од! Сгинь с глаз! Уга бол, эрл цааран!

– Ю келҗәхмтә? Би үг болһнд чинр орулҗ өгчанә. Юн келҗәхлә, үзг маань уга одсв, – гиҗ күүкн андһар тәвб. – Бадмин А.

Үзг уга юм келх. Говорит нечто бессмысленное, вздорное. Болх-болшго үг келх.

Болсн марһанд үзг уга дала юм келәд, угатя көвүн байнас көөгдүлв. – Хальмг тууль.

Үзг-чиг уга (күн, эмтн). Человек без адреса. Хама-яма уга күн.

Үзг-чиг уга әмтнд үзүлҗ, гертәсн иигәрән-тиигәрән һарч йовснь медгддго билә. – Доржин Б.

Үзгән алдх. Потерять направление, заблудиться. Хаалһан геех, төөрх.

Зуг үзгнь медгдхш, үзгән алдҗ оркҗ. – Сян-Белгин Х.

Үзсн үзәд уга хойринь һартнь бәрүлх. Указать на все стороны (*букв.* вручить в руки все, что до этого видел и не видел). Сән-мууһинь цугинь келҗ цәәлһҗ өгх.

Тер цагт би терүндтн үзсн үзәд уга хойринь һартнь бәрүлхв. - Тачин А.

Үзүрнь олдсн юмн, йозурнь чигн олдх. Если найдется начало, то найдется и конец. Эклцнь һарсн хөөн, эцүснь бәргдх.

Үзүрнь олдсн юмн, йозурнь чигн олдх. Бидн ода өңгән сольсн хортдудт меклгдәд йовдган уурч йовнавидн. Мадна саг-серггмдн җил ирвәс хурцдад йовна. – Эрнҗәнә К.

Үзхин нүдн, соңсхин чикн. Всевидящий, всеслышащий (о человеке). Цугинь үздг, цугинь соңсдг (күүнә тускар).

Дәәнә көлд йовсн күн саг-сергг болдмн. Үзхин нүдн, соңсхин чикн болад йовдмн. – Эрнҗәнә К.

Үй уга хулсн, дун уга күн. Одинокий и слабый. Өнчн, һанц, тулг-түшг уга, чидл-чинр, э-чимән уга эмтн.

Цедә зәәсңгәс элк-бөөрән сөңгртл цокулсн бийнь, тан тал одад кел гиҗ, хотна залус келсн бийнь, өөрән бәәх танур одхш. Йоста үй уга хулсн, дун уга күн гидгтн эн. – Эрнҗәнә К.

Үкәр талан хәләх. Доживать последние годы жизни. Көгшрәд, насн чиләд ирх.

Үсчн буурлтад, насчн иктәд, үкәр талан хәләчксн бийчнь, саакл эврәннь амр-тааврар, арсн-махнаннь арһ хәәһәд йовхар, ах-дү яһна гилч гих ухан-санан орхший? – Бадмин А.

Үкж, күн бол! Горе луковое. О незадачливом, нерасторопном человеке. Дуту хөвтә, хашң күн.

– Хаврин дуусн эн трактор деерән көдлҗәнәч, кезә энүнәнь эв-арһинь сәәнәр медҗ авхмч? Үкҗ, күн бол, хәәмнь! – гиҗ көвүг бригадир шоодв.

Үклән олх. Найти смерть. Погибнуть, умереть. Сәәhән хәәх. Насан барх.

1943 җил бар сарин чилгчәр хальмг улс төрскн теегәсн Сиврин киитн цаста-мөстә һазрур хар гөрәр туугдв, олнь тенд үклән олв.

Үкләс хольжх. Избежать смерти. Өңгрлhнәс уужх.

Эн хар кирстә үкләс хольҗхар седсн хөөн, баглрҗ нег һазрт хурлго, атхҗаһад, цацсн зарм кевтә һазрла ширдәд шарад одхан тер улс меднә. – Бадмин А.

Үклин амнас алдрх. Избавиться от смерти. Үкл уга эмд hарх.

Үклин амнас алдрад, җирһлин хаальд орсна байр болҗана. – Бембин Т.

Үклин өөгүр, килhсн деегүр. На волоске от смерти. Үкн гиhәд, эмд hарх.

Арвн өдртән үклин өөгүр, килһсн деегүр йовҗ йовсн холҗад, адг герт бәәдг бәәдл үзәд, чиирг залун чинәнь алдрҗ суув. – Нармин М.

Үкм гүүхәрн. Мчаться во весь дух. Хурдлад, хурлзад йовх.

Цаачнь Кеемә үкм гүүхәрн һарад аашна. – Басңга Б.

Үкн хурдар гүүх. Бежать сломя голову. Хурдлад одх.

Генткн хоша бәәсн герин күүкд күн үкн хурдарн гүүҗ ирв. – Манжин Н.

Үкрин дуунла серх. Встать рано к утренней дойке коров. Өрүн эрт, үкр саадг цагла босх.

Асхн тәвсн темән үзгдхш! Мергн, бос, темәнд од! Асхн болмар эркән уусн сән залус, үд күртл унтад, үкрин дуунла серхмн болхгов. – Эрнҗәнә К.

Үкрин өвр деер цацсн тәрән мет. Как горох об стенку. Келсн үгиг оньгтан төрүц эс авх. Келсн үгиг чикнә хажуhар hарhх.

Медшгод келсн үг үкрин өвр деер цацсн тәрән мет гидм. – Басңга Б.

Үкс босх. Стремительно встать. Шулун, түргәр босх.

Залус орҗ ирҗ йовсиг үзн, Босхмҗ үкс босад, орн деерән сууһад, олн зүсн торһн утцар зег хатхҗ суусн күүкн талан нүднәннь булңгар хәләһәд, докъя өгәд оркв. – Тачин А.

Үкс гих. Поспешить. Адhх-шидhх.

– Үкс гиҗ тиигән йовцхатн, – гиҗ Каҗ зәңглв. – Эрнҗәнә К.

Үксән босч ирв чигн. Хоть режь живьем. Ямаран әәмшгтә юмн харhвчн әәдго.

Тиигҗ келхләнь, Кеемә Нәәмнә көвүнд үксән босч ирв чигн, одшгов гиһәд, һал асад одв. – Басңга Б.

Үксән кехмби? Совершенно ни к чему. Тас керг уга.

Сегләтр: «Түрд гитн – тедн хурлар үксән кехәр бәәхмби?» – Басңга Б.

Үксән хәәх. Какого лешего нужно. Юн хатснь кергтәви?

Ода юн үксән хәәҗ, намаг неклдҗ йовхмб эднчнь? – Дорҗин Б.

Үксн-әмдинь медх. Узнать о человеке (*букв.* жив он или умер). Юн болсинь, яhсинь медх.

Нам би әврән түүгитн үксн-әмдинь медәд угав. – Тачин А.

Үксн-әмдрснь – hанз тәмк. Между жизнью и смертью – одно мгновенье. Үкл әмдрл хойрин хоорнд нег агчм.

Үксн-әмдрснь – һанз тәмк гиһәд, олн җилдән дәәлдҗ йовсн салдс ирсн баһчудт келв.

Үксн-хатсан кех биләә. Что могут они сделать. Яах биләә тедн.

Эдниг олнд, колхозд орулҗ, отг болшголм. Колхоз эднәр юн үксн-хатсан кехмби? – Дорҗин Б.

Үксн эмг күләх. Ждать, когда рак свистнет. Бесполезно ждать, никогда не дождаться. Күцәгдшго юм ирхинь күләх.

Хаалһ кезә һархнь медгдҗәхш, тегәд үксн эмг күләһәд суунавидн. Нань талдан керг уга!

Үксн эмгнә нәәтхл өгнәв гих. Ничего не обещать. Ючн өгшгов гиҗ келх.

Бата, дегтр барлгдхла, нанд ямаран белг авч өгнәч? – гиҗ Коля көнҗл дорасн хәәкрв. – Чамд үксн эмгнә нәәтхл авч өгнәв, – гиһәд, Бата Коляг махлаһарн авад шивәд оркв. – Эрнҗәнә К.

Үксн эцкән босч ирсн әдл санх. Принять кого-либо очень близко к сердцу. Ямр нег күү йир өөрхнд тоолх.

Кесг өлн бәәчкәд, цадтлан хот уухларн, бидн укси эңкән босч ирсн әдл болһдг билэвидн.

Үкхин нааһар болх. Едва не умер. Үкн гиһәд эдгх.

– Хөөнь дәкәд бийм күндәр гемнәд, үкхин нааһар болад, невчк сән болла. – Бембин Т.

Үлмәд орх. Быть во власти кого-либо. Зависеть от кого-либо. Күүнд закргдх. Күүнә ухаһар бәәх.

Хаӝуһас селвг өгәд, хаӝһринь чикләд, уха зааһад оркдг улсин тоод Агаӝ оршго билә. – Дорӝин Б.

Үлү нег әмсхл өгл уга. Сразу. Без передышки (*букв.* не давая сделать ни одного лишнего вздоха). Йир шулуһар, кииһән авлго.

Тер учрар үлү нег әмсхл өгл уга, түргәр йовх кергтә. – Нармин М.

Үлү үзх. Завидовать. Бийәсн давсн күүнд дурго болх.

Та хойрин дурн басл батар һаңнгдла. Көвүд-күүкд цуһар үлү үздг билә. – Эрнӝәнә К.

Эдн ямаран кевәр үлү үзӝәнә гилч. Нам Бадаша күүкнд чигн иим ботинк уга... – Дорӝин Б.

Үлү үзӝәнч, лейтенант. – Бадмин А.

Эдничн нег-негндән әвр үлү үзцхәнә. – Эрнӝәнә К.

Эр така йир ке болчкад, сәәхн хувцта бәәӝ. Цуг шовуд терүнд үлү үзнә. – Хальмг тууль.

Өлн арат буһд үлү үзв: хама болв чигн ноһа олӝ идәд, буһ оньдиндән цадхлң бәәнә. – Хальмг тууль.

Эн әмтн манд үлү үзсн зәңг һарад бәәнә. – Бадмин А.

Ноонин бичкн көвүн болн ачнь Батан дегтрмүдт үлү үзлцәд, хәрәд авч өгтн гилдәд уульлдад, аздлад бәәцхәв. – Эрнӝәнә К.

Андрей һавшун, чаңһ Дольганд үлү үзгч седкл зүүв. – Инӝин Л.

Үн уга. Бесценный, дорогой (о вещах, душевных качествах человека). Үнлӝ болшго, йир үнтә (юмна тускар); эңкр, үнтә (күүнә тускар).

Сойл болн тууӝ, амн үгин билг болн бичмр утх зокъялмуд – хальмг улсин үн уга зөөр мөн.

Эңкр, үн уга дү күүкм, кесгәс нааран чамас бичг уга, цаг олад, ямаран бәәхән мадид зәңгл.

Үнән геех (бархь). Потерять авторитет (уважение). Тоомсран алдх.

Чи, ухата залу, бийәсн цолта әмтнд зуһудад, үнән геежәнәч, әмтн чамар наад бәрҗәнә.

Үнлдг алтн уга. Нет столько золота, чтобы оценить. Үнинь дүңцүлдг юмн уга.

Шишлң тана, тана һардсн бригадын улсин көдлмшин чинр үнлдг алтн уга. – Тачин А.

Үнн (юмн) кезә чигн үнәрн (үнндән) һарх. Правда всегда восторжествует. Зөвтә чик юмн кезә чигн деер авх.

Холын зәңг холвата гиҗ келгддг. Болв үнн үнәрн һарч бәәнә. Пиитрт цаһан хааг ширәһәснь буулһснь үнн болҗана. – Нармин М.

Үнн нүдтә болхла, үзх. Если у правды есть глаза, то она увидит. Чик юмн үнндән һардг.

Гем уга. Үнн нүдтә болхла, үзх гиһәд, хаҗудан күүндҗ йовх мет, чаңһар келәд, седклән аадрулв. – Эрнҗәнә К.

Үнн седкл деерәс. От чистого сердца. Әрүн цевр санаһасн.

Әәҗнр, эгчнр, дүүнр үнн седкл деерәс Октябрин байрт нерәдҗ өгүлсн белг эн. – Нармин М.

Үнн седклиннь амн үгән күүндлдх. Говорить от всей души. Күүндәд, нег-негнәнь седкл медх.

Хойр үр үнн седклиннь амн үгән күүндлдәд, аңһр-аңһр инәлдәд хәрҗ ирцхәв. – Нармин М.

Үнр авх. Узнать что-либо первым. Быть немного осведомленным о чем-либо. Юмна түрүнд зәңгин зах-зүхинь медх. Кергин ю-күүһинь экләд йилһх.

Та, Боврг, нам нег юмна үнр авчкад ирсн болвзгот? – Доржин Б.

Үрни үрнд бичә үзгдтхә. Пусть никогда не повторится (*букв.* пусть не видят дети детей). Тиим күчр йовдл үйин үйд бичә үзгдтхә.

Дәрк минь, үрни үрнд бичә үзгдтхә. – Тачин А.

Үсән өгсн алмс мет (алмс болҗ). Как привязанный следо-

вать за кем-либо по пятам. Как банный лист. Өрән нексн бәәдлтәһәр күүнәс эс салх.

Эднд үсән өгсн алмс болҗ эргәд чигн, тус уга болв. – Доржин Б.

Эднь иигәд үсән өгсн алмсмуд болад эргәд бәәцхәнә. – Эрнҗәнә К.

Үсән үмтәх. Рвать волосы на голове. Испытывать сильную досаду. Бийән гемшәҗ, икәр һундад зовх.

Тиигәд эргә-эргә бәәҗ, тер көвүн нанас цөкрәд, әвртә гидг һундлта бичг бичәд үлдәчкәд йовҗ одв. Арднь би бийән гемшәһәд, үсән үмтәһәд, күүнд медүллго уульҗ үлдүв. – Эрнҗәнә К.

Үснә үзүрәр һартха (давхта). Пусть грехи обходят нас. Шалтг, зовлң гидг юмс холаһур йовтха.

Кел бәргдсн болхий? Дәрк минь, тиим юмн бичә үзгдтхә, немшин һарт орҗ үкнә гидг үснә үзүрәр һартха гиһәд, бийләрн күүнддг болв. – Тачин А.

Му юмн үзгдлго үснә үзүрәр давтха… – Доржин Б.

Үснә хуух ирвәтрәд бәәх (үсн босх). Волосы дыбом встают. Сүрдх, икәр әәх.

Мана үзсн тоотыг келәд керг уга. Ода бийнь санад оркхнь, үснә хуух ирвәтрәд одна. – Бадмин А.

Үүдән ардан шивх. Хлопнуть за собой дверью. Шүрүн заңган үзүлх.

Дәкәд Күрдш Шорваевич ирәд бухҗ-бухҗ, Эрднь Бораевич Валентин Сергеевич хойриг Элстүр эркән уга иртн гичкәд, үүдән ардан шивчкәд һарч гиҗ соңслав. – Тачин А.

Үүдәр шаһаһад уга. Не появляться. Не приходить. Не заглядывать. Ирәд уга. Ирдгән уурч.

Мана Мирки Миндрикович эн дөрвн җилин туршар нааран ирҗ, үүдәр шаһаһад уга. – Тачин А.

Үүд-түүд күрдго. Моментально, быстро, вмиг. Йир шулуһар, түргәр. Дарунь.

Хавтхасн үүд-түүд күрдго цаһан эмән түркәд эдгәчкәд, ахан авад, Хар теңгсин көвәд ирнә. – Хальмг тууль.

Үүл һарһх. Совершить преступление. Йосн биш йовдл татх, йос эвдх.

– Эврән үүл һарһҗ уга кевтә, зуг үүл һарһсн нег күүг харсч авхар толһаһан хомутд орулҗ йовх бәәдлтә, – гиҗ Овшинов келв. – Бадмин А.

Үүл хальдах. Причинить зло; нанести вред кому-либо. Саалтг болх; хоран күргх.

Шарин зурһан миңһн арвн хойр баатран үүл хальдаһад оркв гиҗ хәәлвт? – «Җаңһр».

Үүлән даах. Отвечать за свои проступки. Һарһсн гемән эврән даах.

Кемрҗән би нерән эс тәвсиг хөөнь Боврг эс меддмн болхла, үүлән эн һанцарн дааҗ йовг. – Доржин Б.

Үүлән үзх. Горе мыкать. Нести наказание. Зовлң эдлх. Кесн гемән даах.

Үүлән тер эврән эдлтхә гих санан Цандгт орв. – Доржин Б.

Ялчнрнь бас үүлән үзҗ, засгла харһдмн. – Доржин Б.

Цагнь иим үүмәтә бачм болсн деер теңгрин халун улм чаңһрад, мал тууҗ йовх улс үнндән үүлән үзҗ йовна. – Бембин Т.

Үүлән эдлх. Мучиться, страдать, терпеть муки и лишения. Түрх, зүдх, зовх.

Терүнә бийинь токурдгин арһ хәәх кергтә... Үүлән тер эврән эдлтхә гих санан Бакдгт орв. – Доржин Б.

Үүлнь бадрх. Преуспевать в чем-либо. Кергнь шунх.

Муха кевтә тер саамла харһҗ, үүлнь бадрҗ йовсн Довдн бәәсн болхмби, тер?.. – Доржин Б.

Үүрән ясх. Быть готовым к чему-либо. Эв-арһ хәәһәд, белн болчкх.

– Поштын конторин ахлачнь – орс гелңгин көвүн... – гиҗ күцц умшл уга зогсад, – үүрән ясад авч орксн керәс бәәҗ, – гиҗ начальник келв. – Басңга Б.

Үүср уга. Неистовый, нещадный. Йир шүрүн, хәәрлт уга.

Үүлн күцҗ цуглрад уга бәәтл, үүср уга догшн хар салькн көдләд, чаңһ-чаңһар ишкмнәд күрәд ирв. – Сян-Белгин Х.

Иим үүср уга үгтә юмн бәәдви? – Басңга Б.

Ү-хәәһән һарһх. Излить душу. Чеежднән бәәсән келх.

Хар Күкл һар бичгән өгчкәд, бергнләрн мендлҗ, ү-хәәһән һарһад, һарад йовҗахлань, бергн: «Алтн җолаг зөв эргүлҗ, ар Бумбин орндан аһ Шавдл хат буулһҗ, атан-марһаһан авч ирх бол», – гиҗ алтн йөрәлән тәвәд салдг болна. – Хальмг тууль.

Х

Хаалһ деерәс ахулх (әрлһх). Убрать с пути. Алчкх, тоньлһх.

– Ахулх кергтә, Бамбаг хаалһ деерәс, – гиҗ залу Бовргин чикнд арһул шиигҗ шимлдв. – Доржин Б.

Энүг хаалһ деерәс эс әрлһхлә, эв болшго. – Басңга Б.

Хаалһ заах. Дать совет (указание). Селвг өгх.

Сурһулян төгсәснә хөөн Долан ямаран эрдм шүүҗ авхан медлго бәәхләнь, хотл бальснд көдлҗ бәәсн ахнь цаарандк хаалһинь зааҗ өгв.

Хаалһ олх. Найти выход (выйти) из затруднительного положения. Түрү йовдлас һарх.

Сана-тоола бәәҗ, баһчуд генткн учрсн түрү бәәдләс гетләд, эврән чик хаалһан олад, байрта-бахта бәәнә.

Хаалһан геех. Сбиться с пути. Эндүрх, хажһрар бийән бәрх.

Бичкнәсн өнчәр өсәд, чик сурһмҗ эс авсн көвүн җирһлинь хаалһан геең әд, ик түрү-зовлң үзәд йовв.

Хаалһаснь төөрүлх (һарһх). Сбить с правильного пути. Чик йовдласнь хаҗилһх.

Әмтиг чик хаалһаснь төөрүлҗ, эврәһән күцх санатаһар чирмәлдсн улсин хорнь улм буслад бәәв. – Доржин Б.

Хаалһдан сән йовҗ, алтн җолаһан зөв эргүлҗ байрта ирх. Счастливого возвращения. Замдан зовлң-түрү уга, кергән күцәһәд хәрҗ ирх.

– Хаалһдан сән йовҗ, алтн җолаһан зөв эргүлҗ, байрта иртн! – гисн Шокин Цаһана дун соңсгдв. – Эрнҗәнә К.

Хаалhтн цаhан болг (болтха)! Счастливого пути! Замдан зовлӊ үзл уга йовтн.

Баазр үкс-үкс алхад, өмнк тергн тал ирәд келв: «Эрвӊ, мөрнәннь җолаһан көндә. Хааль цаһан болг!» – Нармин М.

Хәәмсм минь, менд йовтн. Хаальтн цаһан болтха! – Бембин Т.

Хавтхар цокх. Причинять материальный ущерб, убыток. Һарула харһулх.

Дулан цаг олзлад, бәәдг герән күцц ясув, малын хаша шинәс бәрүв, күцәгдсн кергүд зөвәр хавтхар цокв. Тиим болв чигн, киитн орхла, цуг эн тоот өрк-бүлдм сән таал учрах.

Хавхд торх. Попасться в капкан. Попасться на удочку. Мекд орх.

Би таниг шин күн гиһәд, альк-ялькинь йилһл уга, әмтнә хавхд аюдан торад одвзго гиҗ саглулҗ келхәс биш... – Дорҗин Б.

Хаг болх. Быть обузой, стать препятствием. Дашкаһан, харшан күргх.

Ода Байриг буулһхдм хаг болх юмн уга. – Басӊга Б.

Хаh ташч (ташад) инәх. Громко расхохотаться. Генткн йир чаӊhар инәх.

Һурниҗ суусн залу ирсн күүнә үгәс хаһ ташч инәһәд, чирәднь герл орад, әмтнлә күүндәд тиньгрв.

Хаhрха болhнд халасн болх. Быть затычкой в каждой дырке. Чадшго кергт орлцад, санаhарн күцәчкхәр седх.

Босха та хойрин тускар эс келх күн уга. Хаһрха больнд халасн болхар седнә гиҗ, әмтн келцхәнә. – Бадмин А.

Хадасн болад суух. Сидеть не отходя. Көндрл уга, модн көшә болад бәәх.

Мана хойр көгшә үвлин дуусн һазаран һарл уга, гертән хадасн болад сууцхана, зуг хоорндан хая-хая бурчкад.

Хадмудтан ирсн күргн мет. Как красная девица. Цемцәhәд, hо-hольшгар бийән бәрх.

Манҗ ю чигн немҗ келлго, хадмудтан ирсн күргн мет тагчг, дорк ормасн шилҗлго сууна. – Дорҗин Б.

Хадурин шаанцг болх. Повсюду совать свой нос. Юунд болвчн орлцх.

Хадурин шаанцг болад, хамань чигн орлцад йовдг Цаһана Балдр чигн... тагчг. – Дорҗин Б.

Хаҗу бөөрин мең меңнх. Проказничать. Альвлх, ааль һарһх.

Баһ күн болхла, хаҗу бөөрин мең меңнәд йовад йовхмн болҗана. Баһ күүнә дотркнь мел ху салькн болдмн.

Хаҗуһас хөөрмг хәәш уга болх. Переставать выпрашивать на пропитание; приобрести хозяйственную независимость. Эдл-уушин туст әмтнәс үлмә уга бәәх.

Аав ээҗ хойрнь альк нег дөрвн зүсн мал хулдҗ авад, хаҗуһас хөөрмг хәәш уга болв. – «Җаңһр».

Хазар алдх. Стать неуправляемым. Күүнәһәр эс болх.

Болв эдн һарһсн саамдан хазар алдҗ, нег-негнүрн эс шахлддг болв чигн, әрүн седкләрн сән медлцдг билә. – Дорҗин Б.

Хазар болх. Быть вдохновителем, инициатором. Экн-толһа болх.

Акад юмн, кенәс һарчах йовдл болхв эн? Кен үүнд хазарнь болҗ өгчәнә? – Дорҗин Б.

Хала-бала гих. Разводить тары-бары. Болтать, пустословить. Бурх, хоосар шальшх, олн үг келх.

Удан нег-негән эс үзсн хойр медәтә күүкд күн давсн җилмүдән санад, хала-бала гиһәд бәәтлнь, медмҗән угаһар өр цәәв.

Халу дөрх. Чувствовать в теле жар, повышение температуры. Халута бәәх.

Бавур халу дөрәд, бәәсн бийнь чичрәд, тесч чадад, хурдлҗ одад, Моньдасин барун ээмәснь шүүрч авад, зүн көлднь дегә өгәд унһав. – Эрнҗәнә К.

Халун-киитнь даах. Терпеть невзгоды, тяготы. Күчр, күнд йовдл тесх.

Тадн бөдүн улст. Бөдүн күүһән, совхозин халу-киитинь эңднь даах зөвтә улс болдган мартхмн биш. – Дорҗин Б.

Халун зүркн бәәсн учрар. Способный к сильным чувствам, переживаниям. Ик дурн-седклтә болад.

Төрскндән дурта халун зүркн бәәсн учрар Алексей Озеров Сталинградт дәәлдәҗ бәәснь эн. – Нармин М.

Халун киитн хойриг үзх. Испытать тяжкую жизнь. Зовлңта җирһл даах.

Халун киитн хойриг үзсн, хальмг орс хойрин домбртнь биилəд авсн, зөвәр оньгта олнд таньгддг зөв хөөч болв. – Эрнҗәнә К.

Халун чикн деернь. По горячим следам. Тер дарунь, эркн биш ода.

Крайин тольһачнр мадниг района эдл-ахусиг цаасар дамҗҗ һардхас биш, конкретн кевәр, нүдәрн үзәд, һарарн бәрәд, хаҗһринь халун чикн деернь зааҗ өгәд эс бәәсн учрар ард хоцрҗ йовна гиҗ келҗәнә. – Бадмин А.

Ямаран чигн кергиг халун чикн деернь гиһәд, комсомольск организацин сегләтр эрлһән һартнь бәрүлҗ өгв. – Бадмин А.

Халун чолу долах. Испытывать жизненные невзгоды. Ик зовлң үзх.

Мадн дундас бичәчнр һарх зөвтә. Тер юңгад гихлә, баһдан халун чолу долаcн улс ховр гиҗ, ах курсин көвүн Иван Батан зүрк көндәҗ келв. – Эрнҗәнә К.

Халынь авх. Снимать стружку с кого-либо. Әәлһәд, уурлад бәәх.

Халынь авад бәәхлә, дун-шун уга болл уга яах билә. – Басңга Б.

Халхднь хаац, даархднь девл болх. Быть опорой и надеждой во всем. Дөң-түшг болад, цугтаднь нилчән хальдаһад йовх.

Чи олн дундан тоомсрта, олн мандан ол дәкҗ халхднь хаац, даархднь девл болсн, холд нертә, сүвтә-селвгтә залуч. – Басңга Б.

Хальш-түлш болх. Перенести много трудностей, в результате чего всего бояться. Зовлң үзәд хальшрҗ одх. Сүрән геечкх.

Кедү болв чигн, зовхинь чигн үзҗ, саначрххинь чигн үзҗ, эврә авалин маля, хадм эцкин келнд хальш-түлш болҗ, эрм цаһан

көдән хар салькнд зовлңган келҗ, седклдән маш ик киләстә йовдг Бульниг сааклаһан әдл гиҗ келҗ болшго. – Басңга Б.

Түүндчн цокулн гиҗ, хальш-түлш болад бәәсн улсвидн. – Басңга Б.

Хамаһан суулһхан медхш. Не знать, куда посадить, чрезмерно радоваться. Маш икәр байрлх.

Бата гиичнрән хамаһан суулһхан медхш. – Эрнҗәнә К.

Хамаран болв чигн хамран шурһулх. Совать всюду свой нос. Вмешиваться, впутываться не в свое дело. Эс орлцх керг уга. Юунд болв чигн орлцх.

Хамаран болв чигн хамран шурһулдг авъястач, күн больнд бичә сурһмҗ өгхәр сед. Чамд бийнчн кех-күцәх керг-төр болмар бәәнә.

Хамр деерән уурта. Очень вспыльчивый. Түргәр уурлдг заң. Ур хаһрлһн.

Мана шин толһач хамр деерән уурта күн. Цухлта цаглань нүднәснь хол, чикнәснь далд бәәх кергтә.

Хамр дор амн бәәнә гиһәд, бурад бәәдмн биш. Не следует говорить все, что взбредет в голову лишь потому, что у тебя есть язык. Келн бәәнә гиһәд, болх-болшго үг келәд бәәхмн биш.

Цаадк тәмк нерҗ өгдг ачта берднь үзүлтн. Хамр дор амн бәәнә гиһәд, бурад бәәдмн биш гиҗ, буру хандн бәәҗ, эмгн өгв. – Эрнҗәнә К.

Хамр дор амн харадан бәәһәд бәәхмн биш гиһәд, альд болв чигн үгән орлцулад йовдг Яңхл эмгнә бийнь ода көвүнәни кеҗәх керг-төрт орлцдган бас хайв. – Доржин Б.

Хамр доран һунньх (келх). Бубнить себе под нос. Арһул, тодрха бишәр келх.

Ардаснь хәләҗ оркад, серчксн бәәдл һарад, Дорҗ хамр доран келв. – Нармин М.

Хамр хатхх өвсн. Трава на пастбище. Малын идг.

Совхозинтн теегт нам хамр хатхх өвсн уганьь шлмн. – Тачин А.

Хамран өргх. Держать себя высокомерно. Задирать нос. Деегүрдх, ик сана зүүх.

Данзн баахн цагтан маднла хамдан сурһуль сурад, йир ээлтә, үүрсг көвүн билә, ода ик цолта күн болад, хамран өргәд, өөдлхг сана зүүҗәнә. Иим бәәдл үзхлә, хальмг үлгүр сананд орна: «Өндр уулын ора хоосн, өөдлхг күүнә толһа хоосн».

Хамран харх. Думать только о себе. Әмнәннь арһ хәәдг күн. Хар махч күн.

Сән төвкнүн цагла олна кергин төлә ноолдх седвәртә биләч, ода учрсн күнд цагла чи зуг хамран харх бәәдлтәч. Амарн келхәс биш, кергәрн хоосн күнч.

Хамрарн цокулх. Получать отпор. Хәрү цоклһ авх.

Өшәтнрәс хамрарн цокулад бәәвв чигн, взводын салдсмуд хооран цухрл уга, бәәсн чидлән хамад, хамг эв-арһан үзүләд, тәвсн күцлдән күрв.

Хамрарнь цокх. Отбить охоту. Урмдынь хәрүлх.

Бичкдүд шин соньн кергиг дуран өгәд, килмҗән һарһад кехлә, хамрарнь цоклго, теднд дөң болад, кеҗәх көдлмшән улм сәәнәр кех сана өгх кергтә.

Хамриннь үзүрәс цааранднь эс үзх (хамрасн һатц юм үздго). Не видеть дальше носа. Холынь санл уга бәәх.

Нег цагт, хая негт болсн йовдлар сиилвр кеҗ, кен күцәсн хамг хаҗһрар, буруһар кегдҗ гиҗ шиидсн күн – хамрин үзүрәс цаарандиь холд юм үзҗ меддго күн болҗ һарх мөн. – Дорҗин Б.

Хамриннь (сананнь) хаңхд эс авх. Не брать во внимание. Не обращать внимания. Эс үзсн, эн соңссн болад бәәх. Төртән оруллго бәәх.

Эргнд болҗах күүндвриг күүкн хамриннь хаңхд авлго, эврәннь тоолвртан авгдв.

Хамринь күңшү дөрүлх. Обижать. Һундах, өөлүлх.

Оңдан улсин үрн-садн әрк-чигә ууһад, аля-азд йовдл һарһад, үрәд чигн йовна. Тиигхлә би һанцхн көвүнәннь хамринь яһад күңшү дөрүлхв? – Бадмин А.

Бульн Бергәсинд одад, зул өргхәр йовҗахан көвүндән келсн уга. Терүнә хамринь күңшү дөрүләд ю кехви гиһәд, Бульн дотран чееҗләрн ноолдв. – Бадмин А.

– Кедү байр-җирһл, кедү түрү-зүдү үзгддг болв чигн, көвүнәнм хамринь күңшү дөрүллго бәәльтн, һудң-гедң угаһар өсктн, залу нерән бичә һундатха, – гиҗ Боваҗн келв. – Бадмин А.

Хамринь хатхад уга торм, ханцн уга девл. Девушка без жениха, что шуба без рукавов. Күүндвриг эклхин төлә зәңг орулад ирсн худнрин келдг үг.

Мини хәәҗ йовх зольвн: хамринь хатхад уга торм, ханцн уга девл. Эн эрднь танад бәәхиг соңсад, мана әәмгин тоомсрта залу Шокин Цаһан намаг тана тал илгәлә. – Эрнҗәнә К.

Дотран ухална: «Хамринь хатхад уга торм, хәәмнь. Тавг сүүлтә хурһн мет нәәхләд бәәнә, сәәхн иньгм. Үсн әдл цаһан саната, цасн цаһан гилгр ухата, хәәмнь». – Нармин М.

Хам-хум идх. Быстро поесть (поклевать). Шулаһар хот-хол уух, эдлх.

... Манҗин Зәрлг махан хам-хум идәд, тергн деерән үлдсн махан тәвҗ авад, һарад йовна. – Хальмг тууль.

Ханлт өргх. Выразить благодарность. Кесн ач-тусинь медх, ачинь хәрүлх.

Тегәд эзн цаһан Александр хан эврән бийнь мана хальмг цергт ик гидг ханлт өргҗ, алтн медальмудар ачлсмн. – Эрнҗәнә К.

Ханцан шамлҗ авад (оркад). Засучив рукава. Үнн седкләрн шамдад.

Күүкд улс, уралан, уралан. Залусла әдләр, теднәс чидхнь үлүһәр, ханцан шамлҗ авад дәврәд бәәтн. – Манҗин Н.

Хар (харт) авх. Подозревать. Харлх.

Зурһана келәр хар авад, одак Данзнаһас авсн хустган авад, ахлач Хөрнә тал одув. – Басңга Б.

Мөрнә авъясиг алдл уга медәд, эн лавта хар авчахинь санад, мөрән зогсачкад ханяһад, хоолан ясв. – Доржин Б.

Кок дүрстә аң үзгдвәс оньдинд чон болх гиһәд саглад, харт авид бәәдг болна. – Доржин Б.

Хар бийәр һарх. Подозрение пусть обернется против того, кто подозревает. Тааҗ харллһн – биид му.

Хөрн негн күүнә хәәртә сәкүсд хар бийәрчн һарчана, хавснасчн дегәләд өлгв чигн, хальмг күн ях гихн уга. – Эрнҗәнә К.

Хар болх. Лишиться духовного сана. Гелңгәсн бууһад, эгл күн болх. Му санснь бийднь күрх.

Шуңһрцгас деер гелң ода олддмн биш. Зуг терчн кезәнә хар эс боллу? – Басңга Б.

Хар буданд хать болшго, харңһу сөөд хань болшго. Ни на что не способный человек. Юунд чигн арһ уга күн.

Ода улм наснь немгдх дутман альк нег керг уга, хар буданд хать болшго, харңһу сөөд хань болшго хамг тоот заңган бокраһад йовна. – Дорҗин Б.

Хар гертән хан, бор гертән богд. У себя полновластный хозяин; и царь и бог. Эврә нутгтан эзн.

Хар гертән хан, бор гертән богд күмб. Нанас деер бурхн бәәнә, нанд ах юмн уга. Медҗәнч? – Басңга Б.

Хар гөр. Сущая клевета. Ямаран чигн шалтан угаһар гемнгдлһн.

Чини келсәр болхла, эцкчн хортн биш, хар гөрәр үүллә харһсн чигн болх. Тендәсн сулдчкад, чамаг авлго бәәхн уга. – Бадмин А.

Мел цевр, гем уга улсвидн. Хар гөрәр бичә унһахар седтн. – Нармин М.

Хар гөрлә харһх. Быть оклеветанным. Муутхурт орх.

Эцкәснь холҗаһад, гемтә эк дү хойран ээм деерән ачад үлдсн өнчн көвүг хар гөрлә харһав. – Бадмин А.

Хар гөрәр будх. Оклеветать. Облить грязью. Худл-ховар кү бузрдах.

Тер бийнь эн эмгн альдас иим хар гөрәр намаг будхар бәәдг болхв гиһәд, түрүн авгтан санчкад, хәрү бийән татад, эмгн мел чик келҗәнә, зуг альдас эн медсн болхв гиҗ, Мукөвүн дотран санв. – Бадмин А.

Хар гөрт унх. Стать жертвой клеветы. Хов, худлас көлтә эмән өгх.

Хар гөрт унх угав, хәәмнь, бичә санаһан зов, аштнь үнн авх. – Хальмг тууль.

Хар һазрт ор (орцхатн)! Да провались сквозь землю! Уга болтн, үктн!

Ахнрнь орса күүтрмүд кедәд, көдлмш хәәһәд тарв. Эгчнрнь бас эв-зәәһән олцхав: зәрмнь хәрд мордцхав, зәрмнь хар һазрт чигн орцхав. – Сян-Белгин Х.

Хар дарх. Видеть во сне кошмары. Зүүндән әәмшгтә юм үзх.

Серүн цагтм суулһ өгхш, нүдән аньв-угай гильһнләнь хар дарад алҗ авна. – Басңга Б.

Негт нөөртән харт даргдҗаһад серсн мет эмгд, медәтә гергд, «Төгрәшиг» соңсчкад, байрлад одцхав. – Көглтин Д.

Хар дүң. Утренние сумерки, когда едва брезжит рассвет. Өр экләд цәәҗәх кем.

Хоңһр һурвн толһа деер һарад дурнавдв. Хар дүң, гермүд әрә үзгднә. – Нармин М.

Хар кел утлх. Совершать религиозный обряд лечения. Избавлять от вреда, причиненного злыми языками. Бурхн-шаҗна эмнлһ кеһәд, һә көөх.

Күн гемтхлә, хар кел утлһ кедгиг Арслң әмтнә келсн үгәр, зәңгәр меддг билә. – Бадмин А.

– Дәкәд тер хар кел утлсн дееснә тасрханъ мана чуланд кевтә, худл гихлә, одад хәләтн, – гиһәд Хаалһ ормдан сууҗ одв. – Бадмин А.

Хар көдлмш. Работа, выполняемая при помощи физического труда. Һарин чидләр кегдг көдлмш.

Дәәнд йовхасн урд күнд көдлмш кеҗ, эс гиҗ спортар дамич, махмуд-цогцан күчңдҗәсн биш, дәәнә хар көдлмш – өдр болһн окоп малтх, бу-селмән үүрчкәд, кесг дууна һазрт өдр болһн йовлһн нанд йир күнд болв. – Бадмин А.

– Дәәнд салдст авч йовдг болх гихлә, уга, хар көдлмш гидг юмнд авч йовна. Тиигҗ мана толһачд закан пирствәс ирсн билә, – гиҗ кесгнь келв. – Манжин Н.

Хар көлсәрн гесән тежәх. Жить за счет своего (физического) труда. Һар көдлмшин оруһар тежәл кеһәд бәәх.

Хар көлсәрн гесән тежәдг харңһу ялчнр. – Манҗин Н.

Арвн тавн җилин туршарт хар көлсәрн бийән чигн, күүкд-шуухдан чигн асрад йовватав. – Басңга Б.

Хар көлсн асхрх. Обливаться холодным потом. Сард гиһәд, киитн көлсн һоожад бәәх.

Делдң хойр чикнь ашк күртлән уласн, хүүрә хар улан чирәнь күрңтсн, хурнясга уутьхн маңнаһаснь хар көлсн асхрсн Муучка һаханаһар һазр ширтҗ хәләһәд сууна. – Манҗин Н.

Яһсндан ичҗәхмби? Эврәннь хар көлсәрн авсн малын үс колхозд эс өгсндән ичхмби? – Бадмин А.

Хар мөрән хальдах. Навредить. Хоран күргх.

Тер күн – колхозин өшәтн, үндсни хар саната, мана көдлмшт хар мөрән хальдахар, бултңһуһар кергән күцәҗ бәәх күн болх зөвтә. – Дорҗин Б.

Хар мөртә (күн). Невезучий, несчастный. Хөв, кишг уга, муульта күн.

Тер хорлтыг һартнь зөрмг кевәр әмтнд илдкҗ, чадмг кевәр цәәлһҗ, хар мөртә хамгиг хамх цокҗ хайв. – Дорҗин Б.

Медлго од, кишго хар мөртә ноха! – Сян-Белгин Х.

Хаана хар мөртә йосиг хольвлад, Советин йос тогтаһад, урдк даҗрлһнас гетлглә. – Дорҗин Б.

Хар нульмсн. Горькие (чистые) слезы. Зовлңгин һашун нульмсн.

– Ода яһв чигн эн җил сурһулясн үлдхмн кевтәлч, – гиҗ келәд, дорк ормас босад, буру хандад, нүднәсн һоожсн хар нульмсан бееләһәрн арчад, Санҗд медүлш угаһар седв. – Нармин М.

Хар нүднәс күмсг һаза. Своя рубашка ближе к телу. Эврә махн-цусн кезә чигн өөрхн.

– Хар нүднәс күмсг һаза гиһәд, кеду таньдг, уздг болв чигн, хар ястнриг һазаладл бәәдмн, – гиҗ өвгн сахлан имрн бәәҗ келв. – Эрнҗәнә К.

Хар өдр. Трудное, мрачное время в жизни кого-либо. Күчр күнд йовдлла харһлһн.

Хар өдр учрвзго гиһәд, әрвч көгшәс авсн бичкн пенсәсн цөөкнь хооран үлдәчкнә.

Хар өрлә. Спозаранку. Өрүн эрт, өр эрә цәәсн кемд.

Һалзна Бамба хар өрлә босад, лампин герлд өмнән тәвәтә цаасдыг дәкн-дәкн эргүлҗ хәләв. – Доржин Б.

Хар сад болх. Причинять зло, наносить вред. Хоран күргх, мууһан хальдах.

Батнасна Боврг Песоцкий хойриг эргндк улст бәәсн арһарн хар сад болхар чирмәлһн хоорнднь өөрдүлҗәлә. – Доржин Б.

Хар салькн. Черная буря. Сильный сухой ветер, иссушающий почву и несущий много пыли. Һазр хагсадг халун салькн.

Хур-чиг уга һаңта зун болад, мал һазрин идг, усн уга, тәрән уңгдан хагсад, эдл-ахус хар салькнас ик һару үзв.

Хар санан (седкл). Злой умысел. Вредительство. Йир му ухан.

Цандгин һарһад йовсн йовдлмуд, терүнә үзүлсн му заң-кевтән хар саната ухаһар һарһад йовсн йовдл мөн. – Бадмин А.

– Нааһан нарн болад, цаһан яста зәәсң тохмта күмб гичкәд, цааһан цань уга хар саната күн бәәҗт, – гиҗ келнәв. – Эрнҗәнә К.

Тиигәд олн дунд нег кишго ухата, хар саната, эргндк әмтнд мел үлү үзәд, шүд хазад бәәдг күн харһдг. – Доржин Б.

– Ховдг, үлү үздг, давхар седдг, цаһан биш, хар седкләрн дөрлддг бичә дастха. Болад бәәснь тер, – гиҗ эн зальврв. – Бадмин А.

Хар толһаһан зальгх. Поплатиться своей головой. Не сносить головы. Әмнәсн хаһцх.

Сөөвңгүд алвтар иим зар тархав: «Хаана өгсн һурвн марһа даранднь чикәр тәәлсн күн мишг алтар ачлгдх, марһасиг тәәлҗ эс чадсн әмтн хар толһаһан зальгх».

◄

Хар тусх. Быть под подозрением или на подозрении у кого-либо. Айстан кү гемшәх, харлх.

– Болв ахлачд хар тусад бәәнә. Мөшкхлә, сән болх, – гиҗ Мацг келв. – Басңга Б.

Хар уга. Без злого умысла, быть вне подозрения. Му сана зүүлго, му уханд туслго.

– Әмд цаглань әмн әдл хар уга эңкр биләв. Үкснә хөөн нанд улм эңкр, – гичкәд, асхрулад уульв. – Сян-Белгин Х.

Хар усн деер өрм унһам (бәәлһм) келтә. Красноречивый. Келндән билгтә гиснлә әдл.

Нег сө Батад хар усн деер өрм бәәлһм хальмг келтә Оватын Молкадын Василий уханднь орад, шин эсв торс гиһәд орад одв. – Эрнҗәнә К.

Лиҗ хар усн деер өрм бәәлһм келтә күн гиҗ, нернь улм тарна. – Эрнҗәнә К.

Хар ухан (санан). Недобрые, черные мысли. Му ухан, седкл.

Эн хар ухан Цедән Бадмин уханд орад, харулд зогсх болһнднь, өр цәәтл, толһаннь экинь мааҗулад бәәв. – Эрнҗәнә К.

Бичгәс эс олҗ медҗ чадсан Баату бийиннь хар ухани тоолврар күцҗ кехәр седв. – Доржин Б.

Хар ухата күн гиһәд, хамран теслүлдг болв чигн, күүнд худл келҗ үзәд угав. – Басңга Б.

Хар ухаһарн. Своей головой, своим умом. Эврә толһаннь ухаһар.

Тер машинә нуувчиг хар ухаһарн күчләд, толһадан орулад, товчлад медҗ авх гисн нәәлт бәәсмн. – Доржин Б.

Хар ухан угаһар. Без злого умысла. Му седкл зүүлго.

Тер цагас авн хар ухан угаһар орс нутгин өмнк меҗәг халәһәд, хорта дәәс тәвлго манцхадг билә.

Хар үзх. Подозревать кого-либо в чем-либо. Харлх, хар тусх.

Кедүһәрн һарудх болнавидн? Кенәс хар үзхмн болхв? Кулакуд, лавта кулакуд... – Доржин Б.

Хар хад болсн. Словно злая ведьма. Һазрин хар сәкүсн мет.

Иим хар хад болсн хаһлш альдас һарад ирв гинәт үүг? – Доржин Б.

Хар хад хамхрҗана. Рушатся стены невежества. Хуучна, харңһу бәәдлин заң-авъяс уга кегдҗәнә.

«Хар хад хамхрҗана» гисн келвртән бичәч эклҗ колхозмуд заң-бәәр, авъяс-уңгарн сөңглгдҗ йовхиг үзүлсмн. – Мацга И.

Хар цаһан хойриг йилһх. Найти, где правда, где кривда. Үнн худл хойрин негинь йилһх.

Парторганизацин сегләтр үг келх дутман, төриг улм цәәлһәд, хар цаһан хойриг йилһәд, илдкәд ирх дутман директорин төвкнлтнь улм тасрад, цунцхад ирснь ил медгдв. – Доржин Б.

Хар-цаһан ду эс һарх (үг келлго). Полное молчание, безмолвие. Ә-чимән уга бәәх.

Күн йир хар-цаһан ду һархш. – Бембин Т.

Тана өмнхн нааран ирәд, нег сеңсн цә босч зогсчаһад уучкад, таниг сурхлань, хө һарһҗ одла гихлә, хар-цаһан үг келлго, хозлган көндәһәд, шурүн хатрларн Чолут хәләһәд йовҗ одв. – Тачин А.

Хар цахрад бәәх. Собраться в огромном множестве. Дегд олар цуглрх.

Түүг үзәд, сана авсн кевтә көлгтә улс тергн талан һарцхав. Теднә ардас йовһн улс хар цахрад бәәцхәв. – Нармин М.

Хар чееҗләрн гүвдлдх (ноолдх). Мучиться, терзаться думами. Чувствовать тяжесть на душе.

Акад цагв гиҗ экләд, хар чееҗләрн гүвдлдәд, дотран түңшәд күүндв. – Сян-Белгин Х.

Хар шир болад одх. Стать худым и немощным, иметь больной вид. Эцәд, чинән-чидлән алдад, гемтә бәәдл һарх.

Чамла әдл залу мөрн хойр хар шир болад одх болтха! – Хальмг тууль.

Хар яста күн. Простолюдин. Хар көдлмшин күч-көлсәр бәәдг улс.

Харачичн хамх цокх хар яста күмб. – Хальмг тууль.

Хара бәәх (хара суух). Находиться без работы, бездельничать. Юм келго суух.

Хара бәәх әмтс көндәһәд керг уга. Күн бийән эс көндәхлә, танд ю кех билә. – Басңга Б.

Хара бәәхәр, хамдан көдлҗәсн улсин менд медҗ, невчкн керг бәәсиг төгсәх тоолвр Бамбад орв. – Дорҗин Б.

Деесәр чолу керчҗәхән Марҗ медә бәәнә, болв хара суухар ю болв чигн келх кергтәлм. – Бадмин А.

Хара биш (бишәр). Немало, в значительном количестве. Зөвәр олар.

Йирин тиим (шогч-нәәрч) улс мана хальмгуд дунд хамань болв чигн хара бишәр харһналм. – Дорҗин Б.

Хара зөңдән (зайгтан). От нечего делать. Харҗахар, юм келго бәәхин орчд.

Иим цаг биш цагла сельсоветин ахлачин зарц йирин хара зөңдән ирсн боллта биш. – Дорҗин Б.

Та хара зайгтан йовсн күн билт! – Эрнҗәнә К.

Хара намхндан бәәх. Жить мирно, никому не мешая. Күүнд муулһан күрглго, бий тустан җирһх.

Олн дунд нег кишго ухата күн хов-җив цацад, хара намхндан бәәсн улсиг хутхлдулад, догдлулад, үүмүләд оркдг йовдл һарна. – Дорҗин Б.

Хара тасрх. Потеряться из виду, исчезнуть из поля зрения. Үзгдлгән уурх.

Генткн һазр будңтад, холас үзгдҗәсн гермүдин, моддын, машидин харань тасрв.

Харалнь хәрү бийәрнь һарг. Проклятие его пусть обернется против него самого. Харта үгнь бийднь күрг.

А, дәрк минь әәлдг, харалнь хәрү бийәрнь һарг, дәрк... – Дорҗин Б.

Харан-баран болх. Быть подмогой. Быть соучастником в чем-либо. Нүдн-амн болх.

Угатя эк эцк хойртан эн харан-баран болад, ямаран чигн өвчн-шалтг уга, тиньгр кевәр өсcн болдг. – Доржин Б.

Харач(нь) хамхрх. Все рухнуло, пришел конец. Тарх, буурх.

Бакдг адһн орҗ ирәд: «Йирл харач хамхрҗ йовх дүртә эн-чнь», – гиҗ келсн үгмүдәрн гергнәннь әәмслһиг улм икдүлв. – Доржин Б.

– Юн болҗ одва, өвгн? – гиҗ эмгнь сурхла, – яах билә, харачнь хамхрҗ йовдг чигн, – гиҗ келв. – Басңга Б.

Ял-мал угаһар көдлҗ, зөвтән бәәҗ болхм бәәҗлм. Тиигхлә Хохал эднә харачинь хамх цокхаснь чигн төрүц әәш уга. – Бембин Т.

Яһлав, яһлав! Эврәннь үкр хоосн зогса бәәтл, герән хольвлад, колхозур зөөһәд бәәдг күн бас бәәдви? Эс гиҗ энүндтн дон гем ирҗ кевтә. Харачнь хамхрна гидг эн. – Бадмин А.

Хард бәрх. Подозревать. Харлх.

Күн болһниг хард бәрәд, дала килнц бийдән бас авчах болҗа-нав. – Бембин Т.

Харин ханьд һарх. Расстричься, жить в миру. Гелңгәсн гедр хәрх.

Хургин маңһдуртнь арвн хойр баахн гелңгүд харин ханьд һар-на бидн гиҗ, газетд бичәд, тарад хәрцхәв. – Эрнҗәнә К.

Ик хагтд Жидковин хойр давхр гер авч ирҗ бәрҗ. Хаҗуднь Дунд хурла харин ханьд һарсн хойр гелңгин модн гер бас тосхгд-сн бәәнә. – Бадмин А.

Зодв гелң һучн һурвн җил күртл хурлд багш йовла. Хурлын гелңгүд тархин өмн харин ханьд һарад, нег белвсн күүкд күүнлә ханьцад, уртә-садта болад бәәв. – Бадмин А.

Харм төрх. Испытывать горечь, сожаление. Һундл төрх.

Зуг мини көвүн дурлад бәәхләнь, харм төрәд бәәләв. – Эрн-җәнә К.

Харңһу гер. Тюрьма. Темница (*букв.* темный дом). Түүрм, ка-зам.

Арһ тасрад, хойр көвүг харңһу герәс сулдхҗ. – Нармин М.

Харңһу чееж. Отсталый, ограниченный (*о человеке*). Ахр ухата, тату ухата.

Харңһу чеежтә, сурһуль уга төләдән, Бодня җирһлиннь турщарт хар көдлмш кеһәд, малын ард йовсн күн болҗана.

Хату амта мөрн. Лошадь, не подчиняющаяся ездоку. Удан дахдго мөрн.

Болв хату амта саарл хазарин төмр ууднь оочинь шу цоксиг төртән авл уга, халунд авлгдсн делсәд йовна. – Нармин М.

Хату зүрктә. Бесстрашный. Зөргтә.

Күүкд улс цуһар иим хату зүрктә, сурһульта-эрдмтә болхла, цань уга сән болхгов. – Басңга Б.

– Яһсн хату зүрктә күмтә? – гиһәд Сәәхлә уульв. – Бадмин А.

Хату үүл. Трудное положение, дело. Амр биш, зовлңта керг.

Хату үүл санад хәәлүв. – Басңга Б.

Хәәмнь, чавас, хату үүлтә залу бәәсмч, йир! – Доржин Б.

Хатхад үләсн салькн. Пронизывающий ветер. Ивтркә салькн.

Болв салмар немр эс кехлә, хөөнд бор һуйрар буда кеҗ өгәд бәәвчн, үвлин җиңсн киитнд, хатхад үләсн салькнд өлг болдмн биш. – Тачин А.

Хахсн деер мах булах. Воспользоваться случаем (чужим несчастьем). Күн мууд орхла, юмнднь эзн болхар седх.

Эзн гергн өндәһәд, күүкд хәләһәд, нүдән арньҗаһад: «Хахсн деер мах булана гидг эн», – гиҗ келв. – Эрнҗәнә К.

Эднә хоорндан цүүглдсн цагиг олзлҗ, хахсн деернь мах булана гиһәд, Альма суулһд кеҗ авсн үсән шүүрч авн һарв. – Бадмин А.

Хәәр-бәәр угаһар. Нещадно, безжалостно. Өр өвч угаһар, эрвллго, хармнлго.

Хойр миңһ идсн улсиг хәәр-бәәр угаһар, хату йоснла харһулад... – Манжин Н.

Хәәс бәрх. Стряпать, готовить еду. Быть поваром. Хот кех. Заманч болх.

Тәрә ахуллһна гүргү эклхлә, Ноһан бер шачах зунын нарнд тәрәчнрин төлә хәәс бәрәд дассн күн. Эн күнд көдлмшән даавртаһар күцәнә.

Хәәчлә харһулх. Казнить. Зоваҗ алх.

Хан уурлад, хәәчлә харһулхмн гинә: нег нүдинь авад, барун һаринь авад, үүднә өөр нүк малтад, терүг булчкна, ирсн улс цуһар алхад һарад бәәнә. – Хальмг тууль.

– Лавта бүтү-бүркг шинҗләд меддг болхла, өрүндән күрәд иртн. Тегәд эс медәд бәәсн цагт һурвлаһитн хәәчлә харһулчкнав. Медсн цагт сулдхнав, – гиҗ хан зәрлг болҗана. – Хальмг тууль.

– Чамд иигҗ кен келҗ өгв? – гиһәд хан көвүг мөшкнә.

– Күн келҗ өгсн уга, – гиһәд көвүн гөрднә. – Тиим болхла, чамаг хәәчлә харһулнав, – гиһәд көвүг шахна. – Хальмг тууль.

Хәр һазрт ясан хайх. Погибнуть на чужбине. Күүнә һазрт эмнәсн хаһцх.

Амлҗ келҗ болшго догшн дән тавн часин туршарт болсмн. Салдсмуд сүл сумн күртлән баатр кевәр ноолдад, хәр һазрт ясан хайсмн.

Хәр улс. Посторонние незнакомые люди. Һазаһас ирсн таньдго күүнә улс.

Хәр улс, хотна залус һар бәрлдсн, тооста һазр деер көлврлдв. – Нармин М.

Хәрәс хавс хуһлх. Вернуться с добычей. Күүнә һазрәс олзта-орута ирх.

Хальмгудын келдг «хәрәс хавс хуһл» гидг үг бәәдмн. Нүүһәд йовдг хальмг, мал өскәч, аңһуч улс, теегин ууҗмар аңһучлҗ йовад, аң бәргдхлә – тер сән, хәр улсин малас хулхалад авч ирхлә – басл тер сән йовдл гиҗ тоолгддг бәәсмн. – Амр-Санана А.

Сурулын батх үләһәд цеврлҗәсн өвгн шүлсндән цахн, Бата тал эргн: «Хәрәс хавс хуһлтн», – гиҗ үгән чиләҗ йовсн, Цаһан аавин йөрәл болҗ һарв. – Эрнҗәнә К.

Хәрд һарх (мордх). Выйти замуж. Күүнд одх, мордх.

Энтн хәрд һарх наста болҗ йовх дүңгә күүкн бишийү тегәд? – Доржин Б.

Экднь, Булһнд болв чигн хойр-һурвн җиләс нааһур хәрд күүкән һарһх санан уга билә. – Бадмин А.

Мана ик авһин дарук үрнь хәрд һарх гиҗгтә күүкн болв. – Доржин Б.

Ууһн күүкм энд хәрд һарла. Одахн шин гертән орсн билә. – Эрнҗәнә К.

Альмаг хәрд һарад уга, күүкн цагтнь, эклҗ эдн таньлдла. – Бадмин А.

Дарунь хәрд һархла, сән болх билә. – Саңһҗин Б.

Хәрү (буру) хандх. Отвернуться, повернуться спиной к кому-либо. Показать свое недоброжелательное отношение к кому-либо. Нурһан өгәд, хәрү хәләһәд зогсх. Дурго болҗах бәәдлән үзүлх.

Немшиг хәрү хандулад авчкувидн. Ода цол өгл уга цааранднь көөҗ, эврә сетрә һазран цеврлҗ авх мана эркн керг. – Нармин М.

Хәрү (хооран) цухрх. Пятиться назад. Отступать. Гедргән эргәд йовх.

Хоңһрин өмнәс келхәр седсн залус алмацад, хәрү цухрҗ зогсв. – Нармин М.

Хов-җив гүүлгх. Распускать сплетни. Худл тархах.

Эргндк әмтн яһҗ хов-җив гүүлгҗ йовсинь тедн медҗ автха. – Доржин Б.

Тиим хов-җив цацдг улсиг йирин холд хәәһәд керг уганьманд ил биший. – Доржин Б.

Хов зөөх. Сплетничать. Худл-шидл гүүлгх.

Болв зәрм улс хов зөөҗ, кедү һарулла маниг харһулдгиг бидн тоолҗ үнлхшивидн. – Доржин Б.

Хог-бог усн деер көвдг. Всякое плохое рано или поздно всплывет наружу. Му юмн кезәчн илдх.

Савельев, Огдна Басң, Туҗгрә Бадм эдниг дахад, Советск йоснд «өөгдҗ» йовсн тоотнь, кулак, байн-нойна салтрмуд, хулха-худл, аля-азд һарһад йовсн тоот өндәлдәд, хог-бог усн деер көвдг кевтә, деер һарад ирв. – Бембин Т.

Хогинь таслх. Уничтожить, искоренить. Уга кех.

Хуучна хогинь тасллго, шинин ширәс бәрнә гидг эн. – Бадмин А.

Тегәд эдниг әәмгтән күрш уган кергт болн мел хогинь таслн, эднә дажҗрлһнас гетлхин кергт, таниг зер-зев авад, эдниг дарий гиҗ дуудҗ бәәнәв. – Басңга Б.

Хойр болхла, дегц харвдг, хоосн болхла, ерминь харвдг. Одним выстрелом уложить двух зайцев. Әмтә юм үзсн хөөн алдл уга бәрдг.

– Ханҗанав, хойр болхла, дегц харвдг, хоосн болхла, ерминь харвдг Харин Мергн хоосн ирх гиҗ бичә сантн, – гиһәд, Мергн ханҗалан суһлад авв. – Эрнҗәнә К.

Хойр бухин хоорнд хо һунжн. Лезть не в свое дело (*букв.* светло-рыжая трехгодовалая корова между двух быков). Хойр залу хоорнд күүкд күүнд орад керг уга.

«Хойр бухин хоорнд хо һунҗн чини юунчв?» – гиһәд Санҗиг цокхар Орһадг нудрман өргәд авв. – Нармин М.

Хойр көлән деегшән кечкәд кевтх. Лежать, подняв ноги вверх. Ничего не делать. Юм келго, амр-таварн бәәх.

Намра, цасн уга, идг арһта цагла Харһа хөөһән өвсләд, хойр көлән деегшән кечкәд кевтдг билә. – Нармин М.

Хойр көлән нег һосна түрәд дүрх. Всполошиться, прийти в беспокойство. Генткн әәх, үүмх.

Утнасн час хәләчкәд үүмәд, хойр көлән нег һосна түрәд дүрн гиһәд: «О, би цаган тас мартад, көдлмштән удадҗв».

Хойр көлинь чөдрлсн мет. Будто ноги в путах. Хойр мөчинь холвчксн мет.

Зуг хөр һар җилд җолаһинь тәвчксн мөрн мет дурндан бәәһәд дасчксн Сарңд хойр көлинь чөдрлсн мет ик ацан болв. – Бадмин А.

Хойр көлтә чон. Человек волчьей повадки, вор. Хулха-була кедг күн.

Хулха-була кеһәд дасчксн хойр көлтә чон терчнь.

Хойр нарн болзгта. Не зная ни дня, ни ночи. Өдр сө уга.

Тадн, угатьнр, амндан ус авсн кевтә мел тагчг, шар нарнд шатад, хойр нарн болзгта, геснднән сән хот уга, геңгр-геңгр гиһәд, малын ард хатад йовцханат. – Тачин А.

Һурвн арвн – һучн җилин эргцд хойр нарн болзгта мухла болҗ йовлав. Э, мухла болҗ йовлав. – Манҗин Н.

Хойр нүднэс хооран йовулх. Делать что-либо для отвода глаз. Стараться отделаться, избавиться от кого-чего-либо. Юунас болв чигн күүнә оньг дальтрулхар седлһн. Му юмнас бийән аврх.

Иим му йовдл һарһдг, хойр чирәтә күүг хойр нүднәс хооран йовулх кергтә.

Хойр талагшан гелдглзх. И вашим и нашим. И тем и другим – всем стараться угодить. Цугтад сән болхар седх, зуһудх.

Су, үр Кеклеев, чамаг хойр талагшан гелдглзәд бәәдгиг кезәнә медләв. – Тачин А.

Хойр толһата моһа нег нүкнд багтдм биш. Двухголовая змея в одной яме не поместится. Хойр күүнәс негнь үлдх (толһалх).

Хойр толһата моһа нег нүкнд багтдм биш, эс гиҗ би, эс гиҗ тер күүкн үлдг эн школд … – Бембин Т.

Хойр туула көөх. Гнаться за двумя зайцами. Преследовать одновременно две цели. Нег цагла хойр керг мөрдх.

Арһ-чидлән тоолл уга, эн керг-төрмүдән дегц күцәхәр бичә зүтк. Хойр туула көөһәд, ик һаруд унхч.

Хойр ухата. Двуличный. Чирә хәләдг. Үнән эс келдг.

Шин толһач үннч седклтә, хойр уха зүүдго тоолврта күн гиһәд, әмтн бән-бәәҗ шиидв. Үг болһнь, һарһсн йовдлнь терүнд герч болҗана.

Хойр чикән үзснлә әдл. Что-то невероятное, невозможное (*букв.* все равно, что увидеть свои уши). Үзҗ болшго юм үзх. Өврҗ ханшго юмн.

Зуг Баатриг тенд олҗ авна гидг – хойр чикән үзснлә әдл болх. – Нармин М.

Хойр чикн харһад бәәнә. Столпотворение, такая толкучка, что ступить некуда. Олн күн бигшх.

Бадһан зөвәр у гер дотр "П" гидг үзгин бәәдлтәһәр столмуд тәвчкҗ, терүгинь бүсләд, зә угаһар әмтн суучксн, хойр чикн харһад, нирглдәд бәәнә. – Бадмин А.

Хойр чикнд хоңхта бәәх. Постоянно твердить, напоминать о чем-либо. Даңгин нег юм келәд, амр өгл уга, күүнә ард орад бәәх.

Ирсн элч болхла, зааврииг шулун болдгар күцәхиг некәд, эс болхла, зарһ-зерглә харһулад авч одх болад, хойр чикнд хоңх уяд, амр өглго ард орад бәәнә. – Дорҗин Б.

Хойр яс хаһцх. Освобождаться от бремени, избавляться от мук. Күчр күнд зовлңгас гетлх, муудан күрч үр төрх.

Әмән әрвллго теежҗ, хойр яс әрә хаһцжҗ, маниг үүдәсн ээжҗ. – Дорҗин Б.

Тер колхоз гидг юмнастн, нам түрүн орснь ода ямаран кевәр хойр яс хаһцжҗ мөлтрхән медҗ чадҗахш биший бәәдлнь. – Дорҗин Б.

Хол йовх хортнас хотн дундкнь әәмшгтә. Тот, кто находится рядом (в одном хотоне), опаснее далеко находящегося врага. Зәрм өөр шидр бәәх күн хол бәәх өшәтнәс дор.

– *Хол йовх хортнас хотн дундкнь әәмшгтә гиҗ, уха авх кергтә, – гиҗ Дарҗа Цедә тал игзәрлҗ му нүдәр хәләв.* – Эрнҗәнә К.

Хол тоолврта күн. Дальновидный, расчетливый человек. Урдкан сандг күн.

Тер бригадир болсн Пүрвән Чимд йир шудрмг болчкад, хол тоолврта күн. – Тачин А.

Холд үлдәх (хайх). Бросить на произвол. Забыть. Хаяд мартад хуурх. Ардан хоцрачкх.

Таниг мел мартад, холд үлдәһәд оркхн угавидн. – Дорҗин Б.

Хоңшартан хорһста. Глупый. Нечистоплотный. Эргү. Татвр уга.

Боотан Эрнцнә татсн шуугаг хальмг улсин тууҗас ю чигн меддго, хоңшартан хорһста көвүн Егоров медәд, дөңнҗәнә гиһәд, бүкл района көдлмшин йовудын дигинь эвдсн бәәнәвидн. – Тачин А.

Хоолан ясх. Покашлять. Проверить голос. Приготовиться к чему-либо (например, к исполнению песни, разговору). Ду һархас, күүндхәс урд невчк ханяһад, хоолан сулдах.

Дойин өвгн шуднәннь заагар чирд гилгәд цержң нульмчкад, хоолан ясч авад, экләд туужҗан келв. – Сян-Белгин Х.

Мөрнә авъясиг алдл уга медәд, эн лавта хара авчахинь санад, мөрән зогсачкад, ханяһад, хоолан ясв. – Дорҗин Б.

Эрнцн дотран зөвәр байрлжң, эн харчуд дотр бас сән залус бәәдгжң гих саната хоолан ясв. – Нармин М.

Мельников хоолан ясад, невчк төвкнүнәр келҗәнә. – Бембин Т.

Хоолд торсн ясн. Стать поперек горла. Ямр нег юмнд, эс гиж, кергт саалтг болх.

Би чамд ямаран му һарһҗий? Чини хоолд торсн заһсна ясний? – Саңһҗин Б.

Хоолд тулх (моһлцгрх, зәңдрх). Застревать в горле. Бахлурт торх.

Хөөткән санчкхнь хорм минь буслад, хоолд минь иигәд нег моһлцг юмн тулад бәәнә. – Басңга Б.

Хоолд хот орлго бәәх. Отсутствие аппетита. Хот идх дурн эс күрх.

Эн харул харҗах улс һаза үзснь дара-дарандан докъя өгәд, хотнд түргәр күргх керг – теднә күцл көксәд, хоолд хот орлго бәәнә. – Нармин М.

Хөөч Манҗин хоолднь хот орхш. – Эрнҗәнә К.

Хоолцаһан зовлң үзх. Натерпеться горя. Бәәдл-жирһлдән дала му үзх.

Хоюрн чигн хоолцаһан зовлң үзсн улс дәкн-дәкнәс шинҗлх зөвтә. – Бадмин А.

Хоолынь таслх. Не дать высказаться. Үг келдг арһинь алдулх.

Кулак улс – классин хортн. Тер учрар бидн ода теднинг хургт ордг хоолынь таслх зөвтә болҗанавидн. – Нармин М.

Хоома седклтә күн. Равнодушный человек. Зуг бийән меддг, бийиннь тускар ухалдг күн.

Хоома седклтә күн бәәсн болхинь, дәәнәс холд, өссн-босн һазртан көдлмш кеһәд кевтх билә. – Нармин М.

Хооран саах. Повременить, отложить на более поздний срок. Күцәх кергиг хөөннь кеҗ болх гиһәд үлдәчкх.

Дорҗ бидн хойр кесгәс наараан танла күүндхәр седләвидн. Эндр күртл хооран саадгмдн эн. – Бадмин А.

Энчн мөрнә дел деер күцәдг керг биш гиҗ, Хөмбә хооран саав. – Бадмин А.

Хооран суулһх. Дать покой, создать хорошие условия в старости. Амрах, сәәнәр асрх, үлгүрлхд, эк-эцкән.

Күүкнтн удл уга сурһулян төгсәх, таңһчдан тоомсрта күн болад, таниг хооран суулһх. – Эрнҗәнә К.

Хоорндаһурнь хар мис хурдлад һарсн эдл. Словно черная кошка пробежала между ними. Хоорндан цүүглдх, өвр-шөвг болх.

Эн Егоров ирснәс авн мадна хоорндаһур хар мис хурдлад һарсн эдл болҗана. – Тачин А.

Хоорндн орх. Вмешиваться в чужие дела. Бийдән керг уга юмнд орлцад бәәх.

Йов, йов! Адьяниг тер бер дегд икәр зовадг бәәдлтә. Хадм эк-эцкнь хоорндн орад хутхад бәәдг бәәдлтә. – Бадмин А.

Хоорндн цоклдулх. Натравливать друг на друга. Нег-негнләрнь ноолдулх.

Арһта болҗ, йосн эдниг хоорндн цоклдулад, һал өгәд, түүмр шатаһад, унтрах, зогсах седвәр уга. – Бембин Т.

Хоосн амарн саатулх. Убаюкивать пустыми обещаниями. Худл үгәр күүнә седкл әәтрүлх.

Иткмтхә күүнәс мөңгинь мекләд авч оркад, ода күртл хоосн амарн саатулна.

Хоосн амн, холтхсн бөглә. Пустослов. На словах – мастер, на деле – неумеха. Амарн келхәс биш, керг күцәҗ кедго.

Хоосн амн, холтхсн бөглә. Түүг тедн уга кетл, мекләд ноосн урһх. – Басңга Б.

Хоосн даальһган үүрәд ирх. Возвратиться с пустой сумой. Олз-ору уга хәрҗ ирх.

Тер хавр Цернә эцк Нохашк болн наадк улснь чигн малан көтләҗ йовсн деерән хоосн даальңган үүрсн, нег чигн толһа мал уга хотнур ирцхәв. – Бадмин А.

Хоосн толһаһан гекх. Только поддакивать, соглашаться. Күүнә келсәр, заасар бәәх.

Хоосн толһаһан гекхәс талдан юмн уга. – Тачин А.

Хоран күргх (хальдах). Наносить вред. Күүнд му юм кех.

Өшәһән ода чигн танас авч чадхв. Би чигн танд хоран күргәҗ чадхв. – Манҗин Н.

Колхозин көдлмшт хоран хальдахар седсн кулак харңһу күүкд улс эргүлнә. – Манҗин Н.

Хорһлҗ зальгх. Пасть от пули. Сумнла харһх.

– Хорһлҗ кен зальгхинь бурхн-багш медх. Кецин усн һууһан темцдг, кесн гем эзән темцдг, – гиҗ Шарка келчкәд, Марҗин өвгүр һарч одв. – Бадмин А.

Хордсн темән довтлдг. Впадать в отчаяние. Арһан барх, цөкрх.

– Хордсн темән довтлдг гиҗ, кезәнә келчксн үг. Күүкд улс дегд хордхларн, арһан бархларн, яахв гихләрн, ду һарһсн гидг эн, – гиҗ Налҗ цәәльҗәнә. – Бембин Т.

Хорма дор бултх. Струсить. Прятаться под женским подолом. Әәх. Күүнә ард бултх.

...Арһ уга залу болхла, аһ Шавдлыннь хорма дор бултад кевттн... – Хальмг тууль.

Хормад багтх. Жить и здравствовать вместе со всеми. Әмтнлә хамдан бәәх, олн дунд өсх-босх.

Хальмг улс бас эврә җирһлән хәәх учрта. Эн цагт җирһл хәәнә гисн – деер тогтсн улана йосна хормад багтна гиҗәх төр. – Нармин М.

Ичр әәмшг хойриг һатлҗ илдкәҗ, зүркән һарһәҗ, үр-дүүнрин хормад багтәҗ, теднә зергләнд йовхас оңдан хаалһ уга гиҗ, эн аш сүүлднь шиидв. – Бадмин А.

Хормаднь һал орх. Носиться как угорелый. Шачах мет гүүх.

Цаадк үүриннчн хормад юн һал орсмб, тиигтлән гүүһәд йовх. – Эрнҗәнә К.

Хормаднь һал өгәд көөх. Гнать в три шеи. Гнать поганой метлой. Һутамҗта йовдл һарһсн төләднь бийәсн (олна дундас) көөх.

Хургин йовудт олн күн үг авч келв. Сүүлднь зөвәр наста залу нег мөслҗ, көдлмшчнрин келсиг ахрар диглв: «Хулха-була кедг, ховдг әмтнд мана бригадт орм уга, хормаднь һал өгәд көөхм».

Хормата малын толһа-шииртнь күртх. Получить мизерную часть от большого. Дала-нала юмнас үчүкндь күртх.

Та ода эргәд бәәтн. Хормата малын толһа-шииртнь күртәдл бәәдмн. – Эрнҗәнә К.

Хорн седкл өврлх. Таить зло. Питать недобрые чувства. Дотран му сана хадһлх.

Кезәнә һарһсн ичр уга йовдлынь ода күртл мартл уга, тер хорн седкл өврлҗ йовна.

Хорнь буслх. Находиться в сильном гневе. Уурнь икәр курх.

Орҗ ирн, эс оньгсн Дорҗ Церниг таньчкад, дотр бийнь менрәд, хорнь буслад, ирвәтрәд одв. – Эрнҗәнә К.

Олн җилдән тәвл уга өмсч йовх салврха шалвран үзхләрн, көвүнә дотр бийнь уутьрад, хорнь буслад одна. – Басңга Б.

Әмтнә хорнь буслад, хург деер авч хаяд, эврә селәнә, сурһульнь тату болв чигн, һазр-усан меддг кү шиидҗ авувидн. – Бадмин А.

Әмтиг чик хаалһаснь төөрүлҗ, эврәһән күцх санатаһар чирмәлдсн улсин хорнь улм буслад бәәв. – Дорҗин Б.

Хорта келн. Острый, колкий язык. Хурц үгтә күн.

Хорта келтә җуук күүкмб. Нам пииср Ванькас талдан кун уга цагла келснь сән болвш. – Дорҗин Б.

Хорта моһа үзснлә әдл дурго болх. Ненавидеть как ядовитую змею. Дегд ик дурго болх.

Эн һурвн сарин туршарт чи намаг үзхләрн, хорта моһа үзсн мет зулдг биләч. – Бадмин А.

Хортан дарх. Победить своего врага. Дәәсән уга кех.

Мана өдмг бичә булалд. Хортычнь дарх улс биднвидн. – Басңга Б.

Хорха көндәх (босхх). Возбудить желание. Седвәр урмдулх.

Хотын хорха көндрхлә, ухани билг балрдг. – Хальмг үлгүр.

Хорхаһан дарх. Заморить червячка. Умерить свои аппетиты (свои желания). Өлг авх (утолить голод). Санан-күслән номһрулх (тогтнулх).

Авсн бичкн хотарн хорхаһан дарчкад, хурас өмн көдлмшән күцәхәр тәрәчнр цуг шунлтан һарһв.

Ямр күнд цаг болсинь шинҗләҗ медәд, тадн невчк хорхаһан дартн. Ода арһиннь кирцәһәр бәәх кергтә.

Хорхад утх һарһх. Поднимать нож на червяка. Стрелять из пушек по воробьям. Чинр уга юмнд чидлән, арһан һарһх.

«Эн кежәх кергин ашнь чимкин чиңгә чинртә болх, бичә хорхад утх һарһтн, өңгәр цаган, мөңгән үрәҗәнәт», – гиҗ ик мерҗлттә инженер баһчудт селвг өгв.

Хорхан хамрас цус һарһшго күн. Добрый, мирный человек. Такой, что не обидит мухи. Цаһан саната, дегд нүлго күн.

Хорхан хамрас цус һарһад уга биш, хулха-була кеҗ йовсн, күзүцәһән килнцтә терүнәс әдс авхин орчд, гертән үнн седкләрн зальврад, эркән эргүләд суусн буйн иктә болх. – Басңга Б.

Хот деер шиңгрх. Чувствовать тяжесть от переедания. Машурдх.

Болв эвинь олҗ, терүгән эдлҗ чадад, терчн чамд деер шиңгрҗәнә. – Эрнҗәнә К.

Хот хоолд зәңгдрх. Застревать в горле (о пище). Идсн юмн бахлурт торад бәәх.

Эмгн, эннчн идәнәс юмн угай? Эн хотчн хоолд зәңгдрәд бәәнә. – Нармин М.

Хотна хутхур. Кляузник. Хов зөөдг күн.

Яһсн муульта хотна хутхур – хумхл цаһан эмгн болхв эн? – Доржин Б.

– Чамаг, аяртан өвгн ирхлә, амичн хазарлҗ болх, хотна хутхур, хар өлгчн, – гиһәд, бөгдһр эмгн икәр уурлснь медгдв. – Эрнҗәнә К.

Хотнаннь хорма дахх. Следовать за своими земляками, быть с ними вместе. Эврә улсасн саллго, теднән дахад йовх.

Эгл наадк угатьнрнь бәәхтә улсин мал-харднь дөң болад, хотнаннь хорма дахҗ зусад йовдг бәәсн мөн. – Доржин Б.

Хотнас хот кедх. Странствовать из села в село. Стать бродягой. Һазр эргәд тенәд йовх.

«Җаңһрин» автнь орсн күн гер-мал, күүкд-шуухтан хайчкад, байгуш болад, хотнас хот кедәд, «Җаңһрин» ард орад йовдг чигн гихләнь, бидн иткдг уга биләвидн. – Баснга Б.

Хотын дая буслһх. Заниматься чревоугодничеством. Дала хот эдлх. Хот уухдан дурта болх.

Асхад хур орҗахас көлтә кеҗәх көдлмш зогсв. Малын хош бәрҗәх оютнрин отрядын баһчуд өдрин дуусн нег-негәрн зог кеһәд, шууглдад, хотын дая буслһад бәәцхәнә.

Хотын эзн (әркин бочк). Дармоед, нахлебник и алкоголик (*букв.* хозяин еды, бочка для водки). Хара бәәдг күн. Күүнә күзүн деер бәәдг (әркнч) күн.

Каару көвүн мөңг олдг күн болад, күндлҗ болм тоомсрта әмтнә тоод орсн болад, зөвәр байрта көдлмшәсн хәрҗ йовна. Ода хотын эзн гиҗ, күн шоодшго.

Уй, мел хоосллмч! Хоосн хотын эзн, әркин бочк! – Тачин А.

Хотыннь ам халулх. Смочить горло (выпить немного вина). Әрк-чигә бичкнәр эдлчкх.

– Эмгн, хаальд йовсн күүнд болн хаҗуднь дахсн нанд хотын ам халулдг юмн угай энчн? – гиҗ келчкәд, Адучур нүдән чирмәд инәмсклв. – Бадмин А.

Хөвәсн цөкрх. Потерять надежду. Нәәлтән геех.

Цаадк-наадкнь ода чигн медгдәд уга. Ора деерк оратн унҗ одсн биш, ода иигтлән яһад хөвәсн цөкрсн бәәдл һарчахмт? – Доржин Б.

Хөвдән һундх. Обижаться на свою судьбу. Бәәдл-җирһлдән өөлх.

Кеемә, хөвдән һундн, әмн-арсан әрвллго кесн, күцәсн бийнь, терүгинь юмнд тооллго бәәнә. – Дорҗин Б.

Хөвтә амтань бас бәәх. Удачливые и толковые тоже есть. Кесн кергнь күцдг, томата улс.

Хөвтә амтань бас бәәх гиҗәсн, та болҗ һарвт. – Бембин Т.

Хөөнә арс өмссн чон. Волк в овечьей шкуре. Лицемер. Чирә хәләдг. Җилһн заңта күн.

Одахн таньлдсн күүнд бичә иткәд бәәтн. Седкл угаһар келсн үгнь, худл инәднь, хуурмг йовдлнь – сергг бәәтн гиҗәнә. Бәнбәәҗ медхт, энтн – хөөнә арс өмссн чон.

Хөөт орнднь төрх. Переродиться. Сәәни орнд тусх.

– Авбув, эндр хойринь хөөт орнднь төрәвүв. – Нармин М.

Хөөткән тоолх. Думать о будущем (предстоящем). Иргчән санх.

Хөөткән тоолҗ, хөөнь нег цагт бурхнд төрхәр ухалад йовдг намаг хөөнь бурхнд төртл, мини бийм, үрн, гергм харһнад үкн гиҗ бәәнә. – Басңга Б.

Хувцан нимглх. Снимать лишнюю одежду. Хувцан гииглх.

Һаза дулан нарта өдрмүд болад, бичкдүд хувцан нимгләд, мееčг цокад наачана.

Худ бәрлдх. Засватать девушку. Әрк орулад, худнр болх.

Удл уга кү илгәһәд, худ бәрлдхв. – Нармин М.

Худгин йоралд хайсн мет. Как за семью замками. Словно на дне колодца. Бүтү һазрт бултулад дүрчксн әдл.

Теднә ирснә маңһдурас авн дядя Миша иигән-тиигән цаас цуцрлт уга бичв. Зуг худгин йоралд хайсн мет тер бичгүдәс хәрү уга. – Бадмин А.

Худгт унсн хулд меклә ажрһ болна. Для кулана, упавшего в колодец, и лягушка кажется огромной. Түрҗәх кү деерәснь дажрх.

– Худгт унсн хулд меклә аҗрһ болна гидг юм һарһҗанат!

– гиһәд темәч Муулан гергн бичкн күүкән хааһаснь чирәд, чиш-күләд, хормаһан сәрвкүләд хәрәд йовҗ одв. – Эрнҗәнә К.

Худгт унсн хулла эдл. Как упавший в колодец кулан. Ик аюл-ла харhсн мет.

Бамба, Баату, Довдн һурвн медснәс цааран Батнасна Боврг, хәәмнь, худгт унсн хулла әдл болх. – Доржин Б.

Хулhнын хамрас цус hаргшго. Такой человек, который даже мухи не обидит. Добряк, великодушный человек. Йир цаhан сед-клтэ, нүлго күн.

Бовур хулһнын хамрас цус һарһш уга, нүл уга, үнн цаһан сана-та күн. – Эрнҗәнә К.

Мана Саңһҗ болхла, хулһнын хамрас цус һарһшго, нүл уга көвүн. – Бадмин А.

Хаҗуһас хәләсн күүнд һольшг, хулһнын хамрас цус һарһшго бәәдлтә күн. – Бадмин А.

Һурвдгч герт Эрднь гиһәд, тер цагтан дөч күрәд уга наста җөөлн заңта, хулһнын хамрас цус һаршго күн гиҗ келдг бәәсмн. – Бадмин А.

Дәрк минь, дәрк! Көөрк, хулһнын хамрас цус һарһм уга, нүл уга көвүнлм тер. Кен әмнднь күрсн болхв? – Доржин Б.

Хулха-буланьнегн. Одного поля ягода. Подельники (*букв.* воруют вместе). Хоюрн хулха-зелкэн эзн.

Белозеров Пикулин хойрин хулха-булань негинь дегд сәәхн меддг бәәснь ямана хошнгас ил. – Тачин А.

Китә тер хойрла залһлдата, хулха-булань негн бәәҗ. – Эр-нҗэнэ К.

Хулхач хәрү хәәкрдг. На воре шапка горит. Гемэн эврэн медүлчкдг күн.

Хулхач хәрү хәәкрнә гидгәр, чи бийчн өрүн өмн ирҗ унтвч гичкәд, Егор Җиҗләһүр хәләв. – Тачин А.

Хумр ханх. Удовлетвориться. Насытиться. Ухандан бэәсэн күцэх. Цадтлан идэд, ханад бээх.

– Ода йоснлан хумрм ханв, – болад, түгшәд инәв. – Тачин А.

Хумсан зуусн мис эдл (мет) бээх. Вести себя тихо, покорно. Бийэн номһнар бэрх. Дун-шун уга бээх.

Бата хөөһэн кевтүлчкэд, герүрн орҗ ирхлэрн, оньдинд одаксин нүд гөрдэд, гилң-гилң гиһэд хавтаһад, хумсан зуусн мис кевтэ бээдмн. – Эрнҗэнэ К.

Зуг Миша, хумсан зуусн мис кевтэ, һазр хэлэҗ тагчгрв. – Җимбин А.

Бата Ноонин барун бийд кесг сун, шаавр, арьмҗ, деесн заагт, хумсан зуусн мис кевтэ, чөгчиһэд суув. – Эрнҗэнэ К.

Һаһан келсэр, хумсан зуусн мис кевтэ, номһн болхмби, аль эн ирсн хортдла ноолдснь сэн болхви? – Бадмин А.

Хумха моднд цус түркх. Придираться по незначительному делу. Эс болх юмар өөлтг кех.

Үкрч Басңд мана күн хумха моднд цус түркҗ ядад йовсмн гиҗ хэрү өгв. – Манҗин Н.

Эн күүкнэ тускар келгдснь мел цуһар хумха моднд цус түркхэр седҗэх мет, худл, хов болҗ һарчана. – Доржин Б.

Хумха толһа. Голова садовая (несообразительный, невнимательный). Зүүлг.

Чи, хумха толһа, намаг бийэрн наад бэрҗэнэ гиҗэнч? – Бембин Т.

Хундраг деегүр хурлзх. Жить припеваючи. Сэн таварн бээх.

Бүкл өдрин дуусн көдлчкэд, хойрхн суулһ боднцг авч. Чи болхла, хундраг деегүр хурдлҗах күн болҗанач. – Бадмин А.

Хур савар асхҗах метэр орҗана. Дождь льет как из ведра. Шурүтэһэр орҗах хур.

Догшн салькн хар үүлд тууҗ авч ирэд, цуг теңгриг бүтэчкв. Һаза харңһурад, генткн хур савар асхҗах метэр орв.

Хурһан һолсн хөн кевтэ. Воротить нос (относиться с пренебрежением). Дурго бээдлтэһэр хэлэх.

Шидрэс нааран намаг үзхлэрн, хурһан һолсн хөн кевтэ, зиикрдсн болад бээнэч. – Бембин Т.

Хурһдан сарвалһад, хуухан маажад үлдх. Остаться ни с чем; остаться на бобах. Цуг юман геејһэд, хоосн үлдх.

Әмт мекләд, ик олз үзхәр седләч? Аштнь бийән чигн, әмт чигн һаруд унһаһад, хурһдан сарвалһад, хуухан маажад үлдвч.

Хурһнаннь үзүр көндәхшив. Пальцем не пошевелю. Ничего не буду делать (*букв.* кончиками пальцев не дотронусь). Юм келго бәәх.

Биитн болхла, машинә паркиг ясхин кергт хурһнаннь үзүр чигн көндәхшив. – Тачин А.

Хурлд бәрх (нерәдх). Пожертвовать хурулу (монастырю). Гелңгин заасар хурлд юм бәрх.

Яһҗахмт! Эврәннь үкрт өгдг хот уга бәәҗ, тер соломан колхозур зөөһәд бәәдви? Аль үкрән хурлд бәрхәр бәәнт? – гиҗ уурлв. – Бадмин А.

Шавр герән үкртәһинь хамднь хурлд бәрҗ оркад, эн җолмд орсмдн эн. – Басңга Б.

Теңгрин эн аюл дунд нәәлҗ, дала мал көөхәр седҗәхмби? Бидн малан тиигҗ хурлд бәршговидн. – Дорҗин Б.

Тегәд яахмби? Бадашла әдл хурлд бәрсн һәргтә толһата биш, дәкәд тер күүкд улсла әдл үснь ут болв чигн, ухань ахрхн биш. Әмән авч һарх кергтә. – Бадмин А.

Гем уга. Мөрнтн әмд һарад, хамхул салькнд киисч одсн болхла, йилһл уга мөрән хурлд бәрх биләт. – Сян-Белгин Х.

Хурт норсн така мет. Как мокрая курица. Му дүрстә күүнә тускар иигҗ келгддг мөн.

Унсн дүрнь инәдтә бәәдлтә билә. Нег хурт норсн эр такан бәәдлтәһәр тогтур дотрас босв. Әрән гиҗ эврәннь инәдән бәрв. – Санһҗин Б.

Хурт цокгдх. Попасть под дождь. Хурт бәргдх.

Суулһар асхчах мет хурт цокгдад, әмтн халхц хәәһәд тарад гүүцхәв.

Хурц үгәрн хазх. Ругаться, говорить колкие слова. Хорта, шүвтр үг келх.

Каҗ Церн хоюрн намаг эс медсәр хурц үгәрн хазад оркцхав. – Эрнҗәнә К.

Хурц хәләцтә. Зоркий взгляд. Холд үздг, хол харата.

Хойрулн чигн болһамжцта, хурц хәләцтә, төгрг хар нүдтә. – Бембин Т.

Хусрңгар инәх. Смеяться притворным смехом. Худлахар инәх.

Терчн танахна Анжңа кинсн-китцн болад келсн болх. Тиим улсчн хусрңгар инәһәд, нәр-шог келсн болад, тер шогмуд дотран эс медсәр цог хайна. – Эрнжәнә К.

Җимб гертәсн һарад, хусрңгар инәһәд, эднлә ирәд харһв. – Сян-Белгин Х.

Хусур келтә күн. Человек с язвительным (едким) языком. Хорта (шүвтр) келтә күн.

Көвүн сурһульта, ухата, күүрсг, болв хусур келтә күн, зәрмднь эннь таасгдна, зәрмнь шүрүһәр хәрүцәд, келжңәсинь зогсана.

Хутхлда татх. Затеять сумятицу. Ноолда-шуугa босхх.

Кемр Песоцкий эн хутхлдаг дөгәжң бәәхлә, эн наадна төр биш... Хутхлда татхар седжңәхнь эн болжңана. – Доржин Б.

Хуухан маажх. Чесать затылок. Эндү һарһсндан, буру юм кесндән һундрхх. Гижгән маажх.

Хар хуухан маажңад, жңөөлрәд зогсв. – Нармин М.

Школын сурһуль чилснә хөөн сулдхвр авад хәрчкәд, намртан Халун Ус оржң сурһульд одхар ухалжңасн Жора багшт генткн тер зуурнь тольс гиһәд, ухандnь орад, хуухинь маажулв. – Тачин А.

Хуухин үсн босх. Волосы дыбом поднимаются. Күн сүрдх юм үзх.

Тер нүүврин хааль҅д үзгдцхәсн күчр зовлңта йовдлмуд сананд орхла, зүркн догдлна, хуухин үсн босна гижң, келврән тер хальмг төгсәв. – Амр-Санана А.

Укх-әмдрхнь медгдл уга зовньжң кевтсн гемтә Бадман санчкад, теруг хаһад алчксн болвзго гижң санн, хуухиннь үснь босад одв, хурдарн герүрн гүүжң ирв. – Сян-Белгин Х.

Хуучн дәриг маажх. Бередить старую рану. Напоминать о прошедшей боли. Мартгдсн өвдкүртә учр сергәх.

Хуучна дәриг маажңхла, хорсльта болдгнь кенд болв чигн ил. – Доржин Б.

Хуучн дууhан дуулх. Петь старую песенку. Продолжать отстаивать отжившие взгляды, упорно придерживаться прежних позиций в каком-либо вопросе. Шин хәләциг төрт авлго, эврәhәрн, хуучнар болhхар зүткх.

Мана авһиг чи сәәнәр меднәч, күүнә келсиг аңхрл уга, хуучн дууһан дуулад бәәдг күн.

Хууч-хулу уга бәәх. Не болеть, чувствовать себя нормально (без обострения старых болезней). Гем-зем уга, му биш бәәх.

– Сән, сән. Не, экчн Кеемә хууч-хулу уга бәәнү? – Тачин А.

Хуцж-хуцж йовж одх. Сильно поругаться и уйти. Хоорндан керүл-цүүгә татх.

Хөөчнрнь хуцҗ-хуцҗ йовҗ одцхав. – Тачин А.

Хуцин өвр мет мошкх. Свернуть в бараний рог. Ямаран чигн күүг hартан орулад авх.

– Тиигхлә би ирҗ нөкд болнав. Терүнәс болхинь хуцин өвр мет улсиг мошкад, һартан орулҗ авч болдмн, – гиҗ Темнин өргмҗтәһәр келв. – Бадмин А.

Ху салькнас хурдн. Быстрее вихря. Йир шулуhар, түргәр.

Шаңһаһар ордг шин школ секгдҗ гисн зәңг сала-сартг, хотн-хошар ху салькнас хурдар тег темцв. – Эрнҗәнә К.

Хүрмән ачад hарх. Отправление свадебного поезда. Хүрмин улс күүкиг, күүкнә өлг-эдинь авад хәрлhн.

Тер кевтән хүрмән ачад һарад одв. – Хальмг тууль.

Хүрм-хүтәриг үлдәдг уга. Не пропускающий увеселительные мероприятия. Ямаран чигн нәр дутадго күн.

Баһ цагтан зөргтә дүүвр биләв, хүрм-хүтәриг үлдәдг уга биләв. – Нармин М.

Иим бәәдлд хүрм-хүтәр гиҗ шууглһн әмтнд таасгдшго. – Тачин А.

Хүүв кеhәд бәәх. Быть предметом размышлений, обсуждений. Керг-төр кеhәд күүндх.

– Юуһарн теднән асрхар бәәхнь медгдҗәхш, – гилдәд, хүүв кеһәд бәәцхәнә. – Тачин А.

Ц

Цааһан цань уга хар саната. Дальше некуда, очень зловредный. Йир му саната күн.

Байндан бәәҗ ядад, яахв гихләрн, бөөсндән утх үзүлҗәх күнч гиҗ келнәв. ...Цааһан цань уга хар саната күн бәәҗт гиҗ келнәв. – Эрнҗәнә К.

Цаадк-наадкинь йилһх (наадк-цаадкинь йилһх). Разобраться что к чему. Диг-дараһинь, эк-толһаһинь олх.

Цаадк-наадкинь йилһәд, хамг тоотынь медәд автл, кесг цаг чигн кергтә болад бәәх. – Бембин Т.

Цаадк-наадкнь һәәд одг! Ялынь өгнәв! – Нармин М.

Цаадк-наадкинь тоолх. Обдумать, прикинуть что-либо. Ухалх, яахла, сән болхинь, чик болхинь санх.

Айстан цаадк-наадкинь тооллго һарч болшго. Айдҗатн, би саннав. – Хальмг тууль.

Цааҗла харһулх. Наказывать, казнить. Засглх.

Халта цааҗла алдг уга харһулхиг суртн. – Манҗин Н.

Цааран хәләх. Исчезнуть безвозвратно, уйти навсегда. Уга болҗ одх. Хәрү ирш угаһар йовҗ одх.

Герин сүүдрт тәмк татад, цөөкн көгшә сууна. Цааран хәләһәд, кезәнә давҗ одсн хотна бичкндк цаган санад инәлдәд, зәрмдән эдн уха туңһаһад, тагчг болад одцхана.

Цаг биш цагла. Некстати. Болшго, эвго кемд.

Цаг биш цагла хоюрн альдас зүүцәд ирҗ йовх улс болҗанат? – Дорҗин Б.

Цаг селгәтә болдг. И на нашей улице будет праздник. Всему свое время. Орчлң җисәд, орад-һарад йовдг.

Мини җирһл байнд заргдҗ йовсар болхла, келҗ болшгоһар сольв... Цагин селгән гиһәд, иим акад юмн. Сах селҗ тусна гидг эн. – Эрнҗәнә К.

Цаган (өдрән) күләх. Ждать последнего часа своей жизни, доживать последние дни. Әмсхлән тоолх. Үкхиннь өмн өргнд бәәх.

Дəəллдəнə хөөн салдсмуд госпитальд бəəх күнд шавта үүртəн золһад одсн, тернь кү таньлго, цаган күлəһəд кевтнə.

Цагин теңгр йилһг. Пусть время решит. Время покажет (свое). Орчлңгин йосн цаг хойр йилһдг.

– Цаарандкинь цагин теңгр йильг, – болад суув. – Тачин А.

Цаһа санх. Желать добра и благополучия. Сə хəəх.

Хөөнə ард бө болж̧ йовсн чамаг Дорж̧ ода туугдхиннь өмн цаһа санж̧ йовхий? –Эрнж̧əнə К.

Цаһан гихлə – хар гидг. Толковать что-либо не так, как есть на самом деле, а наоборот. Оньдин эмтнəс ондан хəлəцтə бəəх.

Чини ухан-тоолвр олнла кезəчн туслцхш, оньдин көндлңнəд, эмтн цаһан гихлə – хар гидг авъястач.

Цаһан идəн. Молочные продукты. Үснəс һардг хот: чигəн, боз, хөөрмг, ээдмг, хурсн, шүүрмг, нань чигн.

Яһж̧ахмч, йос медлго? Цаһан идəн яһла болв. Нег суульта чигə бас нег көвүн авч ирəд, хойрдгч суульһаснь агч ааһс һарһад, күн болһнд нежəд сеңсн чигə кеж̧ өгв. – Бадмин А.

Хүрмин ахлач цаһан идəһəн авад, түрүлəд орна. – Эрнж̧əнə К.

Ут хаальд йовсн бəəдлтəт, ундассн-өлссн болхит. Түрд гитн, мөрдəн амратн, цаһан идə амсад һартн. – Нармин М.

Цаһан махнь өөклж̧əх күн. Человек, который бесится с жиру. Дегд өөһəд, тошурхж̧ах күн.

Гем уга. Тер Мергн аңһучин цаһан махнь өөклж̧əх кевтə. Цаһан махинь бичə тасл, өөкн сүүлəснь таслад автха. – Эрнж̧əнə К.

Цаһан санан. Добродушие. Сəəхн седкл.

Сарң цаһан саната, өр өвч, бийəснь иткəд, күн юм сурхла, əрвлшго заңта күн билə. – Бадмин А.

Үсн əдл цаһан саната, цасн цаһан чилгр ухата, хəəмнь. – Нармин М.

Цаһан седкл. Чистосердечность. Милая, добрая душа. Сəəхн саната өр өвч күн.

Мана аав-ээж̧нр цаһан седклəрн, чик ухаһарн өөр бəəх улстан оньдин килмж̧əн тусхана.

Цаһан төр болх (бәрх). Родить ребенка. Күүкд һарһх.

Күүкд күүнә өөр баран болҗ бәәсн бер цаһан төр бәргдхиг медҗ оркад, гүүҗ һарад, буурл үстә җир күрсн дүңгә эмг даху-лад орҗ ирәд, күүкдин ду соңсв. – Манҗин Н.

Эдү-тедү болсна хөөн экнь саата болад бәәв. Дарунь сарнь күцәд, цаһан төр болв. – Хальмг тууль.

Доладгч хонгтан шофер Тавна Бадмиг машитәһинь дуудҗ авад, ик баг бадм цецгүд һартан бәрсн цаһан төр болдг герүр күрәд ирв. – Эрнҗәнә К.

Шинкн цаһан төр болсн, дәкәд хойр-хойр үр һарһсн юмн яһҗадв гилч... – Басңга Б.

Цаһан хаалһ. Счастливый путь. Байрта-буйта зам.

Иигәд цуһар тохнядан орад, цагин ишкдл дахад, цальгрҗ, асхрҗ, үрлтлә харһл уга, цаһан хаалһар уралан өдр-сар ирвәс девшәд йовв. – Дорҗин Б.

Цаһан хаалһта болтха! Будь счастлив! Счастливого пути! Өлзәтә болтха!

– Гертәс һарчах күүкдчнь цаһан хаалһта болтха! – гиһәд көгшн өвгн цә уухин өмн йөрәл тәвб.

Цаһан яста улс (күн). Аристократ(ы). Онц үндстә улс (күн), нойд, зәәсңгүд.

Овшиг му келҗәһәд: «Цаһан яста күүнд чимг бәрүлҗ өгхләрн, чимгнә нәрн бийәрнь бәрүлҗ өгдгиг ода күртл медхшийч», – гиҗ өвгнәс сурснд, өвгн нег чигн үгәр хәрү өгсн уга. – Манҗин Н.

Цалд-цалд нульмсан асхх. Лить слезы рекой (*букв.* словно вода плещет). Нульмсан асхад уульх.

– Цуһар дахн дуулдад, нар-цар йова бәәтл, өрин өрлә экнь меекәрәд, ботхн деерән цалд-цалд нульмсан асхад элкдәд бәәдмн гиҗ, өвгд келдг билә, – гиҗ Каҗ келв. – Эрнҗәнә К.

Цәкүр-цәкүрәр утлад, цандг болһнд хайх. Жестоко распра-виться. Аврлт угаһар алх.

Кемр Богзг ирәд сурсн цагт, намаг авч ирлә гиҗ бичә келтн. Тертн намаг цәкүр-цәкүрәр утлад, цандг болһнд хайх. – Эрн-җәнә К.

Цэкхэс урд хондг. Прежде чем делать дело, хорошо изучить его. Кергиг күцэхэс урд шинжләд, кирцәд хәләдг.

Та хойр цәкхәс урд хондг ухата улс бәәҗит, мини керг-ухаг сән медвт. – Эрнҗәнә К.

Цәкхәс урд хонад бәәдг Яңхл эдниг орҗ ирвү-угай гим цаңу амдҗ авад, яһсн-кегсинь мөшкҗ сурв. – Доржин Б.

Эк эцк хойрнь хотндан тоомсрта, хол тоолврта, айстан бурад-шальшад бәәдго, цәкхәс урд хонад бәәдг улс болх бәәдлтә. – Эрнҗәнә К.

Цәклһн әдл тарад одв. Распространиться подобно молнии. Агчмин зуур тарх.

«Өсклң» совхозин улст Мирки Миндриковичиг көдлмшәснь сулдхҗ гисн зәңг цәклһн әдл тарад одв. – Тачин А.

Цевәсн алдрсн мет. Будто с цепи сорвался. Уяһасн тәвгдсн мет.

Ларлу бас цевәсн алдрсн мет һаньдглад бәәнә. – Доржин Б.

Цег болж харлдх. Чернеть вдалеке словно точки (о птицах в небе). Әрә харлад үзгдх.

Цевр аһар көкрнә, зуг энд-тендәс эләс болад, күчтә хойр далвагарн сәвҗ йовад, ээзгәрлдҗ эрглдәд, цег болҗ харлдна. – Нармин М.

Цецгәд сәәнәр үзгдәд, чееҗд батар далдлсн юмн мартгддмн биш. Что радует глаза и душу, то не забывается. Хәләхд кеемсг, седкл-зүркнд тааста юмн толһад удан үлддг.

– Цецгәд сәәнәр үзгдәд, чееҗд батар далдлсн юмн мартгддмн биш, – гиҗ Бата Гернзлин һар бий талан шахад оркв. – Эрнҗәнә К.

Цецгт од! Сгинь! Исчезни! Үк, уга бол! Үзгдлго од!

Я, цецгт од, энви! Энүг иим гиҗ, кен сансн болх. Акад юмби! – Эрнҗәнә К.

– Харла хәрд һарчадгҗ гиҗәлү. Цецгт од! – гиҗ негнь амлсн болх. – Нармин М.

Цецгт од, әвртә күн болад, караглад, на чигн уга, ца чигн уга, көвү зоваһад алҗана. – Эрнҗәнә К.

Цог ишксн ноха әдл. Как бешеная собака. Һалзурсн ноха мет.

Һацата юмн кевтә, түрүн таньлдсн өдр одак цог ишксн ноха болад, Бадма-Һәрә ирҗ йовхмб. – Эрнҗәнә К.

Эрдни цог ишксн ноха мет дорк ормасн өсрҗ көндрәд, школын гер тал адһмта кевәр алхмнад йовад одв. – Доржин Б.

Цогц булрх. Тело онемело. Бий менрх.

– Му хаальд даңшад йовчксн цогцтн булрсн болх, – гиһәд Байчха ааһ-саван хурав. – Тачин А.

Цохдан шигдәч суулһсн әдл. Будто пиявку посадил на висок. Эврә дурар цусан шимүлсн мет.

Цохдан шигдәч суулһснла әдл болн гиҗәнә. Хәрнь, мел худл зәңг. – Басңга Б.

Цөөкн (цөн) өөмс үлү эләсн болхв (бәәнәв). Как ни говори, я старше, значит – опытнее. Яһв чигн би чамас ахв, үлү дамшлттав.

Дәкәд яһв чигн чамас нег цөөкн өөмс би түрүлҗ эләсн бәәнәлм. – Доржин Б.

Цөснь буслх (хаһрн гих). Находиться в раздраженном состоянии. Быть в гневе. Икәр уурнь күрх. Әрә бийән бәрх.

Санҗ, чини нанд өгсн көшүр йир му юмн бәәҗ. Нег толһан өөдмин цоклһнд хуһрҗ. Олна нүүрт Манҗ иигҗ келлһн байна цөсинь буслһна. Иигҗ келлһн байниг муурулсн болҗ һарчана. – Манҗин Н.

Таниг күләҗәх улс ... Кесгиннь цөсн хаһрн гиҗәнә. – Бембин Т.

Цөснь дүүрң, цуснь халун. Полный силы и желания. Чидл дала, седвәр ик.

Бальҗр ахлачас талдан бас цөснь дүүрң, цуснь халун залу күүнә җилвиг авчкҗ. – Доржин Б.

Цугинь һартан орулж авх. Все взять (захватить) в свои руки. Хамг юмиг эзләд авчкх.

Эврә, өөрхн, итклтә улсас правительств бүрдәһәд, цугинь һартан авхар седсн бийнь болҗ өгсн уга. – Бембин Т.

Цугтаднь хормаһан делгж өгх. Льстить, пристраиваться, угождать. Зуһудад, цугтад сән болхар седх.

– Манэҗ, бийим эн баавһаһасн эрт сулдхэҗ ас гинәв. Күүнә үг эс соңсдг, кеер хонад, кец дерләд, цугтаднь хормаһан делгэҗ өгәд йовдг баавһата бәәхмч? – гиҗ эмг экнь цеңнәд одв. – Басңга Б.

Цуһараннь амна үзүрт бәәх. Быть у всех на языке. Быть притчей во языцех. Оньдин олн әмтнә күүндврин, наадлһна, зог күүрин төр болх.

Эн күн мек һарһдгарн, худл келдгәрн мел эвго йовдлла харһад, оньдин селәнә улсин цуһараннь амна үзүрт бәәнә.

Цулвр алдрх. Концов не найти. Потерять концы. Эк-толһаһинь геех.

Иигә йовҗ, зәңгәр һазр дүүрәд, кенәс эклҗ һарснь чигн, кен деер ирҗ төгсхнь чигн медгдлго, цулвр алдрад оддг заңта. – Доржин Б.

Цурх мет ховдг, үкрдә мет һульдрмха. Алчный и изворотливый. Авлһч болн мектә.

Көөрк, Кеемә, кенә төлә иигәд күчләд, үклдәд йовлач? Цурхшң ховдган, үкрдәшң һульдрмхаһан дуудулхар тегәд йовсмбч? – Басңга Б.

Ичр уга чам тал иршгов гиҗ келвч... Цурхла әдл ховдгч, үкрдәлә әдл һульдрмхач. – Басңга Б.

Цус шарх хойр үзх. Повидать кровь и раны. Настрадаться. Олн гем, зовлң үзх.

Цус шарх хойр үзәд, һазр деер көлврн гиҗ дасчксн күүнд цаһан хучата орн гидг басл элдү, ухан күршго юмн болҗ медгдв. – Нармин М.

Цус шимдг шигдәч. Кровопийца (*букв.* пиявка, сосущая кровь). Кү зовадг, цус эмдәр уудг күн.

Әмдәр күүнә цус шимдг шигдәч, иим улсиг бу-селм авдгинь засглад, бурхдарн әәлһдгинь уурулад, уга кех кергтә. – Эрнҗәнә К.

Цусан асхх. Проливать кровь за что-либо. Ямр нег юмна төлә эмән эс эрвлх.

Ноолдана учрнь дала: малын идг, чидлтәнь чидл угаһаснь уста һазр булаҗ авх, күүкд улсас көлтә цусан асхх, эндән келхд, хоорндан чидлән барад, «өшәтнә» тав хаңһаһад, иньгин седкл бертәлһәд бәәҗ. – Бадмин А.

Цусан барх. Истекать кровью. Күчр күнд юмнла харһх.

Келкә келтә шармудла дәәлдәд, Әрәсә цусан барҗана. Эн цагт дөң-нөкд эс болсн күүг күн биш гиҗ санх кергтә. – Нармин М.

Цусинь уух (шимх). Высосать кровь (все соки). Истощить, лишить сил. Эцәх, чидлинь чиләх.

Өршәңгү уга хөөт экнь өнчн күүкнә хар махинь идәд, халун цусинь ууһад, хот-хол өгл уга, күнд көдлмш келһдг билә.

Цусна халунд харһх. Попасть под горячую руку. Уурта, догшн бәәхднь харһх.

Аҗрһ адуһан унулад хәрҗ ирсн бийинь күн гиһәд күндлхлә, ямаран аюлла, му нернлә намаг харһулв? Цусна халунд, һарин шүрүнд харһҗ одсн күн. – Нармин М.

Цуста (бузр) һар. Убийца. Күүнә эмнд күрсн, өршәңгү уга күн.

Теднә цуста бузр һар юунас цеерлх билә. – Сян-Белгин Х.

Цухл аңхрх. Неистовствовать, негодовать, гневаться. Ик уурта бәәх.

Бааза багшт ода күртл одлго бәәҗич гиһәд, зөвәр икәр цухл аңхрв. – Бадмин А.

Цухлла харһх. Принять на себя чей-либо гнев. Уурла, шоодврла харһх.

Баатр Хар Җилһн хаани цухлла харһсв. – «Җаңһр».

Ч

Чама гих. Взять себя в руки. Сдерживаться. Бийән һартан авх.

Зәрмдән араһан зууһад, чама гичкәд, зөрәд келхәр шиидчкнәв. – Тачин А.

Чамаг, кишго ноха, арсичнь авсв. Снять, содрать три шкуры. Эрсинь һартнь бәрүлх, үүлинь үзүлх.

Эрсичнь һартчнь бәрүлсв, үүличнь үзхв, андн!

– Чамаг, кишго ноха, арсичнь авсв. Зуг иржә өгич! – гиһәд Санжә йовдңнад бәәнә. – Басңга Б.

Чамаг юн шулм хатхв? Какая муха тебя укусила? О непонятном, странном поведении. Заң-бәәдл генткн хүврлһнд алң боллһн.

Яһад тиигхд харһхларн, нан тал дәврәд, үлү үг келәд бәәввч? Чамаг юн шулм хатхв? Акад заңта күн бәәжәч.

Чамас бичә болтха. Век бы не видеть тебя. Обойдусь без тебя. Чи чигн керг угач, чамас үзх юмн чигн керг уга.

Өврәсн Кеемән зург һарһжә авад, шуулад: «Чамас бичә болтха», – гижә келв... – Басңга Б.

Час нүүлһх. Заводить часы. Час йовулх.

Нарн һархас урд босхар час нүүлһәд, өлг-эдән хаалһд белдәд, эртәс нөөртән өрув.

Чееж (зүркн) ханх. Быть довольным чем-либо или кем-либо. Седкл дүүрң, байрта-бахта бәәх.

Зем бәәнә, эгч бәәнә, теднән үзхләрн, чееҗм ханна. – Нармин М.

Чееж харлх. Чувствовать недомогание. Эвго болх, тас уга болх.

Чееҗнь харлад бәәвв чигн, эм уулго бәәжә, гемән көл деерән давулад, үвлиң киитн эклсн цагла өвгн орндан орв.

Чееҗән хаһлх. Говорить по душам (откровенно). Зүркндән бәәсән иддь келх.

Чамаг чееҗән хаһлад, ил нег цөөкн үг келсндчн, ханҗанав. – Эрнжәнә К.

Чееҗән цокх. Хвастаться, похваляться. Бийән буульх, көөрх.

«Кергән күцәһәд уга бәәжә, чееҗән цокад, му нер зүүвч. Сотуһар көөрәд, бахчи ханхиш», – гиһәд залуһан гергнь шоодв.

Чеежәр зовх. Переживать. Болеть душой. Душевные муки. Седкл зовх.

Хәәмс минь, эдн басл чеежәр зовҗах бәәдлтә. – Тачин А.

Күрдш Шорваевич эврәннь кабинетүр орад, әрән гиҗ суудг креслдән суучкад, Макар Михайлович түрүн болҗ бийләрнь шүрүһәр күүндснд алң болад, чеежҗин зовлң кеһәд, нам дуудх улсан цуглулхан мартчкв. – Тачин А.

Чеежәрн адhх. Спешить мыслями, душой. Санаhарн, седкләрн шулуhар кехәр седх.

Совхозин директор чеежҗәрн адһад, шулуһар фермд күрч, юн болҗахинь медхәр машиһән зун һучн дуунад частан йовулҗ йовна. – Тачин А.

Чеежәрн харсх. Встать (стоять) грудью. Подняться на защиту, мужественно защищать. Харсхин төлә бийән әрвлл уга ноолдх.

Эн ик биш өөдмиг мана багин дәәчнр негн кевтә босад, чеежҗәрн харсх зөвтә. Өөдм немшнрин һарт орхла, цаарандк дәәни йовуд җаңһрта болх.

Чеежәс (толhahac) эс hарх (hарч өгл уга бәәх). Помнить. Не забывать. Мартл уга бәәх.

Болв әмтнлә харһад, саакан кеһәд бәәхләчн, терүнәс чигн дүлә һазрур йовулхвидн гиҗ, жандармск залврт келснь чеежҗәс һархш. – Бембин Т.

Чеежднә хадhлх. Запомнить надолго. Удандан дотран тодлх.

Эрдм шүүҗ авлһндм багшм сән дөң болв, өгсн селвгинь олн җил давсн бийнь, чеежҗдән хадһлад йовнав.

Чеежднь (дотрнь) ноха үксн күн. Бездушный, безжалостный. Өр-өвчн уга, хату зүрктә.

Җирһлин ут турш һанцхарн бәәһәд, бийләһән ду һарад дассн өвгн төгәлңд юн болҗахнь төрүц төртән авдго билә. Тегәд өөрнь бәәсн әмтн терүг чеежднь ноха үксн күн гицхәнә.

Дотрнь ноха эс үксн болхла, тана директортн чини седкл-седвәриг медх зөвтә. – Тачин А.

Чеежин (седклин) киләсн. Душевные страдания. Күүнд юм келл уга дотран санад, зовад йовлһн.

Инҗр минь! Хойр-һурвн хонгас наарандан чи мел оңдарҗ одвч. Юн чееҗинчнь киләсн болҗ одва! – Басңга Б.

Чееҗинь тиирх. Задевать душу, беспокоить. Амр өгл уга бәәх.

Апрельск пленумин шиидвриг яһад мартҗах һардачнрв гисн ухан район болһна адг малчнрин уханд орад, чееҗинь тиирчәтнь ил. – Тачин А.

Чееҗичн темән девсг. Пропади пропадом! Уга бол, бичә үзгд.

Чееҗичн темән девсг, яһад саналдвч? – Бембин Т.

Чееҗләрн гүвдлдх (ноолдх). Впасть в противоречие с самим собой. Переживать душевную боль. Сансан алмацд орулх. Дотран зовх.

Тегәд аштнь чееҗләрн бийнь дотран гүвдлдхәс талдан арһ уга болҗ һардг. – Дорҗин Б.

Әмтнә хөвд орҗ, өдр сө уга чееҗләрн ноолдх зөвтәнь көөрк Бульдин болҗ һарв. – Дорҗин Б.

Чееҗләрн күүндәд йовх. Разговаривать с собой. Бийләһән дотран күүндх.

Эс күцәхлә, хааг наад бәрсн болҗ һарх гиһәд, чееҗләрн күүндә йовҗ, гертән күрәд ирв. – Хальмг тууль.

Чееҗнь бүтх. Задыхаться от злости. Не находить себе места. Орм олҗ чадлго бәәх. Ууртан бүтх.

Цедә зәәсңгин чееҗнь бүтәд, цецгәнь хонцрад, цөснь даларнь цоолад һарн алдад, арань зуугдад, хорнь буслад, унтдг улвнь өөршөөр болад, йозурнь үмкәрәд, ацмуднь хумхарад, дурснь зөркәтәд ирсн уласна бәәдл һарад хурнялад бәәнә. – Эрнҗәнә К.

Чееҗнь девтх. Получить удовольствие, быть довольным. Насытиться. Дотркнь ханх. Зүркнь девтх. Цадх.

Юмнд кезә энүнә чееҗнь девтхмн болхмби? – Дорҗин Б.

Чеежнь күлгдсн болад. Испытывать душевную тяжесть. Дотрнь юмн бәрсн болад, үг келж чадлго бәәх.

...Үүрмүдтәһән хөн, мөрн, ялмд көвлдәд нааддг Батад минь ода деерән чеежнь күлгдсн болад бәәнә. – Эрнҗәнә К.

Чи биш, чамас болхнь. Не то что ты, не такие как ты. Чамас даву, деер улс.

Я, хәәмнь, әрлһич тер сурһулян. Чи биш, чамас болхнь, цаһан яста улсин бийнь күцц сурдмн биш. – Эрнҗәнә К.

Чи-би гилдх (чи-бийдән күрлдх). Поносить друг друга. Нег-негән му келх, хоорндан керлдх.

Сән седклинь медл уга, чи-бийдән күрлдәд, цүүгәд... – Доржин Б.

Колхозд иршго болад, чи-бийдән күрлдәд, Бүүрчин Манҗ ода иигәд олна, колхозин малын төлә өр өвдҗ, иим шунлт яһад һарһҗана? – Доржин Б.

Чивһцинь көндәх. Задеть за живое. Күүнә зөвүр-зовлңгинь, нуувчинь илдкж үүмүлх.

– Тер нусн наста күүкн ю кеҗ чадх болһнат? – болҗ Песоцкий Бовргин чивһцинь көндәхән маһд угаһар медҗ келв. – Доржин Б.

Чидл үзүлх. Силой заставить (*букв.* показав силу). Күчән һарһх.

Догшрхад, керлдәд, чидл үзүләд зарсн нанд амр болҗ медгддг билә. – Тачин А.

Чидлән хармнлго. Не жалея сил. Эв-арһан, күчән, эрүл-мендән эрвллго.

Школд болх дөрлдәнд эркҗән уга нүүрлгч орм эзлхәр сурһульчнр чидлән хармнлго, спортын талвң деер цаган давулҗана.

Чиигтә арсн. Ни к чему не способный человек. Мошенник, жулик. Ямаран чигн керг күцәж чадшго күн. Мекч, хулхач.

Зөв үгд багтдго, чик керг күцәҗ чаддго, мек һарһдг, хулха кедг күүг хальмгуд «чиигтә арсн» гиҗ нерәднә. Юңгад гихлә чиигтә арсн юунд чигн керглгдшго юмн.

Чик нүдәр хәләдгән уурх. Перестать смотреть добрыми глазами. Смотреть косо. Дурго нүдәр хәләх, дурго болх.

Хәәрлдг эңкр Бальҗрчнь ода чам тал чик нүдәр хәләдгән уурв. – Доржин Б.

Чикән атхад, бөгән бөгләд суух. Сидеть ничего не слыша и ничего не видя. Юм эс үзсн, эс соңссн болад бәәх.

Бөгән бөгләд, чикән атхад, әмән әрвлҗәх гиҗәсн улс ода болхла, эдн азр-базр кеҗәх болҗ һарчана. – Нармин М.

Я-а, йир, чи ман хойрт чикән атхчкад, ә угаһар тосхлтын конторан хәрүләд кевтв чигн, болхмн бәәҗл. – Басңга Б.

Чикән өгәд соңсх. Внимательно прислушиваться к чему-либо или к кому-либо. Оньган өгч соңсх.

Йир нег адг өвгн «Арҗан чик» гиҗ келвзго гиһәд, чикән өгәд соңсхнь, төрүц тиим юмн соңсгдхш. – Сян-Белгин Х.

Чикән өгх. Прислушиваться. Зәңг-зә соңса (ава) бәәх.

Дүүцә эврә көдлмшән эс медхм биш, хәәс өргҗ авад, хурдар һарад одв. Һаза зуухд түлә түлн бәәҗ, герт күүндсн төрт чикән өгн бәәв. – Нармин М.

Чикән сольвад хәәчләд бәәх. Прядет, водит ушами, фыркает. Му заңган үзүлх.

Энчн эврәннь заңган һарһҗана: хойр чикән сольвад хәәчләд бәәнә, хуурһслһнь – келдг уга – үкрч өвгнә уләсн өвр-бүшкүрәс чигн ик дуута. – Бембин Т.

Чикән улатл идх. Есть досыта. Цадтлан хот идх.

Кесгәс нааран көдллго, хара бәәһәд, дала хот чикән улатл идәд, залу зөвәр махшч.

Чикән (чик-аман) тәвх, цоңнх. Обращать внимание. Оньган өгх.

Я, яһлав, зәәсң зергәс, би юм үзсн, соңссн угав. Болв чик-аман цоңнсн тәвн бәәсв. – Доржин Б.

Чикинь (чикәрнь) цокчксн элҗгн мет. Будто осел, которого ударили по уху. Опустить крылышки. Җиврән кирһүлсн шовун мет. Итклән геедһәд сулдж одсн күн. Омган геех.

Көдлмшчнрин комитетин ахлачнь омгнь шантрад, чикинь цокчксн элҗгн мет болҗ одсн күн болна. – Доржин Б.

Манҗ гер талан чикәрнь цокчксн элҗгнә бәәдл һарад, үрвҗ ирәд, зелин захд цуглрсн улс тал ирв. – Эрнҗәнә К.

Чикинь эрәд оркх. Задать строгача. Хөрәд, закад оркх. Чикинь мошкх.

Бадм, тер залачиннь чикинь эрәд орктн, эс гиҗ күүнә үг соңсдган уурчана.

Чикм дүләрәд, нүдм бүтәд ирх. Плохо воспринимать. Свыкнуться с чем-либо (*букв.* уши стали плохо слышать, глаза хуже видеть). Мууһар соңсдг, үздг болх. Дасмҗ болад бәәх.

Эднәнчн хов-җив соңсн гиҗ, түлклдә-чичлдәһинь үзн гиҗ, чикм дүләрәд, нүдм бүтәд ирв. – Тачин А.

Чикн дүлә бәәх. Жить, ничего не слыша, ничего не зная. Юм эс соңссн, эс медсн болад бәәх.

Чини эздин чинәнь алдрад ирсн бәәдлтә. Чамаг геечксн улс болад, чикн дүлә болад бәәцхәнә. – Эрнҗәнә К.

Чикн уга толһа. Непослушный. Нежелание слушать, повиноваться. Соңсвр уга, кү соңсдго.

Генткн ирсн му зәңг чееҗинм киләсн болад, өөрм бәәсн әмтн шуугатаһар күр келдәд бәәсн бийнь, би, чикн уга толһашң, тедниг төрүц соңслго, шавр көшә болад суунав.

Чикнә хужр хаңһах. Наслаждаться тем, что слышишь. Услаждать слух. Зөвтә-таалта үг соңсад, бахан хаңһах.

Бергәс йирин әмтнәс өвәрц йовдл һарһад, чикнә хужр хаңһах зәңг тархаһад, эврәннь нерән туурулхдан ик дурта күн. – Бадмин А.

Ольдала әдл иим, келәд, селвлцәд күүндхлә, күүнә чикнә хуҗр ханад, седкл-ухани көрң немгдҗ байҗсад, тоолвр үүдәгч медәтнр мана хальмгуд дунд харһдгнь хара биш. – Доржин Б.

Орчлңд юн болв чигн бәәхгов. Соңсхд – чикнә хуҗр ханх, келкел. – Доржин Б.

Чикнә чингә көвүн. В сказках: мальчик с пальчик. Очень маленький, крохотный мальчик. Йир бичкн, үчүкн көвүн.

Арднь эмгн өвгн хойр ууляд үлдҗ. Чикн чиңгә көвүн нег ик далан көвәд ирәд, өвсәр гер кеһәд, заһс бәрәд, гесән теҗәһәд бәәҗ. – Хальмг тууль.

Чикнәннь һазаһур давулчкх. Пропустить мимо ушей. Күүнә келсн үг соңсл уга бәәх.

Чамд хорта-гөртә болад келҗәхшив. Кергтә гихлә, бийдән шиңгә, керг уга гихлә, чикнәннь һазаһур давулчк. – Доржин Б.

Чикнәннь захар соңсх. Кое-что услышать (*букв.* услышать краем уха). Зәрм-зүрминь тодлад медҗ авх.

Ода, тавдгч класст орх күүкн, намр өөрдхлә, гертән ирсн, эк-эцкиннь тускар әмтн күүндсиг чикнәннь захар соңсхларн, гүүҗ ирҗ, экдән келдм. – Тачин А.

Чикнәннь хаңхд эс авх. Не обращать ни малейшего внимания. Оньгтан төрүц авлго бәәх. Төртән эс авх.

Учрта үгим эс ухалхла, нам чикнәннь хаңхд эс авхла, үүрм күрәд бәәнә, уга болад од цаараn! – Хальмг тууль.

Чикнд хоңх уйх (өлгх). Прожужжать уши. Нег келсән ол келәд, сурад, амр эс өгх.

– Орчлңд уга юм һарһҗ авсн кевтә, эңкр юмнл терүндән, - гиҗ эзн Киштә гергн чикндь хоңх уйна. – Эрнҗәнә К.

Намхндан күүнд заргдад, ик болв, баһ болв олвр олҗасн көвү наараn дахулҗ нүүһәд, сурһуль сур гиһәд, тошурхсн көвүд дахулад йовулчкад, ода һанцарн амртн гиһәд, Цаһан Мууздан чикнд хоңх уяд бәәв. – Эрнҗәнә К.

Чилшго (алдршго) му нерн болх. Опозорить себя. Нерән һутах.

Олна малла тиим юмн болад оддмн болхла, терчнь алдршго му нерн болх. – Доржин Б.

Чинән алдрх (хәрх). Лишиться сил. Почувствовать физическую слабость. Күчнь буурх, чидлән геех.

Чини эздин чинәнь алдрад ирсн бәәдлтә. – Эрнҗәнә К.

Хортн зунакла, намракла әдл биш, чинәнь хәрәд ирсн бәәдл һарв. – Нармин М.

Чинән орх. Набираться сил, поправляться. Кӱчн-чидл немх.

Чинән орад ирхлә, Яшк Баазриг дахад, аду услад, кеер хонад, аду манлцад йовдг болв, хальмг заагт бәәһәд, усн деер өрм урһамар хальмг кел көвүн дасв. – Нармин М.

Чирә алдх. Похудеть, осунуться. Эцх, семәх.

Эмгн удан гемтснәс чирә алдад, өдрин дуусн цааран хәләһәд, тагчг кевтнә.

Чирә (нүр) хаһрх. Перебороть чувство стыда, неловкости. Набраться смелости. Ичхән, эмәхән уурх. Зөрг орх.

Эндр түрүн чирә хаһрад, күүкд дахулҗ йовсн асхна тускар шүлг бичх ухан орв. – Эрнҗәнә К.

Нарн суухин өмнхн нег-негән аллцхдан күрлдсн хойр өшәтн хоорндан чирә хаһрҗ, эвлцлдлһнә көгнь эн цуста дотр болҗ һарв. – Дорҗин Б.

Чирә хәләх. Лицемерить, угодничать. Зуһудх. Җилһдх. Күүнә бәәдл кирцәд юм кех.

Зөргтә, ил үгтә, халуч, чирә хәләдго күүг «һалта күн» гиҗ, хальмг күн келдмн. – Эрнҗәнә К.

Күүнә чирә хәләҗ, үннд күрч болдго. – Үлгүр.

Чирәһән көөдх. Опозорить честное имя свое. Нерән һутах.

Иим юмн бәәдв? Йосндан чирәһән көөднә гидг эн болҗ бәәх угав. – Басңга Б.

Чирәһәснь цусн дусм. Кровь с молоком. Эрүл-менд, сәәхн, чаңһ бийтә.

Холас ирсн гиичнриг герин һаза чирәһәснь цусн дусм, инәмсглсн тиньгр бәәдлтә бер тосв.

Чирәд инәһәд, чирә һатц элкн деер өөк шарад. В глаза льстит, за глаза – ругает (быть готовым убить). Нүд хәләҗ инәһәд, нүдн һатц муулх, му келх.

– Марҗ хар саната шулм, хойр ухата күн. Чини чирәд инәһәд, чирә һатц элкн деерчн өөк шархар седдг күн, – гиһәд келчкәд, багш таг болҗ одв, дәкәд уха түңһасн бәәдл тер һарв. – Бадмин А.

Чирәдән ишкә (хурмш) наах. Надеть маску. Потерять совесть. Ичр-һутр уга болх. Ичрән геех.

Ямаран кишва хәләцтә. Ичр уга, чирәдән ишкә наасн күн. Ил юмнд худл келҗәхнь. – Эрнҗәнә К.

Наснани ик зууһинь авч йовх күн, тиим худл-хов келхдән ичдмн бишви? Халун чирәдән хар хурмш наасн әмтн санҗт. – Доржин Б.

Чиргүл татх. Заниматься волокитой. Затевать лишнюю работу. Кергиг цагтнь күцәлго уданар кех. Үлү керг һарһх.

Эн цагт дала хүрм-мүрм гиһәд, чиргүл татад керг уга. – Басңга Б.

Чирмәһәд йовх. С трудом преодолевать тяготы жизни. Бәәдл-җирһлин күчр-күндиг муудан орҗ даах.

Үгән әмтнә хормад күргҗ багтахар би чирмәһәд йовдг биләлм... – Доржин Б.

Чолун зүрктә. Бездушный человек. Өр-өвчн уга. Кү эс аврдг.

Би эрүл-менд харлһна төрт олн җилдән көдлҗәнәв, әмтнә олн зовлң, нульмс үзләв. Бәәдләрн мел төвкнүн болв чигн, чолун зүрктә бишв.

Чолута зо һатлҗ, кишг олдгдшго. С недобрыми намерениями счастье не обретешь. Му ухан-тоолвр зүүхлә, сән керг күцәгдшго.

Тер учрар кезәңк медәтнр келцхәдг бәәҗ: «Чолута зо һатлҗ, кишг олдгдшго». – Тачин А.

Чон амнасн мах һарһҗ өгсн әдл. Все равно, что отдать последний кусок (хлеба). Көрңгән барсн әдл.

Пирствәс сә үзнә гисн – чон амнасн мах һарһҗ өгснлә әдл. – Нармин М.

Чон мет халәх. Смотреть волком. Иметь угрюмый, враждебный вид. Дурго болх. Му нүдәр халәх.

Ах хөөч малын хашаһас һарн, сүүдрт цаган үрәһәд суусн көдлмшчнр тал чон мет халәвв. Теднә серглмҗтә үг-күүрнь дарунь тасрв. Эн халәц үгәс деер яахнь медүлв.

Чон ноха хойр кевтә бәәх. Враждовать между собой. Хоорндан өшәркх.

Зерглдәд бәәх хойр герин эзн залус экнәс авн чон ноха хойр кевтә бәәцхәнә. Кесг цаг давв, болв теднә хоорндк хәрлцән улм хурцдв.

Чонла әдл ик хотта. Волчий аппетит. Неумеренность и жадность в еде. Ик хотта. Хотрхг.

Бамбуш көвүн бичкндән чигн махльг, хотрхг билә. Ода болхла, чонла әдл ик хотта, оцл, эв уга,ик оврта залу болв.

Чонын амн кезә чигн секәтә (аңһата). У волка всегда пасть открыта. Алчный, всегда готовый что-то урвать. Авлһч, күүнә юм булахдан белн.

Ода нааран юуһан хәәҗ йовснчн энви? Чонын амн кезә чигн аңһата. Түүнд орхар йовнч? Аав чамаг ик гер тал одтха гиҗ келләлмб? – Нармин М.

Чонын амнас алдулҗ авх. Вырвать из пасти волка. Спасти от верной смерти. Үкләс харсч авх, үкләс алдулх.

Чи әәмгин нег залуч. Нөкд болх кергтә. Чонын амнас тедниг алдулҗ авдгин арһ хәәх кергтә. – Нармин М.

Чонын нүдәр хәләх. Волком смотреть. Коситься на людей. Кулых. Дурго болх.

– Кевтртән бәәх чонын нүдәр әмт бичә хәләһәд бә! Иигәд бәәхләрн, эн кевтртән илҗрхч! – гиҗ ардан хәләҗ келв. – Бадмин А.

Чонын сүл ишкх. Наступить на хвост волка. Попасть в беду. Әәмшгтә юмнла харһх.

– Би чамаг иигҗ чонын сүл ишкхичн медләв, – гиһәд Бата Василиг теврв. – Эрнҗәнә К.

Чочн тусх. Вздрогнуть от испуга. Генткн пард гиһәд, өсрәд одх.

Боврг чочн тусад, дәрк-дәрк, нег герчиннь аминь зуурулсн – икл гидг чидвр болҗ гиҗ, дотран ухалв. – Дорҗин Б.

Чөткрт одтха! Чёрт возьми! Чёрт побери! Восклицание, выражающее удивление, восхищение или возмущение, негодование. Эрлг автха! Юмнд өврх, дурго болх.

Баахн зурачнрин соньн һәәхүлд үүрмүдтәһән одувидн. Чөткрт одтха! Зәрм зургуднь мана өврмҗ авв, нертә билгтә зурачин һарар бичгдсн болҗ медгдв.

Маңһсиг цәкүр-цәкүрәр утлад, цандг болһнд хаяд, керчм-керчмәр утлад, кец болһнд хаяд оркна. Чөткрт од! гиһәд, ардаснь нульмчкна.

Ш

Шаган барх. Исчерпать все силы. Цуг чидлән (арһан) чиләх.

Төрскән харсхин төлә советск әмтн әмән әрвллго, күчтә догшн өшәтнрәс сүрдлго, хооран цухрлго, шаган барҗ ноолдад, дииләрән һартан бәрв.

Шаһаҗ хәләх. Пристально смотреть. Напряженно вглядываться. Ширтҗ, оньган өгәд хәләх.

Аңһуч арһул бууһан өргәд, аң бәәх һазрур дәкәд нег шаһаҗ хәләһәд, эвинь олад, бууһин чавгинь буулһв.

Шалвр уга күн. Добряк. Человек добрейшей души, отдающий все до последней нитки. Харм уга, өгәнч күн.

Сарң цаһан саната, өр өвч, бийәснь иткәд күн юм сурхла, әрвлшго заңта күн билә. Тиим күүг кезәнә шалвр уга күн гиҗ, көгшдүд келдг билә. – Бадмин А.

Шалвринь толһаднь өмскх. Опозорить человека. Һутах, му нер зүүлһх.

Чини һарһсн гемин үүл кезәчн мартгдшго, маднас хол йов, нүднд бичә үзгд. Дәкәд нег харһхлачн – шалвричн толһадчн өмскхвидн.

Шар буслх (көдлх). Страдать изжогой. Кипеть гневом. Ур күрх, цухлдх. Хотын шиңглт муудх.

Альков, Босха, нег хө һарһчклч. Кесгәс нааран шөл ууһад уга, шарм буслад алҗана. – Басңга Б.

Эн шулмиг үзәд оркхла, шарм көдләд, хойр нүдрмм хатурад одна. – Хальмг тууль.

Шатад йовх. Гореть в деле. Быть энергичным. Проявлять чрезмерную страсть к чему-либо. Икәр шунх. Шулун-шудрмган үзүлх.

Цаачн йовсн өндр нәрхн бер герт болв чигн, көдлмшт болв чигн, шатад йовдмн.

Шатҗах һал деер тос хайх. Подливать масло в огонь. Һалыг улм асах. Цүүгәг түгдүлх.

– Эн гергнчн болхла, гертк-һазак угаг хогинь таслхар седҗәнә, – болҗ Цаһан шачах һал деер тос хайсн мет, ховдг чееҗтә, хармч Саңһҗин седклинь сергәҗ, өвдкүртә һазринь мааҗв. – Бадмин А.

Шииртнь эс күрх (шииртнь күршгоч). Не стоить чьего-либо мизинца. Төрүц үн уга.

Көвүһим бичә келхәр сед, чи терүнә шииртнь күршгоч.

Шилвр әдл нәрдх. Сильно похудеть (*букв.* быть тонким как бич). Эццн, хатмл болх.

Өдр ирвәс күүкнә чирәнь цәәһәд, бийнь шилвр әдл нәрдв. Урднь сергмҗтә җирһлтә гер тагчгрв.

Шин һарсн ямана ишкин чирә кевтә. Невинный. Словно мордочка только что родившегося козленка. Әрүн цевр өңг-бәәдлтә.

Тоосн талрхла: кезәңк кевәрн ташу талваһад, экнь долаһад хагсачксн шин һарсн ямана ишкин чирә кевтә, көкргч көк теңгр «нанд юн гем бәәхв» гисн кевтә җилмәһәд, зуни туршар гилтә нег чигн дусал тег деер дусад уга бәәнә. – Тачин А.

Шин чидл урһх. Словно выросли крылья (прибавились силы). Арһ-чидл, седвәр немгдх.

Ахлачинд одад ирснә хөөн бийдм шин чидл урһҗ одв. – Бембин Т.

Шинкн эклэд чимглх. Начинать набираться сил. Эклэд ясрх.

Чидлмдн ода бийнь бан. Амрарнь келхд, шинкн чимглҗәх улс болҗанавидн. – Доржин Б.

Шо нәәрүлх. Гадать, подбрасывая вверх косточки. Белг бәрх.

Зәрмснь: үкс гиҗ зурхачд одҗ, бичг татулхмн, шо нәәрүлхмн, белг бәрүлхмн гилдҗ, олн зүсәр тәәлцхәнә. – Эрнҗәнә К.

Шовуна базр. Птичий базар. Теңгсин көвәд үүрән яслһна төлә шовуд хурлһн.

Көвүдт шовудын базр үзүлхәр өрүн эрт оңһцар усчад йовувидн. Ү-түмн шовун хадыг ааргллад сууна.

Шоодргт хатхулсн әдл. Будто оса укусила. Ямр нег үүмәтә йовдлла харһчкад (шоодулчкад), тогтуран геех.

– Директор оңдан һазрт бийән шоодргт хатхулчкад, тер ууран манар һарһхар бәәнә, – гиҗ баһ наста күүкд күн директорур зөрлцҗ хурц нүдәрн хәләв. – Бадмин А.

Одакичнь шоодрг хатхчкви? – Басңга Б.

Ода яһҗах, ю кехәр седҗәх Боврг болҗана гидгнь энви? Юн шоодрг энүг хатхад орксн болна? – Дорҗин Б.

Шорһлҗнас олн, шораһас нигт. Тьма тьмущая (множество). То тоомҗ уга. Дала-нала.

Әәх догшн Маңна хан шорһлҗнас олн, шораһас нигт цергтә. – Басңга Б.

Шөвг деер суусн мет. Сидеть как на иголке. Нег ормдан сууж чадлго бәәх.

Өҗгнгәрн шөвг деер суусн мет ормасн өсрҗ босад... – Дорҗин Б.

Болад одсн йовдлыг соңссн пииср Ваньк сельсоветин гер дотран ор һанцарн шөвгин үзүр деер суух мет, ормдан тесч ядад бәәнә. – Дорҗин Б.

Шу тусх. Разламываться. Лопаться. Хамхрад эвдрх. Хаһрх.

Дарунь тедн тесч бәәҗ чадад, деврәд делгрәд, шу тусад, өсәд бәәнә. – Тачин А.

Шудрмг күүнә мөрнь гүүдг. У трудолюбивого работа спорится. Шулун күн көдлмшән шунҗ кедг.

Шудрмг күүнә мөрнь гүүх зөвтә! Мини келсиг итклго, дәкн багшас сурдг. – Бадмин А.

Шууга татх. Затеять шум. Кесг әмт үүмүлх.

Кишва хоюр нохаг хаяж алнав болад, бу авч гүүһәд, кесг шуу-га татла. – Нармин М.

Тегәд тер сүүр даавртa тогтавр авад, райондас, эдл-ахусас цөөкн һардачнр көдлмшәснь сулдхад, шин улс орулад, шууга тат-снас ямаран аш ирнә гилт гисн маһдллһн сүүрт орлцсн кесгиннь уханд орснь ил. – Тачин А.

Шүд хазх. Зуб иметь на кого-либо. Өшәтә бәәх.

Зөрц сельсоветин, колхозин көдлмшт шүд хазж, хар санжсах улсас һарчах йовдл. – Дорҗин Б.

Манахстн кезәнәс нааран нойдтан шүд хазлдата юмн. – Басңга Б.

Олна малд шүд хазсн күн классин хортн болж тоолгдхмн. – Нармин М.

Энтн шүд хазж, үлү үзж бәәх улсин, мана көдлмшт харшл-хар седгч хар саната улсин худл-хов. – Дорҗин Б.

Цаһачуд Лаган, Буран селән алдар дәврәд, Әәдрхн тал шүд хазж. – Бембин Т.

Шүдән зуух. Стиснуть зубы. Терпеть боль. Сдерживать себя. Өвдкүр даах. Бийән бәрх.

Өвдкүртә, һундлта болв, зуг көвүн шүдән зууһад, бийән бәрәд зогсв. – Хальмг тууль.

Шүдән хәврх. Скрежетать зубами. Точить зуб на кого-либо. Шүдән тачкнулх, уурта бәәх.

Бух кевтә ширкиһәд, буур кевтә гижсгән шудрад, шүдән хәврәд ирдг заңта. – Эрнҗәнә К.

Шүдн ханх. Набить оскомину. Сильно надоесть. Амр эс өгх, эс амрах.

Өрүнәс авн нег айлттаһар келжсәсн дууһичн, мел давтад бәәх үгмүдичн соңсн гиж, шүдм ханад, толһам диинрв.

Шүлсән зальгх. Глотать слюну. Нег юмнд җилв күрх.

Чамд тавгар дүүрң мах өгч йовтл, өргн дорасчн күн булаһад авчкві. А чи шүлсән зальгад, хоосар аман арчад үлджсәнмч. – Басңга Б.

Шүүсндән шаргдх. Вариться в собственном соку. Эврәннь ухан-тоолврар бәәх. Әмтнлә селвг угаһар көдлх (бәәх).

Мана күцәҗәх көдлмш шин, эн төрт дамшлт хоршасн күн уга, тегәд эврәннь шүүсндән шаргдҗанавидн. Эн кергән өмәрән йовулхин төлә Интернет олзлад, эв-арһинь хәәнәвидн.

Э

Эвән олх. Находить общий язык. Заключить мир. Ни-негән хәәх.

Эвән олхнтн ода. Тас тарвҗ хойр ноолдхла, сумчд өдн гидг. Тан хойрт өөцәд, ямаран керг бәәнә. – Басңга Б.

Эцкнь эвән олҗ, сәәһән хәәсн хөөн, эцкин үлдәсн зөөр цуһар энүнә һар деер. – Доржин Б.

Увш-хун-тәәҗ эвинь олад күүндхлә, икәрнь тәвҗ авх зөвтә татлһ, алван авх. – Басңга Б.

Эвго болх. Чувствовать неудобство, неловкость. Смущаться. Ичх, эмәх.

Дәкәд болхла, Түрвә урднь нег гер буулһчксн бәәсн, ода дала шууга татхла, эвго болх. – Басңга Б.

Эврә арсан харсх. Спасать свою шкуру. Әмән аврх.

Эврә арсан харсад, манҗасн юман хаяд гүүснь тер.

Удл уга сүмсчн деегшән нисәд һарн гиҗәнә. Зуг үн келхлә, эврәннь арсан харсч чадн гиҗәнәч. – Нармин М.

Эврә сән дурарн (седкләрн). По доброй воле. Бийиннь седсәрн.

Алтн-Худгин сельсоветд эврә сән дурарн олн ниицҗ тогтасн колхоз батта хаальдан орв гиҗ, бидн тоолҗанавидн. – Доржин Б.

Эврә улс дотран. В узком кругу. В семейном кругу. Дотр-дундан. Эврәхсәрн.

Эврә улс дотран гиһәд, нутгин зәәсң хургт хурсн улст болсн йовдл нул уга цугтнь цәәлһҗ өгв. – Нармин М.

Эврәннь аршмдан меерлх. Мерить на свой аршин. Күүнә тускар, эс гиҗ юмна тускар бийиннь хәләцәр, ухан-тоолврар кемҗәлх.

Ухата, әәмгтән тоомсрта күүнә тускар эврәннь аршмдан меерлх зөв угавидн.

Эврәннь толһаһарн бәәх. Жить своей головой. Быть самостоятельным. Медсәрн, бийиннь ухаһар бәәх.

Тәв күртлән эврәннь толһаһар бәәләв, цааранднь чигн күүнәс уха сурл уга бәәҗ чадхв. – Басңга Б.

Эврәннь хойр чикән мет үзшго. Не видать как своих ушей. Төрүц үзгдлго бәәх.

Болв тиигхдән тер күүкиг дәкҗ нүдндән, эврәннь хойр чикән мет, кезәд чигн үзшгоһан Үрвҗр медсн болхнь, чавас! – Дорҗин Б.

Эд-бод кех. Обработать, убрать. Разделать. Ахулх, диглх.

Һартнь күрсн хөөн ю болв чигн дарунь эд-бод кеһәд хайчкдг, өвс хаддг машинә шалһ мет өрвкәд оддг келтә бер билә. – Бадмин А.

Хөр һар хөөнә ноосиь шатсн, ик шарх-шав авсн бәәнә. Тиигхлә эд-бод кеһәд, магазинд орулад өгчктн. – Нармин М.

– Өөрк кичгән эд-бод келч. – Савһр шар ноостa хар көвүг бахлурасиь авад өргсн болла, дәкәд нег хавс бәрлдүләд өгснд тустнь бәәсн булңд оч тусад, толһаһарн цокгдад унв. – Бембин Т.

Эдгҗәсн шарх маажх. Бередить старую рану. Бүрлдҗ одсн шавиг хуулх. Мартгдҗ одсн һашудлһиг сергәх.

Эдгҗәх шархиг маажхмн биш. Түүнә тускар келәд керг уга. – Сян-Белгин Х.

Эдтә-харта (бәәхтә) улс. Зажиточные, состоятельные люди. Бәәхтә, зөөртә, байн әмтн.

Зәрмснь бас эргндк эдтә-харта улсин үгд орад чигн, ухаһан соляд орксн... – Дорҗин Б.

Эдү-тедү болад. По истечении какого-то времени. Ямр нег цаг давсна хөөн.

Эдү-тедү болад җирһҗ бәәтлнь, хаана нутгин һол зурхач шинҗ тәвәд бәәҗ. – Хальмг тууль.

Эҗго эрм цаһан көдә. Глухомань, безлюдная степь. Күн уга тег.

Эн хашаг эзнь хаяд хойр җил болсн, туң төрүц эҗго эрм цаһан көдәд бәәх хаша. – Сян-Белгин Х.

Эзән зальг! Пропади пропадом! Үндс уга од!

Эзән зальгтн, элмрмүд, эзән зальгтн... Цуһар хургт одхар бәәдг болҗана. – Басңга Б.

Эзән зальг, мартн гиҗәҗв. Эндр асхн күүкдин хорад иртн гилә. – Эрнҗәнә К.

Эн эзән зальгсн маальгудын ард кедү иим нанла әдл әмтс муулян эдлҗ йовдг болх? – Эрнҗәнә К.

Эзән зальгг, зүүдн билү гиҗ санчкад, бульглсн зүркән дарад, һаза һархнь, дорд бийд зөвәр нигт хар үүлн өөдән шармгдад һарад одсна дорхнь сәәхн шарлҗн улаһад оч. – Басңга Б.

«Эзән зальг, сөөнә һарсн һалмуд эн герин бәәсн болхв?» – гиҗ санчкн, укс герүрн орв. – Сян-Белгин Х.

Эзән таньсн ноха әдл сүүлән шарвадх. Радоваться от души. Үнн седклэсн байрлх.

Бата эзән таньсн ноха кевтә шарвадхар седхләнь, сүл уга болҗ зовав. – Эрнҗәнә К.

Бата эзән таньсн ноха кевтә маасхлзҗ инәһәд, хаалһин көвәд сууна. – Эрнҗәнә К.

Эзнәннь толһа кемл! Будь проклят, пропади пропадом! Үклин мууһар үк!

Хей, җили... даңгин иигәд һувшад йовна эн, эзнәннь толһа кемлсн элмр... – Доржин Б.

Эзнәннь толһа кемл... эзән зальгсн харалын үгмүд хотна ар захд доңһдҗ җиңнв. – Доржин Б.

Эк татх. Быть зачинщиком чего-либо, выступить инициатором. Нег юм түрүн болҗ эклх.

Кишгә, хутхана эк татач доскс, хәләһич тедниг. – Басңга Б.

Тегәд нег эк татх уршг һарсн хөөн, цааранднь шавҗ немх юмн дала болнус... – Дорҗин Б.

Йирин нег-негән хәләлдәд, негнь эк татхм болвза гиһәд күләһәд бәәцхәдг билә бидн. – Басңга Б.

Тегәд түрүн эк татсн төрәснь юмн эс болҗ өгхлә, Согтуд талдан нег тоолвр орв. – Дорҗин Б.

Эким эргүләд, арһим таслад хайх. Вскружить голову, лишить возможности. Толһаһинь эргүләд, юм кеҗ чадх арһинь таслх.

Эн эким эргүләд, бәәсн бийим авлад, арһим таслад хайчкв. – Нармин М.

Экиннь көкнә үсн хагсад уга. Молодо-зелено. На губах ещё не высохло молоко матери. Юм үзәд, медәд уга, дамшлт авад уга баһ наста күн.

Терүнә урл деернь экиннь көкнә үсн хагсад уга, тегәд Егоровиг маднла дүңцүлдгтн хаҗһр. – Тачин А.

Экәсн көксн уургтн урл деертн одачн хагсад уга, таднар уха заальхшив гиһәд, кесг саалтг совхозин көдлмшт күргв. – Тачин А.

Эк-толһаһан алдх (геех). Потерять голову. Суетиться, паниковать. Диг-дараһан, тоомср-тоомҗан геех.

Нә, гиич үкс мордҗ одцхав. Нөкәдүртән дәкәд эк-толһаһан алдхм болхговидн. Нойн күн хойрдад гер авхла – нохан хумха толһа көлврнә гидг. – Басңга Б.

Эк-толһа угаһар. Бестолково, необдуманно. Тоомср, диг-дараһан геенәд.

Олн улсин олн амар эк-толһа угаһар кеҗ бәәсн күүндәнә шууган чаңһ салькнд хурлһад күрҗңнәд бәәнә. – Манҗин Н.

Экн авгтан. Вначале, с самого начала. Түрүнәс, эклцәс авн.

Мини келсн экн авгтан тан хойрт таасгдл уга чигн бәәх. – **Басңга Б.**

Экнд хадгдх (шигдх). Сидеть гвоздем в голове. Батар тодлгдх.

«Амр өгшго болм кевтә» гисн үгмүд цуһараһаснь давуһар Бакдгин экнд хадасн болҗ хадгдад, зүркнь кирд гиһәд одв. – Доржин Б.

Эл болх. Заключить мир, помириться. Ни-негн бәәх, нәәжлдх.

Түүнлә маниг эл болчкхла, Хар Кинәс һанцар хальдҗҗ ирхнь маһд. – Басңга Б.

Элвг һарта. Щедрой рукой (раздавать). Не скупясь. Харм угаһар, хармнлго.

Һәрә төрскн селәндән күндтә күн, әмтн энүг цаһан седклтә, элвг һарта гицхәнә. Баахн залу түрүд орсн медәтнрт, олн үртә өрк-бүлмүдт арһарн нөкд болна.

Элк татх. Чувствовать кровное родство. Иметь тягу к родному, кровному. Эврә махн-цусн талан тачалдх.

Элгн-садна элк татад, даальсн кергиг күцәҗ, дала туста юм кеҗ өглго бәәҗ, Инҗән Үлмҗ комсомолын зергләнәс һарһгдв. – Доржин Б.

Элк хатад инәх. Смеяться до коликов. Надорвать живот со смеху. Җе болтлан инәх. Көштлән инәх.

– Минь эннь герген уга, белвсн күүнә гер болхла, яахмби? – гичкәд, саак Бадм көк элк хатад инәв. – Доржин Б.

Элкән авад инәх. Кататься со смеху. Смеяться, схватившись за живот. Җе гитлән инәх.

– Җили! – гиҗ өвгн нохаһан көләрн түлкҗ хәрү көөхлә, әмтн элкән авад инәлдв. – Көглтин Д.

Элкән девтәх. Получить удовлетворение. Седкләрн ханх.

Ээҗ, аавиннь эс зөөсн зөөр эндр эн эрг усн хойрин хоорнд хавчг болҗах улсин кишгт күртҗ, элкән девтәхәр бәәхшив. – Эрнҗәнә К.

Элкән (гесән) иләд кевтх. Гонять лодыря. Юм келго кевтх.

Хар көдлмшин ард хатҗасн орхнчнь хара бәәҗәһәд, урлыннь үзүр көндәһәд, мөңг олчкад, орн деерән элкән иләд кевтснь чамд деер болҗахгов. – Басңга Б.

Зәәсңгин тавг мааҗҗ өгтхә гиҗәнә. Хәәмнь түүгинь юуһинь меддвч? Тавгинь мааҗад, дәкәд элкинь илдмн. – Нармин М.

Элкэн йүүһэд өгх. Отдать жизнь до конца. Əмн-һолан тəвх.

Эңгин олн таңһчиннь төлə элкэн йүүһэд өгий. – Басңга Б.

Элкэн көштл инэх. Упасть со смеху. Смеяться до упаду. Көкртлэн, чидлэн алдтлан инэх.

Ардаснь хəлəəҗəһəд, Мөңкүҗə көк элкэн көштл инəв. – Доржин Б.

Элкэн теврэд үлдх. Остаться без родных и близких. Осиротеть. Үрн чигн, элгн-садн чигн уга үлдх.

Мах идүлҗ асрулхар седҗ йовсн улсан эврəн зальгчкад, эрдньднь чигн, эрлгтнь чигн керг уга болад, элкэн теврəд үлдсн күмб. – Эрнҗəнə К.

Гетəчəс манач болад бəəв билтəл гиҗ санад, цасн деер цокулад унсн Цернəс зəвəр тедүкнд ирəд, һаран ханцлад, элкэн теврəд, һазр хəлəһəд зогсв. – Эрнҗəнə К.

Элкэрн һазр шудрад (дахад) үлдх. Осиротеть. Разориться. Остаться ни с чем. Өнчрх. Хоосрх, юн чигн уга үлдх.

Түүнəсчнь көлтə ода элкəрн һазр шудрад үлдүвидн. Чи ю һарһсан медҗəнч? – Басңга Б.

Тер цагт буудя чигн, силос чигн, малын хот чигн уга, элкəрн һазр дахад одхвидн. – Доржин Б.

Ичкевт... Би түүг дахад гүүҗ-гүүҗ, элкəрн һазр дахад үлдсн болҗ һарч эс бəəнүв? – Басңга Б.

Элкн деер һарсн. Рожденный в родной стихии, кровный. Төрскндəн төрсн.

Бичн хальмг теегин элкн деер һарсн хар элə шовумб.

Элкн деер өөк шарх. Издеваться, мучить. Зовах, дажрх. Жарить сало, топить жир на печени (один из видов казни). Өрч деер өөк шатаһад цаажлх.

Хөөчиннь элкн деер өөк шарҗ йовсн, угатя улст тохм-тохмдан сə кеһəд уга Кичг эн. – Манжин Н.

Бакдг Довдн Ларлу хойрт уурнь бүтҗ күрəд, элкн деертн өөк ях гилго шарчкад, махитн керчҗ, хар керəд хайҗ өгх билəв гиҗ аралдв. – Доржин Б.

Элкн деерән теећәд өскх. Души не чаять. Лелеять. Эңкрлх, хәәрлх. Килмҗтәћәр асрх.

Элкн деерән теећәд өскскн үрән өшәтнд өгчкәд, яћҗ хара бәәхв?

Элкн деернь эрәс эргүлх. Пытать, терзать, мучить. Зовах. Өрчинь эрәсәр нүкләд цааҗлх.

Баячудын даҗрдг, нойлдг цагнь давҗ одв. Эднә элкн деернь эрәсн эргҗ йовна. – Эрнҗәнә К.

Элкн модн болтл инәх. Смеяться до потери сил. Элкн көштл инәх. Элкн хатуртл инәх.

Босхмҗ нохашң генткн хуцад чочаћад тәвнә. Цааранднь элкнь модн. – Басңга Б.

Элкн нурћн хойр харћн алдх (гих). Изголодаться, отощать до крайности. Харћнх, икәр өлсх. Дегд эцх, турңха болх.

Өрүн уусн цәәћәрн үд давтл, дала хувц-хунр нигтрҗ ућаҗ, күчлн гиҗ, элкн нурћн хойрнь харћн алдад бәәв. – Дорҗин Б.

Элкн урсх. Глубоко сострадать, переживать. Икәр зовньх.

Дәкәд мини үзсн зовлңла әдлиг тер бас үзҗ йовдг болх гиһәд санҗ оркхнь, элкн харар урсад одна. – Басңга Б.

Тер герин өөгүр йовх больндм аавинм ћашун нульмсн асхрад, ћарсн ћазртан, зөөсн зөөрдән тачаћад, элкнь урстг цаг нанд төрүц мартгдхш. – Эрнҗәнә К.

Болв көвүн дегд сурад бәәхләнь, арћнь чиләд, элкнь урсад, эмгән наар гилгүлснь тер. – Көглтин Д.

Элкндән шахх. Носить в сердце. Чем-либо чрезмерно дорожить или очень любить. Дегд хәәрлх, ик дурта болх. Өрчдән шахх.

Элкндән шахад өскәсн үрдән эрлг болсн дәәснд би яћад өгхмби?

Элкнь харлх. Испытывать нестерпимый голод. Гесн икәр өлсх. Сострадать, болеть душой. Өр өвдх, сана зовх.

Бадмин геснь өлсәд, элкнь харлад, ћолнь чичрәд, өскәћән цокад, ам-хамран үмгәд, үкрән залад йовна. – Эрнҗәнә К.

Эн хамгиг үзхлә, эврә элкн харлҗ, күн санан зовна. – Сян-Белгин Х.

Элкнь эвклдх (шарклх). Проникнуться жалостью, сочувствием к кому-либо. Үнн седклән харм төрәд, санаһарн зовх.

Эзн Җаңһрнь аңхрад, эңҗүр улан элкнь эвклдәд одв. – «Җаңһр».

Болв... эргҗ йовад үзсн хамг элк шарклулҗ, эврән һар өргүлҗ, аралдулҗ хәәкрүлв. – Нармин М.

Элсәр деес төмх. Вить веревку из песка. Толочь воду в ступе. Өңгәр цаг үрәх. Кергтә юм эс кех.

Олзта-туста керг күцәлго, тадн элсәр деес төмҗәнәт. Көдлмшин ашнь кезә үзгдх?

Элс-шора үмкх. Потерпеть поражение. Диилгдх.

Хортна чидлнь чиләд, чимгнь цокгдад, чирәнь үмснд хүврәд, сүр-сүмснь геедрәд, үлдснь цусан цүврүләд, элс-шора үмкәд, торлго һазран орад зулцхав. – Хальмг тууль.

Эмәл тохтл, эмгн нәәтхтл. В один миг. Не успеть глазом моргнуть, как успеть сделать что-либо. Агчмин зуур.

Эмәл тохтл, эмгн нәәтхтл, Бадаш хойр мөр татсн тачанк үүдн хоорнд көтлҗ ирәд, зогсаһад оркв. – Эрнҗәнә К.

Эмәлән авл уга, җолаһан сулдхл уга. Упорно и настойчиво идти к намеченной цели. Амрл уга уралан зөрх, ухалсн тоотан күцәхәр зүткх.

Чи ода туурмҗта хөөч болсчн бидн цуһар герчвидн. Эн кевтән эмәлән авл уга, җолаһан сулдхл уга уралан йов. – Эрнҗәнә К.

Эмдән медгддг. Мужчина (муж), которым управляет женщина. Гергнәнь үлмәд бәәдг залу.

Эмдән медгддг эр күүг эмин тоод тоолхла, эмнь олн болв. – Хальмг тууль.

Эмкәһән зуух. Молчать, будто язык проглотил. Келән зальгчксн мет э уга бәәх.

Әмтн эмкәһән зуусн мис болад одцхав, үг келх кун һарч бәәхш. – Нармин М.

Эн-тер гих зәңг уга. Нет никаких новостей. Ничего особенного (нового). Ямаранчн зәңг-зә һархш.

Манахнд болхла, мел эн-тер гигч солю юмн уга. – Доржин Б.

Эндән келхд. Говоря между нами. Дотр-дундан үг һарһхла.

Эндән келхд, тедн хальмг зәәсң, нойнла әдл улс бәәсмн. – Бадмин А.

Эң зах уга. Бескрайний, конца края нет. Аһу ик һазр.

– Кезә нам эн хаальһ чилхмби? – гиҗ келәд, Землянский гидг курсант босв. – Нам эн теегтн эң зах уга юмн болвзго? – Нармин М.

Эр киистә. Мужского рода (пола). Залу тоот юмн. Залу күн.

Йир арһта болхла, эр киистә кү үлдәл уга цуглулх кергтә. – Доржин Б.

– Эр киистә улс бәәхлә, цугтнь цуглулад авч иртн, – гиҗ Максим хазгт заквр өгв. – Нармин М.

Эрәсинь эрх (чаңһах). Закрутить гайки. Усилить требование. Ямр нег юмна неквр чаңһах.

Деерәс дәкн шинәс йосна күн ирҗ... эрәсдиг улм чаңһаҗ эрхәр йовснь тер. – Доржин Б.

Келсәрнь боллго, оңдан селвг өгәд, эврәһәрн кехәр седсн эмтсин эрәсдиг чаңһаҗ чаддг билә. – Бадмин А.

Не, ода хуучн директорас дорар эрәситн эрнә. – Доржин Б.

Эрин зергд күрх. Стать настоящим мужчиной. Йосн залу болх. Залурх. Идрлх.

Өвгн дәәнә көлд насан төгсәсн отхн көвүһән келәд саналдв: «Ода бәәсн болхла – эрин зергд күрч, эмәлтә мөрнә эзн болх билә».

Эрк биш (эркән уга). Непременно, обязательно. Эрк-дарх уга. Эрkҗән уга.

Эн эмгн – улан хорха эркән уга бураһарн хорһсинь хатхҗ үздг билә. – Эрнҗәнә К.

Колхоз бүрдәльнә йовудын тускар цаг-цагар эрк биш соңсхҗатн гиҗ эс бәәнү? – Доржин Б.

Эрк-дарх уга. Сию минуту. Немедленно, срочно. Тер дарунь.

Шуӊһрцга Бакдг энүг кемрҗән солю-бис юмн медгдхлә, эрк-дархуга соӊсҗахиг сурла. – Дорҗин Б.

Эрк шилтә. Важная персона. Высокопоставленный. Ик үүл даажах күн. Кезәнә болхла – цаһан ястнр бәәсмн.

Энүнә эрк шилльнә тоотас көлтә эк эцк хойран хайчкад, Бовгн Алта зулсн терлм. – Басңга Б.

– Би йоста аӊһуч күмб, аӊһуч күүнд ноха хуцдмн биш гиҗ келләв, тер зәӊг эрк шилтә Цедә зәәсӊд күрч оч. – Эрнҗәнә К.

Эн әмт гүвдәд, әмтнд эрк шил үзүләд бәәдгән невчк татхмн болвзго, бааҗа? – Басңга Б.

Эркә доран дарх. Далеко спрятать, скрыть. Далдлх, нуух.

Тер учрар эндркән эркә доран дарчкад, эннь мини орулҗ өгсн хүв, талдан күүнд өгшгов, эврән эзлнәв гиҗ ухалсн хаҗһр болҗ һархмн. – Дорҗин Б.

Эн сән күүкн эс болх күүнлә харһад одвзго гиһәд хәләһәд, харад, сән күүнлә таньлдулхар эркә доран дарад бәәнәв. – Эрнҗәнә К.

Эркән чигә цагаснь. С пеленок. Бичкнәснь авн.

Эркән чигә цагаснь авн иҗлдәд, эврә үрн гиһәд санчксн... – Дорҗин Б.

Эрлг авх. Нечистая сила возьмет. Умереть. Шулм авх. Өӊгрх, үкх.

– Не, тер тана түрүн дурн болсн, тана седклин киләсн болсн күүкнтн яһла? – гиҗ Амбуш соньмсв. – Юн эрлг авх билә. Бәәнә. – Инҗин Л.

Эрлг номин хаанд илгәх (бәрх). Послать на тот свет. Уга кех, алх.

Амбарт суулһад керг уга. Эдничнь цуһараһинь Эрлг номин хаанд илгәхмн. – Басңга Б.

Эрлгин өрнд бәрх. Пожертвовать что-либо нечистой силе. Ямр нег юм эрлг-чөткрт заах.

Әмтнә дүӊгәр йовад, арвн нег күрм цацуһан асрмҗ, түшг болҗасн экән эрлгин өрндән бәрләв. – Дорҗин Б.

Эрлгин цалмд орсн мет. Будто попал в лапы чудовища. Әәмшгтә юмна көл-һарт бәргдсн мет.

Тер колхоз гидг юмндтн орчкхла, эрлгин цалмд орсн мет алдрҗ һарч болшго юмн болна гиһәд чигн келлднә. – Дорҗин Б.

Эрлгин элч болх. Не с добром, а со злым умыслом. Хар ухата, алх-булх саната.

Баату йир тедниг амрахар зоочлҗ ирсн уга болх. Эрлгин элч болҗ ирҗ йовдг болх... гиҗ келсн пииср Ванькин дун соңсгдв. – Дорҗин Б.

Эрсән һартан бәрх. Поплатиться сполна. Үүлән үзх.

Мана күчн-чидл дала! Хортн эрсән һартан бәрх. – Нармин М.

Бичә хуцад йов, кишго доск! Эрсичнь һартчнь бәрүләд оркхв! – Дорҗин Б.

Эрчмнь хәрсн деесн мет. Потерять смелость. Опустить крылья. Залу-зөрмгән геех.

Залу-зөрмгән гееснь, эрчмнь хәрсн деесн мет, чиндһн мет әәмтхә күн болҗ медгдв. – Бадмин А.

Эс болх улс. Никчемные (лишние) люди. Керг уга улс.

Ода, хәәмнь, яһнач, Хоңһрчн эс болх улс дахад йовҗ одв. Уулын өмнәс үлд авч боссн әдл юмн терчн. – Нармин М.

Эцкчн ода сәәһән хәәв, эс болх улсла толһаһан негдүлнә гидг тер. – Нармин М.

Эс болх үг келх. Говорить ненужные (лишние) слова. Керг уга үг келх. Тоомср уга үг келх.

Мини эцк тал өлкәдәд, эс болх үг келәд, дөөгләд бәәнә. – Амр-Санана А.

Эс болх юмн деерәс. Из-за чепухи (ерунды). Керг уга төрәс иштә.

Эс болх юмн деерәс цүүгә һарһад. Я, һалд одг цааран... гисн санл Манҗд орв. – Дорҗин Б.

Эс медсн болад бәәх. Делать вид будто ничего не замечаешь. Юм эс үзсн, эс соңссн бәәдл һарх.

Наһцхм иигәҗ келүләҗ: эврәннь махан күүнә хәәснд чанулчкад, эс медсн болад, ә уга өөрнь дахад йовх болхла, әмәрн шордхч, көвүһәрн шордхч. – Эрнҗәнә К.

Цаста гөр эмәһәд, эс медсн болад, үсән самлад зогсв. – Эрнҗәнә К.

Эцкәнчнь цох (эцкинчнь бор гүзән)! Нет, не так! Ничего подобного! Тиим биш! Төрүц буру!

Юн ахлач! Эцкәнчнь цох!.. Батнасна Боврг ахлач болдгасн хуурла. – Дорҗин Б.

Эцкиннь түрәд ормр. Мал, но очень прыткий. Бичкн болвчн, зүткмһә.

«Эн эцкин түрәд ормрчн зөвәр бүдүн күзүтә күүкн болх бәәдлтә», – гиҗ Бадм санв. – Эрнҗәнә К.

Эцкиннь цох меднә! Ничего не понимает. Төрүц юм медхш.

Тер көвүнәс юм сурад керг уга, терчн эцкиннь цох медхш. – Хальмг тууль.

Ээдмг хольх. Мутить воду. Әмт хутхх, хутхур болх.

Манахс бас хутхлдад бәәнә. Сельсоветд деерәс Серкән Баату Һалзна Бамба хойр ирәд, эн ээдмгиг хольҗ йовдгҗ. – Дорҗин Б.

Багш Бадмин орлцан энүнд уга болхла, эн ээдмгиг хольҗахнь мел лавта тер Песоцкий. – Дорҗин Б.

Ээдмг-хөөрмг болх. Перемешаться, прийти в беспорядок. Цугнь хутхлдҗ одх. Диг-дараһан алдх.

Инцхәсн мөрдин ә, оркрҗ мөөрсн цармудын дун, хуцсн нохасин шууган – цуһар нииләд, ээдмг-хөөрмг болҗ хольгдв. – Дорҗин Б.

Советск улсин төвкнүн җирһлиг, ни тосхлтыг, хурдн өслтиг таслад, цугинь ээдмг-хөөрмг болҗ хутхад оркв. – Дорҗин Б.

Ээлтә чирәһәр хәләх. Смотреть ласково, приветливо. Бүләх нүдәр хәләх.

Цаһан Сарин байрла йөрәхәр ирсн ачнран ээҗнь байртаһар тосад, күн болһниг ээлтә чирәһәр хәләһәд, белдсн халун хотарн тоов.

Эзм деерән аца авх. Взвалить на плечи непосильную ношу, трудную задачу. Аhу ик көдлмш, керг би деерән авх.

Эн болад, эврән бийинь сән дурар, эзм деерән ик гидг аца авч. – Нармин М.

Эзмән хүмх (хольх). Пожимать плечами (в знак недоумения, при незнании чего-либо). Алң болад, алмацад, эзмән өргх.

Учрсн йовдлд өврәд, келх үг олҗ чадлго, залу эзмән хүмәд зогсв.

– Та ахлачт, тана дурн, эврән медтн, – гиҗ келәд, эзмән хольхҗ Балдр зогсв. – Нармин М.

Эзм-эзмән түшлдх. Вместе, дружно идти в едином порыве (*букв.* плечом к плечу). Ни-негн болад, хамцад юм күцәх.

Эдн эзм-эзмән түшлдсн, эгц hарсн җиңнсн дууhарн тракторин өмнәс хәрү өгчәхшң, сәәхн орчлң эвдәд йовна. – Нармин М.

Ю

Ю-бис келәд күүндх. Разговаривать о том, о сем. Кесг юмна тускар хоорндан келх.

«Сөнәк, менд бәәнт», – гиҗ, ю-бис келәд күүндҗ бәәhәд, аратан хәләчкәд, эдниг яhҗ меклсә гиҗ санв... – Хальмг туурь.

Юмна аюhинь медх. Иметь понятие о чем-либо, иметь представление. Ухан, томан орад, юмна учр-утхинь меддг болх.

Би яhв чигн арв күрчксн, юмна аюhинь медәд бәәдг цаг. - Доржин Б.

Юмна хара-бара авх. Прослышать что-либо. Разузнать о чем-либо. Ямр нег юмна зәңг-зә соңсх.

Хәрнь тегәд, юмна хара-бара авсн болхла, келн бәәhич. - Доржин Б.

Юмнас хотадго күн. Несгибаемый (упрямый) человек. Зүткә, юмнд уйддго, бат күн.

Тәвсн күцлдән күрхин төлә юмнас хотадго күн. Эннь дааҗә училищд авсн сурhмҗ.

Юн ки киилхәр бәәнәч? Чем же ты хочешь питаться? Юуһар тежәл кехәр бәәнәч?

Күүкдтән тежәл кежәсн һанцхн хәләсн үкрән хард өгәд тәвчкәд, та юуһар ки киилхәр бәәхмт? – Эрнҗәнә К.

Юн ноха зуув? Какая собака укусила? Кишварх, киизң зaң һарһх.

Эмгн, чамаг эндр юн ноха зуучкв? Мел саахна нанла зөрлцәд дуудхла, зогсл уга, негл дәәнд мордҗ йовх кевтә одлач. – Тачин А.

Я

Я, чавас! Бедняжка, как жаль мне тебя! Хәәмнь, нанд йир харм болҗанач!

Я, чавас, чавас! Чамас иим му дүрсн һарч оддмби? – Хальмг тууль.

Я, яһлав! Ой, что же я наделал? Ю һарһад орксм энв?

Я, яһлав, одак көвүһәр тос юңгад хәәльнәч. Бәг билә. – Манҗин Н.

Яһдг-кегдг болв чигн. Как бы там ни было. Что бы там ни случилось. Что бы впереди ни ожидало. Ашнь йилһл уга. Ашнь негн.

Харла күндән санад, мөртә йовхла, сән болшгог ухалв. Зуг арһ уга, яһдг-кегдг болв чигн, йовҗ йовад медх кергтә. – Нармин М.

Яһдг-кегдг болв чигн, наадкстнь оч соңсльһта. Тедн нег юм кех. – Басңга Б.

Яһдг-кегдг болв чигн, биийләрн ханьта болх гиҗ ухалх кергтә. – Доржин Б.

Яһдг болв чигн, Бакдгин хөөн тиимхн эс бәәсинь лавта манд ил. – Доржин Б.

Яһла-халган татх. Выражать печаль и горе. Һундл болн зовлңган медүлх.

Герин ард үкрин өврәс мөлтлсн бор деесән төөмдәһәснь авад, ардан чирн, яһла-халган татад, зелән эргәд, хотн дундаһур гүүһәд, гер больһна һаза одв... – Эрнҗәнә К.

Яhсн муульта (му үүлтә). Бедняги (несчастные). Заянь hашута, килнцтә.

Яhсн чолун зүркмб... Яhсн өр уга әмтмб, күүг зарҗ зарчкад, ард бийднь алад, хоосн нутгтан хайчкад, нүүhәд йовҗ одна гидг. – Басңга Б.

Ял уга. Не стоящий гроша ломанного. Үн (тус) уга.

Тиимсинь, ял уга болдгаснь йовулх кергтә. – Нармин М.

Ялд харhх (унх, тусх). Проштрафиться, провиниться. Гемшәгдх. Гемтә болҗ hарх.

Хаанднь «шах» болад, тергнднь ял тусчана. Түүгинь хәләҗ оркад, Пүрвә ик хол бәәсн берсән авч ирәд, мөринь авад оркна. – Нармин М.

Ялынь даах. Возмести затраты, убытки. Һаруhинь даах, ормднь босхх (орулҗ өгх).

Хамдан хаҗҗр hарhлавидн, хамдан ялынь даах зөвтәвидн гиҗәцхәнә. – Тачин А.

Ям даах. Быть на должности, исполнять должность. Шанhа үүл күцәх.

Болв чи дегд түрү цагла директорин ям даавч. – Тачин А.

Ямана бөөрин өөкн мет царцҗ одх. Глубоко обидеться. Түргн еңнх, өөлх.

– Цаста гертән сууна, дуудхла, ирхш. Өдрә би наадлчклав! Саак ямана бөөрин өөкн мет царцҗ оч, – гиҗ Коля еңнсн бәәдлтәhәр цуhараднь соңсхҗ келв. – Эрнҗәнә К.

Ямаран зүрктә улсвт! Что за беспечные вы люди! Санамр, аңхун улс.

Деертн икәр цасн орад, селәhитн, гермүдитн дара бәәтл, унтад кевтдг, ямаран зүрктә улсвт. – Тачин А.

Ямаран сальки авч ирв? Каким ветром занесло? Ирдго күн яhад орад ирвч?

– Не, чамаг ямаран салькн альдас тууҗ авч ирв? Келич, хәәмнь, – гиhәд, Бата Симаг сүүвдҗ авад, дөрвлҗлсн ут коридорар нар-цар йовад күүндцхәв. – Эрнҗәнә К.

Ясан амрах. Получать покой, отдыхать. Амр бәәх, төвкнх.

– Баһдан дуран өгәд, шүүҗ авсн эрдмдән дөч һар җирһлиннь насан нерәдүв, ода ясан амрах цаг ирв, – гиһәд нег мөслҗ, хамдан көдлдг нөкднртән күндтә багш келв.

Ясан бәрүлх (өргүлх, булулх). Быть погребенным. Цогцан оршалhх.

Манла хамдан бәәһәд, эн нертә колхозин әмтсәр ясан өргүлх саната болхла, эн олн өңгиннь чирәд үнән келтхә. – Эрнҗәнә К.

Ясан хайх. Сложить голову (кости). Умереть. Өңгрх.

Хөрн хөн, хойр туһлта үкр харм болхла, альд ясан хайхтн темдг уга. – Басңга Б.

Ясн-арсн болх. Кожа да кости. Крайне исхудать, отощать. Йир икәр эцх.

Сиврин түрү бәәдләс, тенд үзгдсн зовлңгас олн үртә берин нүднь оңһаһад, бийнь ясн-арсн болад эцв.

Ясн яарад, үснә үзүр босх. Испытывать ужас. Юмнас сүрдх, дегд әәх.

Гегән әәлдтхә!.. Иигҗ тесч бәәҗ болшго. Хаҗуһаснь хәләҗәсн күүнә ясн яарад, үснә үзүр босад бәәнә. – Басңга Б.

Ясн яарм үг. Слово, которое волнует, задевает за живое. Күүнә седкл көдлгх, үүмүлх үг.

Болдг үг... болдг үг. Олад келчкв. Ясн яарм үг болад одв. – Доржин Б.

Ясчн тарх, үсчн бутрх. Кости твои истлеют, волосы рассеются по белому свету. Мөч-мөчәрн салврад уга болх. (Харал.)

Ардк герәс хойр күн һарад, эмгиг чирәд, гер талнь авад йовад одв. «Ясчн тарх, үсчнь бутрх» гиҗ, Дорҗин чикнд кесг-кесгтән доңһдв. – Нармин М.

Ях гишго (ях гихн уга). Не дрогнет перед чем-либо. Не посочувствует. Өр өвдшго, хәәрлшго.

Батнасна Боврг эргндк улсиг цугинь бәрәд идхдән ях гишго өңгтә. – Доржин Б.

Олзлгдсн тольмуд болн зокъялмуд

Басангов Б. Б. Русско-калмыцкий словарь. М., 1940.

Бардаев Э. Ч. Современный калмыцкий язык. Лексикология. Элиста, 1985.

Калян Александр. Кел нәәрүллһн. Элст, 1986.

Оконов Б. Б. Родники народной мудрости. Элиста, 1984.

Пюрбеев Г. Ц. О калмыцкой фразеологии. Филологические вести. – № 2. – Элиста, 1970.

Пюрбеев Г. Ц. Краткий калмыцко-русский словарь глагольных фразеологизмов. Элиста, 1971.

Рамстедт Г. И. Калмыцкий словарь. Хельсинки, 1935.

Русско-калмыцкий словарь. Орс-хальмг толь. Под ред. И. К. Илишкина. М., 1964.

Хальмг-орс толь. Калмыцко-русский словарь. Под ред. Б. Д. Муниева. М., 1977.

Фразеологический словарь русского языка. Под ред. А. И. Молоткова. М., 1967.

ҺАРГ